ISSN 3080-3861 (PRINT)
ISSN 3080-387X (ONLINE)

№ 2(6) 2026

ШӘКӘРІМ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ФИЛОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

ВЕСТНИК ШӘКӘРІМ УНИВЕРСИТЕТА

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЯ

BULLETIN OF SHAKARIM UNIVERSITY

PHILOLOGY SERIES

SCIENTIFIC JOURNAL

ŞAKARIM ÜNİVERSİTESİ BÜLTENİ

FİLOLOJİ SERİSİ

BİLİMSEL DERGİSİ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ШӘКӘРІМ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ ФИЛОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ВЕСТНИК ШӘКӘРІМ УНИВЕРСИТЕТА СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЯ

BULLETIN OF SHAKARIM UNIVERSITY PHILOLOGY SERIES SCIENTIFIC JOURNAL

ŞAKARIM ÜNIVERSITESI BÜLTENI. FILOLOJI SERISI BILIMSEL DERGISI

№ 2(6) 2026

Семей, 2026

«Шәкәрім университетінің хабаршысы. Филология сериясы»
ғылыми журналы
№2(6) 2026

Меншік иесі: «Шәкәрім университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы
Мерзімділігі: тоқсан сайын (жылына 4 рет)

Журнал Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің
Ақпарат комитетінде тіркелген. Есепке қою туралы куәлігі №KZ04VPY00086190. 26.01.2024 ж.

Бас редактор
Касымова Асем Аленовна
PhD, қауымдастырылған профессор,
«Шәкәрім университеті» КеАҚ (Қазақстан, Семей қ.)

Редакция алқасы

Ердембеков Бауржан Амангельдыевич	филология ғылымдарының докторы, профессор, «Шәкәрім университеті» КеАҚ (Қазақстан, Семей қ.)
Абдыханова Бактыгуль Айдапкелевна	PhD, «Шәкәрім университеті» КеАҚ (Қазақстан, Семей қ.)
Жумадилова Гульнар Акановна	педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Шәкәрім университеті» КеАҚ (Қазақстан, Семей қ.)
Бирай Нергиз (Biray Nergis)	PhD, профессор, Памуккале университеті (Түркия, Денизли қ.)
Алексеев Павел Викторович	филология ғылымдарының докторы, профессор, Горно-Алтайск мемлекеттік университеті (РФ, Горно-Алтайск қ.)
Рандалл Садлер (Randall Sadler)	лингвистика профессоры, Illinois University (АҚШ, Урбана-Шампейн қ.)
Салханова Жанат Хамарқызы	педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан, Алматы қ.)
Смағұлов Жандос Қожахметұлы	филология ғылымдарының докторы, профессор, «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды Ұлттық зерттеу университеті» КеАҚ (Қазақстан, Қарағанды қ.)
Қыдыр Төрәлі Еділбайұлы	филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ислам ғылыми-зерттеу институты (Қазақстан, Алматы қ.)
Смагулова Акмарал Тулеугазиновна	филология ғылымдарының кандидаты, «Шәкәрім университеті» КеАҚ (Қазақстан, Семей қ.)
Сейтбекова Айнұр Аташбекқызы	филология ғылымдарының кандидаты, А.Байтұрсынұлы атындағы тіл білімі институты (Қазақстан, Алматы қ.)
Қали Альмира Қайыртайқызы	филология ғылымдарының кандидаты, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты (Қазақстан, Алматы қ.)

Редакцияның мекен жайы:
071410, Абай облысы, Семей қаласы., Қашаған к-сі, 2, 222 каб.
E-mail: ph.vestnik@shakarim.kz

Қолжазбалар қайтарылмайды. Авторлардың пікірлері редакцияның көзқарасымен сәйкес келмеуі мүмкін. Материалдарды басқа басылымдарда пайдалануға редакцияның жазбаша келісімімен ғана рұқсат етіледі. Ұсынылған материалдардың дұрыстығына автор жауапты болады. Журналға сілтеме міндетті.

© «Шәкәрім университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, 2026

Научный журнал
«Вестник Шәкәрім университета. Серия Филология»
№2(6) 2026

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Шәкәрім университет»
Периодичность: ежеквартально **(**4 раза в год)

Журнал зарегистрирован в Комитете информации Министерства культуры и информации Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на учет № KZ04VPY00086190 от 26 января 2024 г.

Главный редактор
Касымова Асем Аленовна
PhD, ассоциированный профессор,
НАО «Шәкәрім университет» (Казахстан, г. Семей)

Редакционная коллегия

Ердембеков Бауыржан Амангельдыевич	доктор филологических наук, профессор, НАО «Шәкәрім университет» (Казахстан, г. Семей)
Абдыханова Бактыгуль Айдапкелевна	PhD, НАО «Шәкәрім университет», (Казахстан, г. Семей)
Жумадилова Гульнар Акановна	кандидат педагогических наук, доцент, НАО «Шәкәрім университет» (Казахстан, г. Семей)
Бирай Нергиз (Biray Nergis)	PhD, профессор, Pamukkale University (Турция, г. Денизли)
Алексеев Павел Викторович	доктор филологических наук, профессор, Горно-Алтайский государственный университет (РФ, г. Горно-Алтайск)
Рандалл Садлер (Randall Sadler)	профессор лингвистики, Illinois University (США, г. Урбана-Шампейн)
Салханова Жанат Хамарқызы	доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы)
Смағұлов Жандос Қожахметұлы	доктор филологических наук, профессор, НАО «Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова» (Казахстан, г. Караганда)
Қыдыр Төрәлі Еділбайұлы	кандидат филологических наук, доцент, Исламский научно-исследовательский институт (Казахстан, г. Алматы)
Смагулова Акмарал Тулеугазиновна	кандидат филологических наук, НАО «Шәкәрім университет», (Казахстан, г. Семей)
Сейтбекова Айнұр Аташбековна	кандидат филологических наук, Институт языкознания имени А. Байтурсынулы (Казахстан, г. Алматы)
Қали Альмира Қайыртайқызы	кандидат филологических наук, Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова (Казахстан, г. Алматы)

Адрес редакции:
071410, область Абай, г. Семей, ул. Кашагана 2, каб. 222
e-mail: ph.vestnik@shakarim.kz

Рукописи не возвращаются. Мнения авторов могут не совпадать с точкой зрения редакции. Использование материалов в других изданиях допускается только с письменного согласия редакции. За достоверность представленных материалов ответственность несет автор. Ссылка на журнал обязательна.

© Некоммерческое акционерное общество «Шәкәрім университет», 2026

Scientific journal
«Bulletin of Shakarim University. Philology series»
№2(6) 2026

Owner: Non-profit Joint Stock Company «Shakarim University»
Frequency: quarterly (4 times a year)

The journal is registered with the Information Committee of the Ministry of information and public development of the Republic of Kazakhstan.
Certificate registration no. KZ04VPY00086190 dated 26/01/2024

Editor-in-chief
Assem Kassymova
PhD, associate professor,
NPJSC «Shakarim University» (Kazakhstan, Semey)

Editorial board

Bauyrzhan Erdembekov	Doctor of philological sciences, professor, NPJSC «Shakarim University» (Kazakhstan, Semey)
Baktygul Abdykhanova	PhD, NPJSC «Shakarim University» (Kazakhstan, Semey)
Gulnar Zhumadilova	Candidate of pedagogical sciences, associate professor, NPJSC «Shakarim University» (Kazakhstan, Semey)
Nergis Biray	PhD, Professor, Pamukkale University (Turkey, Denizli)
Sadler Randall	Professor of linguistics, Illinois University (USA, Urbana-Champaign)
Pavel Alekseev	Doctor of philological sciences, professor, Gorno-Altaisk State University (RF, Gorno-Altaisk)
Zhanat Salkhanova	Doctor of pedagogical sciences, professor, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty)
Zhandos Smagulov	Doctor of Philological Sciences, Professor, Karaganda Buketov University (Kazakhstan, Karaganda).
Toreali Khydyr	Candidate of philological sciences, associate professor, Islamic research institute (Kazakhstan, Almaty).
Akmaral Smagulova	Candidate of philological sciences, NPJSC «Shakarim University» (Kazakhstan, Semey)
Ainur Seitbekova	PhD, Institute of linguistics named after A. Baitursynuly (Kazakhstan, Almaty)
Almira Kali	Candidate of philological sciences, Institute of literature and art named after M.O. Auezov (Kazakhstan, Almaty)

Editorial Office address:
071410, Abai region, Semey, 2 Kashagan str., room 222.
e-mail: ph.vestnik@shakarim.kz

Manuscripts are not returned. The opinions of the authors may not coincide with the point of view of the editors. The use of materials inother publications is allowed only with the written consent of the editorial board. The author is responsible for the accuracy of the submittedmaterials. A link to the journal is required.

© Non-profit Joint Stock Company «Shakarim University», 2026

«Şakarim Üniversitesi Bülteni. Filoloji Serisi» bilimsel dergisi №2(6) 2026

Sahibi: «Semei Şehri Şakarim Üniversitesi» Kâr Amacı Gütmeyen Anonim Ortaklığı
Yayımlanma Sıklığı: üç ayda bir (yılda 4 kez)

Dergi, Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Enformasyon Bakanlığı
Enformasyon Komitesinde kayıtlıdır.
Kayıt belgesi No: KZ04VPY00086190. 26.01.2024.

Baş Editör
Assem Kassymova
PhD, doçent,
«Semei Şehri Şakarim Üniversitesi» KAG A.O., (Kazakistan, Semey)

Editörler Kurulu

Bauyrzhan Erdembekov	Filoloji Bilimleri Doktoru, profesör, «Semei Şehri Şakarim Üniversitesi», KAG A.O. (Kazakistan, Semey)
Baktygul Abdykhanova	PhD, «Semei Şehri Şakarim Üniversitesi», KAG A.O. (Kazakistan, Semey)
Gulnar Zhumadilova	Pedagoji Bilimleri Adayı, doçent, «Semei Şehri Şakarim Üniversitesi», KAG A.O. (Kazakistan, Semey)
Nergis Biray	PhD, profesör, Pamukkale Üniversitesi (Türkiye, Denizli)
Pavel Alekseev	Filoloji Bilimleri Doktoru, profesör, Gorno-Altaysk Devlet Üniversitesi (Rusya Federasyonu, Gorno-Altaysk)
Sadler Randall	Dilbilim profesörü, Illinois Üniversitesi (ABD, Urbana-Champaign)
Zhanat Salkhanova	Pedagoji Bilimleri Doktoru, profesör, El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi (Kazakistan, Almatı)
Zhandos Smagulov	Filoloji Bilimleri Doktoru, profesör, «Akademisyen E.A. Büketov adına Karaganda Ulusal Araştırma Üniversitesi» (Kazakistan, Karaganda)
Toreali Khydyr	Filoloji Bilimleri Adayı, doçent, İslam Araştırmaları Enstitüsü (Kazakistan, Almatı)
Akmaral Smagulova	Filoloji Bilimleri Adayı, «Semei Şehri Şakarim Üniversitesi», KAG A.O. (Kazakistan, Semey)
Ainur Seitbekova	Filoloji Bilimleri Adayı, A. Baytursınulı Dilbilim Enstitüsü (Kazakistan, Almatı)
Almira Kali	Filoloji Bilimleri Adayı, M.O. Auezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü (Kazakistan, Almatı)

Yazı işleri adresi:
071410, Abay Bölgesi, Semey şehri, Kaşagan Caddesi 2, ofis 222
e-mail: ph.vestnik@shakarim.kz

Gönderilen yazılar iade edilmez. Yazarların görüşleri, редакцияның görüşleriyle örtüşmeyebilir. Başka yayınlarda materyallerin kullanımı yalnızca редакцияның yazılı izniyle mümkündür. Sunulan materyallerin doğruluğundan yazar sorumludur. Dergiye atıf yapılması zorunludur.

© «Semei Şehri Şakarim Üniversitesi» Kâr Amacı Gütmeyen Anonim Şirketi, 2026

ЛИНГВИСТИКА
LINGUISTICS

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-1
ҒТАМР: 16.21.27

Қ. Рысберген, Д. Пашан*, Д. Садық
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты,
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко к-сі, 28
ORCID: 0009-0003-0583-862X
*e-mail: pashan_dan@mail.ru

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ УРБАНОНИМДІК КЕҢІСТІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРАТЫН БРЕНДИНГТІК ЖӘНЕ ИМИДЖДІК ФАКТОРЛАР

Аңдатпа. Мақалада Алматы мегаполисінің урбанонимдік жүйесіндегі кеңістік құраушы және қала имиджін айқындайтын танымал топонимдік нысан атаулары қарастырылады. Қаланың қалыптасуындағы сәулет өнері маңызды рөл атқарғанымен, оның қалай аталуы одан да маңызды болып келеді. Сондықтан сәулет теориясында сәулетші белгілі бір обьектімен емес, қоршаған ортамен жұмыс жасау мүмкіндігіне ие болады. Сәулетшінің жұмыс істейтін материалдық кеңістігіндегі нысандар жалпы қала кеңістігін қалыптастырады. Оны «қаланың бір бөлшегі», «урбанонимдік кеңістік», «қала кеңістігінің бөлшегі», «қала ландшафты», «қала интерьері», «қалалық пейзаж» деп әртүрлі атауға болады.

Алматы қаласы ономастиконының құрылымы, тарихи өзгерістері нақты деректермен көрсетіліп, қала имиджін қалыптастырып отырған нысан атаулары зерттелді. Жеке бренд болып қалыптасып отырған көптеген мәдени, этникалық нысандар өңір туризмін дамытып отыр. Ал оның атауы бренд болып қалыптасуға бірден бір әсер ететін фактор. Алматы қаласының келбеті заманауи бизнес орталықтар мен кеңестік постмодернизмді біріктіреді, осы көрініс қала ономастиконында да сипат табады. Әлемдік жаһандану салдарының Алматы қаласы нысан атауларына да әсері басым болып отырғандығын көреміз. Оның артықшылықтары мен кемшіліктері сөз болады. Алматы қаласын бренд етіп отырған соңғы кезеңдегі нысан атауларына талдау жасалды. Зерттеуде шаһардың топонимиясында айрықша мәдени-әлеуметтік орны бар атауларға шолу жасалып, бренд пен имиджік факторларды құруға негіз болып отырған себептерге талдау жасалған.

Тірек сөздер: урбаноним, урбанонимдік ландшафт, эргоним, қалалық интерьер, бренд, қала имиджі, қала брендингі.

Кіріспе

Көптеген материалдық нысандар арқылы таратылатын қала кеңістігінің семантикасы мәдениет және философия, семиотика және лингвистика, сәулет және дизайн, мәдени география мәселелерін қамтитын кең ғылыми дискурстың тақырыбы. Әртүрлі ғылымдардың проблемалық өрісіне айнала отырып, қала ономастиконын құратын жеке атаулар өз ерекшелігінің әртүрлі қырларын ашады. Дәстүрлі ономастикада олар әлеуметтік өмір мен елді мекеннің мәдениетінің тарихи динамикасын көрсететін тілдік материал ретінде қарастырылады.

Қала кеңістігінің имиджін қалыптастыратын жеке атауларға социолингвистика тұрғысынан қарасақ, олардың әлеуметтік кеңістіктегі, тілдің әлеуметтік дифференциясын, жергілікті өзіндік ерекшелікті қалыптастыру рөлін аша аламыз. Ресейлік ғалым О.А. Полюшкевич Сібірдің аймақтық-кеңістіктік символдарын зерттей отырып: «Халықтың өмір сүру кеңістігі – өмірдің көрсеткіші. Кеңістік әрқашан қасиетті саналады. Сондықтан, аумақтық-кеңістіктік ареалдар туралы айтқанда, нақты адамдарды ғана емес, сонымен бірге географиялық, саяси, әлеуметтік-мәдени және адамдарды тек іс жүзінде ғана емес, сонымен бірге рухани және символдық түрде біріктіре алатын кез-келген басқа кеңістік жатады» деп топшылаған болатын [1].

Әр аймақтың, өңір, қаланың брендингін қалыптастыру саясаты бар. Жеке брендингті қалыптастыру үшін көрер көзді таңғалдырар көркі, естіген құлақтың есінде қалатын жағымды атауы болуы керек. Яғни визуал, вербал, т.б. белгілер жиынтығынан тұратын өзіндік ресми «танымдық мінезі» болуы керек. Оны көрген адам сол қаланың өзіндік жекелігін, ресурсын, ерекшеліктер жиынтығын тануы қажет. Ал қаланың имиджін

қалыптастыру тек мемлекеттің ғана емес, сол қала тұрғындарының, бизнес өкілдерінің, кәсіпорындар мен азаматтық қоғамдардың бірлесе атсалысқан еңбегін қажет етеді.

Жеке бренд қалыптастыру көптеген мәдени, этникалық, саяси факторларға байланысты қолданылады, ол жалпы алғанда обьектінің тұрақтылық және бүтіндік шеңберінде өмір сүруін қамтиды. Бренд болу жеке тұлғаға да, әлеуметтік топқа да, мемлекетке де қатысты қолданылады. Ол өзінің негізгі жекелік қасиеттеріне қарай, әртүрлі қабылдануы мүмкін. Ұлттық, діни, мәдени, ментальды, мемлекеттік бренд, т.б. болып келеді. Кез-келген қала үшін өз даралығын, жекелігін сақтау – дамудың басты шарты, қала брендін қалыптастыру, бұл қаланың ішкі және сыртқы саясатына, тілдік саясатына әсер етеді. Қала имиджін, брендін қалыптастыратын урбанонимдік кеңістік тақырыбының толықтай зерттелмеуі, осы зерттеуге негіз болды. Еліміз тәуелсіздікке ие болып, нарықтық экономика қарқынды дами бастады, әлемде, Қазақстанда жаһандану кең етек жайып, урбанизация үдерісі де күшейе түсті. Осыған орай соңғы ширек ғасыр көлемінде ұлттық ономастиканың шеткері саналып келген *урбанонимика, эргонимика* сынды жаңа салалары бой көтерді. Урбанонимдер жалпы қалаіші нысан атаулары болса, эргонимдер негізінен коммерция, сауда-саттық нысан атауларына қатысты болып келеді (сауда кешендері, қонақүй, фирма, компания, кафе, мейрамхана, сән салондары т.б. орта және кіші кәсіп нысан атаулары).

Материалдар мен әдістер

Алматы қаласының брендингін, имиджін қалыптастыратын урбанонимдік кеңістігін талдау барысында сипаттау, интерпретациялау тәсілдері қолданылды және бұл әдістер абстрактілі-логикалық тұрғыдан ой түйюге, қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Зерттеу мақсаты келесі міндеттерді қамтиды: «қала бренді», «қала имиджі» болып отырған урбанонимдік атауларды талдау, аймақтың брендингін қалыптастырудың негізгі бағыттарын қарастыру, ұсыныстар айту.

Әдебиетке шолу. Жекелік, даралық қасиет ең алдымен психологияда туындап, кейін әлеуметтануға ауысады. Н. Мадей даралықты психологиямен байланыстырады, адамның «Мені» жекелікті, бүтіндікті, басқадан өз ерекшілігі бар тұлға екендігін сезіну деп түсіндіреді [2], сонда әрбір адамның социумдағы іс-әрекетін түсіндіретін жекелік қасиеті бар. Л. Смирнягин: «Аймақтың ерекшелігі де адамның жекелігі сияқты өзін басқалардан ерекшелеп тұрады. Сол қатарда аумақтық бірегейлік те бар – қазіргі уақытта немесе өткен уақытта бір аумақта бірге тұру себебінен жерлестермен әлеуметтік қауымдастық сезімі пайда болады» [3]. Яғни, бір кеңістікте, бір аумақта өмір сүріп жатқан адамдарда қоғамдық бірігу пайда болады.

Әр қаланың аймағында көпшілікке таныс орындар бар: кеңістік, жергілікті асхана, киімі, мәдениеті деген сияқты. Бұлар аймақтың брендін қалыптастыратын кодтар. Әр аймақтың брендін қалыптастыратын тарихы, тарихи тұлғалары, саяси лидерлері, мәдениет және сәулет ескерткіштерінің брендтері болады. Қалалардың дамуында тауарлық брендтер маңызды рөл атқарады, әлеуметтік және мәдени ұйымдардың брендтері (университеттер, театрлар, кітапханалар, саябақтар, мейрамханалар, сауда орталықтары), оқиғалы брендтер (көрмелер, семинарлар, конференциялар, саммиттер, олимпиадалар, конкурстар, чемпионаттар). Қала бренді сол қаланың географиясымен тығыз байланысты болғандықтан, оның стратегиялық жоспары да мемлекеттің ұлттық стретегиясына негізделіп жасалады. Қала бренді, даралығы – сол қала халқының біздікі деп қабылдаған дүниесі және өзіміз осымен ерекшеміз деп таныған дүниесі. «Объективная составляющая имиджа территории – это совокупность конкурентных преимуществ и недостатков. Они определяются особенностями отраслевой специализации территории, наличием экспортного потенциала, территориальным расположением, транспортной освоенностью, уровнем развития социальной сферы, состоянием производственного потенциала, сложившимся уровнем инвестиционной активности и многими другими факторами» [4]. Жекелік, даралық, бренд түсінігі көптен бері маркетинг саласына ауысып кетті. Брендтің даралығы – сол брендпен байланысты ассоциациялардың болуы, өз даралығын қалыптастырып, сақтап тұру стратегиясының болуы. Брендті көпшілік, яғни мақсатты аудитория қалыптастырады. Бренд – нысанның өз даралығы, көпке таныс ерекшілігі болуы, соны қалыптастыруы.

Батыстық зерттеушілер ұлттық даралықты мемлекет бренді деп таниды, себебі брендтің қалыптасуында тарих, георграфия, этникалық негіздер жатады. Осылайша қала брендін қалыптастыру оның жекелігін, даралығын қалыптастырмай іске аспайды дей аламыз. Ол ойлар, қарым-қатынас және мақсатты аудитория арасында ассоциация туындататын іргетас. «Имидж города представляет собой совокупность убеждений и ощущений людей, которые возникают по поводу его особенностей. Это субъективное представление о городе может формироваться вследствие непосредственного личного опыта (например, в результате проживания на его территории) или опосредованно (например, со слов очевидцев, из материалов СМИ и т. д.) [5].

Ономастиканың урбанонимия, эргонимия салалары бойынша Ресей ономастикасында Мәскеу, Санкт-Петербург, Екатеринбург, Новосібір, Иркутск, Махачкала, Архангельск, Сургут т.б. сынды бірқатар ірі қалалардың эргонимдері зерттелді. Бұл мәселе Қазақстанда да соңғы 20 жылдың көлемінде зерттелді. Бұрынғы Астана, қазіргі Нұр-Сұлтан қаласының эргонимдерін Ш. Жарқынбекова, ал Алматы тағамханаларының тарихы мен тілдік құрамын С. Иманбердиева, М. Какимова, Г. Мадиева [6] өз зерттеулерінде қарастырған болатын. Осы бағыттағы жұмыстар қайта жанданып, зерттеулер жаңаша бағыт алуда.

Нәтижелер және талқылау

Рухани іс-шаралар, ұлттық жобалар мен мемлекеттік бағдарламалар құжаттық сипатқа ие болғандықтан ономастикада оларды *геортоним* терминімен атау қалыптасып келеді. Бұл да елдік, мемлекеттік имиджді, аймақтар мен елді мекендердің имиджін қалыптастыратын маңызды фактордың бірі.

Қазақстанның бренді, имиджі болып отырған мәдени-өркениеттік «Қазақ елі – Ұлы дала елі», «Қазақстан – Мәңгілік ел» идеясы, туризмді дамыту саласы бойынша «Туған жер» жобасы, «Қазақстанның киелі жер георграфиясы», жаңа тұлғаларды танытуда «100 жаңа есім», мәдениет саласында «Заманауи Қазақстан мәдениеті», өңірлер мен аймақтарды танытуда «Мегаполистер құру» бағдарламасы, ғылым саласындағы «Болашақ», отбасылық құндылықты дәріптеуде республикалық «Мерейлі отбасы» жобасы бар. Осы жобалардың идеясы пайда болғаннан кейінгі іс – дұрыс атау таңдау. Бұл геортонимдер мемлекеттің имиждін қалыптастырушы атаулар, сондықтан да оның мән-мағынасына, қабылдануына да ерекше мән беріледі.

Осы сияқты әрбір қаланың, өңірдің бренді болып отырған атаулар бар. Астанамыз Нұр-Сұлтандағы *Бәйтерек, Қазақ елі, Ақорда, Хан шатыр, Мәңгілік ел қақпасы, Нұр әлем, Этноауыл кешені, Тәуелсіздік сарайы* – ұлттық бренд атаулары. Нұр-Сұлтанды көрмеген адам да бұл атауларды естіген кезде қай қала туралы айтылып жатқанын бірден біледі. Бұл атаулар – Нұр-Сұлтан қаласының басты символдары мен көрнекті орындары. Олар қаланың имиджі мен брендін қалыптастырып отыр.

Қала ономастиконын зерттеу жаңа бағыттардың бірі. Қала ономастиконының құрылымы, тарихи өзгерістері және урбанононимдер (годоним, эргоним, ойконим, эмпороним және т.б.) зерттеушілерді қызықтырмай отыр деуге болмайды. «Қала бренді ең бірінші эмоционалдық кеңістікте өмір сүреді, нақты шекарасы мен функциясы жоқ. Оның ең басты қызметі – қала тұрғындарының, тұтынушылардың, туристер мен инвесторлардың санасына әсер ету. Себебі қала бренді ұғымы – біздің қалаға деген қатынасымызды, оны қалай сезінетіндігімізді білдіреді» [7].

Алматы қаласының сәулет ғимараттары көп емес, себебі, салыстырмалы түрде алып қарасақ қысқа мерзімде жасалған. Қалада жасы 100-ден асқан ғимараттар аз, бұған ғасырлар тоғысындағы катаклизмдер мен кеңестік даму әсер етті. Алматы ғимараттарының негізгі бөлігі республикамыздың астанасы болған кезде салынды, кейінгі кеңестік кезең ұлттық сәулет мектебінің пайда болуымен ерекшеленді. Ол кезеңдегі салынған ғимараттар туралы «орынды, ыңғайлы, тарихи, саяси және қала құрылысы контекстін және сәулет шешімдерін бейнелей алды» деп айта аламыз. Ал соңғы 20 жылдың архитектурасы жалпы әлемдік архитектурадан ерекшеленбейді. Өте ірі мегажобалар жоқ десек те болады, ал бұл қаланың

тарихи орталығын сақтауға көмектесіп келеді. Төменде қала ономастиконындағы қаланың имиджін қалыптастырады деген нысандар тізімін беріп отырмыз (1-кесте).

1-кесте – Қала брендін қалыптастыра алатын интерьерлер

Сәулет элементтері - ескерткіштер - монументтер - стеллалар	Қала брендін қалыптастыра алатын интерьерлер	Демалыс орындары - парктер - саябақтар - аллеялар - ірі ойын-сайық кешендері
Мәдени орындар - театрлар - музейлер - көрмелер - кітапханалар		Сауда-саттық кешендері - бизнес орталықтар - сауда орындары - базарлар - барахолка
Қала құрылымы - даңғылдар - көшелер - гүлзарлар		Спорт саласы - спорт кешендері - стадиондар - трамплиндер

Алматы архитектурасының дамуы 1927 жылы Қазақ ССР астанасын Қызылордадан Алма-Атаға (қаланың бұрынғы атауы) көшірген сәттен басталды. Оңтүстік астана әскери бекіністен ірі мегаполиске, елдің қаржы-экономикалық және мәдени орталығына айналып, көптеген өзгерістерден өтті. Қазіргі уақытта қаланың келбеті заманауи бизнес орталықтар мен кеңестік постмодернизмді біріктіреді. Осы тұрғыдан Алматы қаласының нысандарын кеңес өкіметі кезеңінен келе жатқан және заманауи деп бөлсек болады. Қаламызда бұрыннан көпшілікке таныс тарихи орындар бар, атап айтсақ: *«Алматы» қонақ үйі (Қабанбай батыр, 85, 1967); «Арман» кинотеатры (Достық, 104, 1968); Қазақ мемлекеттік циркі (Абай, 50, 1970); ҚР ұлттық кітапханасы (бұрынғы А.С.Пушкин атындағы кітапхана) (Абай, 14, 1970); Неке сарайы (Абай, 101 а, 1971); «Медеу» мұз айдыны (1972); Республика сарайы (Достық, 56, 1970); «Қазақстан» қонақ үйі (Достық, 52, 1977)*.

Қала ономастиконында тарихи оқиғалардың, тарихи тұлғалардың алатын орны ерекше. Соларға байланысты нысан атаулары қойылып жатады. Алматы қаласын Д.Қонаев басқарып отырған тұста, яғни 1965-1980 жылдары көптеген маңызды ғимараттар салынғанын білеміз.

1970 жылдары қазіргі Достық даңғылында кешенді құрылыс жұмыстары жүргізілді, ол кезде Владимир Лениннің есімімен аталған және қаланың басты көшелерінің бірі болған. Республика сарайы (1-сурет) – кеңес заманынан келе жатқан қаланың үлкен брендіне айналған ғимараттардың бірі. Атауының өзіндік статусы бар. Оның аты республика мен алыс-жақын шетел үшін танымал болды, өз имиджін қалыптастырды. Сарай 1970 жылы салынды, бұрын Ленин атындағы сарай деп аталған. Себебі, оны біріншіден Ленин көшесінің бойынан салды, екіншіден, Лениннің 100 жылдық мерейтойына арнап арнайы ашты. Кейін келе Совет өкіметі ыдыраған соң, Республика астанасы Алматыдағы ең үлкен мәдени ғимарат деп «Республика сарайы» атауы берілді.

1-сурет. Республика сарайының бұрынғы және қазіргі суреті

Қала ономастикасында осы үрдіс, яғни орналасқан кеңістігіне, орнына қарай ат қою әлі де бар. Алматының тағы бір бренді болып отырған *Көктөбе* демалыс орны бар. Сол Көктөбенің айналысында салынған нысандар неймингінде Көктөбе атын пайдаланатынын байқаймыз. Себебі, Көктөбенің орналасқан орны көрнекті, халық арасында өзіндік имиджі қалыптасқан. Сол маңнан салынған тұрғын кешенінің аты «Көктөбе» деп аталады. Мұнда маркетингтік амал қолданылған.

Осы сияқты, орналасқан көшесіне қарай *әл-Фараби, Na Kairbekova, Varlamova, Abay, Bukhar Zhyrau Tauers, Dostyk Residence, жанындағы жақын нысан атауына қатысты Botanicheskiy Bul'var, Esentai City, Sputnik*, және орналасқан ауданына қарай *Remizovka, Besagash, Alatau City* атты нысандар бар.

Ресей зерттеуші Т.В. Шмелева қала ономастиконының көпкодтылығы туралы зерттеуінде: Разнообразие ее проявлений можно продемонстрировать на важнейшем из кодов – персонном, который состоит в наименовании городского объекта через упоминание людей. Уникальность сочетается в нем с типовыми чертами города, пережившего со страной все периоды, отразившиеся в городском ономастиконе. Персонный код вовлекает в городскую среду большое число существительных личной семантики, что позволяет увидеть различные субкоды персонности, к которым можно отнести посессивный, меморативный, игровой. Описание удобнее построить от типов имен» деп көрсетеді [8]. Қала ономастиконындағы адам аттарымен аталған орындардың сол қаланың тарихымен байланысы бар екенін атап айтқан болатын.

Алматыда да осы жолмен жасалған атаулар да бар. Мысалы, *Медеу мұз айдыны*. Кезіндегі сол жерде Медеу атты бай, болыс мекендеген деп айтылады. Алматы қаласы дегенде ең алдымен Медеу шатқалы ойға оралады. Ал оның тарихына, неге Медеу деп аталуына мән бере қоймайды. Кеңес заманында Медеу Медео болып бұрмаланып аталды – деп, Медеу мұз айдының неліктен олай аталуы туралы тарихшы Т.Е. Оразов толыққанды ақпарат береді. Ол жер Медеу Пұсырманов деген болыстың жері болғандығын растайтын тарихи құжаттармен деректер келтіреді [9].

Алматы дегенде екінші еске түсетін, қалаға келушілерді қызықтыратын Шымбұлақ кешені. Алатаудың Талғар асуының бөктеріндегі халықаралық кешен 1954 жылдан бері қысқы спортпен айналысатындардың сүйікті орнына айналған. Ал оны Шымбұлақ емес, Шыңбұлақ деп аталғандығы туралы да жазылған болжамдар бар. Бұлақ көрсең, көзін аш деген халқымыз атам заманнан бері таудан бастау алатын мына бұлақты Шыңбұлақ деп атаған. Өзіңіз бұл жерге келіп көрсеңіз, бабаларымыздың әрбір бұлақты, өзенді, таудың әрбір шоқысын, тап басып танығана көз жеткізесіз. Ежелгі тарихтан сыр шертетін бұл жер тек кейінгі жүз жылдың көлемінде ғана шетелдіктердің дыбыс үндестіктеріне қарай Шымбұлақ аталып кеткен. Біз: Шым деген ол тегістік жерде өсетін көк. Шым қалың өскен жерден бұлақ шығуы мүмкін. Ал, мына біз білетін Шыңбұлақ ол таудың төбесінен ағып тұр, шыңнан ағып тұрған су болғандықтан, мұздақ шыңда шым қалай өседі деген сауал туындайды. Яғни, бұл шым сөзіне байланысты емес өсімдік. Бұл тау шыңының басынан ағып тұрған мөлдір, таза сұп-суық бұлақ – деп болжам жасаймыз.

Шымбұлақ – таудағы және тау бөктеріндегі бұлақтардың жалпы атауы. Алтай, Жетісу (Жоңғар) Алатауы, Іле Алатауы, Талас Алатауы, Күнгей және Терiскей Алатаулар өңірінде кездеседі. Түркі тіліндегі шың деген сөз терең, тік шатқал деген мағына береді. Ол біраз дыбыстық өзгерістерге ұшырап, қазақ тілінде шым деп айтылып жүр. Кейде төңірегін қалың, берік шым басқан бұлақты қазақтар шымбұлақ дейді. Ал түркі сөзінен өзгеріп жеткен шың сөзі шыңырау құдық, шыңырау деуге келеді. Қазақта тік шың басында бұлақ болмайды. Ол табиғат (физика) заңына қарсы болады. Сондықтан түркі тіліндегі шың мен казақтын шым сөзін шатыстырмау керек.

Қала ландшафтында спорт сарайлары, стадиондар, көпқызметті спорттық кешендер, спорт ареналары, трамплиндер ерекше орын алып, қала қонақтары мен туристерді өзіне тартып тұратыны белгілі.

Алматы қаласында 2017 жылы 28-ші қысқы Универсиада өтті. Универсиада жарыстары қысқы спорттың 12 түрі бойынша болды. Олардың арасында тау шаңғысы, биатлон, шаңғы жарысы, шаңғы қоссайысы, шаңғымен трамплиннен секіру, сноуборд, фристайл, мәнерлеп сырғанау және т.б. ойындар бар. Осы тарихи сәтке арнап арнайы екі сарай салынды: Алматы Арена және Халық арена.

Алматы Арена Қысқы Универсиаданың ең үлкен спорттық нысаны. Атауы университада өтіп отырған Алматы қаласының символы ретінде Алматы және халықаралық термин арена сөзімен біріктіріле қойылды. Жалпы әлемдік ономастикада арена сөзі көп қолданылады. Халықаралық дәрежедегі *Rod Laver Arena (Род Лейвер аренасы), Oracle Arena (Оракл-арена), Imtech Arena (Имтех Арена), Oakland Coliseum Arena (Окленд Колизеум-арена), New Arena (Жаңа Арена), Oakland Arena (Окленд-арена), HSH Nordbank Arena (Нордбанк арена)* спорт кешендері бар.

Ал Ресей ономастикасында 400 ден аса арена сөзімен біріктіреле жасалған стадион, спорт ғимарататтары бар екен. Олардың ішінде *ЦСКА Арена, ВТБ Арена, Малая спортивная арена, Ледовая арена, Арена 2000, ЛДС Татнефть-Арена, Малая спортивная арена Лужники, УСА Уфа-Арена, УСК Арена Металлург, Чебоксары-Арена, Ледовая Арена Трактор, СЗК Платинум Арена, Ледовая арена, Шайба арена* бар.

Осы үрдіс қазақ ономастикасында да байқалады. Астанамыз Нұр-сұлтаннан бастау алған Астана Арена жалғасын тауып, еліміздің басқа қалаларында да осы атаумен байланысты нысандар көбейіп келеді. Мысалы: *Алматы Арена, Халық Арена (Алматы), Түркістан Арена (Тркістан), Мерей Арена (Қызылорда), Ақтөбе Арена (Ақтөбе), Тараз Арена (Тараз), Абай Арена (Семей)* және т.б.

2020 жылы Алматы қаласының ескерткіштер тізімін жаңалаған кезде тәуелсіздік жылдары салынған 200-ге тарта обьектілер сол тізімге қосылды. Соның ішінде құндылығы мен маңызы жоғары деп есептеліп, Алматы Арена да қосылды.

Ресей ономастикасында эргонимдердің негізгі функциялары деп мыналар көрсетіледі: номинативтік, ақпараттық, жарнамалық, эстетикалық. «Номинативті функция, оның аты айтып тұрғандай, компанияны, ұйымды немесе өнімді анықтау үшін қажет. Ақпараттық функция назар аударуға ықпал етеді, обьектінің маңызды сипаттамаларын көрсетеді. Жарнама функциясы қызығушылық тудыруға, әлеуетті тұтынушыны дұрыс бағыттауға көмектеседі. Эстетикалық функция клиентке позитивті көңіл-күй сыйлап, оған жағымды сезімдер сыйлауға арналған. Ол үшін тарихи қайраткерлердің, атақты адамдардың, әдеби шығармалардағы кейіпкерлердің, экзотикалық топонимдердің, құстар мен жануарлардың атауларының, әйел есімдеріне негізделген эргонимдер қолданылады» [10]. *Алматы Арена, Халық Арена* атаулары осы үш фукнцияны да толық атқарып отыр деп айта аламыз. Аты ғана дардай емес, атқарып отырған қызметі де зор. Алматы қаласының ірі нысандарын атаған кезде аты аталып, қала жарнамасына да зор үлесін қосып отырған жайы бар.

Және осы мұз айдынының жанынан *Athletic village* тұрғын үй кешені салынды. Атауы таза латын графикасында берілген. Бұл барлық тілдер ономастикасында байқалатын үрдіс, латын графикасында беру біріншіден ағылшын тілінің ықпалының зор екендігін, екіншіден, халықаралық дәрежеге шыққанда жылдам танылуы үшін қолданылады.

Атлетикалық қалашық тұрғын үй кешені U (Universiade) ағылшын әрпімен орналасқан 14 ғимараттан және қызмет көрсететін 3 блоктан тұрады (2-сурет). Ғимарттардың орнласу реті де ағылшын әрпімен берілгенінде мән бар. Ал жалпы, сәулеттік жоспар бойынша барлық нысандар жартасқа салынған суреттердегі күн адамының бейнесін бейнелейді. Сонда бұл жерде тарих мен жаңашылдықтың байланысын байқаймыз. Әріп бейнесінде орнласқан нысандар жалпы алғанда түркі әлеміндегі орны елеулі жартас берттеріндегі күн адамының бейнесін бейнелейді.

2-сурет. Athletic village тұрғын үй кешенінің сыртқы көрінісі

Қорытынды

Сонымен, қала ономастикасында атаулардың қолданысы коммуникативтік қажеттіліктен туындайды. Мегаполис тұрғындары мен қонақтары қай жерде қандай географиялық нысан, мәдени ескерткіш бар екенін біліп қана қоймай, сонымен қатар оны көріп, рухани қуаттанады, қайталанбас бірегей неймингіне таңданыс білдіреді. Имидждік нысан атауларының семиотикалық кодында, олардың семантикалық ассоциативтік өрісінде тілдік, мәдени-танымдық, тарихи ақпараттар шоғырланған. Алматы қаласынан біз кеңестік кезең ғимараттарымен қатар заманауи нысандарды да көптеп кездестіреміз. Бұл біздің қаланың тарих пен болашақты байланыстыра білуі, жаңашылдыққа ашық екендігі, әлемдік кеңістікке ұмтылысын байқатады. Креативті дүниелердің болуы, қала брендінің жаңа нысандармен толығуы, өзіндік имиджінің қалыптасуы, барлық кезең ұрпақтары үшін қала кеңістігінде жүру барысында ләззат сыйлары анық.

Алматы қаласының брендіне, яғни мақтанышына айналып, көпшілікке танымал етіп отырған қала мен қала маңында жерлер өте көп. Оларға жеке тоқталып, көлемді зерттеу жүргізу кезеңі басталды деп есептейміз. Қала ономастиконы лингвистерді өзіне тартып, қала портретін жасауға негіз болады.

Қала үнемі даму үстінде, жаңа нысандармен толығып отыр. Тұрғындары да жылдан жылға өсіп, құрамы да өзгеріп отырады. Онымен қатар қала урбанонимиясы де үздіксіз дамуда, күн озған сайын жаңа атаулар пайда болуда, атаулар базасы жаңаруда, қала халқының тілдік, мәдени-әлеуметтік портреті де өзгеруде. Осы мәселелер құнды лексикалық материал жинақтап, Алматы қаласының урбанонимдері сөздігін жасауға бастама болады деп білеміз.

Алғыс: Зерттеу ҚР ҒЖБМ ҒК-нің қаржыландыруымен BR20280984 «Қазақ тілінің жаңғыру әлеуеті: жаңартпалар, үрдістер мен үдерістер» атты бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасының аясында әзірленді.

Әдебиеттер

1. Полюшкевич О.А. Территориально-пространственные символы социокультурной солидарности Сибири // Вестник ТОГУ. Социология. – 2017. – №4 (47). – С. 293-300.
2. Мадей Н. Проблемы культурной идентичности: курс лекций. [Электрон. ресурс]. – URL: http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/navch_metod_list2005.htm/ (дата обращения: 10.08.2021).
3. Смирнягин Л. О региональной идентичности [Электрон. ресурс]. – URL: http://www.demoscope.ru/weekly/2014/0597/analit05.php/ (дата обращения: 10.08.2021).

4. Попова О.И., Григорьева Е.С., Морозова И.Ю. Имиджевая политика территории: анализ имиджа Екатеринбурга. – Екатеринбург: Институт международных связей, 2015. – 169 с.
5. Важенина И.С. Имидж и репутация территории как основа продвижения в конкурентной среде // Маркетинг в России и за рубежом. – 2006. – № 6. – С. 82-99.
6. Жаркынбекова Ш.К., Сейтханова Н.А. Языковые трансформации в лингвистическом ландшафте г. Нур-Султан // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия филология. – 2020. – №1 (130). – С. 99-110; Иманбердиева С.К. Қаладағы тағамхана атаулары: филол. ғыл. канд. ... автореф.: 10.02.20 / Алматы: ҚазҰУ, 2001. – 29 б.; Какимова М. Типология эргонимов Северо-Казахстанской области: автореф. канд. филол. наук: 10.02.20 / Алматы: КазНУ, 2004. – 29 с; Мадиева Г.Б., Буркитбаев М.М., Абдиманулы О., Ибраева Ж.К. Ономастика Казахстана: аналитический обзор (подходы исследования онимов). – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 80 с.
7. Садуллаева А.П. Бренд және қала брендінің түсініктерін анықтау // Тұран университетінің хабаршысы. – 2020. – № 4(88). – Б 214-218.
8. Шмелёва Т.В. Поликодовость городского ономастикона // Коммуникативные исследования. – 2019. – Т. 6. – № 1. – С. 52-67.
9. Оразов Р.Е. Медеудің тарихын білеміз бе? // Алматы ақшамы. – 2013. – №110. – 5 б.
10. Эргоним. [Электрон. ресурс]. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki (дата обращения: 11.08.2021).

References

1. Polyushkevich O.A. Territorial'no-prostranstvennye simvoly sociokul'turnoj solidarnosti Sibiri, Vestnik TOGU. Sociologiya [Territorial and spatial symbols of socio-cultural solidarity of Siberia, Bulletin of the TOGU. Sociology], 4 (47), 2017. – P. 293-300 (in Russian)
2. Madej N. Problemy kul'turnoj identichnosti: kurs lekcij [Problems of cultural identity: a course of lectures]. [Elektron. resurs]. Available at:
http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/navch_metod_list2005.htm (Accessed: 10.08.2021).
3. Smirnyagin L.O regional'noj identichnosti [About regional identity] [Elektron. resurs]. Available at: http://www.demoscope.ru/weekly/2014/0597/analit05.php (Accessed: 10.08.2021).
4. Popova O.I., Grigor'eva E.S., Morozova I.Y. Imidzhevaya politika territorii: analiz imidzha Ekaterinburga [Image policy of the territory: analysis of the image of Yekaterinburg] Ekaterinburg: Institut mezhdunarodnyh svyazej, 2015, 169 p. (in Russian)
5. Vazhenina I.S. Imidzh i reputaciya territorii kak osnova prodvizheniya v konkurentnoj srede, Marketing v Rossii i za rubezhom [Image and reputation of the territory as a basis for promotion in a competitive environment, Marketing in Russia and abroad], 6, 2006. – P. 82-99. (in Russian)
6. Zharkynbekova Sh.K., Sejthanova N.A. Yazykovye transformacii v lingvisticheskom landshafte g. Nur-Sultan, Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya filologiya [Linguistic transformations in the linguistic landscape of Nursultan, Bulletin of the L.N. Gumilev Eurasian National University. Philology Series], 1 (130), 2020. – P. 99-110 (in Russian); Imanberdieva S.K. Kaladagy tagamhana ataulary, Filol. gyl. kand. diss. avtoref.: 10.02.20 [Names of restaurants in the city, diss. of the Candidate of Philology: 10.02.20] (Almaty: KazUU, 2001, 29 p). (in Kazakh); Kakimova M. Tipologiya ergonimov Severo-Kazahstanskoj oblasti: avtoref.... kand. filol. nauk: 10.02.20 [Typology of ergonyms of the North Kazakhstan region: abstract.... Candidate of Pedagogical Sciences. philol. sciences: 10.02.20] (Almaty: KazNU, 2004, – 29 p). (in Russian); Madieva G.B., Burkitbaev M.M., Abdimanuly O., Ibraeva ZH.K. Onomastika Kazahstana: analiticheskij obzor (podhody issledovaniya onimov) [Onomastics of Kazakhstan: an analytical review (onym research approaches)] (Almaty: Kazak universiteti, 2018, 80 p). ([in Russian)
7. Sadullaeva A.P. Brend zhane қala brendinin tysinikterin anyқtau, Turan universitetinin habarshysy [Defining the concepts of brand and City brand, Bulletin of the Turan], 4(88), 2020. – P. 214-218. (in Kazakh)

8. Shmelyova T.V. Polikodovost' gorodskogo onomastikona, Kommunikativnye issledovaniya [Polycode of the urban onomasticon, Communicative research.], 6 (1), 2019. – P. 52-67. (in Russian)
9. Orazov R.E. Medeudiп tarihyn bilemiz be?, Newspaper «Almaty akshamy» [Do we know the history of Medeu?, Almaty akshamy], 110, 5, 2013. (in Kazakh)
10. Ergonim [Ergonym] [Elektron. resurs]. Available at: URL: https://ru.wikipedia.org/wiki (Accessed: 11.08.2021).

К. Рысберген, Д. Пашан*, Д. Садык
Институт языкознания имени Ахмета Байтурсынова,
050000, Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, 28
*ORCID: 0009-0003-0583-862X
*e-mail: pashan_dan@mail.ru

БРЕНДИНГ И ИМИДЖ КАК ЗНАЧИМЫЕ ФАКТОРЫ, ФОРМИРУЮЩИЕ УРБАНОНИМИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО г. АЛМАТЫ

Аннотация. Формирование городского пространства – явление многогранное. Хотя архитектура играет важную роль в становлении города, еще более важным становится то, как он называется. Поэтому в теории архитектуры архитектор получает возможность работать с окружающей средой, а не с конкретным объектом. Объект в материальном пространстве, в котором работает архитектор, формирует общее городское пространство. Его можно по-разному назвать частицей города , урбанонимическим пространством , частицей городского пространства , городским ландшафтом, городским интерьером , городским пейзажем.

Изучена структура ономастикона города Алматы, исторические изменения, отраженные фактическими данными, названия объектов, формирующих имидж города. Многие культурные, этнические объекты, ставшие личными брендами, развивают туризм региона. А его название-фактор, влияющий на становление бренда. Облик города Алматы сочетает в себе современные бизнес-центры и советский постмодернизм, что находит свое отражение и в ономастиконе города. Мы видим, что влияние последствий мировой глобализации на названия объектов города Алматы также преобладает. О его достоинствах и недостатках также пойдет речь. Ономастический анализ был сделан и о наименованиях объектов последнего периода, ставших брендом города Алматы. Статья посвящена анализу наименований объектов, формирующих урбанонимическое пространство города Алматы, анализу мотваций, лежащих в основе создания бренда и имиджевых факторов.

Ключевые слова: урбаноним, урбанонимический ландшафт, эргоним**,** городской интерьер, бренд, имидж города, брендинг города.

K. Rysbergen, D. Pashan*, D.Sadyk
Institute of Linguistics named after A. Baitursynov,
050000, Republic of Kazakhstan, Almaty, 28, Shevchenko Str.
*ORCID: 0009-0003-0583-862X
*e-mail: pashan_dan@mail.ru

BRANDING AND IMAGE AS SIGNIFICANT FACTORS FORMING THE URBANONYMIC SPACE OF ALMATY

Absract. The formation of urban space is a multifaceted phenomenon. Although architecture plays an important role in the formation of a city, what it is called becomes even more important. Therefore, in the theory of architecture, the architect gets the opportunity to work with the environment, and not with a specific object. The object in the material space in which the architect works forms a common urban space. It can be variously called a particle of the city, urbanonymic space, a particle of urban space, urban landscape, urban interior , urban landscape.

The structure of the onomasticon of the city of Almaty, historical changes reflected by actual data, names of objects forming the image of the city are studied. Many cultural and ethnic objects that have become personal brands develop tourism in the region. And its name is a factor influencing the formation of the brand. The image of the city of Almaty combines modern business centers and Soviet postmodernism, which is reflected in the onomasticon of the city. We see that the impact of the consequences of global globalization on the names of the objects of the city of Almaty also prevails. Its advantages and disadvantages will also be discussed. An onomastic analysis was also made about the names of objects of the last period that became the brand of the city of Almaty. The article is devoted to the review of the names of objects that form the urbanonymic space of the city of Almaty, the analysis of the reasons underlying the creation of the brand and image factors.

Keywords*:* urbanonym, urbanonymic landscape, ergonym**,** urban interior, brand, city image, city branding.

Авторлар туралы мәліметтер

Рысберген Қыздархан Құрмашқызы – филология ғылымдарының докторы, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының ономастика бөлімінің меңгерушісі, Қазақстан Республикасы, Алматы, e-mail: ms.rysbergen@mail.ru, ORCID: http://orcid.org/0000-0002-4205-9655.

Пашан Дана Мұсабекқызы* – филология ғылымдарының кандидаты, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының аға ғылыми қызметкері, Қазақстан Республикасы, Алматы, e-mail: pashan_dan@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0003-0583-862X.

Садық Дидар Айдарұлы – А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының кіші ғылыми қызметкері, Қазақстан Республикасы, Алматы, e-mail: sadyq.didar@tilbilimi.kz, ORCID: http://orcid.org/0000-0002-8271-7165.

Сведения об авторах

Рысберген Кыздархан Құрмашқызы – доктор филологических наук, заведующий отделом ономастики Институт языкознания им. А. Байтурсынова, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: ms.rysbergen@mail.ru, ORCID: http://orcid.org/0000-0002-4205-9655.

Пашан Дана Мұсабекқызы* – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института языкознания имени А. Байтурсынова, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: pashan_dan@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0003-0583-862X.

Садық Дидар Айдарұлы – младший научный сотрудник, Институт языкознания им. А. Байтурсынова, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: sadyq.didar@tilbilimi.kz, ORCID: http://orcid.org/0000-0002-8271-7165.

Information about the authors

Kyzdarkhan Rysbergen – doctor of philology, head of the Department of Onomastics, A.Baitursynov Institute of Linguistics, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: ms.rysbergen@mail.ru, ORCID: http://orcid.org/0000-0002-4205-9655.

Dana Pashan* – candidate of philological sciences, senior researcher at the A. Baitursynov Institute of Linguistics, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: pashan_dan@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0003-0583-862X.

Didar Sadyk – junior researcher, A. Baitursynov Institute of Linguistics, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: sadyq.didar@tilbilimi.kz, ORCID: http://orcid.org/0000-0002-8271-7165.

Редакцияға енуі 07.04.2026
Жариялауға қабылданды 28.06.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-2
ҒТАМР: 16.21.51

Э.М. Самекбаева
Шәкәрім университеті,
071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ. Глинка к-сі, 20 А
ORCID: 0000-0003-0137-463X
e-mail: elmira5_66@mail.ru

Қ. ШАЯХМЕТҰЛЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ МҰРАСЫ: ЗАМАНАУИ ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ САБАҚТАСТЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа. Бұл ғылыми мақала қазақ тіл білімінің көрнекті маманы, Қазақ Білім академиясының корреспондент мүшесі, Қазақстан Республикасы білім беру ісінің үздігі, КСРО ағарту ісінің үздігі, филология ғылымдарының кандидаты, профессор Қинаят Шаяхметұлының зерттеулерін талдауға арналған. Ғалым қазақ тіл білімі, түркітану, жалпы тілтану және тіл мен әдебиетті оқыту әдістемесі салаларындағы іргелі зерттеулері арқылы ғылыми ортада кеңінен танылған. Мақалада ғалымның еңбектері жаңашылдығымен, тұжырымдамалық және әдіснамалық тереңдігімен ерекшеленіп, лингвистика энциклопедиясына елеулі үлес қосқаны атап өтіледі. Бұл зерттеулер сөзжасам және сөзөзгерім (дериватология, морфология) жүйелерінің өзара қатынасында теориялық және қолданбалы лингвистика, әлеуметтік лингвистика, жалпы тіл білімі сияқты мәселелерді қамтиды.

Жұмыстың мақсаты – ғалымның тіл білімінің әртүрлі салаларындағы жетістіктерін негізге ала отырып, әлемдік және отандық тіл білімімен сабақтастығын дәлелдеу және олардың даму үдерісін көрсету.

Мақаланың өзектілігі тілдік құбылыстар мен экстралингвистикалық үдерістерді талдаудағы заманауи пәнаралық тәсілдер тұрғысынан лингвистика саласындағы зерттеу нәтижелерін сыни тұрғыдан бағалау мен жинақтау қажеттілігімен айқындалады. Қ. Шаяхметұлының заманауи тіл ғылымының қалыптасуына зор үлес қосқаны тұжырымдалады. Ол зерттеу аясын қазақ тіл білімінің грамматикалық ілімінен бастап, өзекті тілтаным, этнотаным, сөзтаным тәрізді үдерістерді зерделеуге дейін кеңейтті.

Ғалымның жарияланған еңбектері лингвистика құралдарын жаңа тәсілдермен толықтырып, аталған еңбектер зерттеу нысанының мазмұндық аясын кеңейткендігі жайлы қорытындылауға болады. Мақала соңында Қ. Шаяхметұлының өзіндік ғылыми концепциясын қалыптастырған ерекше тілдік тұлға екені атап көрсетіледі.

Тірек сөздер: сөзжасам, сөзөзгерім, дериватология, морфология, социопрагмалингвистика, этнос, лингвосоциум.

Кіріспе

Өзекті лингвистикалық бағыттар мен жаңалықтар әрдайым ғылыми талқылау нысаны ретінде назарға алынады. Аталмыш зерттеудің өзектілігі заманауи лингвистикада антропоцентристік бағыттың күшеюімен және тілдік тұлға мәселесіне ғылыми қызығушылықтың артуымен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, ғалымның тілдік тұлғасын кәсіби деңгейде талдаудың маңызды екені айқын. Аталмыш бағыттағы зерттеулер ғылыми дискурс шеңберіндегі зерттеуші тұлғаның тілдік мінез-құлқын, оның концептуалдық жүйесін, терминологиялық қолданысын және өзіндік ерекшеліктерін тереңірек түсінуге жол ашады. Бұл зерттеулер автор тілінің құрылымдық-стильдік қырларын, ұғымдық аппараттың қалыптасу жолдарын және автордың ғылыми ұстанымының тілдік көрінісін кешенді түрде зерделеуге мүмкіндік береді. Осы арқылы белгілі бір зерттеушінің ғылыми бағыттың дамуына қосқан үлесін бағалауға жол ашады.

Бұдан бөлек тілдік тұлға құбылысын талдау тек жеке зерттеушінің ғылыми мұрасымен ғана шектелмей, белгілі бір тарихи кезеңдегі тілтану ғылымының және ғылыми мектептердің қалыптасу заңдылықтарын және олардың өзара сабақтастығын айқындайды.

Осыған орай зерттеуші тұлғаның тілдік болмысын пәнаралық тұрғыдан зерттеу тіл білімі, когнитивтік және әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың түйісіндегі өзекті ғылыми мәселелердің бірі ретінде қарастырылады. Мұндай ұстаным тілдік тұлғаны тек тілдік бірліктер жүйесі арқылы ғана емес, сонымен қатар оның танымдық, мәдени және әлеуметтік қырларымен бірлікте зерделеуге мүмкіндік туғызады. Пәнаралық зерттеу шеңберінде ғылыми дискурстың құрылымы, автордың таным кеңістігі, терминологиялық жүйенің

қалыптасуы мен қызметі, сондай-ақ тіл мен ойлау, тіл мен мәдениет, тіл мен қоғам арасындағы өзара байланыстар терең әрі жүйелі түрде талданады. Бұл бағыттағы ізденістер зерттеуші тұлғаның ғылыми дүниетанымын, когнитивтік жүйелерін және коммуникациялық стратегияларын тереңірек ашып, заманауи тіл біліміндегі антропоцентристік бағыттың қалыптасуына ықпал етеді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу материалы ретінде Қинаят Шаяхметұлының жарық көрген кітаптары мен оның теориялық және қолданбалы тіл біліміне қатысты мақалалары алынды. Атап айтқанда, филология-контактология, дериватология, морфология, социопрагмалингвистика, сондай-ақ тіл білімі теориясы бағытындағы зерттеулер қамтылды.

Зерттеу барысында қолданылған негізгі әдістерге мыналар жатады:

а) сипаттамалық әдіс арқылы ғалымның ғылыми мұрасындағы тілдік деректер іріктеліп, жүйеленіп, оның авторлық тілінің құрылымдық-стильдік ерекшеліктері, ұғымдық аппараты және ғылыми көзқарастарының мазмұндық қырлары сапалық тұрғыдан талданды; ә) социолингвистикалық әдіс, ол тілдің әлеуметтік табиғатына қатысты кең ауқымды мәселелерді шешуге бағытталған (Қинаят Шаяхметұлы еңбектеріне социолингвистикалық жағдайды зерттеу әдістемесін қолдану тән); б) құрылымдық-стильдік талдау әдісі автор тілінің ерекшеліктерін анықтауға бағытталып, оның сөйлем құрылысы, стильдік қолданысы және терминдерді пайдалану жүйесі кешенді түрде қарастырылады.

Нәтижелер мен талқылау

Біздің пайымдауымызша, алдыңғы буын қалыптастырған ғылыми дәстүрді сабақтастырған көрнекті тұлға Қинаят Шаяхметұлы болашақ ғылымның негізгі қағидаттары мен әдіснамалық ұстанымдарын терең игеріп, оларды өзінің зерттеу қызметінде тиімді түрде жүзеге асырды деуге әбден болады. Ол ғылыми ғұмырын тіл біліміне арнаған білікті маман. Осы тұста Вильгельм фон Гумбольдттың тіл философиясында көрініс тапқан терең ойлар ерекше мазмұнға ие. Ол тілдің табиғатын қатаң ережелер жиынтығы ретінде емес, ішкі заңдылықтар мен даму үрдісі бар тұтас жүйе ретінде зерделеу қажеттігін көрсетеді [1]. Бұл ұстаным тіл білімін формальды бағытпен ғана шектемей, оны көпқырлы ғылыми жүйе ретінде тануға мүмкіндік береді. Аталған теориялық бағыт Қинаят Шаяхметұлының ғылыми мұрасымен де сабақтасып жатыр. Осы тұрғыдан алғанда, Шаяхметұлы еңбектері Гумбольдт негіздеген тілдің жүйелілік, тұтастық және динамикалық даму қағидаларын заманауи ғылыми кеңістікте дамытып, мазмұндық тұрғыда тереңдеткені аңғарылады. Ғалымның «Шартарап» (филология-контактология) монографиясы, «Қазіргі қазақ тілі» (дериватология, морфология) оқулығы, «Орта мектептегі тіл ұстарту жұмыстарының жүйесі», «Оқушылардың жазбаша және ауызша сауаттылығын арттыру жолдары» әдістемелік талдамалары, «Ой мен Сөз және «Іс» (Социопрагмалингвистика) тәрізді жинақтардың жарық көруі көпжылдық ғылыми ізденістердің нәтижесі болумен қатар, тілтану ғылымының теориялық және әдіснамалық дамуына елеулі үлес қосқан маңызды еңбектер ретінде бағанады.

Ғалым еңбектеріндегі айтқан ойларының өзі бірнеше мақаланың өзегі болар еді. Оның бәрін сипаттап жату мүмкін емес. Сондықтан зерттеушінің бұл бағыттағы негізгі ғылыми нәтижелеріне ғана қысқаша тоқталмақпыз. Автордың ғылым жолында алған негізгі бағыты – қазақ тіл білімінің грамматикалық ілім саласы. Соның негізінде 2007 жылы «Талер-Пресс» баспасынан жарық көрген, «Қазіргі қазақ тілі» атты оқулыққа қосымша баламалық дәрежедегі ғылыми еңбек қазақ тіл біліміндегі іргелі зерттеулердің бірі болып табылады. Аталған еңбекте сөзжасам мен сөзөзгерім жүйелерінің (дериватология мен морфологияның) өзара байланысы түркітану аясында арнайы қарастырылып, сөздік бүтінге лексикологиялық-дериватологиялық тұрғыдан талдау жасалынады. Автор морфология мен сөзжасамның арақатынасын айқындап, олардың шекарасын нақтылайды. Еңбектің жаңашылдығы – аффикстердің бифункциялылығы құбылысын кең ауқымда қарастыруында. Ғалым бұл құбылысты тек дериватология шеңберінде ғана емес, синтаксистік деңгейде де қарастырады. Зерттеуші сөздің бүтіндік және түрленімдік деңгейлеріне тән құрылымдық сипаттарды айқындап, оның лексикологиялық, дериватологиялық, морфологиялық, синтаксистік және

стилистикалық қырларын кешенді түрде негіздеп, құнды теориялық тұжырымдар ұсынды. Әсіресе аффикстердің бифункциялылығы тек дериватология шеңберінде ғана емес, тілдің синтаксистік икемділігін арттыратын ауқымды құбылыс ретінде егжей-тегжейлі зерделенеді.

Қинаят Шаяхметұлы бифункциялылықты аффикстердің екі түрлі қызметті қатар атқару қабілетімен түсіндіреді: яғни сөзжасамдық аффикстердің сөзтүрленімдік қызметке бейімделуі немесе керісінше сөзтүрленімдік аффикстердің сөзжасамдық қызметке қатысуы нәтижесінде олардың қосалқы екінші функцияға ие болуы [2].

Қазақ тілінің дериватологиясы мен морфологиясын дамытуға тың бағыт ұсынған бұл еңбек ғылыми ойды жаңа деңгейге көтерген құнды туынды ретінде бағаланады. Оқулықта қолданылған ғылыми әдебиеттер санының 366-ға, ал көркем әдеби шығармалар тізімінің 132-ге жетуі еңбектің дереккөздік базасының ауқымдылығын, зерттеудің кешенді сипатын және теориялық әрі практикалық аспектілердің үйлесімді ұштасқанын көрсетеді [2]. Бұл көрсеткіштер Қинаят Шаяхметұлы еңбектеріне тән ғылыми аппараттың жүйелілігін, дәлелділігін және көпсалалы негізге сүйенгенін айқын аңғартады. Ғалым өз зерттеулерінде әртүрлі ғылыми бағыттар мен көркем мәтіндерді сабақтастыра қолдану арқылы тілдік құбылыстарды кешенді талдауға мүмкіндік беретін берік теориялық-әдіснамалық негіз қалыптастырды. Тіл – қалыптасқан лингвистикалық парадигмаларды үздіксіз жаңғыртып, қайта қарастыруға мүмкіндік беретін динамикалық құбылыс. Осы жөнінде Т. Виноград былай деп жазады: «Зерттеуші жаңа парадигманы іздеу барысында дәл сол кезеңде қарқынды дамыған өзге ғылымдардың әсерін сезінеді. Саналы не бейсаналы деңгейде қарқынды дамыған ғылыми бағыттың эталоны ретінде танылады, ал оның көзқарастарының көркем-бейнелі ықпалы негізінде қандай мәселелерді көтеруге болатыны және оларға ұсынылатын жауаптардың тиімділігі айқындалады» [3]. Нәтижесінде тіл білімінде жаңа зерттеу бағыттары қалыптасып, әртүрлі ғылыми бағыттардың өзара сабақтастығына жол ашылды. Ғалым тілдік құбылыстарды тарихи, мәдени және әлеуметтік контексте қарастырып, оларды лингвистикалық бағыттармен үндестіреді.

Қинаят Шаяхметұлының өзіндік ой даралығын танытатын бір жай – оның зерттеушілік өрісінің кеңдігі. Автордың филология мен контактология мәселелеріне арналған «Шартарап» ғылыми жинағы 2006 жылы жарияланды. Жинақ «Маңдайалды», «Оң жақ», «Сол жақ», «Еңселік» атты төрт тарудан тұрады. «Маңдайалды» тарауында Абай Құнанбайұлының ұлттық әдеби тілдің орныгуына қосқан айрықша үлесі мен ұлттың рухани-мәдени даралығын сақтаудағы шешуші рөлі талданады. Бұған қоса Шәкәрім Құдайбердіұлы, Ахмет Байтұрсынұлы, Мағжан Жұмабаев, Сұлтанмахмұт Торайғыров, Мұхтар Әуезов, Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров, Сәбит Мұқанов, Ғабит Мүсірепов, Ғабиден Мұстафин сынды әр дәуір өкілдерінің шығармашылық ізденістері сараланып, олардың мұрасы Абай дәстүрімен үндесе өрбіп, қазақ әдебиеттану ғылымының іргетасын қалағаны дәйектеледі.

Қинаят Шаяхметұлы ғылыми ізденістерімен қатар, кәсіби аудармашылық шеберлігімен де танылды. Ол көптеген драмалық шығармаларды сахна тіліне лайықтап, аударма саласының ілгерілеуіне ықпал етті. Ғалым «Абайдың ақындық шығармаларын орыс тіліне аудару мәселелері» атты мақаласында Абай поэзиясының орыс тілінде жеткізудегі олқылықтарды талдап, аударма сапасына сыни тұрғыдан баға береді. Жинақтың оң жақ қанатындағы тарауында зерттеуші Қ. Насыри, Ғ. Тоқай, Ғ. Ибрагимов, М. Ғафури, М. Жәлил, М. Карим, А. Токомбаев, Ш. Айтматов, Д. Кугультинов сынды көршілес ел өкілдерінің шығармашылық мұрасына талдау жасалса, ал сол жақ қанатында орналасқан тарауда Л. Толстой, Салтыков-Щедрин, М. Горький, Вс. Рождественский, Т.Шевченко, О. Гончар, Гете, Тагор шығармалары жөнінде автордың өзіндік ғылыми тұжырымдары баяндалады.

«Шартарап» жинағының «Еңселік» бөлімінде «Еңлік-Кебек», «Қыз Жібек», «Қан мен тер», «Аршын мал алан» тәрізді шығармалар негізінде қойылған спектакльдерге арналған «Өнердің биік өрінде», «Қызыл Қатран» тәрізді рецензиялық мақалалар топтастырылған. Ғалым театр қойылымдарына кәсіби тұрғыда талдау жүргізіп, басты рөлдерді сомдаған актерлердің орындаушылық шеберлігіне дәлелді баға береді.

«Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларындағы этнолингвистикалық және тарихи көріністер» тақырыбындағы мақалада ұлттық-мәдени бірліктер мен тұрмыс-салтқа қатысты атаулар, әдет-ғұрыптық лексика, жер-су атаулары этнолингвистикалық дереккөз ретінде талданып, олардың семантикалық қабаттары мен тарихи негіздері анықталады. Ғалым тілдік бірліктерді халықтың дүниетанымы, рухани құндылықтары мен әлеуметтік тәжірибесін бейнелейтін мәдени код ретінде бағалайды. Әрбір атаудың астарында жатқан тарихи жады, ұлттық болмыс пен дәстүр сабақтастығы жан-жақты зерделеніп, олардың қазақ қоғамының мәдени-рухани дамуындағы орны кеңінен талданады. Автор «Қозы Көрпеш – Баян сұлу жырындағы этнолингвотарихи айғақтар» мақаласында этнолингвотарихи деректер, мифологиялық таным мен діни ұғым-түсініктермен қоса, қазақ халқының дүниетанымы мен рухани құндылықтары айқын көрсетіледі. Аталмыш зерттеулер этнолингвистика мен лингвомәдениеттану бағыттарымен ұштаса келіп, қазақ халқының дүниетанымы мен рухани құндылықтарын тіл арқылы танытады.

Қ. Шаяхметұлы тілдің қоғамдық қызметін, оның ұлттық мәдениетпен, әлеуметтік ортамен және қоғам дамуымен өзара байланысын ерекше бағалаған. Бұл көзқарас қазіргі әлеуметтік лингвистиканың негізгі қағидаларымен сабақтасады. Әлеуметтік лингвистикада тіл қоғамдағы әлеуметтік үдерістермен, тілдік жағдаятпен, тілдік саясатпен және тілдік мінез-құлықпен бірлікте қарастырылатыны белгілі. Осы тұрғыдан алғанда, Қ. Шаяхметұлының тілдің қолданыс аясын, қоғамдық қызметін және ұлттық болмыспен байланысын сипаттайтын ғылыми пайымдары бүгінгі әлеуметтік лингвистиканың теориялық ұстанымдарымен үндеседі. Бұл бағыттағы тұжырымдарды Э. Сүлейменова тілдің қоғамдағы қызметін әлеуметтік факторлармен сабақтастықта қарастыру арқылы негіздейді. Ғалымның пікірінше, әлеуметтік лингвистика – тіл мен қоғамның өзара ықпалын, тілдің әлеуметтік қызметін және тілдік жағдаяттың ерекшеліктерін зерттейтін ғылым саласы [4].

Ғалым «Қазақ елінің тілі – қазақ тілі», «Ана тілі, Абай тілі, ұлт тілі», «Мұхтар Әуезов және қазіргі қазақ тілінің әлеуметтік тынысы», «Мұхтар Әуезов шығармашылығындағы әлеуметтік лингвистика (социолингвистика) мәселелері», «Ұлттық және мемлекеттік бүтіндіктің кепілі – біртұтас қазақтық лингвосоциум қалыптастыру» тақырыбында жазған мақалаларында қазақ тілінің қоғамдағы орны мен қызметіне талдау жасап, тілдің ұлттық бірегейлік пен рухани тұтастықтың тірегі екенін ғылыми тұрғыдан дәлелдейді. Автор «Мұхтар Әуезов шығармашылығындағы әлеуметтік лингвистика (социолингвистика) мәселелері» деген мақаласында жазушы шығармалары арқылы қоғамдағы тілдік жағдайды бейнелі түрде сипаттай отырып, тілдің әлеуметтік қызметі мен ұлттық болмысты айқындаудағы рөлін терең пайымдайды. Ғалымның негізгі тұжырымы қазақ қоғамында ұлттық және мемлекеттік бірлікті сақтау үшін біртұтас қазақтық лингвосоциум қалыптастыру қажет. Бұл идея әлеуметтік лингвистиканың басты қағидаларымен үндес, өйткені тілдің дамуы мен қызметі қоғамның әлеуметтік құрылымымен, тарихи жағдайымен және ұлттық санасымен өзара үндестікте талданады.

Автордың ғылыми-шығармашылық қызметі тек әдебиет пен тіл саласымен шектелмей, қоғамдық қызметпен де сабақтас өрбиді. Бұған «Шартарап» монографиясындағы «Өкімет билік етсін» (1991 ж.) хаты мен «Семей – сенімді қала» (2001 ж.) жазбалары дәлел бола алады. Ғалымның қоғамдық белсенділігі мен қайраткерлік қасиеттері лингвосаяси парадигма тұрғысында ғылым мен қоғам арасындағы көпір рөлін айқындайды.

Автор «Семей – сенімді қала» деген мақаласында адамды тек «экономикалық жануар ретінде қарастырмай, оны өз болмысын сақтаған рухани тұлға ретінде тану керек», – деп өзінің ғылыми-азаматтық ұстанымын білдіреді [5]. Автордың «қазақтың қазақ болуына Ертісте үміт, Семейде сенім бар» деген тұжырымын ұлттық рух пен тілдің тұтастығына деген берік сенімнің көрінісі ретінде бағалауға болады.

Қ. Шаяхметұлының ғылыми мұраларын заманауи тіл білімі мәселелерімен сабақтастыруда олардың әдіснамалық құндылығын жан-жақты ескеру маңызды. Ғалымның қазақ тілін оқытуға қатысты теориялық тұжырымдары қазіргі білім беру жүйесіндегі коммуникативтік, функционалдық және когнитивтік бағыттардың негізгі қағидаларымен

үндеседі. Осы тұрғыдан алғанда, оның тілдік бірліктерді қолданыс аясында таныту, сөз мағынасын мәтін негізінде меңгерту және тілдік құбылыстарды кешенді талдау жөніндегі ғылыми ұстанымдары бүгінгі мәтінге бағдарланған оқыту, функционалдық сауаттылықты қалыптастыру және құзыреттілікке негізделген білім беру талаптарымен толық сабақтасады. Сонымен қатар ғалымның ғылыми пайым мен практикалық дағдыны ұштастыруға бағытталған әдістемелік көзқарастары қазіргі мәтінмен жұмыс, дискурстық талдау және сыни ойлауды дамыту технологияларын жетілдіруде де өзектілігін сақтап отыр. Сол себепті автордың ғылыми мұрасын қазіргі тіл білімінің жаңа бағыттары тұрғысынан қайта зерделеп, оны оқу үдерісіне тиімді енгізу қазақ тілін оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздерін жетілдіруге ықпал етеді.

Ғалымның «Ой мен сөз және іс» (социопрагмалингвистика) жинағына енген «Білім беру мен тәрбиелеу үдерісіндегі инновациялық технологиялар және қазақ тілінің пәндік мәртебесі» атты мақаласы заманауи білім беру кеңістігінде бүгінгі күні де өзекті. Зерттеуші Абай Құнанбайұлының «Істің басы – ретін танымақтық» деген әдіснамалық пайымына сүйене келе, ең алдымен, кез келген оқыту әрекетінің мақсатын анықтау қажеттігін алға тартады. Ғалымның пікірінше, оқыту үдерісі ұлттық мүдде мен елдік құндылықтар тұрғысынан жүзеге асуы тиіс және бұл жауапкершілік тек тіл мамандарына ғана емес, барлық пән мұғалімдеріне ортақ. Өйткені барлық ғылым негіздері қазақ тілінде оқытылатындықтан, қазақ тілі бір жағынан оқу пәні болса, екінші жағынан білім берудің негізгі құралы қызметін атқарады. Осы негізде автор «нені оқыту керек», «қалай оқыту керек», «кім оқыту керек» деген өзекті мәселелерге кешенді түрде талдау жасайды [6].

Қ. Шаяхметұлының ғылыми мұраларын заманауи тіл білімі мәселелерімен ұштастыруда олардың әдіснамалық әлеуетін жан-жақты ескеру маңызды. Әсіресе ғалымның әдістемеге қатысты тұжырымдарын қазіргі білім беру жүйесінің талаптарына сәйкес қайта пайымдап, оларды оқыту үдерісінде тиімді пайдалану жолдарын нақтылау қажет. Бүгінгі күні ғалым ұсынған теориялық қағидаларды қазақ тілін оқытудың коммуникативтік, функционалдық және когнитивтік бағыттарымен сабақтастырудың ғылыми-әдістемелік негіздерін айқындау өзекті мәселе болып табылады. Мәселен, ғалымның сөз мағынасын мәтін негізінде меңгерту, тілдік бірліктердің қызметін қолданыс аясында түсіндіру жөніндегі әдістемелік ұстанымдарын бүгінгі функционалдық сауаттылыққа бағытталған оқыту технологияларымен ұштастыруға болады. Сондай-ақ оның тілдік материалды талдауда ғылыми пайым мен практикалық дағдыны қатар дамытуға негізделген көзқарастары қазіргі мәтінмен жұмыс, дискурстық талдау және сыни ойлауды дамыту әдістерімен сабақтасып жатыр.

Қинаят Шаяхметұлының ғылыми-педагогикалық ұстанымының өзегін білім беру үдерісін гумандандыру және ізгілендіру идеясы құрайды. Бұл қағидалар оның зерттеулерінде тек теориялық деңгейде ғана емес, нақты тілдік-танымдық талдаулар арқылы да айқын көрініс табады. Зерттеуші 2011 жылы жарық көрген «Ой мен сөз және Іс» («Социопрагмалингвистика») атты еңбегінде Абай Құнанбайұлы шығармашылығын ұлттық болмыс пен қоғамдық сана эволюциясымен сабақтастыра зерделеп, ақын тілін қазақ тілінің тарихи-мәдени дамуын айқындайтын темірқазық ретінде таниды. Абай мұрасы тек әдеби құбылыс емес, тілдік және рухани жаңғырудың кешенді моделі ретінде бағаланады. Ғалымның портреттік сипаттағы ғылыми мақалалары ұлттық ғылым кеңістігінде ерекше орынға ие. Аталмыш еңбектер мазмұндық тереңдігімен және танымдық жүйелілігімен ерекшеленіп, белгілі бір ғылыми парадигма аясында тұтас концептуалдық жүйе қалыптастырады. Атап айтқанда, Қайым Мұхамедханов, Ахмеди Ысқақов, Жұмағали Шакенов, Рәбиға Сыздық, Әбдуәли Қайдар сынды көрнекті тұлғалардың ғылыми-педагогикалық қызметі мен тілдік зерттеулері функционалдық және прагматикалық аспектіде жан-жақты талданады.

Әдетте, шығармашылық деп жаңашылдығымен әрі даралығымен ерекшеленетін, автордың айқын тұлғалық болмысын, қалыптан тыс идеялар ұсыну және тосын шешімдер табу қабілетін танытатын адам әрекетінің ерекше бір түрі ретінде түсініледі [7]. Ал қалыптан тыс ойлау үшін ғылымның өзі «стандарттан тыс нәтиже өндіруге»

бағытталғандықтан, адам көптеген қабілеттер мен қасиеттерге ие болуы қажет: мәселені дәл байқай білу, ойлау икемділігі, қабылдаудың тұтастығы, ұғымдарды өзара жақындастыра алу, сондай-ақ алынған нәтижелерді бағалап, жетілдіре білу қабілеті [8]. Шамасы, шығармашылық ойлауға тән осы қасиеттердің көпшілігі автор тілінде көрініс табады. Ғылыми ақиқатты мойындатпай қоймайтын ерекше біліктілік зерттеуші еңбектерінің қай-қайсына болмасын тән сапалық белгі деп танылады. Автордың сөз қолдану бағытындағы ерекшеліктері өзгеше. Қинаят Шаяхметұлының ғылыми стильдегі ешкімге ұқсай бермейтін өзіндік төл қолтаңбасы бар. Ол ғылыми зерттеулерінде авторлық қолданыстарды жүйелі түрде әрі мақсатты қолданады. Мұндай көркемдік тәсілдер ғылыми ойдың мәнін аша түсіп, күрделі тілдік құбылыстарды ұғынықты әрі әсерлі жеткізуге жәрдемдеседі,

Шығармашылық адам даралығының тереңдей дамуына ықпал етеді. Адам дүниені танып-біле отырып, оны өз санасында шығармашылық тұрғыдан бейнелейді, соның нәтижесінде «бейнеленетін болмыстың ерекшеліктері бейнелеушінің табиғатына сай түрленген қалыпта көрініс табады» [9]. Көрнекті ғалым Г.В. Колшанский стильдік даралықты тілдік құралдар негізінде түзілетін терең мазмұнмен байланыстырады, бұл ретте автор шығармашылық тұлға ретінде танылады [10].

Шаяхметұлының тілдік дискурсын талдау барысында тілдік бірліктердің қолданыс ерекшеліктері, олардың мәтін түзудегі қызметі мен коммуникативтік әлеуеті Р. Сыздық пен

Н. Уәлидің ғылыми тұжырымдары негізінде қарастырылды.

Р. Сыздықтың пікірінше, сөздің мәтін ішіндегі қызметі мен қолданыс ерекшелігі автордың танымын, тілдік шеберлігін және коммуникативтік мақсатын айқындайтын негізгі көрсеткіштердің бірі болып табылады [11]. Осы орайда автордың ғылыми пайымдаулары мен күрделі мазмұнды көркем-бейнелі сипатта жеткізудегі тілдік шеберлігі айқын көрінеді.

Бұған зерттеушінің «жер ананың толғағы қысқандай, манардай жарқырау, ғашықтық хабаршысындай, телегей теңіздің тоғыз қабат толқынындай, атылған жаңартаудың жалынындай, сақаға қорғасын құйғандай, жемтік жағалаған бұралқы иттей, кілегей қара бұлттай, кемерінен асқан дариядай, тордағы тотыдай, жарқын жүзді жастығын тапқандай, серттей» тәрізді ұтымды теңеулерді сәтті қолданғаны дәлел бола алады. Ал «Ой мен Сөз және Іс» (социопрагмалингвистика) атты зерттеуінде зерттеуші тілдік-стилистикалық құралдарды, әсіресе эпитеттерді көркемдік міндетке сай қолданады. Автор зерттеу еңбектерінде ғылыми ойды нақтылау және мазмұнын айқындау мақсатында *«аңсарлы арман», «аңсарлы келешек», «асыл арман», «зор мұрат», «мұқалмас жігер», «қалтқысыз адал көңіл»* тәрізді қолданыстарды сәтті ұсынады.

Ғылыми мәтіндегі ойдың экспрессивтік әрі прагматикалық әсерін күшейту үшін автор *«жандәрмен жөңкіліс», «еміренген көңіл», «бұлқынған жүрек», «тағдырлық сыбаға», «шырайлы шындық», «өнікті пікір», «тұлғалық сыбаға», «эпигондық көлеңке» (өзгенің ықпалынан шыға алмау мағынасында), «тотальдық мұрат» (жан-жақты қамтылған түпкі идеал), «деркүмән көңіл» (тұрақсыз психологиялық күй), «эпос эволюциясының сәулесі», «рухани нұрлы шоғыр», «үмітті ұмтылыс», «сенімді серпіліс», «эстетикалық мүкістік», «шалқар ұрпақ», «утилитарлық баға», «өлеңшіл өлермендік», «жансебіл жазармандық»* тәрізді контекстік әрі авторлық сипаттағы эпитеттерге жүгінген.

Н. Уәлидің тұжырымдауынша, тілдік бірліктердің қолданысы тек олардың тілдік мағынасымен ғана шектелмей, коммуникативтік жағдаятпен, адресанттың мақсаты және ұлттық-мәдени танымменсабақтастықта қарастырылуы қажет [12].

Ғылыми баяндаудың стильдік өрісін кеңейту үшін, Абай Құнанбайұлы шығармашылығы мен қазақ халқының тарихи тағдырының өзара тығыз, ажырамас байланысын көрсету мақсатында дәстүрлі тілдік қолданыста сирек немесе мүлде кездеспейтін *«рух экологиясы», «көңіл құлазытқан ой мешеулігі», «ескі сөздің қаспағына жаңа сөздің қаймағы», «субъективті көңілдің көбігі», «өмір бақытының дәмі», «нұрлы шоғырдың өкілі», «сырқат сөйлем», «эстетикалық мүкістікке шалдығу», «қайырымды ғалымдықты сыбағалау», «ақиқат болмыстың сәулеленуі», «зұлмат биліктің қанды шеңгелі», «намыс пернесін шымырлата басу», «кемеңгерлік субстанциясы», «шапағатты*

ұяда өткен өмір», «тоқырау кезеңіндегі марғаулықтың құндағы», «қазақ тілі галактикасы», «жазмыш сызығы», «саясат ошағы» тәрізді авторлық метафоралар жұмсалған.

Ал тілдік құбылыстарды талдауды тереңдету және ғылыми ойды дәл әрі әсерлі жеткізу мақсатында автор қолданған ассонансқа негізделген *«ойсыраған олқылық», «озық ой», «үлгілі үдеріс», «айрықша алашшыл», «ерен елшіл»* қолданыстары мен аллитерацияға негізделген *«тағдырдың таңғажайып таңдауы», «күресуші қаламгер қайраты», «қаһарлы күндердегі қаһармандық», «құрып кету қатері», «қажырлы да қарышты қадам», «сергек сананың серпінділігі», «тұрақты тұғырнама», «күңгірттенген күн келмеске кеткен», «тоқмейілденген тоқыраған тоғышарлар», «жүйелі жарғы»* тәрізді фонетикалық-стилистикалық амалдар мәтіннің мазмұнын айқындап, оның көркемдік-танымдық әлеуетін арттыруға қызмет еткен.

Ғалым өз еңбектерінде мағыналық жағынан өзара жақын синонимдік қатарларды ұтымды қолдану арқылы ойды дәл, толық әрі көркем жеткізуге ұмтылады. Атап айтқанда, *«еспе-бөспе», «лепірме-лапырма», «бейімділік-бейілділік», «жұтаң-жадау», «дәрменсіз-оңтайсыз», «ұйғару-топшылау», «толғам-пайымдау», «түйіндеу-тұжырымдау», «демеуіш-жөнеуіш», «мерей-мәртебе», «кілтің-кірбің», «тамұқтық-тозақтық», «зейін-зерде», «күш-қуат»* тәрізді синонимдік жұптар белгілі бір ұғымды әр қырынан ашып, мазмұнды нақтылау қызметін атқарады. Бұл қолданыстар автордың тілдік талғамын ғана емес, ғылыми ойды көпқырлы жеткізуге деген ұмтылысын да айқындайды.

Автор стильдік-экспрессивтік мақсатта парцелляция тәсіліне жүгінеді. Сөйлемді интонациялық тұрғыдан әдейі бөлшектеп, жеке фразаларға жіктеу арқылы автор ойдың көркемдік қуатын арттырады. Мәселен, «Абай сөзі – ұлттық және тілдік дамудағы Темірқазық» атты мақаласындағы *«Құтып – Темірқазық. Келістіріп айтқан. Артық-кемсіз дәл айтқан»* деген құрылымдар авторлық ойдың айқын, нық әрі эмоционалды реңкте берілуін іске асырады.

Зерттеуші оқырманға ақпаратты бейнелі әрі түсінікті жеткізу мақсатында перифраз тәсілін де мақсатқа сай жұмсайды. Мәселен, *«Алаш көксілдері»* тіркесі арқылы Алаш қозғалысының өкілдерін, яғни Алашорда зиялыларын меңзесе, *«шығармашылық дүкені»* қолданысы арқылы өнер мен ойдың шоғырланған ортасын бейнелі түрде сипаттайды. Мұндай перифраздар ғылыми мәтіннің мазмұнын тереңдетіп қана қоймай, оның экспрессивтік әрі танымдық ықпалын арттырады. Ғалымның терминологиялық бірліктерді де ғылыми-талдамалық мақсатқа сай іріктеп, ғылыми-аналитикалық мақсатқа сай жүйелі түрде қолданғанын байқауға болады. Мәселен, «Қазіргі қазақ тілі (дериватология, морфология)» оқулығында *«өзара идентификациялау (идентифтендіру)», «синергетикалық бұлқыныс», «жазуды фетиштендіру», «квазиконструкция», «облигаторлық дәреже», «принципті бетбұрыс»* тәрізді терминдер белгілі бір тілдік құбылыстарды дәл сипаттауға бағытталып қалыптасқан [2]. Зерттеушінің «Ой мен Сөз және Іс» (социопрагмалингвистика) жинағында *«географиялық детерминизм ыңғайы», «конъюнктуралық құйқылжу»* типтес ұғымдармен қатар, *«дилетанттық шешім», «аномалиялық ауытқу», «тотальды тұтынатын журнақ», «оңтайлы өлшем, «социумдық сезім»* т.б. аналитикалық тіркестер ғылыми айналымға түскен. Аталған тілдік бірліктер автор тарапынан көркемдік әсер тудыру мақсатында емес, ғылыми пайымдауды нақтылап, ұғымдық аппаратты дәлдеп, талдау тереңдігін арттыру мақсатында қолданылады. Осы арқылы автор ғылыми дискурста терминжасам мүмкіндіктерін тиімді пайдаланып, зерттеу нысанын жан-жақты сипаттауға ұмтылады [6].

Бұдан біз автордың ғылыми терминология саласында да салиқалы қызмет етіп, баянды жұмыс тындырғанын байқаймыз. Зерттеу еңбектерінде авторлық сөзжасам фактілері де кездеседі. Атап айтқанда, *туындыгер, ұлыстық сана, этнозерде, елжады* терминдерін ұсынып, «қазіргі қазақ тілі (дериватология, морфология)» оқулығында *аккумулятивтік* қызмет дегеннің орнына *дәнекерлестіргіш, нәрлендіргіш* сөздерін қолданса, ал «Ой мен Сөз және «Іс» (Социопрагмалингвистика) жинағында «сөзді әсемдеп, көркемдеп қолдану» дегеннің орнына *«сөзәспет»* деген жаңа терминді (неологизм) жұмсаған. Тағы осы еңбекте *«нөлдену»* – жаңа сөз (неологизм) кездеседі, «нөл» сөзіне «-ден+у» жұрнағы жалғанып, жаңа

мағына жасалған; ол көбіне қазіргі тілдік қолданыста (математика, техника, ауызекі сөйлеуде бірнәрсені нөлге айналдыру, бастапқы күйіне келтіру «нөлге түсу», «жойылу») т.б. пайда болған. Автор белгілі бір көзқарасты дұрыс әрі ұғынықты жеткізу үшін ғылыми мәтінде сентенцияларды орынды әрі уәжді келтіреді. Атап айтқанда, «*Жер тілі өз тілінде, жер иесі тілінде сөйлесін. Біздің елдік негізімізді сақтауға құштарлық – қазақ тіліне құштарлық. Жас ұрпаққа тілек – осы. «Бар қазақ– бір қазақ» болуына қоса, «барша қазақстандық та – сол қазақ» болуға тиіс. Мемлекеттік тілді игеру – күллі қазақстандыққа міндетті, облигаторлы мәселе. Лингвосоциум тұтастығы – ел бүтіндігі. Өзінің тегін сақтап, дербестік рухын таныту – қай этностың аңсарлы арманы.* Берілген тұжырымдамаларда тіл – тек коммуникация құралы ғана емес, сонымен қатар этностық болмысты, тарихи жадты және рухани тұтастықты айқындайтын негізгі фактор ретінде қарастырылады.

В.Ф. Гумбольдт, Э. Сепир және тағы басқа ғалымдар тілдің қуатты рухани күштің көрінісі ретіндегі қызметі халық мәдениетін айқындайтынын атап өткен: «тіл жалпы мәдениеттің дамуының міндетті алғышарты болып табылады. Тіл мәдениеттен тыс өмір сүрмейді, яғни халықтың өмір салтын сипаттайтын әлеуметтік тұрғыдан мұраға берілетін тәжірибелік дағдылар мен идеялар жиынтығынан бөлек қарастырылмайды...» [13]. Демек, Вильгельм фон Гумбольдт негіздеген тіл мен халық мәдениетінің өзара сабақтастығы туралы ғылыми қағида Қинаят Шаяхметұлының зерттеулерінде де жалғасын тауып, ұлттық тілдің табиғатын мәдени-танымдық тұрғыдан пайымдауға негіз болады. Автор тілдің тек коммуникация құралы ғана емес, ұлттың рухани болмысы мен мәдени тәжірибесін бейнелейтін күрделі жүйе екендігін дәйектейді. Осы тұрғыдан алғанда, ғалымның зерттеулерінде тіл мен мәдениеттің өзара сабақтастығы, тілдік құбылыстардың әлеуметтік және танымдық негіздері кешенді түрде қарастырылып, тілдің ұлттық дүниетаныммен тығыз байланысы терең пайымдалады.

Қорытынды

Қинаят Шаяхметұлы еңбектерінің басты ерекшелігі – тіл біліміндегі әртүрлі ғылыми дәстүрлерді олардың тарихи дамуы мен өзара сабақтастығы аясында тұтас жүйе ретінде қарастыруында. Бұған қоса, ғалым нақты ғылыми мектептер шеңберінде қалыптасқан тіл зерттеу әдістерінің ішінен ғылыми құндылығы жоғары, нәтижелі тәсілдерді анықтаудағы шеберлігімен дараланады. Ғалым еңбектерінде кездесетін тілдің дыбыстық, сөздік, сөзжасамдық, сөзөзгерімдік, сөзтіркесімділік, сөзталғамдық жүйелерін жан-жақты игерген, тілдік құрылыстың ішкі және сыртқы даму заңдылықтарын байыптылықпен меңгерген, тегі жағынан туыстас, құрылымы жағынан әлпеттес тілдердің тарихи және қазіргілік салыстырмалы негіздеріне қаныққан, әдебилік, ұлттық, жазбашалық, ауызшалық қасиеттері арқылы толысып, сан алуан күйде қызмет етуші тілдік құбылыстарды саралай алатын, тәжірибеде сауаттылық өлшемдерін мінсіз ұстанатын маман – біліктіліктің нақтылы талаптары мен міндеттеріне лайық маман,– деген пікірі ғалымның өзіне арналғандай. Қинаят Шаяхметұлы ғылымда үлкен, іргелі істердің басы-қасында болып, қазақ тілінің тарланы атанып, жанашыры да бола білді.

Әдебиеттер

1. Гумбольдт В. фон. Об изучении языков, или план систематической энциклопедии всех языков // Язык и философия культуры / пер. с нем. – М.: Прогресс, 1985. – С. 346-349.
2. Шаяхметұлы Қ. Қазіргі қазақ тілі: (сөзжасам-дериватология, сөзөзгерім-морфология). – Семей-Новосібір: Талер-Пресс, 2007. – 334 б.
3. Winograd T. Language as a Cognitive Process. – Menlo Park; London; Amsterdam; Sydney, 1983. – 608 s.
4. Сүлейменова Э.Д., Шәймерденова Н.Ж., Смағұлова Ж.С., Ақанова Д.Х. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. – 2-бас., өңд. және толықт. – Алматы: Арман-ПВ, 2020. – 400 б.
5. Шаяхметұлы Қ. Шартарап: ғылыми жинақ (филология-контактология). – Семей; Новосібір: Талер-Пресс, 2006. – 350 б.
6. Шаяхметұлы Қ. Ой мен сөз және іс: социопрагмалингвистика. – Семей, 2011. – 168 б.

7. Ирина В.Р., Новиков А.А. В мире научной интуиции. – М.: Наука, 1978. –76 с.
8. Лук А.Н. Психология творчества. – М.: Наука, 1978. – 127 с.
9. Давыдова Г.Л. Творчество и диалектика. – М.: Наука, 1976. – С. 22-101.
10. Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М.: Наука, 1975. – 211 с.
11. Сыздық Р. Сөз құдіреті. – Алматы: Санат, 1997. – 390 б.
12. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. – Алматы: Ғылым, 2007. – 424 б.
13. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества. – М.: Наука, 1984. – С. 31-41.

References

1. Gumbol'dt V. fon. Ob izuchenii iazykov, ili plan sistematicheskoi entsiklopedii vsekh iazykov [On the Study of Languages, or a Plan for a Systematic Encyclopedia of All Languages] // Iazyk i filosofiia kul'tury [Language and Philosophy of Culture] / per. s nem. – M.: Progress, 1985. – P. 346-349. (in Russian)
2. Shaiahmetuly Q. Qazirgi qazaq tili [Modern Kazakh Language: Word Formation (Derivatology) and Morphology]. – Semei; Novosibir: Taler-Press, 2007. – 334 p. (in Kazakh)
3. Winograd T. Language as a Cognitive Process. – Menlo Park; London; Amsterdam; Sydney, 1983. – 608 p.
4. Suleimenova E.D., Shaimerdenova N.Zh., Smagulova Zh.S., Akanova D.Kh. Aleumettik lingvistika terminderinin sozdigi [Dictionary of Sociolinguistic Terms]. – 2-bas., ondelgen zhane tolyqtyrylgan. – Almaty: Arman-PV, 2020. – 400 p. (in Kazakh)
5. Shaiahmetuly Q. Shartarap: gylymi zhinak (filologiia-kontaktologiia) [Shartarap: Scientific Collection (Philology–Contactology)]. – Semei; Novosibir: Taler-Press, 2006. – 350 b. (in Kazakh)
6. Shaiahmetuly Q. Oi men soz zhane is: sotsiopragmalingvistika [Thought, Word and Action: Sociopragmalinguistics]. – Semei, 2011. – 168 p. (in Kazakh)
7. Irina V.R., Novikov A.A. V mire nauchnoi intuitsii [In the World of Scientific Intuition]. – M.: Nauka, 1978. – 76 p. (in Russian)
8. Luk A.N. Psikhologiia tvorchestva [Psychology of Creativity]. – M.: Nauka, 1978. – 127 p. (in Russian)
9. Davydova G.L. Tvorchestvo i dialektika [Creativity and Dialectics]. – M.: Nauka, 1976. – P. 22-101. (in Russian)
10. Kolshanskii G.V. Sootnoshenie sub»ektivnykh i ob»ektivnykh faktorov v iazyke [The Correlation of Subjective and Objective Factors in Language]. – M.: Nauka, 1975. – 211 p. (in Russian)
11. Syzdyq R. Soz qudireti [The Power of the Word]. – Almaty: Sanat, 1997. – 390 b. (in Kazakh)
12. Uali N. Qazaq soz madenietinin teoriialyq negizderi [Theoretical Foundations of Kazakh Speech Culture]. – Almaty: Gylym, 2007. – 424 p. (in Kazakh)
13. Gumbol'dt V. O razlichii stroeniia chelovecheskikh iazykov i ego vliianii na dukhovnoe razvitie chelovechestva [On the Diversity of Human Language Structure and Its Influence on the Spiritual Development of Mankind]. – M.: Nauka, 1984. – P. 31-41. (in Russian)

Э.М. Самекбаева
Шәкәрім университет,
071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Глинки, 20 А
ORCID: 0000-0003-0137-463X
e-mail: elmira5_66@mail.ru

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ К. ШАЯХМЕТУЛЫ: ПРОБЛЕМА ПРЕЕМСТВЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Аннотация. Данная научная статья посвящена анализу исследований видного специалиста в области казахского языкознания, члена-корреспондента Казахской академии образования, отличника образования

Республики Казахстан, отличника просвещения СССР, кандидата филологических наук, профессора Кинаята Шаяхметулы. Учёный широко признан в научной среде благодаря своим фундаментальным исследованиям в области казахского языкознания, тюркологии, общего языкознания, а также методики преподавания языка и литературы. В статье отмечается, что труды исследователя отличаются новаторским характером, концептуальной и методологической глубиной, а также внесли значительный вклад в развитие лингвистической науки. Эти исследования охватывают проблемы теоретической и прикладной лингвистики, социолингвистики и общего языкознания в контексте взаимодействия систем словообразования и словоизменения (дериватологии, морфологии).

Целью работы является, опираясь на достижения учёного в различных областях языкознания, обосновать их преемственность с мировой и отечественной лингвистикой, а также проследить динамику их развития.

Актуальность статьи определяется необходимостью критической оценки и обобщения результатов лингвистических исследований с позиций современных междисциплинарных подходов к анализу языковых и экстралингвистических процессов. Делается вывод о значительном вкладе К. Шаяхметулы в становление современной лингвистической науки. Он расширил сферу научных исследований от грамматического учения казахского языкознания до изучения актуальных процессов языкового познания, этнопознания и словопознания.

В заключении отмечается, что опубликованные труды учёного обогатили лингвистический инструментарий новыми подходами и существенно расширили горизонты научных изысканий. Подчеркивается, что К. Шаяхметулы является уникальной языковой личностью, сформировавшей собственную научную концепцию.

Ключевые слова: словообразование, словоизменение, дериватология, морфология, этнос, социопрагмалингвистика, лингвосоциум.

E.M. Samekbayeva
Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20A Glinka Street
ORCID: 0000-0003-0137-463X
e-mail: elmira5_66@mail.ru

THE SCIENTIFIC LEGACY OF K. SHAYAKHMETULY: THE ISSUE OF CONTINUITY IN MODERN LINGUISTICS

Abstract. This scientific article is devoted to the analysis of the research of a prominent specialist in Kazakh linguistics, Corresponding member of the kazakh academy of education, Honored Worker of education of the Republic of Kazakhstan, Distinguished educator of the USSR, candidate of philological sciences, professor Kinyat Shayakhmetuly. The scholar is widely recognized in the academic community for his fundamental studies in Kazakh linguistics, turkology, general linguistics, and methods of teaching language and literature. The article emphasizes that the researcher's works are distinguished by their innovative character, conceptual and methodological depth, and have made a significant contribution to the development of linguistic science. These studies address issues of theoretical and applied linguistics, sociolinguistics, and general linguistics within the framework of the interaction of word formation and inflection systems (derivatology and morphology).

The aim of the study is to substantiate the continuity of the scholar's achievements in various fields of linguistics with both global and national linguistic traditions, as well as to trace the dynamics of their development.

The relevance of the article is determined by the need for a critical assessment and synthesis of research results in linguistics from the standpoint of modern interdisciplinary approaches to the analysis of linguistic and extralinguistic processes. It is concluded that K. Shayakhmetuly made a significant contribution to the formation of modern linguistic science. He expanded the scope of research from the grammatical framework of Kazakh linguistics to the study of contemporary processes of linguistic cognition, ethnocognition, and lexical cognition.

In conclusion, it is noted that the scholar's published works have enriched the tools of linguistics with new approaches and significantly broadened the horizons of scientific inquiry. It is emphasized that K. Shayakhmetuly is a distinctive linguistic personality who has developed his own scientific conception.

Keywords: word formation, inflection, derivatology, morphology, sociopragmalinguistics, ethnos, linguistic society.

Автор туралы мәліметтер

Самекбаева Эльмира Мақсұтқызы – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Шәкәрім университеті, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: elmira5_66@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/ 0000-0003-0137-463X.

Сведения об авторе

Самекбаева Эльмира Мақсұтқызы – кандидат филологических наук, доцент, Шәкәрім университет, Республика Казахстан, Семей, e-mail: elmira5_66@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/ 0000-0003-0137-463X.

Information about the author

Elmira Samekbayeva – candidate of philological sciences, associate proifessor, Shakarim University, Republic of Kazakhstan, Semey, e-mail: elmira5_66@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/ 0000-0003-0137-463X.

Редакцияға енуі 03.05.2026
Өңдеуден кейін түсуі 20.06.2026
Жариялауға қабылданды 29.06.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-3
ҒТАМР: 16.21.51

Г.М. Мамырбек
А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты,
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко к-сі, 28
ORCID: 0000-0002-7399-2122
e-mail: gulfar76@mail.ru

XVIII-XIX ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЗАҚ РЕСМИ-ІСКЕРИ ТІЛІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ФУНКЦИОНАЛДЫҚ ТАРМАҚТАРЫ

Аңдатпа. Мақалада XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ ресми-іскери тілінің қалыптасу үдерісі, оның қоғамдық қызметі мен функционалдық тармақтарының даму ерекшеліктері тарихи-лингвистикалық және лингвостилистикалық тұрғыдан қарастырылады. Қазақ қоғамындағы саяси-әкімшілік қатынастардың күрделенуі, Ресей империясымен дипломатиялық және әкімшілік байланыстардың кеңеюі, сондай-ақ Орта Азия хандықтарымен жүргізілген ресми қарым-қатынастар нәтижесінде қалыптасқан жазба коммуникация жүйесінің тілдік сипаты талданады. Зерттеудің дереккөзін XVIII-XIX ғасырларға қатысты ресми хаттар, арыз-өтініштер, әкімшілік құжаттар, құқықтық-нормативтік мәтіндер, жарлықтар мен ресми хабарламалар құрайды. Зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы, сипаттамалы, мәтіндік және лингвостилистикалық талдау әдістері қолданылды.

Талдау нәтижесінде қазақ ресми-іскери тілінің сол кезеңде дербес функционалдық жүйе ретінде қалыптасқаны анықталды. Ресми мәтіндердің басты белгілері ретінде стандарттылық, клишелену, терминдену, құрылымдық тұрақтылық, ақпараттың нақтылығы мен эмоционалдық бейтараптық айқындалды. Ресми хаттар, нормативтік-жарлықтық құжаттар және әкімшілік құжаттар қазақ ресми-іскери тілінің негізгі функционалдық тармақтары ретінде жүйеленді. Сонымен қатар араб-парсы және орыс тілдерінен енген лексикалық бірліктердің ресми стильдің қалыптасуы мен терминологиялық жүйесінің дамуына ықпалы сараланды. Зерттеу нәтижелері қазақ әдеби тілінің тарихын, тарихи стилистика мен функционалдық стильдер жүйесін зерделеуде маңызды ғылыми тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді. Мақала қазақ ресми-іскери дискурсының тарихи негіздерін айқындауға және оның қазіргі ресми тілмен сабақтастығын анықтауға бағытталған.

Тірек сөздер: ресми-іскери стиль, функционалдық стиль, қазақ әдеби тілі тарихы, ресми құжаттар тілі, тарихи стилистика, әкімшілік құжаттар, ресми хаттар.

Кіріспе

Тіл қоғамдық қатынастардың барлық саласында қызмет ететін әмбебап коммуникативтік құрал ретінде әр кезеңнің әлеуметтік, саяси және мәдени сұраныстарына сәйкес дамып отырады. Қоғамдық институттардың күрделенуі мен басқару жүйесінің жетілуі тілдің жаңа функционалдық салаларының қалыптасуына ықпал етеді. Осындай салалардың бірі – ресми-іскери стиль. Бұл стиль мемлекеттік басқару, құқықтық қатынастар, дипломатиялық байланыстар және әкімшілік қызмет аясындағы коммуникацияны жүзеге асыратын маңызды тілдік жүйе.

Қазақ әдеби тілінің тарихи даму жолында ресми-іскери стильдің қалыптасуы ерекше орын алады. XVIII ғасырдан бастап қазақ даласының сыртқы саяси байланыстарының күшеюі, Ресей империясымен ресми қарым-қатынастың жүйеленуі, ішкі әкімшілік құрылымдардың өзгеруі және құжаттық коммуникацияның кеңеюі жазба тілдің жаңа функционалдық тармағының дамуына негіз болды. Осы кезеңде ресми сипаттағы хаттар, өтініштер, шағымдар, жарлықтар, ережелер, шарттар және түрлі әкімшілік құжаттар пайда болып, қоғамдық қатынастарды реттеудің негізгі құралдарының біріне айналды.

Қазақ тіл білімінде ресми стиль мәселелері негізінен әдеби тіл тарихы, тарихи лексикология және функционалдық стилистика аясында қарастырылып келеді. Қ. Жұбанов [1], М. Балақаев [2], Р. Сыздық [3, 4], Б. Әбілқасымов [5], Ш. Мажитаева, Н. Ерғазиева еңбектерінде қазақ ресми жазба тілінің тарихи қалыптасуы мен тілдік ерекшеліктері ғылыми тұрғыдан сипатталған. Аталған зерттеулер қазақ ресми іс қағаздарының қалыптасу кезеңдерін анықтауға мүмкіндік бергенімен, олардың функционалдық тармақтарын қазіргі функционалдық стилистика тұрғысынан жүйелі талдау мәселесі толық шешімін тапқан жоқ.

Соңғы жылдары халықаралық тіл білімінде тарихи дискурс, құжаттық коммуникация және институционалдық мәтіндер мәселелеріне ерекше назар аударылуда. Қазіргі зерттеулер ресми стильді тек тілдік құбылыс ретінде ғана емес, қоғамдағы билік қатынастары мен әлеуметтік институттардың қызметін бейнелейтін мәдени-тарихи феномен ретінде қарастырады. Мұндай көзқарас қазақ ресми-іскери тілінің тарихи даму жолын жаңа ғылыми әдіснамалық тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді.

XVIII-XIX ғасырлар қазақ қоғамының саяси құрылымында түбегейлі өзгерістер орын алған кезең болды. Ресей империясының әкімшілік реформалары, хандық билік жүйесінің трансформациясы, жаңа басқару институттарының қалыптасуы және құқықтық нормалардың қайта құрылуы ресми құжаттардың сандық әрі сапалық тұрғыдан көбеюіне әсер етті. Осы жағдайлар қазақ ресми-іскери тілінің қызмет аясын кеңейтіп, оның ішкі құрылымының күрделенуіне ықпал етті.

Зерттеудің өзектілігі қазақ ресми-іскери тілінің тарихи даму кезеңдерін қазіргі функционалдық стилистика теориясы негізінде қайта қарастыру қажеттілігімен айқындалады. Ресми стильдің қалыптасуы мен оның функционалдық тармақтарын анықтау қазақ әдеби тілінің тарихын толықтыруға, тарихи құжаттардың тілдік табиғатын терең түсіндіруге және қазіргі ресми-іскери тілдің тарихи негіздерін айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты – XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ ресми-іскери тілінің қалыптасу ерекшеліктерін анықтап, оның негізгі функционалдық тармақтарын лингвостилистикалық тұрғыдан сипаттау. Осы мақсатқа жету үшін төмендегідей міндеттер қойылды: қазақ ресми-іскери тілінің қалыптасуына әсер еткен тарихи-әлеуметтік факторларды анықтау; ресми құжаттардың негізгі түрлерін жүйелеу; ресми мәтіндердің тілдік және стильдік ерекшеліктерін сипаттау; ресми стильдің функционалдық тармақтарын айқындау; тарихи ресми мәтіндердің қазіргі ресми-іскери тілмен сабақтастығын көрсету.

Материалдар мен әдістер

Функционалдық стилистика тілдің қоғамдық қызметімен тікелей байланысты тіл білімінің маңызды салаларының бірі болып саналады. Бұл бағыттағы зерттеулер тілдік құралдардың қолданылу ерекшеліктерін коммуникация мақсатына сәйкес қарастыруға мүмкіндік береді. Ғылыми әдебиеттерде функционалдық стиль ұғымы қоғамның белгілі бір қызмет саласында қалыптасқан және тұрақты қолданылатын тілдік жүйе ретінде түсіндіріледі.

В.В. Виноградов, М.Н. Кожина, Д.Н. Шмелев және И.Б. Голуб еңбектерінде функционалдық стильдердің құрылымы, белгілері және ішкі жіктелуі кеңінен қарастырылған. Аталған ғалымдардың пікірінше, әрбір функционалдық стиль қоғамдық қажеттіліктен туындайды және белгілі бір коммуникативтік міндеттерді орындауға бағытталады. Сондықтан стильдердің қалыптасуы тілдің ішкі заңдылықтарымен қатар қоғамның тарихи даму ерекшеліктерімен де байланысты болады.

Қазақ тіл білімінде функционалдық стильдерді ғылыми тұрғыдан жүйелеу мәселелері өткен ғасырдың екінші жартысынан бастап қарқынды зерттеле бастады. Қазақ ғалымдары

функционалдық стильдердің қалыптасуын ұлттық әдеби тілдің дамуымен тығыз байланыста қарастырады. Әсіресе ресми стильдің пайда болуы мемлекеттік басқару жүйесінің дамуымен және жазба дәстүрдің кеңеюімен сабақтас құбылыс ретінде бағаланады.

Қазіргі функционалдық стилистика теориясында ресми-іскери стиль бірнеше ішкі тармақтарға бөлінеді. Олардың қатарына заңнамалық құжаттар, әкімшілік құжаттар, дипломатиялық хат-хабарлар, ұйымдық-өкімдік құжаттар және іс жүргізу мәтіндері жатады. Әрбір тармақтың өзіндік жанрлық ерекшеліктері болғанымен, олардың барлығына ортақ белгілер сақталады. Олар: ақпараттың нақтылығы; бірмағыналылық; логикалық жүйелілік; стандарттылық; терминологиялық тұрақтылық; эмоционалды-экспрессивті құралдардың шектеулігі.

Ресми мәтіндердің маңызды белгілерінің бірі – клишелену құбылысы. Клише белгілі бір коммуникативтік жағдаяттарда тұрақты қолданылатын дайын тілдік құрылымдарды білдіреді. Тарихи құжаттарда мұндай құрылымдар құжаттың ресмилігін қамтамасыз етіп қана қоймай, оның құқықтық күшін де арттырған.

XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ ресми құжаттарында клишелердің кең таралуы басқару жүйесінің тұрақтылығын және ресми коммуникацияның қалыптасқан нормаларын көрсетеді. Мысалы, «мағлұм қыламыз», «ғарыз қыламыз», «мөрімізді бастық», «падишаһ хазіреттеріне», «фарманыңыз бұйырылса» сияқты тұрақты орамдар ресми мәтіндердің ажырамас элементтері болған.

Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихи-лингвистикалық, сипаттамалы, салыстырмалы-тарихи және дискурстық талдау әдістері құрайды. Материалдарды талдау барысында құжаттардың құрылымы, лексикалық құрамы, терминологиялық жүйесі және коммуникативтік мақсаты кешенді түрде қарастырылды.

Нәтижелер мен талқылау

Бізге жетіп сақталған ресми іс қағаз үлгілерінің нұсқалары дәл қазіргідей нормаға түсе қоймаса да, XVIII ғасырдан бастап-ақ ресми стильдің қалыптаса бастағандығының куәсі бола алады. Аталмыш кезеңде ресми стильдің қарапайым түрлерінен бастап (өтініш, арыз, т. б.) күрделі үлгілеріне (жарғы, жарлық, ереже, т. б.) дейін қолданыста болғандығын көреміз. Қарым-қатынастың жеке-жеке салаларының қажетілігінен пайда болған стильдердің ішкі тармақтары арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды әр кезеңдегі әлеуметтік-экономикалық, саяси-қоғамдық өзгерістермен байланысты қарастыру керек. Себебі тілдің коммуникативті қызметі қоғамға тәуелді.

Жалпы ғылымда функционалдық стильдердің тілдік жүйесі бірдей еместігі әлдеқашан дәлелденген. Демек әр стильдік жүйе өз ішінде бірнеше жанрларға тармақталып кетеді. Алайда, стильдерді іштей шағын стильдерге (подстиль) немесе жанрларға бөлуге келгенде ғалымдар тарапынан жасалған топтастыруларда бірізділік жоқ. Бірақ та «функционалдық стильдің әрқайсысы ішкі микростильге (подстильге, жанрлық түрлерге) бөлінеді, олардың әрбірінің өз тілдік-стильдік ерекшеліктері болады, бірақ әрбір подстильде жалпы стильдік (макростильдік) сипаттар, ерекшеліктер жоғалып кетпейді» деген ғалымдар пікірі қашан да маңызды [6]. Қазақ тіл біліміндегі функционалдық стильдерді стильдік белгілерге топтастыруда, ішкі тармақтардың өзіндік ерекшеліктерін жүйелеуде қазақ ғалымдары, көбінесе орыс ғалымдарының теориялық тұжырымдарын басшылыққа алады [7, 8, 9, 10, 11].

Орыс ғалымдары ресми стильді іштей әкімшілік-кеңсе құжаттары [12], әскери құжаттар [13], коммерциялық хат-хабарлар [14] дипломатиялық және заңнамалық құжаттар сияқты тармақтарға бөледі. Демек бұл ішкі тармақтардың өзі қоғамдағы белгілі бір коммуникативтік мақсатқа сай пайдаланылады. Ал ресми стильдің негізгі белгілеріне «міндеттеушілік-әкімшілік сипатын», «екіұштылықтың болмауын», «стандарттылығын» және «клише, штамп құрылымдық жүйесінің сақталуын» жатқызады.

Клише – қарым-қатынас жасау барысында сөйлеу ситуациясында оңай айтылатын дайын сөйлем орамы, сөздер тіркесі, стереотип [15]. Яғни ресми стилдің тілдік құрылымында клишелер басты нысан болып табылады. Сондықтан бұл стилдің «сыртқы формасының өзі белгілі бір ақпаратты бере алады» [13]. Ал штамп – тілдің өңделіп ажарланған, тұрақты

қалыптасқан құралы (дайын элементі). Кез келген сөз, сөз тіркесі, сөйлем жиі қолданудың нәтижесінде штамп бола алады [15].

XVIII-XIX ғасырлардағы ресми іс-қағаз үлгілерінде де клишелер мен штамптар, стандартты құрылымдар қолданыста болған. Мәселен, ресми іс қағаздардың бір тармағы болып табылатын патша, император аттарына жолдаған хаттардың барлығында құдіретлү уа шаукетлу; биүк император ағзам; мархаматлү бадшаһым; бадшаһ ағзам; ұлұғ падшаһ император ағзам; ұлұғ бадшаһым; ұлұғ бек мархаматлу император падишаһ; хұрметлу падишаһ; ғадұл падишаһ; ғиззатлу хұрметлу уа меруетлу уа дәулетлу уа шәукетлу уа барчаға рахымлы ұлұғ падишаһ секілді сөздер тұрақты түрде қолданылса, өтініш мәнді жазбаларда ғарыз қыламыз; мағлұм қыламыз; фарманларұңыз бұйұрұлса ерді; берүлсе ерді, алтұн мөһрлі фарманнамаларұңызнұ тілейміз; ғарызымызға мархаматлы хүкүмүңізні қылғайсызлар секілді тіркестер пайдаланылып отырған.

Хат мазмұны шағым ба, мәлімдеме ме, хабарлама ма оны да мәтіннің бас жағында көрсетіп кетіп отырады: Сырым батыр Дад ұғлындан табиғна ғарызнама; көрген жафаларұмыз үчүн ғарызнама; Бөкенбай ұғлұндан иғламнама; кічі йүз ақсақаллары бірлә тамам халқының ғарызнамасы; кічі йүзінің Қаратай хандан ғарызнама; йанаралға арыз.

Ал эпистолярлық стилдегі жеке тұлғалардың бір-біріне жазысқан хаттарында «сәлем хат» екендігін білдіру мақсатында баршаларыңызға бірдейін сәлемлерімізден; дұғай сәлемлерімізді ирсал иолладық; Қадырдан ағамыз Байекеге сәлем; дұғай сәлемлерүмні ирсал иолладүкім деген тәрізді тіркестермен хатты бастап отырған.

Ресми стилдің құқықтық құжаттар тармағында эмоционалды-экспрессивті сөздер мен этикеттер, бейнелі сөз тіркестеріне шектеу қойылып, нормалылыққа бағындырылатыны мәлім. Бұндай жанрлық-тілдік белгілер заңдылығы Абайдың қатысумен жасалған Қарамола сиезіндегі Ережелер жинағында сақталған деуге болады. Мәселен, черезуйчайнай сиезнің билігі; дауласқучылар бітүмі; дауласқучыларның куәлары; жауабкерлернің шақырылуы; жауабкер арызы; даугер бірлән жауабкер; айғақ куәлүгі; куәләрні чақыру; күмәнчінің хисабы; чығұн құны; ердің құны; барұмта құны; набақтыға отұрғұзұлады; чығұннан басқа айыб бұйұрұладұр; айыбландұрадұр; ат чапан айыб немесе черезуйчайнай сиезнің билеріне текшермекке берүлсүн; уақтылы күнін анұқлаб иазарға міндетлідүр; книгеге тіркелсін тәрізді сөздердің әр бабта бірізді жүйемен қолданылып отыруы сол кезеңдегі ресми стилдің өзінің іштей тармақталғанын аңғартады.

Ресми хаттарға тән нормалардың тағы бірі – құжат мерзімінің, адресат пен адресант мәліметінің, мекен-жайдың көрсетілуі. Бұл ерекшелік аталмыш кезеңдегі ресми стиль үлгілерінде қатаң түрде болмаса да арагідік сақталып отырған. Мәселен, арыз, өтініш немесе ұсыныс жазбаларында мәтін соңында бұл қағаздың кімнен екендігі көрсетіліп, дәлел ретінде мөр басылғандығы жазбаша түрде хабарланады. Мысалы:

«Орынборның сархад ішлерін ада уә тәкмил едучі кемиссие мехкемесінен ол мехкеменің қазыларының еллері бірлә шаһналық мөһрі имза қылынұб мақсудның 7 күнінде 1808 иылда».

«...сәна 1141 нәжим ахрабының 5 йұмына үшбу ғарыз орта йүзнің Жәнібек тархан кәнду мөһрүн уа ғайри орта йүз кічі йүзнің билері һәм батұрлары тамғаларына бастылар».

«Кічі йүз қырғыз қазақ иұртының Бай ұғлы руғының рағиатыңның баш ыстрашинасы тархан Сырым батыр Дат ұғлы мөһрімні басдұм. 1790 сана Сырым ибн Дад. Мизанның 11 иұмында».

«... падишаһ йолында өзүміз Әбілхайыр хан Нұралы хан Ерәлі хан Хожахмед сұлтан Достғали сұлтан Айчуақ сұлтан Әділ сұлтан Чыңғұз сұлтан ағамыз Ниаз сұлтан арғынлар Қарабаш сұлтан Дәрмұхамед Орұс сұлтан».

«...кічі йүз қырғыз қазақ йұртының Бай ұғлы руғының рағиатыңның баш страшинасы тархан Сырым батыр Дат ұғлы мөһірімні басдұм».

«...үшбуңар инанмақ үчүн кічі йүзнің Қаратай қандуалым илә мөһрүм басдұм».

«...көб көб тәубенчілік бірлән құллық етүб өтүнүб йазғучы Нәрка сұлтан Қарабай ұғлы кәндалим бірлән мөһрүм басдым», т.б.

«...үшбу 74-баблы ережені бізлер жасадық қазақ рәсімінче таза көңлүміз һәм әділетүміз илән уа һәм раслұғына инандұрамыз. Пауладар уезінің биі Иусуф Ианыш ұғлы, би Исабердалы ұғлы, би Молдабай Сәрсен ұғлы..., Қарқаралы уезінің биі Хакім Хұдайменді ұғлы, би Абай Майқы ұғлы..., Семейпулат уезінің хұрметлі қазақлары Ибраһим Құнанбай ұғлы, Хұдайберген Тастамбек ұғлы..., Өскемен уезінің болұс харунжи Ислам Алихан ұғлы..., қолларын қойды».

Қазіргі кезеңде ресми стилдерге қойылатын қатаң талаптардың бірі – орфографиялық мәселелердің дұрыс сақталуы. Алайда XVIII-XIX ғасырлардағы үлгілерде азатжол, бас әріп, тыныс белгілері мүлде кездеспейді деуге болады. Бұның басты себебі – сол кезеңдегі жазба тілде арнайы емле ережелерінің болмауынан.

Тағы бір тоқтала кететін жайт XVIII ғасыр мен XIX ғасырдың I жартысындағы ресми іс қағаздар үлгілерінде араб, парсы, сөздері арқылы термин қалыптастыру қарқынды түрде орын алса, XIX ғасырдың II жартысындағы, әсіресе «Түркістан уалаяты» мен «Дала уалаяты» газеттерінде тұрақты түрде жарияланып тұрған бұйрық-жарлықтарда терминдерді орысша беру немесе орыс сөздерін қазақшалау үрдісі басым болды. Мысалы, кірме сөздер арқылы берілетін мына сөз тіркестерін бастапқы кезеңде тұрақты қолданыста болған терминдер жүйесі ретінде қабылдауға болады: ағзам хәзіретлер (ұлы хазіреттер), бадшаһым хазіретлер (патша хазіреттері), дахил олынды (кірді), ғасил олынды (жетті), ирсал иолладұқ (өтініш жібердік), табиғыңызда болғучы (билігіңізге бағынушы), иығлатар фарманұңыз (қатал бұйрығыңыз), кіріфтар олұнмыш адам (тұтқын), махзун олдұм (ренжідім), иіберген ферзенд (елші), намақұл харакат (қателік іс), көрген жафа (көрген қорлық), иттифақларымыз бір болұб (ауызбіршілік сақтау), кетхұдамыз болсұн (досымыз болсын, дұшпан болмасын), бихисаб уа бинаһиат бұзғынлығы (шектен шыққан жамандығы), истирахат болмас (тыныштық болмайды), қазақ рағиаты (қазақ елі), шафақатлы назарларұңыз (дұрыс пейілдеріңіз), ішлерүн ада қылғучы (істерін басқарушы, билеуші), әмір фарманы (шығарған бұйрығы), мағлұм қыламын (мәлімдеймін), тәслим қылсұн (тапсырсын), сахрауи қазақлар (қыр қазақтары), мархамадда болұр ердүк (риза болатын едік) т.б.

Сонымен, XVIII-XIX ғасырларда қолданыста болған ресми стильдің ішкі тармақтарын былайша жүйелеп көрсетуге болады (1-сурет):

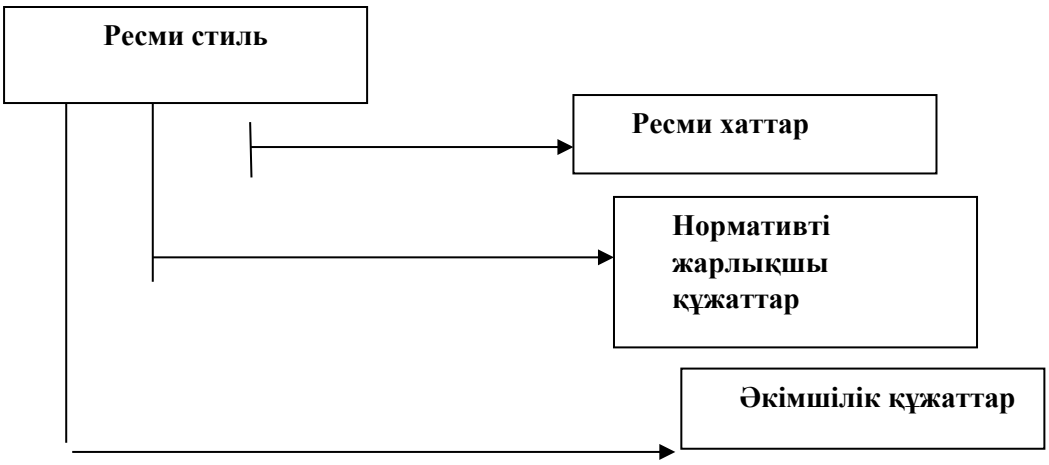

1-сурет. XVIII-XIX ғасырларда қолданыста болған ресми стилі

Ресми хаттарға – 1732 жылдардан бастап патшаға, губернаторларға жолдаған хан-би, сұлтандардың жолдаған өтініштері, арыздары, хабарламалары, мәлімдемелері мен шағымдары жатады.

Нормативті жарлықшы құжаттарға – қол қойып, мөр басу тәртібіне қатысты лауазым иелеріне арналып шығарылған нұсқаулық, губернатордың діни ұстамыға қатысты болыстарға жіберген циркуляры, Абайдың қатысуымен Қарамола сиезінде жасалған заң ережесі, Қыр облыстарын басқарушыларға арналған жарлық, алғашқы қазақ газеттерінде

жарияланып тұрған бұйрықтар, 1822 жылдардан бастап шыға бастаған «Сібір қырғыздары туралы» уставтар, генерал-полковниктердің қазақ көтерілістері туралы жасаған рапорттары, 1844 жылғы Орынбор қазақтарын басқару туралы ережелер, 1847 жылғы ұлы жүз сұлтандары мен билерінің Кенесары Қасымұлына қатысты қабылдаған қаулысы т.б. жатады.

Әкімшілік құжаттарға – комендантты Орал өзенінен мал айдап өтуге берген рұхсат қағазы, 1808 жылғы кедей қазақтың хорунжиге қыз сату кезінде жасасқан шарты, ұлы жүз сұлтандарының бодандыққа берген анты, т.б. жатады.

Бұл көрсетілген ішкі тармақтар, аталмыш кезеңдерде ресми стилдің түрлері ретінде қолданыста болды. Осылайша қазақ қоғамындағы іс қағаздар XIX ғасырдың екінші жартысына дейін ескі қазақ жазба тілінде қызмет етті. Бұл стилдің қарапайым түрінен бастап күрделі түрлеріне дейінгі даму сатыларын бізге жетіп сақталған, мұрағаттық жазбалардан көре аламыз [16, 17, 18, 19].

Зерттеу нәтижелері XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ ресми-іскери тілінің қалыптасуы қазақ қоғамының саяси және әлеуметтік даму үдерістерімен тығыз байланысты болғанын көрсетті. Ресми құжаттардың мазмұны мен құрылымы қоғамдағы басқару жүйесінің күрделену деңгейін және мемлекеттік институттардың қалыптасу ерекшеліктерін бейнелейді.

Қазіргі функционалдық стилистика теориясында ресми-іскери стильдің басты белгілері ретінде стандарттылық, дәлдік, логикалық жүйелілік, терминологиялық тұрақтылық және эмоциялық бейтараптық қарастырылады. Зерттеу барысында аталған белгілердің барлығы XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ ресми құжаттарына да тән екендігі анықталды. Бұл жағдай қазақ ресми-іскери тілінің сол кезеңнің өзінде дербес функционалдық жүйе ретінде қалыптасқанын дәлелдейді.

Талдау нәтижелері ресми құжаттардың құрылымдық ұйымдасуында белгілі бір нормалардың қалыптасқанын көрсетті. Әсіресе ресми хаттарда адресатқа құрмет білдіру формулаларының, негізгі мәселені баяндау үлгілерінің және қорытынды бөлімнің тұрақты қайталануы мәтіндердің жанрлық тұрақтылығын қамтамасыз еткен.

Зерттеу барысында ресми стильдің үш негізгі функционалдық тармағы айқындалды:

- ресми хаттар;
- нормативтік-жарлықтық құжаттар;
- әкімшілік құжаттар.

Бұл жіктеу құжаттардың коммуникативтік мақсаты мен тілдік ерекшеліктеріне негізделеді. Әрбір тармақтың өзіндік жанрлық сипаты болғанымен, олардың барлығы ресми дискурстың ортақ қағидаларына бағынады.

Ресми хаттарда дипломатиялық және әкімшілік қатынастардың тілдік көрінісі басым болса, нормативтік құжаттар құқықтық реттеу қызметін атқарған. Әкімшілік құжаттар қоғамдық басқару жүйесінің күнделікті қызметін қамтамасыз ететін құрал ретінде пайдаланылған.

Клише мен формулалық құрылымдардың кең таралуы ресми коммуникацияның институционалдық сипатын көрсетеді. Бұл құбылыс қазіргі ресми-іскери стильдің негізгі белгілерінің бірі ретінде сақталып отыр. Демек қазіргі қазақ ресми тілі өзінің тарихи негіздерін XVIII-XIX ғасырлардағы жазба құжаттардан алады.

Араб-парсы және орыс тілдік элементтерінің қатар қолданылуы қазақ ресми-іскери тілінің көпқабатты табиғатын айқындайды. Бір жағынан, шығыстық жазба дәстүрдің ықпалы байқалса, екінші жағынан, Ресей империясының әкімшілік жүйесі арқылы енген жаңа терминологиялық қабат қалыптасқан.

Зерттеу нәтижелері қазақ ресми-іскери тілінің қалыптасу тарихын тек тілдік құбылыс ретінде емес, қазақ қоғамының мемлекеттік басқару мәдениетімен байланысты кешенді үдеріс ретінде қарастыру қажеттігін көрсетеді. Зерттеу барысында төмендегідей ғылыми нәтижелерге қол жеткізілді:

XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ ресми-іскери тілі қазіргі функционалдық стилистика теориясы негізінде қайта қарастырылып, оның дербес функционалдық жүйе ретінде қалыптасқандығы дәлелденді.

Қазақ ресми құжаттарының жанрлық құрамына лингвостилистикалық жіктеу жасалып, олардың үш негізгі функционалдық тармағы анықталды.

Ресми хаттар, нормативтік-жарлықтық және әкімшілік құжаттардың құрылымдық ерекшеліктері жүйеленді.

Тарихи ресми мәтіндердегі клише, штамп және формулалық құрылымдардың коммуникативтік қызметі алғаш рет кешенді түрде сипатталды.

Қазақ ресми-іскери тілінің қалыптасуына ықпал еткен араб-парсы және орыс тілдік қабаттарының функционалдық рөлі нақтыланды.

XVIII-XIX ғасырлардағы ресми құжаттар мен қазіргі қазақ ресми-іскери тілінің арасындағы тарихи сабақтастық айқындалды.

Қорытынды

XVIII-XIX ғасырлар қазақ ресми-іскери тілінің қалыптасуы мен дамуындағы маңызды тарихи кезең болып табылады. Осы кезеңде қазақ қоғамындағы саяси, әкімшілік және құқықтық қатынастардың күрделенуі нәтижесінде ресми коммуникацияның тұрақты жүйесі қалыптасты.

Зерттеу нәтижелері ресми-іскери стильдің қоғамның мемлекеттік басқару қызметімен тікелей байланысты болғанын көрсетті. Хандық билік пен Ресей империясының әкімшілік құрылымдары арасындағы ресми қатынастар, жергілікті басқару институттарының қызметі және құқықтық нормалардың жүйеленуі ресми құжаттардың сандық әрі сапалық дамуына ықпал етті.

Талдау барысында XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ ресми құжаттарының үш негізгі функционалдық тармағы анықталды: ресми хаттар, нормативтік-жарлықтық құжаттар және әкімшілік құжаттар. Аталған тармақтардың әрқайсысы өзіндік коммуникативтік мақсатқа қызмет еткен және арнайы тілдік құралдар жүйесі арқылы жүзеге асқан.

Ресми мәтіндердің тілдік табиғаты олардың жоғары деңгейде стандартталғанын көрсетеді. Құжаттарда клишелердің, формулалық құрылымдардың, тұрақты терминологиялық бірліктердің кеңінен қолданылуы ресми стильдің қалыптасқан нормалары болғанын дәлелдейді.

Қазақ ресми-іскери тілінің дамуына шығыстық жазба дәстүр мен ресейлік әкімшілік жүйе қатар әсер еткен. Соның нәтижесінде қазақ ресми дискурсында араб-парсы және орыс тілдік элементтерінен құралған көпқабатты терминологиялық жүйе қалыптасты.

Қазіргі қазақ ресми-іскери тілі өзінің тарихи бастауларын XVIII-XIX ғасырлардағы құжаттық мұрадан алады. Сондықтан тарихи ресми мәтіндерді зерттеу қазақ әдеби тілінің тарихын, функционалдық стилистиканы және ұлттық құқықтық мәдениетті тануда маңызды ғылыми бағыттардың бірі.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері қазақ ресми-іскери тілінің қалыптасу эволюциясын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді және тарихи стилистика, дискурс теориясы мен қазақ әдеби тілі тарихы салаларындағы болашақ зерттеулерге теориялық негіз бола алады.

Әдебиеттер

1. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999. – 581 б.
2. Балақаев М. Қазақ әдеби тілі және оның нормалары. – Алматы: Ғылым, 1984. – 184 б.
3. Сыздық Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1993. – 320 б.
4. Сыздық Р. XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ әдеби тілінің тарихы. – Алматы: Мектеп, 1984. – 248 б.
5. Әбілқасымов Б. Қазақ әдеби тілінің тарихы. – Алматы: Санат, 2005. – 272 б.
6. Әбілқасымов Б., Мажитаева Ш. Қазақ әдеби тілінің тарихы (XV-XX ғғ.). – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2009. – 242 б.
7. Ерғазиева Н. Формирование и развитие официально-деловой речи в казахском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1972. – 29 с.
8. Томанов М. Қазақ әдеби тілінің қалыптасуы. – Алматы: Мектеп, 1988. – 264 б.
9. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. – 4-е изд. – Москва: Флинта: Наука, 2008. – 464 с.
10. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – Москва: Наука, 1963. – 255 с.

11. Шмелев Д.Н. Русский язык в его функциональных разновидностях. – Москва: Наука, 1977. – 168 с.
12. Голуб И.Б. Стилистика русского языка. – Москва: Айрис-пресс, 2010. – 448 с.
13. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. – Москва: Либроком, 2012. – 376 с.
14. Брандес М.П., Провоторов В.И. Предпереводческий анализ текста. – Москва: КДУ, 2006. – 224 с.
15. Сүлейменова Э.Д. Тіл білімі сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1998. – 544 б.
16. Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках: сб. документов и материалов. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1961. – 740 с.
17. Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы): сб. документов и материалов. – Алма-Ата: Наука, 1964. – 572 с.
18. Вяткин М.П. Материалы по истории Казахской ССР (1785-1828 гг.). Т. 4. – Москва: Ленинград: Изд-во АН СССР, 1940. – 543 с.
19. Вяткин М.П. Материалы по истории Казахской ССР (1741-1751 гг.). Т. 2. Ч. 2. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1948. – 456 с.
20. Құдайбергенова Қ. Қазақ ресми іскағаздар тілінің қалыптасуы мен дамуы. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 286 б.
21. Балақаев М., Серғалиев М. Қазақ тілінің мәдениеті. – Алматы: Зият Пресс, 2006. – 140 б.
22. Серғалиев М. Стилистика негіздері. – Астана: Фолиант, 2006. – 272 б.
23. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 330 б.
24. Момынова Б. Қазақ тіліндегі ресми дискурс мәселелері // Қазақ тілі мен әдебиеті. – 2021. – № 4. – Б. 15-25.
25. Мажитаева Ш. Қазақ ресми жазба тілінің тарихи арналары // Вестник Карагандинского университета. Серия Филология. – 2022. – № 3(107). – Б. 52-60.
26. Әбілқасымов Б. Қазақтың ескі жазба тілі және ресми құжаттар тарихы // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2020. – № 6. – Б. 110-117.
27. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 524 p.
28. Bhatia V.K. Analysing Genre: Language Use in Professional Settings. – London: Routledge, 2014. – 246 p.
29. Fairclough N. Language and Power. – 3rd ed. – London: Routledge, 2015. – 278 p.
30. Swales J.M. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 260 p.

References

1. Zhubanov Q. Qazaq tili zhonindegi zertteuler [Studies on the kazakh language]. – Almaty: Gylym, 1999. – 581 b. (in Kazakh)
2. Balaqaev M. Qazaq adebi tili zhane onyn normalary [The kazakh literary language and Its norms]. – Almaty: Gylym, 1984. – 184 b. (in Kazakh)
3. Syzdyq R. Qazaq adebi tilinin tarikhy [History of the kazakh literary language]. – Almaty: Ana tili, 1993. – 320 b. (in Kazakh)
4. Syzdyq R. XVIII–XIX gasyrlardagy qazaq adebi tilinin tarikhy [History of the kazakh literary language in the 18th-19th centuries]. – Almaty: Mektep, 1984. – 248 b. (in Kazakh)
5. Abilqasymov B. Qazaq adebi tilinin tarikhy [History of the kazakh literary language]. – Almaty: Sanat, 2005. – 272 b. (in Kazakh)
6. Abilqasymov B., Mazhitaeva Sh. Qazaq adebi tilinin tarikhy (XV-XX gh.) [History of the Kazakh Literary Language (15th-20th Centuries)]. – Qaragandy: QarMU baspasy, 2009. – 242 b. (in Kazakh)
7. Ergazieva N. Formirovanie i razvitie ofitsial'no-delovoi rechi v kazakhskom iazyke [Formation and development of official business style in the kazakh language]: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. – Alma-Ata, 1972. – 29 s. (in Russian)

8. Tomanov M. Qazaq adebi tilinin qalyptasuy [Formation of the kazakh literary language]. – Almaty: Mektep, 1988. – 264 b. (in Kazakh)
9. Kozhina M.N. Stilistika russkogo iazyka [Stylistics of the Russian Language]. – 4-e izd. – Moskva: Flinta: Nauka, 2008. – 464 s. (in Russian)
10. Vinogradov V.V. Stilistika. Teoriia poeticheskoi rechi. Poetika [Stylistics. Theory of Poetic Speech. Poetics]. – Moskva: Nauka, 1963. – 255 s. (in Russian)
11. Shmelev D.N. Russkii iazyk v ego funktsional'nykh raznovidnostiakh [The russian language in its functional varieties]. – Moskva: Nauka, 1977. – 168 s. (in Russian)
12. Golub I.B. Stilistika russkogo iazyka [Stylistics of the Russian Language]. – Moskva: Airis-press, 2010. – 448 s. (in Russian)
13. Gal'perin I.R. Ocherki po stilistike angliiskogo iazyka [Essays on English Stylistics]. – Moskva: Librokom, 2012. – 376 s. (in Russian)
14. Brandes M.P., Provotorov V.I. Predperevodcheskii analiz teksta [Pre-Translation Text Analysis]. – Moskva: KDU, 2006. – 224 s. (in Russian)
15. Suleimenova E.D. Til bilimi sozdigi [Dictionary of Linguistics]. – Almaty: Gylym, 1998. – 544 b. (in Kazakh)
16. Kazakhsko-russkie otnosheniia v XVI-XVIII vekakh [Kazakh–Russian Relations in the 16th–18th Centuries]: sb. dokumentov i materialov. – Alma-Ata: Izd-vo AN KazSSR, 1961. – 740 s. (in Russian)
17. Kazakhsko-russkie otnosheniia v XVIII-XIX vekakh (1771-1867 gody) [Kazakh–Russian Relations in the 18th–19th Centuries (1771-1867)]: sb. dokumentov i materialov. – Alma-Ata: Nauka, 1964. – 572 s. (in Russian)
18. Viatkin M.P. Materialy po istorii Kazakhskoi SSR (1785-1828 gg.) [Materials on the History of the Kazakh SSR (1785-1828)]. Vol. 4. – Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1940. – 543 s. (in Russian)
19. Viatkin M.P. Materialy po istorii Kazakhskoi SSR (1741-1751 gg.) [Materials on the History of the Kazakh SSR (1741-1751)]. Vol. 2. Pt. 2. – Alma-Ata: Izd-vo AN KazSSR, 1948. – 456 s. (in Russian)
20. Qudaibergenova Q. Qazaq resmi isqagazdar tilinin qalyptasuy men damuy [Formation and Development of the Language of Official Documents in Kazakh]. – Almaty: Qazaq universiteti, 2018. – 286 b. (in Kazakh)
21. Balaqaev M., Sergaliev M. Qazaq tilinin madenieti [Culture of the Kazakh Language]. – Almaty: Ziiat Press, 2006. – 140 b. (in Kazakh)
22. Sergaliev M. Stilistika negizderi [Fundamentals of Stylistics]. – Astana: Foliant, 2006. – 272 b. (in Kazakh)
23. Uali N. Qazaq soz madenietinin teoriialyq negizderi [Theoretical Foundations of Kazakh Speech Culture]. – Almaty: Qazaq universiteti, 2007. – 330 b. (in Kazakh)
24. Momynova B. Qazaq tilindegi resmi diskurs maseleleri [Issues of Official Discourse in the Kazakh Language] // Qazaq tili men adebieti [Kazakh Language and Literature]. – 2021. – No. 4. – B. 15-25. (in Kazakh)
25. Mazhitaeva Sh. Qazaq resmi zhazba tilinin tarikhi arnalary [Historical Sources of the Kazakh Official Written Language] // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriia Filologiia [Bulletin of Karaganda University. Philology Series]. – 2022. – No. 3(107). – P. 52-60. (in Kazakh)
26. Abilqasymov B. Qazaqtyn eski zhazba tili zhane resmi quzhattar tarikhy [Old Written Kazakh Language and the History of Official Documents] // Qazaqstannyn gylymy men omiri [Science and Life of Kazakhstan]. – 2020. – No. 6. – P. 110-117. (in Kazakh)
27. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 524 p.
28. Bhatia V.K. Analysing Genre: Language Use in Professional Settings. – London: Routledge, 2014. – 246 p.
29. Fairclough N. Language and Power. – 3rd ed. – London: Routledge, 2015. – 278 p.
30. Swales J.M. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 260 p.

Г.М. Мамырбек
Институт языкознания имени Ахмета Байтурсынова,
050000, Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, 28
ORCID: 0000-0002-7399-2122
e-mail: gulfar76@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ РАЗНОВИДНОСТИ КАЗАХСКОГО ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОГО ЯЗЫКА XVIII–XIX ВЕКОВ

Аннотация. В статье рассматриваются процессы формирования казахского официально-делового языка XVIII-XIX веков, а также особенности развития его функциональных разновидностей в историко-лингвистическом и лингвостилистическом аспектах. Анализируется языковая специфика письменной коммуникации, сложившейся в результате расширения дипломатических и административных связей Казахской степи с Российской империей, государствами Средней Азии и внутренними политическими институтами традиционного общества. Источниковую базу исследования составили официальные письма, прошения, административные документы, нормативно-правовые тексты, указы и официальные сообщения, относящиеся к XVIII-XIX векам. В работе использованы историко-сравнительный, описательный, текстологический и лингвостилистический методы исследования.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что в рассматриваемый период казахский официально-деловой язык сформировался как самостоятельная функциональная система письменной коммуникации. Установлено, что основными признаками официально-деловых текстов являлись стандартизированность, клишированность, терминологическая упорядоченность, структурная устойчивость, точность передачи информации и эмоциональная нейтральность. Выделены и систематизированы основные функциональные разновидности официально-делового языка: официальная корреспонденция, нормативно-распорядительные и административные документы. Особое внимание уделено роли арабо-персидских и русских языковых элементов в становлении официального стиля и развитии его терминологической системы. Полученные результаты позволяют расширить представления об истории казахского литературного языка, исторической стилистике и эволюции функциональных стилей, а также выявить преемственность между историческим официальным дискурсом и современным официально-деловым языком.

Ключевые слова: официально-деловой стиль, функциональный стиль, история казахского литературного языка, язык официальных документов, историческая стилистика, административные документы, официальная корреспонденция.

Г.М. Мамырбек
Institute of Linguistics named after A. Baitursynov,
050000, Republic of Kazakhstan, Almaty, 28, Shevchenko Str.
ORCID: 0000-0002-7399-2122
e-mail: gulfar76@mail.ru

THE FORMATION AND FUNCTIONAL VARIETIES OF THE KAZAKH OFFICIAL-BUSINESS LANGUAGE IN THE 18th-19th CENTURIES

Abstract. This article examines the formation of the Kazakh official-business language in the eighteenth and nineteenth centuries and explores the development of its functional varieties from historical-linguistic and linguostylistic perspectives. The study analyzes the linguistic characteristics of the written communication system that emerged as a result of the expanding diplomatic and administrative relations of the Kazakh steppe with the Russian Empire, the Central Asian khanates, and the internal political institutions of traditional Kazakh society. The research corpus includes official correspondence, petitions, administrative records, legal and regulatory documents, decrees, and official reports dating from the eighteenth and nineteenth centuries. Historical-comparative, descriptive, textual, and linguostylistic methods were employed to investigate the collected materials.

The findings demonstrate that the Kazakh official-business language evolved into an independent functional system of written communication during the period under consideration. The analysis reveals that standardization, formulaic expression, terminological consistency, structural stability, informational precision, and emotional neutrality constituted the principal features of official texts. The study identifies and systematizes the major functional branches of the official-business language, including official correspondence, regulatory and directive documents, and administrative records. Particular attention is paid to the influence of Arabic-Persian and Russian lexical elements on the formation of the official style and the development of its terminological framework. The results contribute to a deeper understanding of the history of the Kazakh literary language, historical stylistics, and the evolution of functional

styles, while also highlighting the continuity between historical official discourse and the contemporary official-business language.

Keywords: official-business style, functional style, history of the Kazakh literary language, language of official documents, historical stylistics, administrative documents, official correspondence.

Автор туралы мәліметтер

Мамырбек Гүлфар Мәжитқызы – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты Тіл мәдениеті бөлімінің меңгерушісі, Қазақстан Республикасы, Алматы, e-mail: gulfar76@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7399-2122.

Сведения об авторе

Мамырбек Гульфар Мажитовна – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, заведующая отделом языковой культуры Института языкознания имени А. Байтурсынулы, Республика Казахстан, Алматы, e-mail: gulfar76@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7399-2122.

Information about the author

Gulfar Mamyrbek – candidate of philological sciences, associate professor, Head of the language culture department A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: gulfar76@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7399-2122.

Редакцияға енуі 27.04.2026
Өңдеуден кейін түсуі 20.06.2026
Жариялауға қабылданды 30.06.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-4
IRSTI: 16.21.55

G.B. Saganayeva*, B.A. Abdykhanova
Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20 A Glink street
*ORCID: 0000-0003-1538-5348
*e-mail: gulnursaganaeva@gmail.com

ETHNOCULTURAL LINGUISTIC EXPRESSIONS IN LYRIC-EPIC POETRY (BASED ON THE EXAMPLE OF THE POEM KOZY KORPESH-BAYAN SULU)

Abstract. This article investigates the characteristics and cognitive significance of ethnocultural expressions within the lyric-epic poem Kozy Korpesh-Bayan Sulu, recognized as a shared cultural heritage of the Turkic peoples. The study emphasizes the poem's distinctive position in the nation's literary history as one of the earliest examples of lyric-epic poetry. The primary objective is to analyze the linguistic features of the Zhanak version of the poem, which encapsulate the cultural values and lifestyle of the Kazakh people, while underscoring the cumulative function of language as a repository of cultural knowledge.

The authors classify and systematically analyze ethnocultural units into four semantic categories:

1) terms associated with customs and traditions,
2) toponyms,
3) anthroponyms, and
4) designations of household items, including clothing, jewelry, weapons, and utensils.

Through this analysis, the study identifies key ethnocultural elements that embody the spiritual and material culture of the nation and delineates their functional domains. The research reveals the pivotal role of the lyric-epic poem in reflecting the essence of the Kazakh language and fostering national identity. Methodologically, the study employs comparative, lexical-semantic, and etymological approaches, among others.

The findings demonstrate that many ethnocultural lexical units in the analyzed version of the poem retain their relevance in contemporary linguistic usage. Furthermore, the etymology of certain archaic terms is explored, shedding light on their obsolescence and their integration into the lexical-semantic system of the Kazakh language.

This article is intended for philologists and scholars with an interest in the Kazakh language and culture. Its results also provide valuable material for academic courses such as Lexicology and Phraseology, Linguoculturology, Linguistic Analysis of Literary Texts, and Oral Folk Literature.

Keywords: lingvoculturology, Lyric-epic poem, ethnocultural lexical units, language of the poem Kozy Korpesh-Bayan Sulu, Zhanak version.

Introduction

The primary function of language is undeniably its communicative role, serving as a medium for interpersonal exchange. However, an equally significant function is its capacity to absorb and preserve the cultural and spiritual heritage of a nation, facilitating the transmission of this heritage to subsequent generations. Insufficient emphasis on this preservative function has diminished the hereditary role of language and its capacity to shape national identity.

A comprehensive examination of the national language, in conjunction with various interdisciplinary fields such as Literary Studies, Philosophy, Psychology, Cultural Studies, Sociology, History, and Ethnography, has allowed for a thorough understanding of its diverse functions and characteristics. In contemporary Kazakh linguistics, the concept of the national code has been extensively explored within an anthropological framework, addressing areas such as Linguocultural Studies, Cognitive Linguistics, and Ethnolinguistics (A. Kaidar, M. Kopylenko, E. Zhanpeisov, T. Zhanuzakov, N. Uali, G. Smagulova, Zh. Mankeeva, R. Avakova, and some others). This line of inquiry continues to evolve, contributing to the ongoing discourse on the interplay between language and national identity.

There is no doubt that the spiritual and material values of our nation have been preserved in abundance in the examples of folklore. One of them is Kozy Korpesh-Bayan Sulu, the ancient Kazakh love saga. Any version of the lyralic and epic poem can most artistically reflect not only the spiritual wealth of our people, but also the special material culture. Many researchers, such as V. Radlov, Sh. Valikhanov, I. Berezin, G. Potanin, M. Auezov, M. Gabdullin, Y. Dyusenbayev, A. Margulan, A. Konyratbayev, and M. Zh. Kopeev, are credited with collecting the versions of the poem from the population, and then get them published, studying and analyzing them.

The linguistic features of Kazakh poetry are extensively discussed in research focused on the history of the Kazakh literary language, which assesses their role in its development. In Kazakh literature, the epic genre is particularly significant. This genre employs a language rich in artistic and aesthetic qualities, having attained a distinct literary character and established specific norms for word usage. Currently, scholars recognize that the most thoroughly studied literary works include Kozy Korpesh-Bayan Sulu, Alpamys, Kyz Zhibek, as well as fairy tales, riddles, proverbs, and various pieces of oratory [1].

In her study of the history of the Kazakh literary language, R. Syzdykova identifies several factors contributing to the evolution of the language in early literary works, particularly in the poem Kozy Korpesh-Bayan Sulu. She argues that the oral preservation and transmission of the poem across generations played a significant role in this linguistic change. Both the carriers and receivers of this literary heritage, influenced by their individual poetic talents and artistic preferences, often exercised the freedom to edit the text. This process allowed them to infuse their own interpretations and stylistic choices into the poem [2].

In his study titled «Epos Tilining Ornektery» (Patterns of the Epic Language), E. Zhubanov conducts a thorough analysis of the dialectal variations and grammatical characteristics found in samples of oral literature, including different versions of the poem Kozy Korpesh-Bayan Sulu. The researcher examines the stylistic application of neutral vocabulary and explores the distinctive phraseological expressions that constitute the poem's core lexicon. This analysis includes comparisons of various adaptations of the love poem by scholars such as V. Radlov, N. Ilminsky, I. Berezin, A. Frolov, Zhanak, and G. Derbisalin, as well as variants prevalent among the Bashkir, Uyghur, and Baraba Tatar cultures. Additionally, E. Zhubanov conducts a linguistic examination of the origins of onomastic names within the poem. She expresses a high regard for Kozy Korpesh-Bayan Sulu, noting that although it originated in a specific region of the Kazakh steppe, its enduring

epic power continues to resonate with audiences, enhancing both its artistic content and linguistic structure over time [3].

In her investigation of material vocabulary within folklore, linguist Zh. Mankeeva analyzed linguistic data from the poem Kozy Korpesh-Bayan Sulu and identified the ethno-cultural characteristics of its linguistic units [4]. Given that the poem's origins trace back to ancient times, it has attracted the attention of not only philologists but also historians, ethnographers, and cultural scholars. While significant research has been conducted from a linguistic perspective, the study of lexis in its ethnocultural context remains incomplete. By examining the ethno-cultural features present in the language of Kozy Korpesh-Bayan Sulu, a shared heritage of the Turkic world, we can better elucidate the linguistic dimensions of the national worldview and culture.

Materials and Methods

The plot of the Kozy Korpesh-Bayan Sulu poem is also widely distributed among other Turkic peoples. For example, in the Bashkir people it is known as Kuzy Kurpesh Menen Mayan Silu, in the Baraba Tatars - Kozy Korpesh, in the altaians - Kozy Erkesh, in the Uyghurs - Bozy Korpesh.

And in the spiritual treasury of the Kazakh people there are several versions of this love poem. The manuscript fund of the country contains about 30 popular versions of the poem and several samples translated into Russian. Among them are versions delivered by I. Berezin, A. Frolov, A. Kun, V. Radlov, N. Ilminsky, A. Abdrakhmanov, M. Bulekuly, Zhanak, Shozhe, M. zh. Kopeev, etc. [5].

In the literary tradition, the love poem is represented in versions by Zhanak, Tuzhe, and Abay. For our analysis, we focused on the Zhanak version, which was compiled by M. Auezov in 1924-1925 based on the retelling by the poet Kerey Uayis, with subsequent modifications by poets Sybanbai, Bekbau, and Beisenbai [5]. A notable aspect of this version is that it concludes not in tragedy, but with the couple’s joyful life together. We analyzed the linguistic data related to national culture found in this version, evaluating its place within the contemporary lexico-semantic system through lexical-semantic, etymological, and comparative methods.

Results and Discussion

The ethnocultural linguistic elements present in the lyrical-epic poem can be systematically categorized into semantic groups, including:

1. Names associated with customs and traditions;
2. Toponymic designations;
3. Anthroponymic references;
4. Designations for household items (such as clothing, jewelry, weapons, and utensils).

It is evident that the customs and rituals intrinsic to our culture-such as engagement ceremonies, *estirtu* (the practice of informing family or clan of a family member's death), acts of consolation, farewells, memorial dinners (referred to *as beru*), guest receptions (*korisu*), requests for gifts in response to good news (*suinshi*), sacrificial offerings, notifications regarding festivals or funerals (*sauyn aitu*), adherence to superstitions, and various greetings—are vividly represented within the poem. These traditions form the foundation of our societal life, encapsulating values that reflect our essence and worldview.

Moreover, the poem Kozy Korpesh-Bayan Sulu is undeniably a narrative that not only recounts the plight of a devoted couple who struggle for their love but also embodies the behaviors, lifestyles, and traditions characteristic of our nation.

Many of the above ethno-cultural language units are still active today, because most of these customs and rituals are still in use today. We can only see that some linguistic units have changed their meaning, expanded or narrowed, or disappeared, for example, it is clear that such rituals as *saun salu* (informing the people about forthcoming large fests or funerals) have fallen into disuse with the change of times:

Maqtauyn batyr Tailaq algan son,
Khalqyna sauyn aityp joneldy….
…Jety kun jiip tarqar jiin bar dep
Saun aitty sol eldyn Sasan bii [5].
Literal translation:

After receiving the praise Taylak batyr,
Followed his way to his people to herald news...
..There's a fest to be held for seven days
Proclaimed Sasan bay of those peoples

The etymology of the expression *saun aitu* has been elucidated by the prominent domestic scholar R. Syzdyk. He claims that *saun aitu* refers to the act of announcing significant communal events, such as large meals or grand weddings. Historically, this phrase also encompassed announcements related to horse riding events or major military campaigns. Notably, the lexeme *saun* in *saun aitu* does not derive from the verb *sauu* (to milk); rather, its root can be traced back to the ancient Turkic word *SAB/SAP (Sav)*. This root carries several meanings, including 1) word, speech; 2) message; 3) letter; 4) proverb; 5) narrative, history, story; and 6) divination (Mon, 478, 421).

Consequently, the original stem *sab* is retained in various Kazakh fixed phrases, such as *saun aitu, soz saptau, and sauegei*. Thus, the word *saun* can be interpreted as a derivative of the root *sab* with the addition of the suffix –yın, conveying the notion of "word-message" [6, p.149]. This ethno-cultural continuity among ancient terms underscores the development of alternative, efficient methods for conveying messages within the community.

The Kazakh people have historically approached the rite of betrothal with great seriousness, viewing it as a pivotal event that influences not only the futures of the two individuals involved but also the trajectory of their entire lineage. This significance is poignantly illustrated in the poem Kozy Korpesh-Bayan Sulu, which revolves around this ritual.

An excerpt from the poem states:
Ant aityp, aqyrettyk quad boldyn,
Qyz tusa, beremisyn, bermeimisyn?
(literally)*You swore and became the godfather for eternal life,*
If a girl is born, will you give her or not? [5].

Analyzing the term *aqyrettik* within the phrase *aqyrettik quda* (eternal godfather) reveals that this Arabic-derived word originally conveys the notion of an end, yet in folk interpretation, it embodies the concept of eternal life. Within the context of the poem, this phrase signifies a commitment to a lifelong engagement and fidelity to one's clan.

The narrative unfolds as the Sarybay and Karabay clans take on the role of matchmakers, arranging unions for their unborn children. In Kazakh culture, these godparents are referred to as Bel kuda or Karin kuda. Notably, the ethnolinguistic dictionary compiled by the esteemed scholar A. Kaidar lists various forms of matchmaking, including *Amanat kuda, bas kuda, bauyzdau kuda, Bel kuda, besik kuda, kishi kuda, and qarsy-kuda*. According to A. Kaidar, *bel kuda* refers to '*fathers who have engaged their children while still in utero'* [7]. This demonstrates the deep cultural roots and complexities surrounding the practice of betrothal in Kazakh society.

In B. Kaliyev's explanatory dictionary of the Kazakh language, the term *Qaryn kuda* is defined as an ethnographic concept referring to individuals betrothed prior to birth. This term encompasses over ten lexemes associated with the notion of «quda» (1974, №3, 146) [8]. It is noteworthy that the ethnocultural expression «Bel quad bolu» has fallen out of use, as the practice of arranging marriages for unborn children is increasingly rare in contemporary society.

The poem features various toponymic references, including names such as *Baltaly, Columnaly, Chingiz, Kalba, Irtysh, Betpak desert, Semey, Kulzha, Ili, Syrchik, Syr Durga, Shu, Ayagoz, Lepsi, Urzhar, Karatau, Tarbagatai,* and *Aksu*. These toponyms are largely present on contemporary maps of Kazakhstan, attributable to two primary factors: first, the analyzed version of Zhanak was composed in the mid-20th century, reflecting the alterations made by its authors; second, there is substantiated evidence that Kozy *Korpesh and Bayan Sulu* were historical figures, notably corroborated by the existence of a mausoleum situated in the Ayagoz District of the modern Abay region. Consequently, it is not surprising that numerous toponyms from this area are referenced in the poem.

Furthermore, the narrative of the love saga illustrates the origins of these place names, as the hero, while journeying towards his homeland and encountering Bayan, discards parcels bestowed

upon him by the girl. These dropped items serve as indicators for naming the locations encountered along his path.For example

...Qyzdyñ bergen belbeuı tüsıp qalyp,
«Qyzyl belbeu»,
«Qūba jon» qoia sapty.
...Bır suytqan aiğyry şyğyp ketıp,
«Shūbar aiğyr jorğa» dep qoia sapty.
...Qyzdyñ bergen meiızı tüsıp qalyp,
«Meiızek» dep tau atyn qoia sapty.
...Janyndağy jaulyğy tüsıp qalyp,
«Abyraly, Jalauly» qoia sapty [5].

The act of assigning names to geographical features and individuals serves to personalize these entities. This process is fundamentally rooted in human cognition, which encompasses methods of categorization, comparison, and association with specific events, all influenced by national cognitive frameworks and cultural expertise. The examples drawn from the Lyro-epic poem illustrate this phenomenon effectively.

General toponyms, while retaining somatic, zoomorphic, and phytomorphic elements characteristic of the nation, provide a clear reflection of religious, mythological, and sacred understandings. Furthermore, names that arise in particular historical contexts significantly contribute to the identification of ethnocultural traits. As noted by researcher K. Rysbergen, the toponymic landscape does not develop in isolation as mere «pure» geographical coordinates; rather, it evolves as an integral component of a broader ethnological context, wherein the spiritual and cultural practices of a people are vividly expressed [9]. Thus, the toponymic designations within the poem serve as a tangible representation of the worldview and naming philosophy inherent to our culture.

The anthroponyms featured in the love poem – *Karabay, Sarybay, Kozy Korpesh, Bayan Sulu, Kodar, Taylak bi, Tanas, AI, Tansyk, Aybas Seri, and Sasan Bi*are predominantly obsolete in contemporary usage, with the exception of the name Bayn. These names have acquired symbolic significance within the cultural consciousness. For instance, the name Karabay is emblematic of greed and hypocrisy, whereas Sarybay embodies the ideals of courage and honesty. Similarly, while Kozy Korpesh and Bayan Sulu symbolize love, Kodar is associated with dishonesty and cruelty. M. Auezov observed that one pair of heroes may exemplify malevolence, while another pair represents virtue [3].

In E. Zhubanov's study [3], the origins of these names in the epic are thoroughly examined, with a detailed analysis of their meanings across various versions, including those found in the languages of other Turkic peoples (Zhubanov, 20XX). Complementarily, R. Syzdyk's work, «Sozder Soileidy» (Words Speaking), aligns with Zhubanov's analysis, particularly regarding the name Korpesh. In ancient Turkic languages, the lexeme *Korpe* generally signifies *young*. For instance, *kok korpe* literally translates to blue blanket (fresh grass) (DS, 318), suggesting that Korpesh may denote a «young fellow». Consequently, the etymological roots of the name *Kozy Korpesh* imply youthfulness [6]. Additionally, the color descriptors in the names Karabay (*qara-black*) and Sarybay (*sary-yellow*) reflect the national worldview through the actions of these characters, thereby serving a symbolic purpose.

Language units associated with the life of the Kazakh people, as reflected in love poems, serve as valuable indicators of both spiritual and material culture, and they also provide insights into the socio-historical context of their time. For instance, the following categories of vocabulary can be identified:

- Clothing items: *ton (coat), shapan (cape), beshpet, koilek (dress), taqiya (turban), etik (boots),* etc.

- Jewelry: *juzik (rings), syrga (earrings), bilezik (bracelets),* etc.

- Dishes: *tabaq (plate), saba, qauga, ayaq, mes,* etc.

- Tools: *aiyl, jip, quiysqan, qamshy, balga, jugen, er-toqym, and others such as шоқпар (shoqpar), сойыл (soiyl), мылтық (myltyq), садақ (sadaq), балта (balta), найза (naiza), қылыш (qylysh).*

- Weapons: *shoqpar, soiyl, myltyq, sadaq, balta, naiza, qylysh*, etc.

Most of the terms listed remain in contemporary use, though a few have become obsolete due to historical, social, and economic transformations. For example, *Atyspak (gun), shabyspak (sword), ax (ax), shynespek (spear),* and *salyspak (shokpar)* [10] represent five primary weapons of Kazakh heroes and are recurrent motifs in various epic narratives. These names, now categorized as historical lexicon, offer a window into the life and culture of the Kazakh people in the previous century.

Regarding the term *sadaq* (bow), which is not classified among the primary five weapons traditionally associated with Kazakh warriors, R. Syzdyk has observed that the meanings of words can evolve according to the semantic development principles inherent in each language. For instance, while *sadaq* may signify the weapon itself in one language, it may refer solely to its sheath in another, or be used as a general term encompassing the weapon, its equipment, and armor in yet another context. In the Kazakh language, *sadaq* encompasses all three of these meanings [6]. Furthermore, R. Syzdyk, citing A. Kaidar, highlights that the etymology of *sadaq* can be traced to the lexeme *saa,* which is prevalent across Turkic-Mongolian languages.

In the version of the poem Kozy Korpesh-Bayan Sulu that we analyzed, the term *sadaq* is employed in the precise meaning delineated by R. Syzdyk.

Qozy mergen sadaqpen qu atady,
Zhazym bolsa, ornynda su agady.
(A lamb the sniper shoots sly with a bow,
If there is summer, water flows in place) [5].

Among the names of dishes, the words *dish, mes, kauga* are among the oldest language units that are out of modern use. Although today the word *ayaq* can be found as a pair-word *ydys-ayaq* for dishes, as well as in the proverb: *Sheshesyne qarap qyzyn al, ayagyna qarap asyn ish* (literally): Choose a wife for your clan by looking at a girl's mother, have a treat by looking at a host's dishes, in modern use it is not used in the meaning of dishes. The reason for the inclusion of this linguistic unit in the obsolete word series can be explained by the fact that the first syllable of the paired word *ydys –ayaq* was able to fully convey the main meaning, and then the second syllable- *ayaq* became passive. In the ethnographic encyclopedia, a comment is given to the said word 'a vessel carved from wood' [10], which is also used in this sense in the saga:

Dal bir ayaq meiyzdy qoiyp edy,
Asygysbop auylda qalypty umyt
Exactly one bowl (dish) of raisin was served,
In a hurry, then it was left in the aul [5].

And at the moment, the use of the word *ayaq* is more active in a somatic name, that is, as a part of the human body rather than a nomination for a dish.

The meaning of the word *mes* is interpreted in the dictionary of the Kazakh literary language as «a vessel made of goat's skin, which was slaughtered to pour liquid food» [11]. The Lyro-epic poem is also used in this sense:

The terms *ayaq, mes, and qauga* represent some of the oldest linguistic units related to dish in the Kazakh language, though they are now largely obsolete. Currently, the word *ayaq* appears in the compound term *ydys-ayaq,* referring to dishes. It is also present in the proverb: *Sheshesyne qarap qyzyn al, ayagyna qarap asyn ish*, which translates to «*Choose a wife for your clan by looking at a girl's mother, and have a treat by examining a host's dishes*. However, in contemporary usage, *ayaq* does not carry the meaning of a dish.

This linguistic shift can be attributed to the fact that the first syllable of the compound *ydys-ayaq* effectively conveys the primary meaning, rendering the second syllable, *ayaq* is passive. An entry in the ethnographic encyclopedia describes «*ayaq*» as 'a vessel carved from wood' [10], and this interpretation is also reflected in the saga:

Dal bir ayaq meiyzdy qoiyp edy,
Asygysbop auylda qalypty umyt.
(literally: Exactly one bowl of raisins was served;
in haste, it was then left in the aul) [5].

In contemporary contexts, '*ayaq*' is more actively used to refer to a part of the human body rather than as a term for a dish.

The term '*mes*' is defined in the dictionary of the Kazakh literary language as '*a vessel made from goat's skin, used for holding liquid food*' [11]. This definition is also reflected in traditional lyrical-epic song:

Su shyqqannan su shygar qudygynyn
Suy jogyn toltyrar mespen tasyp [5].

The explanation given in the ethnographic encyclopedia for the word *qauga* is 'a vessel made of skin and other material to draw water from a well' [10] coincides with its meaning in the love poem:

Ayagozge jete alsan tau bokterlep,
Eshqashan qauga tartyp, sholdemes mal [5].
(If you can get to Ayagoz, passing the downhills,
Your horse will never been thirsty watered from the qauga (vessel).

The primary reason for the obsolescence of these three terms, which can be classified as archaisms, is the decline in the use of specific domestic items. For instance, traditional dishes crafted from animal hides, such as mes and qauga, have been supplanted by modern alternatives.

Through such ethnocultural linguistic units, which reflect the daily life and worldview of the nation, we can evaluate the distinctive role of the language in love poetry within the cultural, literary, and historical context of our people.

Conclusion

The poem Kozy Korpesh-Bayan Sulu, common to several Turkic peoples, is a spiritual treasure of our people. Ethno-cultural units in its language are a reflection of the worldview and civilization inherent in our people, a testament to their spiritual and cultural identity.

By analyzing the ethno-cultural uses found in the love poem language, it was proved that they are valuable facts as the result of the achievement of spiritual knowledge, life experience and creative thinking of our people. It has been established that most of the considered language units, classified into four semantic groups, exist in modern linguistic use. The etymology of some ethno-cultural uses that have fallen out of use due to various historical, cultural, social reasons have been determined and the reasons for their aging have been evaluated. Particular attention was paid to the importance of recognizing a nation through language.

As one of the prominent Kazakh enlightener and scholar of the last century A. Bukeikhanov admitted Kozy Korpesh-Bayan is a favorite fairy tale of our Turkic peoples. It is of the same value as Faust for Normans. Also, Kozy Korpesh-Bayan is a literary masterpiece with multiple essence, that characterizes the Turkic people.

References

1. Abilqasymov B., Mazhitaeva Sh. Qazaq adebi tilining tarihy (XV-XX gasyrlar) [History of the Kazakh Literary Language (15th-20th Centuries)]. – Karagandy, 2009. – 209 p.
2. Syzdyqova R. Qazaq adebi tilining tarihy (XV-XIX gasyrlar) [History of the Kazakh Literary Language (15th-19th Centuries)]. – Almaty, 2014. – 352 p.
3. Zhubanov E. Epos tilining ornekteri [Samples of the Language of the Epic]. – Almaty, 1978. – 184 p.
4. Mankeeva Zh. Qazaq til bilimining maseleleri [Problems of Kazakh Linguistics]. – Almaty, 2014. – 640 p.
5. Akimova T.T., Saltaqova Zh.T. Dala folklorynyng antologiyasy [Anthology of Steppe Folklore]: in 10 vol. Vol. 4. – Almaty, 2019. – 498 p.
6. Syzdyqova R. Sozder soileidi (Sozderding qoldanylu tarihynan) [Words Speak (From the History of Word Usage)]. Vol. 4. – Almaty, 2014. – 412 p.
7. Qaidar A. Qazaqtar ana tili aleminde. Etnolingvistikalyq sozdik [Kazakhs in the World of Their Native Language. Ethnolinguistic Dictionary]: in 3 vol. Vol. 1. – Almaty, 2009. – 784 p.
8. Qaliev B. Qazaq tilining tusindirme sozdigi [Explanatory Dictionary of the Kazakh Language]. – Almaty, 2014. – 728 p.

9. Rysbergen Q. Qazaq toponimiyasynyn lingvokognitivtik zhane etnomadeni negizderi [Linguocognitive and Ethnocultural Foundations of Kazakh Toponymy]. – Almaty, 2010. – 54 p.
10. Qazaqtyng etnografiyalyq kategoriyalar, ugymdar men ataularynyng dasturli zhuiesi. Entsiklopediya [Traditional System of Kazakh Ethnographic Categories, Concepts and Terms. Encyclopedia]. – Almaty, 2011. – 738 p.
11. Qazaq adebi tilining sozdigi [Dictionary of the Kazakh Literary Language]: in 15 vol. Vol. 5. – Almaty, 2011. – 752 p.

Г.Б. Саганаева*, Б.А. Абдыханова
Шәкәрім университеті,
071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Глинка к-сі 20 А
*ORCID: 0000-0003-1538-5348
*e-mail: gulnursaganaeva@gmail.com

ҒАШЫҚТЫҚ ЖЫРДАҒЫ ЭТНОМӘДЕНИ ҚОЛДАНЫСТАР («ҚОЗЫ КӨРПЕШ-БАЯН СҰЛУ» ДАСТАНЫ МЫСАЛЫНДА)

Аңдатпа. Бұл мақалада түркі халықтарына ортақ мұра «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» дастаны тілінде кездесетін этномәдени қолданыстардың ерекшеліктері, танымдық мәні қарастырылады. Көне ғашықтық жырлардың бірі болып табылатын бұл халық мұрасының ұлт тарихындағы өзіндік орны айқындалады. Зерттеу мақсаты – ғашықтық жырдың Жанақ нұсқасындағы тілдік ерекшеліктерін ұлт мәдениетімен, болмысымен байланыстыра анықтау, тілдің кумулятивтік қызметінің маңыздылығына назар аудару. Авторлар дастандағы этномәдени қолданыстарды төрт семантикалық топқа жіктеп, талдайды. Атап айтқанда: 1) әдет-ғұрып, салт-дәстүрге қатысты атаулар; 2) топонимикалық атаулар; 3) антропонимикалық атаулар; 4) тұрмыстық зат атаулары (киім-кешек, зергерлік бұйымдар, қару, ыдыс т.б.) деген топтар анықталып, зерделенді. Ғашықтық дастаннан ұлттың рухани және материалдық мәдениетін құрайтын тілдік бірліктер теріліп, олардың қолданыс аясы, ерекшеліктері анықталды. Осылайша, лиро-эпостық жырдың тіл табиғатын, ұлт болмысын танытудағы рөлі таныла түсті. Авторлар дастан тілін талдау барысында салыстырмалы, лексика-семантикалық, этимологиялық, түсіндіру т.б. әдістерді қолданды. Зерттеу нәтижесінде ғашықтық жыр тілінде кездесетін этномәдени бірліктердің көпшілігі қазіргі тілдік қолданыста бар екендігі анықталып, ұрпақтар арасындағы сабақтастықтың тіл арқылы сақталатыны ашыла түсті. Сондай-ақ көнерген сөздер қатарын толықтырған кейбір этномәдени қолданыстардың шығу төркіні зерделеніп, көнеру себептері мен лексика-семантикалық жүйедегі орны айқындалды. Аталған мақала филологтарға, қазақ тілінің зерттелуіне қызығушылық танытатын көпшілік қауымға арналған. Сонымен бірге мақала нәтижелерін жоғары оқу орындарында «Лексикология және фразеология», «Лингвомәдениеттану», «Көркем мәтінге лингвистикалық талдау», «Халық ауыз әдебиеті» пәндерінде материал ретінде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: лингвомәдениеттану, ғашықтық дастан, этномәдени қолданыстар, «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» жырының тілі, Жанақ нұсқасы.

Г.Б. Саганаева*, Б.А. Абдыханова
Шәкәрім университет,
071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Глинка к-сі 20 А
*ORCID: 0000-0003-1538-5348
*e-mail: gulnursaganaeva@gmail.com

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ЯЗЫКОВЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ В ЛИРО-ЭПИЧЕСКОЙ ПОЭМЕ (НА ПРИМЕРЕ ПОЭМЫ «КОЗЫ КОРПЕШ-БАЯН СУЛУ»)

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности, познавательное значение этнокультурных языковых единиц, встречающихся в лиро-эпической поэме «Козы Корпеш-Баян Сулу» как образца общего наследия тюркских народов. Определяется особенное место поэмы в истории нации, как одного из древнейших лиро-эпических поэм. Цель исследования – установление языковых особенностей жанакского варианта поэмы, которые отражают культуру, образ жизни народа, акцентирование внимания на важности кумулятивной функции языка. Авторы классифицируют и анализируют этнокультурные выражения на четыре семантические группы. В частности, определены и изучены группы: 1) названия, связанные с обычаями и традициями; 2) топонимические названия; 3) антропонимические названия; 4) названия предметов быта (одежда, украшения, оружие, посуда и т.д.). Выявлены этнокультурные единицы, составляющие духовную и материальную культуру

нации, определены сферы их применения. Таким образом, была раскрыта роль лиро-эпической поэмы в проявлении природы казахского языка, идентичности нации. Авторы в ходе анализа использовали сравнительные, лексико-семантические, этимологические и другие методы исследования. В результате исследования было установлено, что большинство этнокультурных единиц, встречающихся в языке исследуемого варианта поэмы, имеют современное языковое применение. Также рассмотрена этимология некоторых устаревших слов, определены причины и их место в лексико-семантической системе казахского языка. Статья предназначена не только для филологов, но и для широкого круга лиц, интересующихся изучением казахского языка. Также результаты статьи могут быть использованы в качестве материала в вузах по дисциплинам «Лексикология и фразеология», «Лингвокультурология», «Лингвистический анализ художественного текста», «Устная народная литература».

Ключевые слова: лингвокультурология, лиро-эпическая поэма, этнокультурные лексические единицы, язык поэмы «Козы Корпеш-Баян сулу», жанакская версия.

Авторлар туралы мәліметтер

Саганаева Гульнур Бейсембаевна* – филология ғылымдарының кандидаты, «Шәкәрім университеті» КеАҚ қазақ филологиясы кафедрасының меңгерушісі, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: gulnursaganaeva@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1538-5348.

Абдыханова Бактыгуль Айдапкелевна – PhD, «Шәкәрім университеті» КеАҚ шетел және орыс тілдері кафедрасының қауымдастырылған профессоры м.а., Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: abdychanovab@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8076-2336.

Сведения об авторах

Саганаева Гульнур Бейсембаевна* – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой казахской филологии НАО «Шәкәрім Университет», Республика Казахстан, Семей, e-mail: gulnursaganaeva@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1538-5348.

Абдыханова Бактыгуль Айдапкелевна – PhD, и.о. ассоциированного профессора кафедры иностранных и русского языков НАО «Шәкәрім Университет», Республика Казахстан, Семей, e-mail: abdychanovab@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8076-2336.

Information about authors

Gulnur Saganaeva* – candidate of philological sciences, Head of the department of kazakh philology of the NJSC «Shakarim University», Republic of Kazakhstan, Semey, e-mail: gulnursaganaeva@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1538-5348.

Baktygul Abdykhanova – PhD, Acting associate professor of the Department of foreign and russian languages, NJSC «Shakarim University», Republic of Kazakhstan, Semey, e-mail: abdychanovab@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8076-2336.

Received 30.04.2026
Revised 29.05.2026
Accepted 29.06.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-5
IRSTI: 16.21.33

A.M. Beisembayeva[*1], G.M. Toguzbayeva[2]
[1]Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20 A Glinki str.
[2]Astana International University,
010000, Republic of Kazakhstan, Astana, 8 Kabanbay Batyr Avenue
[*]ORCID: 0009-007-7748-9923
[*]e-mail: ainashmufty78@gmail.com

FUNCTIONAL CATEGORIES OF CONTEMPORARY ENGLISH SLANG: A CROSS-PLATFORM STUDY OF SPOKEN AND DIGITAL DISCOURSE

Abstract. Young people born between 1997 and 2012 grew up communicating across platforms where the boundary between speaking and writing barely exists, and their language reflects this. This paper examines 110 English slang expressions in active use between 2020 and 2025, tracing how they work, what they mean, and what social work they do for the people who use them. Most existing research treats podcast speech and social media writing as separate objects; this study treats them as two channels of the same phenomenon. The corpus was drawn from three English-language podcasts and cross-checked against TikTok, where each expression was verified across a minimum of ten independent videos before inclusion. Applying corpus methods alongside semantic and functional analysis, the study identifies twelve categories of slang. Emotional and reactive expressions account for the largest share at 13.6%; nine further categories, including cross-platform slang, meme constructions, viral expressions, and clipped forms, each represent 9.1% of the corpus. The analysis shows that slang does considerably more than provide informal alternatives to standard vocabulary. It marks who belongs to a group, encodes emotional reactions in compact form, frames social judgments, and ties speakers to the broader landscape of popular culture. Platforms such as TikTok appear to accelerate how quickly new expressions spread and stabilize, a process with real consequences for how we understand language change in the digital age, and for how contemporary English might be taught to language learners.

Keywords: slang, digital communication, youth language, corpus linguistics, podcast.

Introduction

Every generation develops its own vocabulary, but the speed at which new expressions now enter circulation, and the scale at which they spread, have no real precedent. Crystal's work on language and the internet identified this acceleration early [1], and subsequent research has only confirmed it. For adolescents in particular, informal vocabulary is not an optional add-on to communication: it is central to how identity gets constructed and how belonging gets signalled within peer groups [2]. Tagliamonte's studies of teen language show that slang is not random or arbitrary but follows patterns tied to social structure and group dynamics [3]. Eble's earlier work on college students reached similar conclusions: slang marks who is in and who is out, and using it correctly requires cultural knowledge that outsiders simply do not have [4]. Allan and Burridge add a further dimension: slang interacts with social norms around taboo and politeness in ways that reflect broader cultural values, which is part of why some expressions spread widely while others stay confined to particular groups [5].

The picture has shifted considerably with the rise of platforms built around short-form video and algorithmic recommendation. TikTok in particular has become a major driver of lexical change: a new expression can move from a single viral video to widespread use across age groups and regions within days. Lihawa et al. document the productivity of Generation Z slang in terms of word-formation processes, including clipping, blending, compounding, and semantic shift [6]. Djohan, Wagati, and Kadir specifically track compounding in Gen Z slang on TikTok, confirming that the platform functions not just as a distribution channel but as a site of active linguistic innovation [7]. Kazakhstan is also part of this broader trend: digital communication has reshaped how young people speak here as much as anywhere, and TikTok content in English circulates freely alongside local-language material.

What is less well documented is how slang moves between spoken conversation and digital writing. Specifically, it examines whether the same expressions turn up in both, and whether they retain the same meanings across both contexts. Most existing studies focus on one channel or the other. This study takes a different approach, treating podcast speech and TikTok content as complementary windows onto the same register. The specific aims are to identify the main functional categories of English slang in use between 2020 and 2025, to map how expressions are distributed across those categories, and to examine what the patterns reveal about identity construction and cultural participation among Generation Z speakers.

Methods and Materials

The study draws on a qualitative corpus-based approach, combining semantic, morphological, and functional analysis to examine slang as it actually occurs in natural speech and online interaction. The primary data come from three English-language podcast episodes. Two of these, both from a youth-oriented cultural commentary show, were chosen for their conversational register and explicit engagement with contemporary trends. The third, from an independent mental-health podcast released in 2024, was included because its informal, personal tone produced particularly rich examples of everyday emotional vocabulary. All three episodes were transcribed manually in their entirety, yielding approximately 23,000 words of unscripted speech, a scale that allowed for meaningful pattern recognition while keeping the analysis manageable.

TikTok served as the cross-platform verification layer, covering the period from 2020 to 2025. The platform was selected because it demonstrably drives the spread of new lexical forms among Generation Z, a point confirmed during the data collection itself, when several expressions collected from podcasts were found to have originated as TikTok audio trends. Verification followed a consistent three-step procedure: the expression was searched directly on TikTok; the number of videos using it in captions, hashtags, or spoken content was recorded; and only items appearing in at least ten distinct videos with stable meaning were kept. Expressions with noticeably inconsistent or shifting meanings across different videos were excluded, since such instability would undermine any functional classification. Items were further selected on the basis of informal register, absence from standard dictionaries, semantic distance from their literal meanings, and clear relevance to youth communication. The result was a working corpus of 110 expressions.

Each expression underwent semantic analysis to determine meaning and contextual usage, morphological analysis to identify word-formation processes, and functional analysis to establish its primary communicative role. Where a single expression clearly served more than one communicative purpose, as was the case with several highly versatile items such as «dead» or «based», classification reflected the function most consistently observed across different contexts rather than any single occurrence. To ensure consistency, each expression was assigned to only one category according to its dominant analytical characteristic, even if it could potentially exhibit features of more than one category.

Although the categories Cross-platform slang, Viral expressions, and High-frequency viral phrases are closely related, they were distinguished according to different classification criteria. Cross-platform slang includes expressions that are consistently used across spoken discourse and digital platforms with relatively stable meanings (e.g., lit, sus, bet). Viral expressions refer to items whose popularity originated from specific online trends or memes and subsequently spread into broader communication (e.g., I’m cooked, caught in 4K). High-frequency viral phrases represent expressions that remained consistently widespread throughout the observation period regardless of their original source, reflecting their stable integration into contemporary youth vocabulary (e.g., based, touch grass, yet). Thus, the classification distinguishes between distribution across communication channels, origin of diffusion, and frequency of usage.

All source materials were publicly available, and no personal user data from TikTok was collected or stored, in keeping with standard ethical practice in corpus linguistics.

Result and Discussion

The analysis produced a corpus of 110 slang expressions that met all selection criteria. These expressions were distributed across twelve functional categories. The quantitative distribution of categories is presented in the table below (Table 1).

Table 1 – Results and Discussion

№	Category	Subcategory	Items	Examples	Function	Source
1	Lexical Slang	Emotion/Reaction	15	lit, bruh, bussin, dead, cringe	Quick reactions Open Up About Our Mental Health	Not Thriving Ep.4 & 12 [7,8,9]
№	Category	Subcategory	Items	Examples	Function	Source
2	Lexical Slang	Evaluation	10	mid, peak, ate, rizz, slaps	assessing quality	Not Thriving Ep.4 [8]
3	Identity	Role	5	I'm him, pick-me, pick-me boy	identity humor	LOLPodcast [7]
4	Lifestyle	Online Persona	10	main character energy, NPC, sigma	digital archetypes	All podcasts [7,8,9]
5	Lifestyle	Trends	10	soft girl, girl dinner, hot girl	walk lifestyle trends	All podcasts [7,8,9]
6	Meme	Slang	5	situationship, aesthetic, fanum tax	humorous/meme-based	Not Thriving Ep.4 [8]
7	Structural	Shortened forms	10	fr, no cap, W/L, ratio'd	Short forms	Not Thriving Ep.12 [9]
8	Meme	Constructions	10	go off, giving delulu, caught in 4K	meme syntax	LOLPodcast [7]
9	Viral	Expressions	10	rent-free, wig snatched, I'm cooked	viral usage	TikTok + podcasts [7,8,9,10]
10	Pop Culture	References	5	canon event, multiverse moment	references to media	TikTok + podcasts [9,10]
11	Cross-platform	Slang	10	lit, slay, sus, bet, dead	Digital communication	All podcasts [7,8,9,10]
12	High-frequency	Viral Phrases	10	based, yeet, touch grass	widely spread phrases	All podcasts [7,8,9,10]

Emotional and reactive expressions constituted the largest category, accounting for 13.6% of the corpus. Nine additional categories, including evaluative slang, lifestyle expressions, structural shortened forms, meme constructions, viral expressions, cross-platform slang, and high-frequency phrases, each accounted for 9.1% of the dataset. This relatively even distribution suggests that these

communicative functions are represented with comparable frequency across the corpus. Together, these categories account 40.9 % of the corpus, indicating that theses communicative functions constitute the core of the contemporary English slang in the dataset. Short, emotionally expressive forms that function effectively in both spoken interaction and digital communication appear to have greater potential for cross-platform diffusion. Category size does not necessarily correspond to its significance. Three smaller categories (identity and role expressions, meme-based slang, and pop-culture references) each made up just 4.5% of the corpus (5 items each). That is a modest share, but these expressions tend to carry considerable cultural significance: knowing what «understood the assignment» or «that's so core» means signals membership in a particular online community, not just a general English speaker. The distribution is systematic. Brevity, cross-platform reach, emotional directness, and grammar borrowed from meme culture occur most frequently, which points to what actually drives the way young people communicate today. Clipped forms are particularly prominent as the single most productive pattern: items like «fr», «no cap», «sus», and «W/L» strip communication down to its essentials, which is well suited to both the pace of text-based exchange and the economy of spoken interaction. Cross-platform expressions remained remarkably stable: «lit», «slay», «bet», and «dead» retained consistent meanings whether encountered in podcast speech or TikTok captions, which suggests that what we are observing is not platform-specific jargon but more accurately described as a shared generational register. Meme-derived constructions such as «caught in 4K», «go off», and the productive «giving X» frame are of particular linguistic interest from a grammatical standpoint: they originate online, but have clearly migrated into spoken conversation, carrying their syntactic novelty with them. Emotional and reactive items such as «bruh», «dead», «cringe», «bussin» function essentially as prosodic markers, compressing an entire evaluative stance into a single word or short phrase. When podcast and TikTok data were compared directly, the overlap was substantial: expressions that appeared frequently in transcribed speech also ranked high on TikTok by video count, with very little divergence in how they were used. This consistency suggests that the boundary between spoken and written digital language is becoming increasingly blurred for this generation, and that the two channels reinforce each other rather than developing independently.

Three major patterns emerge from the data. First, efficiency-driven clipping dominates the corpus. Second, the same expressions recur across spoken and digital contexts with minimal variation. Third, constructions borrowed from meme culture are no longer confined to screens; they have entered everyday speech. Each of these patterns merits further discussion.

Clipped forms are not simply a convenience; they are a social signal. Saying «fr» instead of «for real» or «no cap» instead of «I'm not lying» reduces communicative effort, but it also flags familiarity with a particular cultural space. Getting these forms wrong, or using them in the wrong context, marks an outsider as clearly as any accent. Their compactness also makes them memorable and easy to carry across platforms, which helps explain their dominance in the corpus.

Identity-related categories, including role labels, digital personas, lifestyle descriptors, reveal important aspects of how Generation Z uses language to position itself socially. Calling someone a «pick-me», describing yourself as having «main character energy», or adopting the «soft girl» aesthetic through language are not merely descriptive acts. They locate the speaker within a shared cultural map and, crucially, they do so with a degree of ironic self-awareness that is characteristic of this cohort. The humorous effect is often intentional: many of these expressions work precisely because they acknowledge the performance involved in self-presentation.

Meme-based constructions are one of the most linguistically significant findings. The «giving [X]» frame (as in «giving main character», «giving villain era») is a genuine grammatical innovation: it repurposes a verb with no direct object to function as an evaluative predicate. It is noteworthy that such forms exist online, but that they appear consistently in unscripted speech. Podcast speakers use them without hesitation or explanation, which suggests the forms are now fully integrated into speakers' linguistic repertoire rather than consciously borrowed.

The cross-platform consistency observed here challenges the assumption that internet slang is inherently unstable or ephemeral. Recommendation algorithms on platforms like TikTok expose

users across different regions and social backgrounds to the same viral content, which appears to be driving a kind of informal standardization, a process that would have taken decades through traditional dialect contact but now occurs within months.

Earlier typologies of slang, including Eble's foundational work on college vocabulary and Tagliamonte's research on teen language, did not account for meme-derived grammatical categories, for the obvious reason that these did not exist at the time. The present corpus extends those frameworks by adding a category of constructions that are syntactically innovative rather than merely lexically novel. The observation that similar patterns have been noted in Russian-language sociolinguistic research suggests that the phenomenon is not specific to English but reflects broader shifts in how digital communication shapes language across different speech communities.

The data broadly support the theoretical view that digital communication accelerates language change, but they also provide additional insight: what is accelerating is not just change but standardization. This has direct implications for our understanding of slang, viewing it less as local, transient variation and more as a generationally shared system with its own internal logic. For language teaching, the practical implication is clear: learners who encounter only formal registers will find themselves poorly equipped for the communicative situations they actually face when interacting with native speakers of their own age.

Incorporating contemporary slang into language instruction does not mean abandoning attention to formal register; it means giving learners the full picture. Understanding that «mid» functions as a single-word quality assessment, or that «I'm cooked» signals helplessness rather than anything culinary, is the kind of pragmatic knowledge that classroom materials rarely address. The present study offers a structured basis for that kind of instruction.

Several limitations should be noted. The corpus is restricted to English-language content from two platforms, which means that slang circulating on Reddit, Discord, or YouTube (each with its own community-specific norms) is not represented here. The focus on Generation Z, while deliberate, leaves open questions about whether older or younger cohorts are adopting the same forms. The 23,000-word spoken corpus is sufficient for the identification of functional patterns but too small for reliable frequency claims. Future work would benefit from larger corpora, additional platforms, and a longitudinal design that could track how specific expressions enter, spread, and eventually date.

Conclusion

This study investigated contemporary English slang between 2020 and 2025, analyzing functional categories, distribution patterns, and social functions through podcast and TikTok content. Analysis of 110 expressions identified twelve functional categories. The largest included emotional and reactive expressions, followed by cross-platform slang, meme constructions, structural shortened forms, and viral expressions. Identity-related and meme-based categories, though smaller in number, carried the highest cultural density because they reflect not just how Generation Z speaks but how it thinks about itself and its relationship to digital culture. The cross-platform consistency observed throughout the corpus is one of the most significant findings: rather than diverging between spoken and written digital modes, these expressions appear to be converging into a single, relatively stable register.

The functional range of the expressions analyzed here is broader than might be expected. Slang does not merely replace standard vocabulary with more informal alternatives. It marks group membership, frames emotional reactions, positions the speaker relative to cultural trends, and sometimes introduces genuinely new grammatical patterns into spoken language. The «giving [X]» construction is perhaps the clearest example: it represents a grammatical pattern not typically found in Standard English, and speakers have adopted it precisely because it fills that gap.

By treating podcast speech and TikTok content as complementary rather than separate data sources, this study provides a more comprehensive account of how slang actually moves between contexts. The twelve-category typology developed here extends earlier frameworks and provides a basis for future comparative work, both across languages and across generations. For practitioners, the findings support the inclusion of authentic contemporary language in the EFL classroom, not as a novelty but as a legitimate object of linguistic inquiry.

Future work could track how specific expressions enter circulation, peak, and fade. Such a longitudinal approach would capture the lifecycle of slang rather than just its current distribution. Cross-linguistic comparisons, particularly with Russian and Kazakh youth language where similar digital influences are at work, would add important comparative depth. Studies focusing on how language learners acquire and deploy slang in second-language contexts would complement the descriptive findings presented here.

Contemporary English slang represents an important area of linguistic inquiry, providing insight into how a generation constructs identity, negotiates social relationships, and responds to rapidly evolving digital media environments. Studying it seriously is one way of taking that generation seriously.

References

1. Crystal D. Language and the Internet. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 304 p.
2. Tagliamonte S.A. Teen Talk: The Language of Adolescents. – Cambridge: Cambridge University Press, 2016. – 280 p.
3. Tagliamonte S., Denis D. Linguistic Ruin? LOL! Instant Messaging and Teen Language // American Speech. – 2008. – Vol. 83, No. 1. – P. 3-34.
4. Eble C. Slang and Sociability: In-Group Language among College Students. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996. – 237 p.
5. Allan K., Burridge K. Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 301 p.
6. Lihawa F., Tololiu T.A., Sukarno S. Word Formation Process of Gen Z Slang in Callahan's Generation Z Dictionary // ELT Worldwide. – 2021. – Vol. 8, No. 2. – P. 128-142.
7. Djohan A., Wagati M., Kadir F. Word Formation through Compounding in Gen-Z Slang on TikTok // JALU: Journal of English Language Teaching. – 2024. – Vol. 13, No. 3. – P. 180-194.
8. Open Up About Our Mental Health // LOLPodcast. – 2024. – URL: https://youtu.be/J-CddAUf6oQ?si=mShsPzdExMS4dCtb (accessed: 15.03.2025).
9. Not Thriving Podcast. Episode 4. – 2025. – URL: https://youtu.be/q-t7wHAlEWg?si=odc7JuY2bkadpqhp (accessed: 20.03.2025).
10. Not Thriving Podcast. Episode 12. – 2025. – URL: https://youtu.be/-ikR7XsFsPA?si=Sz8BjJpw-1Do5bQN (accessed: 22.03.2025).
11. TikTok Platform Content (corpus data 2020–2025). – URL: https://www.tiktok.com (accessed: 01.04.2025).

А.М. Бейсембаева[*1], Г.М. Тогузбаева[2]
[1]Шәкәрім университеті,
071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Глинка к-сі, 20 А
[2]Астана халықаралық университеті,
010000, Қазақстан Республикасы, Астана қ., Қабанбай батыр даңғылы, 8
[*]ORCID: 0009-007-7748-9923
[*]e-mail: ainashmufty78@gmail.com

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ АҒЫЛШЫН СЛЕНГІНІҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САНАТТАРЫ: АУЫЗША ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ДИСКУРСТЫҢ КРОСС-ПЛАТФОРМАЛЫҚ ЗЕРТТЕУІ

Андатпа. 1997-2012 жылдар аралығында туылған жас адамдар ауызша сөйлеу мен жазбаша цифрлық қарым-қатынас арасындағы шекара іс жүзінде жоқ ортада өсті және олардың тілі осыны айқын көрсетеді. Бұл мақала 2020-2025 жылдар аралығында белсенді қолданылған 110 ағылшын сленг тіркесін зерделейді: олар қалай жұмыс істейді, не білдіреді және оларды қолданатын адамдарға қандай әлеуметтік қызмет атқарады. Бар зерттеулердің көпшілігі подкасттардағы ауызша сөйлеуді немесе әлеуметтік желілердегі жазбаша мәтінді бөлек қарастырады; бұл зерттеу оларды бір құбылыстың екі арнасы ретінде бірге талдайды. Корпус үш ағылшын

тіліндегі подкасттан жиналып, TikTok-та тексерілді, әр тіркес кемінде он дербес бейнеде тұрақты мағынасымен кездескен жағдайда ғана іріктелді. Корпустық, семантикалық және функционалдық талдау арқылы сленгтің он екі санаты анықталды. Ең үлкен үлесті эмоционалды және реактивті өрнектер алады – 13,6%; тоғыз санат – кросс-платформалық сленг, мем-конструкциялар, вирусты тіркестер және қысқартылған формалар, әрқайсысы 9,1%. Талдау көрсеткендей, сленг жай ғана бейресми балама сөздер жиыны емес. Ол топқа тиесілікті белгілейді, эмоционалды реакцияларды ықшам түрде жеткізеді, әлеуметтік бағаны білдіреді және сөйлеушілерді танымал мәдениет кеңістігімен байланыстырады. TikTok сияқты платформалар жаңа тіркестердің тарау және тұрақтану жылдамдығын арттырып жатқан сияқты – бұл цифрлық дәуірдегі тілдің өзгеру динамикасын және заманауи ағылшын тілін оқытуды түсіну үшін маңызды салдарлары бар процесс.

Тірек сөздер: сленг, цифрлық коммуникация, жастар тілі, корпустық лингвистика, подкаст.

А.М. Бейсембаева[*1], Г.М. Тогузбаева[2]
[1]Шәкәрім университет,
071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Глинки, 20 А
[2]Международный университет Астана,
010000, Республика Казахстан, г. Астана, проспект Кабанбай батыра, 8
[*]ORCID: 0009-007-7748-9923
[*]e-mail: ainashmufty78@gmail.com

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ КАТЕГОРИИ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО СЛЕНГА: КРОСС-ПЛАТФОРМЕННОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ УСТНОГО И ЦИФРОВОГО ДИСКУРСА

Аннотация. Молодые люди, родившиеся между 1997 и 2012 годами, выросли в среде, где граница между устной речью и цифровым письмом практически стёрта - и их язык отражает это в полной мере. В статье анализируются 110 английских сленговых выражений, активно использовавшихся в период с 2020 по 2025 год: как они устроены, что означают и какую социальную работу выполняют для тех, кто их употребляет. Большинство существующих исследований рассматривают подкастную речь и тексты социальных сетей по отдельности; данная работа трактует их как два канала одного явления. Корпус собирался на основе трёх англоязычных подкастов и верифицировался через TikTok – выражение включалось в итоговый список только при условии устойчивого употребления не менее чем в десяти независимых видео. С применением корпусного, семантического и функционального анализа выделено двенадцать категорий сленга. Наибольшую долю составляют эмоциональные и реактивные выражения – 13,6%; девять категорий – кроссплатформенный сленг, мем-конструкции, вирусные выражения и сокращённые формы – представлены по 9,1% каждая. Анализ показывает, что сленг не просто неформальная замена стандартной лексике. Он маркирует принадлежность к группе, компактно передаёт эмоциональные реакции, выражает социальную оценку и связывает говорящего с пространством популярной культуры. Судя по всему, платформы вроде TikTok ускоряют скорость, с которой новые выражения распространяются и закрепляются, и это имеет существенные последствия как для понимания языковых изменений в цифровую эпоху, так и для практики преподавания современного английского языка.

Ключевые слова: сленг, цифровая коммуникация, молодёжный язык, корпусная лингвистика, подкаст.

Авторлар туралы мәлімет

Бейсембаева Айнаш Муфтигазиновна[*] – «Шәкәрім университеті» КеАҚ шет және орыс тілдері кафедрасының аға оқытушысы, Семей, Қазақстан, e-mail: ainashmufty78@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-007-7748-9923.

Тогузбаева Гульдрайхан Мендыбаевна – Астана Халықаралық университет шет тілдері кафедрасының аға оқытушысы, Астана, Қазақстан, e-mail: tguldraihan@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0004-6867-0622.

Information about the author

Ainash Beisembayeva[*] – senior lecturer of the Department of foreign and russian languages, NJSC «Shakarim University», Semey, Kazakhstan, e-mail: ainashmufty78@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-007-7748-9923.

Guldraikhan Toguzbayeva – senior lecturer of the Department of foreign languages, Astana International University, Astana, Kazakhstan, e-mail: tguldraihan@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0004-6867-0622.

Информация об авторе

Бейсембаева Айнаш Муфтигазиновна* – старший преподаватель кафедры иностранных и русского языков НАО «Шәкәрім университет», Семей, Республика Казахстан, e-mail: ainashmufty78@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-007-7748-9923.

Тогузбаева Гульдрайхан Мендыбаевна – старший преподаватель кафедры иностранных языков Международный университет Астана, Астана, Казахстан, e-mail: tguldraihan@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0004-6867-0622.

Received 30.04.2026
Revised 25.05.2026
Accepted 30.06.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-6
IRSTI: 16.21.29

A.K. Ospanova[1]*, R.M. Geybullayeva[2], T.V. Shevyakova[3]
[1]Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20 A Glinka Str.
[2]Baku Slavic University,
Azerbaijan, Baku, 8th November 23 Avenue
[3]Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,
050000, Republic of Kazakhstan, Almaty, 200 Muratbayev Str.
*ORCID: 0000-0003-3209-127x
*e-mail: a.ospanova@shakarim.kz

THE LINGUISTIC POTENTIAL OF COMMENTS IN THE IDENTIFICATION OF COGNITIVE DISSONANCE WITHIN ENGLISH MEDIA DISCOURSE

Abstract: The given article is devoted to identifying the cognitive dissonance through linguistics potential of comments on the basis of the English media discourse. The review of the authors who researched the problem is given, as well as their works. Currently, the topical issue is the study of media discourse together with the discourse of comments, which gives a complete picture of how a particular media discourse is perceived by people. Notions of «comments», «cognitive dissonance», «discourse», «media discourse» are considered. Recipients of information may experience a state of cognitive dissonance, in a situation where new information does not correspond to the ideas previously embedded in their minds. Users express this dissonance in social networks with the help of comments. Also, the article provides an example of media discourse and comments to it. Methods applied in the process of research are include the following: discourse analysis, content analysis, and functional-stylistic analysis.

Keywords: mass media, cognitive dissonance, media discourse, discourse of comments, recipient.

Introduction

Obtaining information about current events is vital for any modern person. Accordingly, the role of the media as one of the sources of such information is enormous. Mass media provide information, educate, entertain, and contribute to the formation of consciousness and culture. Therefore, the study of the language used in mass media remains an important and relevant issue in modern linguistics.

With the introduction of the concepts of discourse and media discourse, scholars have been able to broaden their understanding of the media's performance and encompass not only purely linguistic aspects of the text but also extralinguistic ones. Extralinguistic factors include the formation of media discourse, the recipients of information, encoding and decoding methods, as well as historical, social, and cultural aspects [1].

Consequently, media discourse can now be considered in conjunction with commentary discourse, which is closely intertwined with core media discourse because it clearly demonstrates

the recipient's reactions to the original message. In some cases, commentary expands the dialogue between the creator of media discourse and the end consumer. As researcher Okeefe writes: «...the core of this context is not only the producers of discourse, but also the consumers the audience. The reader no longer reads an article in isolation; he/she can comment on a website, email the material to a friend, or post it on a social network for others to discuss. Journalists and commentators often respond to reviews posted in response to their articles, thus prolonging and expanding the product-process-(product-process) process...» [2].

The researcher points out that information recipient can now effectively participate in the creation of new media discourse by commenting, sharing their opinions, and responding to comments from other users. The researcher also argues that the short-term nature of information («ephemerality») can now be overcome thanks to technological means: information is stored electronically, and recipients can comment on the material, even if the news was published long ago. They can also re-disseminate the information so that other commentators can share their opinions [2]. This means that information (which once seemed irrelevant) can be reprocessed and reinterpreted, and a new media discourse can be formed.

Prior to proceeding, we need to identify the definition of the comment. According to Oxford Dictionary a comment is «something that you say or write that gives an opinion on or explains somebody/something» [3].

At Dictionary.com we can find a definition more appropriate to our context: «a user response to published content on the internet, written in a designated «Comments» section, often below the published content» [4].

Therefore, a comment is the reaction of a reader or viewer to information which explains his or her position on the subject, for example, their neutral viewpoint, acceptance or rejection of the material.

Accordingly, the analysis of media discourse in conjunction with user commentary discourse is regarded in the present study as one of the most productive approaches for detecting manifestations of cognitive dissonance. The examination of comments makes it possible to determine the factors that generated the dissonance, the linguistic means through which it is conveyed, and, where relevant, the ways in which other users react to or engage with it.

Materials and methods

According to Professor Norman Fairclough, discourse can be understood as «a social practice that creates social identities, social relationships, and systems of knowledge and meaning in the social world… [which] simultaneously reflects and constitutes ideas and assumptions about the ways in which personal identity, social relationships, and knowledge systems are shaped by social practices» [5]. Given that this study focuses on the functional and stylistic manifestations of cognitive dissonance in language, it is necessary to examine the discursive environment in which such dissonance occurs. Within this framework, discourse analysis facilitated the identification of linguistic features in television news media discourse that either provoke cognitive dissonance or function as its means of expression.

The second methodological approach applied in this study was content analysis. As Professor Klaus Krippendorff states, «content analysis is a research technique for making replicable and valid inferences from texts (or other meaningful matter) to the contexts of their use» [6]. Since the selected news materials were predominantly presented in video or audio formats, as well as through subtitles, complete transcripts were manually compiled and subsequently compared with both the visual and textual components of the reports. A corpus of media discourses was then selected, concentrating on those that appeared to contain conflicting ideas capable of generating cognitive dissonance among viewers. Manifestations of dissonance were subsequently identified through the analysis of audience comments published under videos on the official YouTube channels of the news programs included in the study.

The research methodology incorporated discourse analysis, content analysis, and functional-stylistic analysis.

Functional-stylistic analysis was employed to determine the salient features of television news media discourse, with particular attention to stylistically marked linguistic devices that may trigger contradictory responses or directly communicate cognitive dissonance.

Building upon the distinction between language and speech proposed by his mentor F. de Saussure, Bally introduced the notion of colloquial language and emphasized the necessity of integrating extralinguistic factors into linguistic inquiry. As E.O. Oparina notes, «the investigation and interpretation of language require not only the description of relationships among the elements of the linguistic system, but also the exploration of connections between speech and the communicative context, as well as between speech and cognitive activity. Within this framework, Bally regards the speaker's consciousness and cognitive processes as a unified complex comprising both rational and emotional components. He highlights the significance of the affective aspect of language and speech, rejecting both excessive logical positivism in linguistics and an overly formal approach that focuses on dissecting words and expressions into roots, prefixes, suffixes, and other minimal units solely for etymological or structural purposes» [7].

Moreover, Bally underlines the role of social determinants such as occupation, social environment, and everyday practices in shaping the stylistic features of speech. Consequently, even a well-educated person may not possess knowledge of every lexical item recorded in a dictionary [8]. For instance, a layperson will often encounter difficulties when interpreting specialized terminology, which may give rise to cognitive dissonance, since a familiar word or concept can acquire a distinct meaning within a professional or disciplinary context.

Author Sycheva, also believes that including recipients in the study of media discourse is essential for a full understanding of the impact of media discourse. «With the gradual inclusion of media consumers in dialogue with the media, the level of communication shifts to the level of perception and transmission of information in a two-way model of social interaction. The structure of communication changes, and so does the content of media discourse. Now the consumer is a full-fledged participant in the creation of discursive practice». Ultimately, any media discourse is created precisely for the consumer. Journalists no longer need to wait to find out what kind of response their material has received. Simply browse the comments section; if desired and able, a journalist can respond to any comment, initiating a dialogue with the audience: «There is no longer any need for linguistic and psychological guesses about the recipient's possible reactions, since the object acquires the rights of a subject» [9].

Consequently, we agree with the author that contemporary media discourse must be studied based on media texts and the comments of information recipients. Like any other form of communication, media discourse is a two-way process, a dialogue between the creator of the media discourse and the recipients of the information [9].

However, despite the many positive aspects that open up new perspectives for the study of media discourse, new problems also arise. Clearly, each person has a unique perspective on the world around them, with their own ideas conditioned by various factors (social, economic, cultural, etc.). Based on such differences, when receiving the same information, some people may experience cognitive dissonance when new information contradicts what is already known and familiar. Thus, in their comments, some users will express their opinions, which are dissonant both with the original media discourse and with the comments of other users.

American social psychologist Leon Festinger was the first to introduce the term «cognitive dissonance» into academic discourse. According to Festinger, cognitive dissonance implies «...the existence of non-fitting relations among cognitions within a cognitive system… Cognitive dissonance can be understood as a state that motivates actions aimed at reducing it» [10]. Thus, cognitive dissonance may occur when newly received information contradicts what was previously known. In an effort to resolve this dissonance, individuals either attempt to adapt their knowledge or beliefs to align with the new situation or choose to disregard the new information in order to maintain their original perspective [10].

When interacting with other users, an individual may experience discomfort from a variety of opinions, in some cases contradicting his own views. Researcher Jeong Myeongki and his

colleagues believe that they «found that the more users use social networks, the more often they encounter opposing opinions and the more uncomfortable they feel» [11].

Comments for the example discourse were collected from YouTube after the publication of the video report. Spam messages, duplicated comments, emoji comments, and comments unrelated to the interview were excluded.

The comments were analyzed by the means of qualitative thematic analysis accompanied by discourse analysis. The analysis began with the identification of comments displaying conflicting beliefs, emotional inconsistency, or contradiction between attitudes and behavior. The second step involved grouping the comments according to recurring linguistic patterns related to cognitive dissonance.

Result and Discussion

This article follows an exploratory case study design. Therefore, the findings are not intended to be statistically generalized but rather to deliver an in-depth qualitative understanding of how cognitive dissonance is linguistically manifested in online discourse.

Consider, for example, the media discourse created by Sky News correspondent Ashna Hurynag about an event celebrating the reunion of the star-studded cast of the Harry Potter films 20 years after the release of the first film: «Harry Potter cast reunite 20 years later - without J.K. Rowling» [12].

The special broadcast creates a festive atmosphere, as the event is broadcast on New Year's Eve. Viewers are immersed in fond memories, nostalgic for their childhood and adolescence. However, the reporter notes that the series' creator, J.K. Rowling, was not invited to participate in the filming, presumably due to a scandal she had previously found herself in for her statements (unrelated to the wizarding world series), which sparked a wave of negative criticism. The special broadcast used only excerpts from an interview with Rowling conducted two years prior to filming (with the date directly indicated onscreen).

The following section analyzes the title, which, in our opinion, itself contains contradictory ideas: «Harry Potter cast reunite 20 years later - without J.K. Rowling».

The concept of «reunion» suggests a meeting, a social event, a unification (sometimes «reconciliation») of people who previously worked together or participated in a common project. The primary meaning of this word is «to unite, to unite, to gather everyone together», evoking positive associations. Furthermore, the author then uses the preposition «without», implying «the absence of someone/something», This creates a dissonant relationship between the linguistic units «reunite» and «without», creating an antithesis, which can lead to a cognitive inconsistency in recipients of this information.

We find confirmation of this in the comments. Viewers expressed opinions that contradicted the content of media discourse.

T W: “I am so glad J.K. Rowling created the entire Harry Potter universe. Personally, I think the books give more complexity to the characters than the films, but I guess that is the power of writing good fiction, and of course, they did lead to some very entertaining movies, perhaps because she created some excellent characters for the actors who portrayed them. Imagine a world without her creation now seems almost impossible, really. Where. Would. We. All. Be” [12].

We can see how dissonance literally unfolds before our chapters – at first, the commentator admires Rowling's work and the characters she created. Then, he writes about the actors who brought these characters to life in a series of «very interesting films». However, we then see the author perplexed by the current situation, apparently implying that the films would not have existed without the books written by J.K. Rowling. We notice the use of linguistic markers of punctuation to emphasize the emotions – «Where. Would. We. All. Be». The periods after each word in the sentence emphasize the author's categorical conviction. We can assume that the commentator's dissonance lies in the contradiction of concepts: “book characters”, “successful films”, “pleasant memories” – the current situation, which consists of a display of ingratitude towards the author, without whose works neither the films nor this special issue would exist (Rowling is not invited, does not participate).

The next commentator agrees with the previous one – Franko Davalos: «Yeah, it doesn't make any sense to see a creation without its creator» [12].

Melanie Jay: «It's not a real reunion without JK» [12].

This commentator highlights the discrepancy we noticed earlier in the title of the media discourse, which lies in the fact that a reunion cannot be considered complete without the participation of the author of the whole idea: «…not a real reunion without JK». Another antithesis statement.

The humble one: «What a shameful time we live in… Those bunch of people became popular and rich thanks to her» [12].

The commentator directly states that the actors owe their popularity and financial well-being to Rowling. It can be assumed that the author of the commentary is conflicted between the concepts of «fame, wealth» («...became popular and rich thanks to her») and «ingratitude (or «shame»)» («...shameful time...», «Those bunch of people...»).

Eliezer Bautista: «Harry Potter and The Chamber of The Ungrateful» [12].

In this case, the commentary contains a linguistic marker of a pun on the title of the original work, and consequently the film, «Harry Potter and the Chamber of Secrets». The word «secret» in the original is replaced with «ungrateful», which the commentator apparently uses to describe the film's actors.

Cai Frootz: «I don't even like J.K. Rowling, but banning her from something she created is so disrespectful». [12]

The next viewer adds a new concept to the chain of contradictions: «disrespect (toward the author)»: «...so disrespectful.» The adverb «so» is used to strengthen the meaning of the adjective «disrespectful». The dissonance is caused by the clash of ideas: the author creates a fairly successful work, which is used to make box-office hits. However, during the celebration of a significant anniversary, the author of the book series is ignored, which, according to the commentator, is «very disrespectful».

We can conclude that many commentators adhere to the idea of »Give credit where it's due». Accordingly, the situation addressed in the media discourse evokes cognitive dissonance in these viewers, as it contradicts their beliefs.

Our research led us to conclude that, thanks to the development of modern technologies that enable the exchange of opinions almost instantly, and also when the recipient «discovers» a particular news story, media discourse must be considered in conjunction with commentary discourse. Recipients' comments reflect their attitude toward the content of media discourse. In most cases, this reaction may not correspond to the opinion expressed in the text or in other comments. Such situations indicate cognitive dissonance, a conflict between two ideas or perceptions, in the recipient.

Conclusion

Furthermore, the analysis of comments demonstrates that users actively engage in interpreting, evaluating, and challenging media content, thereby contributing to the construction of public meaning. Commentary discourse serves as a valuable source for identifying manifestations of cognitive dissonance, as linguistic choices often reveal contradictions between beliefs, expectations, and newly acquired information. Therefore, the study of comments not only enhances our understanding of audience reactions but also provides insights into the cognitive processes underlying opinion formation and attitude change within contemporary digital media environments.

Future research may further explore cross-cultural differences in the expression of cognitive dissonance and investigate how various media platforms influence the nature and intensity of users' responses. As well as, it could examine a larger and broader corpus across various media events and platforms to confirm the proposed observations. Based on the analyzed examples, the study proposes a preliminary typology of linguistic markers that signal cognitive dissonance in online media discourse.

References

1. Dobrosklonskaja T.G. Mediadiskurs kak ob'ekt lingvistiki i mezhkul'turnoj kommunikacii [Media discourse as an object of linguistics and intercultural communication] // Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 10. Zhurnalistika. – 2006. – No. 2. – P. 20-33.

2. O'Keeffe, A.'Media and Discourse Analysis', in Gee, J.&Handford M.(eds), The Routledge Handbook of Discourse Analysis. London: Routledge, 2011. p 441-454.

3. Oxford Dictionary. «Comment» definition. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/comment_1 (дата обращения: 12.06.2026)

4. Dictionary.com. «Comment» definition. https://www.dictionary.com/browse/comment (дата обращения: 12.05.2026)

5. Nielson A.E., Nørreklit, H. A discourse analysis of the disciplinary power of management coaching // Society and Business Review. – 2009. – Vol. 4, No. 3. – 202-214 p.

6. Krippendorff K. Content Analysis: An Introduction to its Methodology. – New York: SAGE Publications, 2018. – Retrieved from: https://books.google.kz/books?id=s_yqFXnGgjQC&printsecfrontcover&hl=ru

7. Oparina E.O. Sharl' Balli [Charles Bally] // Evropejskie lingvisty XX veka. – 2001. – Retrieved from: https://cyberleninka.ru/article/n/sharl-balli.

8. Bally Ch. Francuzskaja stilistika [French Stylistics]. Per. s fr. Izd. 3. Serija: Lingvisticheskoe nasledie XX veka. – Moskva: Librokom, 2009. – 384 s.

9. Sycheva E. V. Ponjatie diskursa mass-media i metody ego izuchenija // Aktual'nye problemy gumanitarnyh i estestvennyh nauk. 2011. №3. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-diskursa-mass-media-i-metody-ego-izucheniya (дата обращения: 15.01.2026).

10. Festinger L. Teorija kognitivnogo dissonansa [Theory of Cognitive Dissonance]. – Moskva: OOO «Izdatel'stvo 'E'», 2018. – 256 s.

11. Myeongki Jeong, Hangjung Zo, Chul Ho Lee, Yasin Ceran, Feeling displeasure from online social media postings: A study using cognitive dissonance theory, Computers in Human Behavior, Volume 97, 2019, p. 231-240, ISSN 0747-5632, https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.02.021.

12. Ashna Hurynag. Harry Potter cast reunite 20 years later - without JK Rowling. Sky News. (accessed: 15. 05. 2026) https://www.youtube.com/watch?v=kNIAJMrRtB0

А.К. Оспанова[1]*, Р.М. Гейбуллаева[2] , Т.В. Шевякова[3]
[1]Шәкәрім университеті,
071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Глинка к-сі, 20А
[2]Баку Славян университеті,
Әзірбайжан Республикасы, Баку қ. 8 Қараша даңғылы, 23
[3]Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
050000, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. Мұратбаев к-сі, 200
*ORCID: 0000-0003-3209-127x
*e-mail: a.ospanova@shakarim.kz

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ МЕДИАДИСКУРСТАҒЫ КОГНИТИВТІК ДИССОНАНСТЫ АНЫҚТАУДАҒЫ ПІКІРЛЕРДІҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ

Аңдатпа. Қазіргі оқиғалар туралы ақпарат алу кез келген заманауи адам үшін өте маңызды. Тиісінше, мұндай ақпарат көздерінің бірі ретінде БАҚ-тың рөлі орасан зор. Бұқаралық ақпарат құралдары ақпарат, білім береді, көңіл көтереді және сана мен мәдениеттің қалыптасуына ықпал етеді. Сондықтан бұқаралық ақпарат құралдарында қолданылатын тілді зерттеу қазіргі заманғы тіл білімінде маңызды және өзекті мәселе болып қала береді.

Берілген мақала ағылшын тіліндегі медиадискурс негізінде пікірлердің лингвистикалық әлеуеті арқылы когнитивтік диссонансты анықтауға арналған. Мақалада зерттеліп отырған мәселеге қатысты ғылыми

еңбектерге шолу жасалып, осы бағытта еңбек еткен ғалымдардың көзқарастары қарастырылады. Қазіргі таңда медиадискурсты пікірлер дискурсімен бірлікте зерттеу өзекті мәселелердің бірі болып табылады, өйткені бұл белгілі бір медиамәтіннің адамдар тарапынан қалай қабылданатыны туралы толық түсінік алуға мүмкіндік береді. Зерттеуде «пікір», «когнитивтік диссонанс», «дискурс», «медиадискурс» деген ұғымдары қарастырылады. Ақпаратты қабылдаушылар жаңа ақпарат олардың санасында бұрыннан қалыптасқан түсініктерге сәйкес келмеген жағдайда когнитивтік диссонанс күйін бастан кешіруі мүмкін. Пайдаланушылар мұндай диссонансты әлеуметтік желілерде пікірлер жазу арқылы білдіреді. Сондай-ақ мақалада медиадискурс пен оған берілген пікірлердің мысалы ұсынылған. Зерттеу барысында келесі әдістер қолданылды: дискурстық талдау, контент-талдау және функционалдық-стилистикалық талдау.

Тірек сөздер: бұқаралық ақпарат құралдары, когнитивтік диссонанс, медиадискурс, пікірлер дискурсі, реципиент.

А.К. Оспанова[1]*, Р.М.Гейбуллаева[2], Т.В. Шевякова[3]
[1]Шәкәрім университет,
071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Глинки, 20А
[2]Бакинский славянский университет,
Азербайджан, г. Баку, проспект 8 Ноября, 23
[3]Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай Хана,
050000, Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
*ORCID: 0000-0003-3209-127x
*e-mail: a.ospanova@shakarim.kz

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ КОММЕНТАРИЕВ В ВЫЯВЛЕНИИ КОГНИТИВНОГО ДИССОНАНСА В АНГЛИЙСКОМ МЕДИАДИСКУРСЕ

Аннотация. В современном мире получение информации о событиях жизненно важно для любого человека. Таким образом, роль средств массовой информации как одного из источников такой информации огромна. Средства массовой информации предоставляют информацию, обучают, развлекают и способствуют формированию сознания и культуры. Поэтому изучение языка, используемого в средствах массовой информации, остается важной и актуальной проблемой в современной лингвистике.

Данная статья посвящена выявлению когнитивного диссонанса посредством раскрытия лингвистического потенциала комментариев на основе англоязычного медиадискурса. Приводится обзор авторов, исследовавших данную проблему, а также их работ. Актуальной темой является изучение медиадискурса в совокупности с дискурсом комментариев, что позволяет получить полную картину того, как тот или иной медиадискурс воспринимается людьми. Рассматриваются следующие понятия: «комментарии», «когнитивный диссонанс», «дискурс», «медиадискурс». Получатели информации могут испытывать состояние когнитивного диссонанса в ситуации, когда новая информация не соответствует ранее укоренившимся в их сознании представлениям. Пользователи выражают этот диссонанс в социальных сетях с помощью комментариев. Также в статье приводится пример медиадискурса и комментариев к нему. В процессе исследования применяются следующие методы: дискурс-анализ, контент-анализ и функционально-стилистический анализ.

Ключевые слова: средства массовой информации, когнитивный диссонанс, медиадискурс, дискурс комментариев, получатель.

Information about authors

Aizhan Ospanova* – senior teacher of Shakarim University, Republic of Kazakhstan, Semey, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3209-127X, e-mail: a.ospanova@shakarim.kz.

Rahilya Geybullayeva – doctor of philological sciences, Professor of Baku Slavic University, Azerbaijan, Baku, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5286-1740, e-mail: rahilya_g@hotmail.com.

Tatiana Shevyakova – doctor of philological sciences, Professor of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Republic of Kazakhstan, Almaty, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0944-6784, e-mail: david-sec@mail.ru.

Авторлар туралы мәлімет

Оспанова Айжан Кантореевна* – аға оқытушы, «Шәкәрім университеті», Қазақстан Республикасы, Семей, ORCID: https://orcid.org/0000- 0003-3209-127X, e-mail: a.ospanova@shakarim.kz.

Гейбуллаева Рахиля Мамедовна – филология ғылымдарының докторы, Баку Славян университетінің профессоры, Әзірбайжан Республикасы, Баку, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5286-1740, e-mail: rahilya_g@hotmail.com.

Шевякова Татьяна Васильевна – филология ғылымдарының докторы, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0944-6784, e-mail: david-sec@mail.ru.

Сведения об авторах

Оспанова Айжан Кантореевна* – старший преподаватель НАО «Шәкәрім университет», Республика Казахстан, Семей, ORCID: Orcid: https://orcid.org/0000- 0003-3209-127X, e-mail: a.ospanova@shakarim.kz.

Гейбуллаева Рахиля Мамедовна – доктор филологических наук, профессор Славянского университета Баку, Республика Азербайджан, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5286-1740, e-mail: rahilya_g@hotmail.com.

Шевякова Татьяна Васильевна – доктор филологических наук, профессор Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай Хана, Республика Казахстан, Алматы, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0944-6784, e-mail: david-sec@mail.ru.

Received 15.04.2026
Revised 27.05.2026
Accepted 29.06.2026

ӘДЕБИЕТТАНУ
LITERARY STUDIES

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-7
IRSTI: 16.31.41

M.B. Amalbekova[1], A.F. Akkaliyeva[2*]
[1]Eurasian National University L.N. Gumileva,
010008, Republic of Kazakhstan, Astana, 2 Satpayev Str.
[2]Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20 A Glinki Str.
*ORCID: 0000-0001-6466-9967
*e-mail: akkali.aizhan@gmail.com

OMISSION AS A TECHNIQUE IN LITERARY TRANSLATION

Abstract. The modern challenges in translation studies require a scrutinized attitude toward the background and cultural specifics of the national literature to be translated into more dominant languages. The study aims at discussing classes and gains in translation of psychological and emotive aspects of a national literary work.

In particular, the relevance of omission as a technique is assessed in the Russian-English translation of the novel The Piebald Dog Running along the shore by Ch. Aitmatov. Selected linguistic units were analyzed using comparative and descriptive methods to identify cases of omission and evaluate their impact on the preservation stylistic and cultural meanings. Special attention is paid to the process of transferring nationally marked elements, and the author's individual style. The findings demonstrate that omission may contribute to linguistic naturalness in translation; however, excessive use of the technique leads to the loss of cultural specificity and expressive features of the original text.

Keywords: literary translation, trasltion technique, omission, national literature, Ch. Aitmatov, The Piebald Dog Running along the shore (Пегий пес, бегущий краем моря).

Introduction

The fiction by Ch. Aitmatov, at first glance, depicts daily life of the inhabitants of an ordinary, unremarkable Kyrgyz village, but after reading each story, a reader realizes what a deep meaning lies at the heart of each of them. Every story is not just a narration about the life of the Kyrgyz people, but an explication of life philosophy of the Kyrgyz. Every word and image of each hero, as well their behaviors disclose the spiritual culture of the Kyrgyz, and represent the ethno-mental space of the people in the territory of its inhabitance.

The novella *The Piebald Dog Running along the shore* is distinguished by the author's unique manner of narration, intensified with epithets, metaphors, repetitions and juxtapositions which, on the one hand, create a certain atmosphere in the fiction, on the other hand, make a reader anticipate the inevitable tragedy that will happen to a person, as «a human being a hard time between them – between the land and the sea, between the sea and the land. The sea does not like man as he is tied more to the earth» [1].

In the framework of the modern translation theory, the analysis of translation techniques is closely connected with the study of translation shifts and translation universals. M. Baker in her works highlights the importance of corpus-based translation studies and notes that translated texts may demonstrate the features defined as simplification, explicitation, normalization, and levelling out [2]. While G. Toury argues that the existed norms can affect translation decisions at different levels of a text [3].

So, this idea is supported in the works by Chesterman, where it is proposed that recurrent translation tendencies are not simple deviations, and they need functional explanation [4]. A. Mauranen and P. Kujamäki also state that translation universals should be analyzed on the base of concrete textual materials and within specific language pairs and genres [5]. In the work by S. Laviosa we can find the edivence that simplification as a translation technique is one of the most visible tendencies in translated discourse [6].

Omission in literary translation serves not only as a means of linguistic compression but also as a factor in the transformation of the author's idiostyle. In moderation, it contributes to the naturalness of the translation, but excessive use of this technique leads to the neutralization of the national and cultural specificity of the text and a reduction in the functional and pragmatic equivalence of the translation to the original.

According to V. Troshina, omission is a means of eliminating repetitions and redundant constructions that are not characteristic of the target language. The author also notes that the translated text becomes more natural and conforms to the norms of the receiving culture if omission is applied relevantly [7].

A. Amirova notes that excessive use of omission can lead to the loss of culturally marked elements and the national character of the work. [8].

Also, the author repeatedly note instances where omission helps avoid overloading the text with details that could hinder comprehension for foreign readers. For example, shortening lists of names or explanatory constructions makes the narrative more dynamic.

The negative effect of omissions manifests itself in the loss of cultural realities, emotional and evaluative components, national character, and elements of the author's idiostyle. Such losses are especially noticeable when translating works rich in ethnocultural vocabulary, such as the texts of M. Shakhanov and Ch. Aitmatov, as the author supposes. Domestic scholars, who studied the festures of literary translations in the framework of national literature, prove this idea in other works [9, 10, 11].

Within the course of our study, we consider how the linguistic features of the national literature are presented in translation and reveal the losses and gains when omission is apllied as one of the translation techniques in translating national literature.

Materials and Methods

As it is mentioned above, the studied litetary work was written by well-known Kyrgyz writer Chingyz Aitmatov, whose distinguished style of depicting characters' images deserves readers'and literary critics' attention.

The Piebald Dog Running along the shore by Ch. Aitmatov, first published in 1977, is dedicated to the Nivkh writer and publicist Vladimir Sangi, and this explains the appeal of Ch. Aimatov to the marine theme, the description of arduous and often dangerous work of sea hunters. But despite the fact that Ch. Aitmatov's life had never been connected with sea and he was likely to know about sea hunters from books and live communication with V. Sangi, the plot of the story and the whole narration plunge us into the depths of the sea, make us feel the smell, taste and greatness of marine element and be immediate participants in the events described. The novella was translated into English by Alex Miller, who introduced its title as Piebald Dog running along the Shore.

The methodology of the research implies several stages. At first, by the comparison of the texts of the original Russian source text and its English translation the cases of lexical, syntactic, or stylistic omissions are identified. Secondly, the role of the omitted elements was determined through stylistic analysis. Third, the effect of omission on the communicative and aesthetic function of the translated text was analyzed and the frequency and types of omission were determined.

Besides, statistic analysis provided a more comprehensive understanding of the translation techniques relevance.

Results and Discussion

The novel starts with description of endless and irreconcilable struggle between sea and land, opposition of day and night.: …po vsemu frontu sushi I morya shla izvechnaya neukrotimaya bor'ba dvukh stikhii – susha prepyatstvovala dvizheniy morya, more ne ustavalo nastupat' na sushu; i vpred' byt' tomu, vse dni I vse nochi, poka prebudut zemlya I voda v neskonchaemom vremeni. Vse dni I vse nochi… [1].

The given passage is transmitted into English literally without omitting or adding lexemes: *..all along the battlefront of land and sea, the everlasting, implacable opposition of two elements was being fought out: the land was obstructing the movement of the sea, and the sea never wearied of assaling the land; …and so it shall be, all days and all nights, as long as earth and water abide in unending time. All days and all nights*… [2].

The description of this opposition covers a half of the whole page, where lexeme *land/earth* is exploited 6 times, while *sea/water* is used 9 times, *day* – 5 times. All of them are preserved in the translation except of 1 lexeme night. In the sentence: *ne spal on etoi noch'u* it is omitted. (*eshche odna noch' protekala. Noch' nakanune vykhoda v more. Ne spal on etoy nochu' Pervyi raz v zhizni ne spal*) … - *Yet another night was passing. The night before putting out to sea. For the first time in his life he could not sleep).*

Actually, the translator succeeds in transforming the passage having kept all stylistic devices, used by the author. Still, there are few transformations such as omitting (see the example above). Not only sentences, but also certain words, assigned to significant stylistic role are being omitted.

Let us consider some cases of irrelevant omissions in translation on the example of description of water in a cask, which is the most demanded item in the boat.

Rus: *Vot bochonok nash s vodoi. Naschupal? Zapomni, chto by ne sluchilos', vtsepis', no ne razluchaisya. Esli chto, luchshe nam pogibnut' chem ostat'sya bez nego* [1] –

Eng.: *That's our water cask. Have you found it? Remember that whatever happens, you must look after that cask. Hold on to it, grip it tight but don't part with it. If anything happens, we'd do better to perish than be left without it* [2]).

Rus.*: Nabrannaya v bochonok voda byla khplodnaya, svetlaya – v rodnike nabirali, kak raz na obratnom ot morya sklone Pegogo psa. Tam samaya luybimaya voda, vsegda chistaya, vkusnaya. Letom travami napoloskavshimisya pakhnet I syroy zemlei [1].*

Eng.: *The water had been drawn from a spring on the inland side of Piebald Dog. That was the place for the best water, always clean and fresh. In summer, it used to smell of steeped herbs and moist earth* [2]).

From 5 epithets (*kholodnaya, svetlaya, samaya luybimaya, chistaya, vkusnaya*) used by the author to underline and intensify the properties of water, in the process of transmitting only 3 remained: *the best (лучшая), always clean (чистая) and fresh (чистая/ пресная*), while adjectives *kholodnaya* and *svetlaya* have been omitted. Besides, it is not accepted in English to characterize water as *luybimaya (loved), vkusnaya (tasty)* since in academic discourse water is referred to as liquid without color, taste and smell, so, all these epithets are replaced by neutral adjectives. Thus, English reader has to render water as just the best, clean and fresh.

What linguistic means in English are suitable to transfer the occasional usage of an active past participle *napoloskavshimisya*, moreover, preceded with inversion (*travami napoloskavshimisya*)? In translation the participle clause is transferred neutrally, as *steeped herbs*, where we comprehend the meaning, but miss an image, implied by Ch. Aitmatov.

The alteration in taste of water has been already felt by the end of the first day of hunting when first seal was caught:

Rus.: *Kirisk pil vnachale zhadno, a pod konets medlenney I togda oschutil, chto voda uzhe pripakhivaet nabukhshim derevom* [1] – Eng.: *Kirisk drank eagerly at first, and more slowly towards the end. He noticed that the water already smelt of wood* [2]).

In translation the adverb *togda* (then) is highlighting how insignificant the change in taste was initially, as Kirisk felt it only when he started to drink water slowly. In original text it also underlined by occasional verb of non-perfect tense category *pripakhivaet* (having a smell of). In Russian explanatory dictionary there is a verb with a similar meaning *popakhivat'* denoting 1. 'to emit a smell time by time', 2. 'to smell bad' [12]). As it is impossible to render the meaning of occasionalism in English, it is transferred through word combination *smelt of wood*. The attribute *nabukhshii*, emphasizing the time when water in the cast kept longer to adopt the taste of wood which consequently makes water rotten, is also omitted in translation.

Eng.: *After the heavy storm, sailing in a thick fog and having eaten yokola in hunger, Kirisk is still feeling a taste of rotting water in his mouth* [1]. Active present participle *protukhauyschii* indicates that the process of water rottening is still taking place. (tukhnut' - 'becomes rotten and emits bad odor' [12]). English-Russian dictionary presents the verb '*tukhnut'* as become rotten [13]. In translated version the particle *protukhauyschii* is transmitted as 'going bad' (This time there was an aftertaste of water going bad [2]).

In a while, when Organ atkychkha has passed away the water in a cast becomes worse:

Rus.: *Voda byla zatkhlaya, s nepriyatnym zapakhom I gnilym vkusom* [1].

Eng.: *The water was bad, with an unpleasant smell and a rotten flavor* [2].

The passage is translated without any losses, but adjective *zatkhlyu* is translated as bad, that in Russian means '*plokhoi or vrednyi'* [4], though there are other equivalents in English to *'zatkhlyi'* as musty or mouldy [4].

The completion of water rottening is depicted in the sentence:

Rus.: *Vypiv ostatok okonchatel'no prognivshei, zatkhloy vody, on ostalsya lezhat' tam, u pustogo bochonka* [1] – Eng.: *After drinking the remains of the completely bad water, he stayed lying there, by the empty cask* [2].

In the previous context where water is described, verb and present participle (*pripakhivaet, protukhauyschii*) are used at the beginning, followed by compound nominal predicate with linking verb in the past form (*byla zatkhloi*). In the last example the lexemes *'ostatki, okonchatel'no'* play a big role as they indicate the soon coming end to hero's life, and the translator preserved them in the target text. But, by omitting the second adjective '*zatkhloi'* in the given sentence, the translator destroyed the gradation of rotting process used by the author (*prognivshei, zatkhloi*) replacing grading set of adjectives with one adjective *bad*, which we consider as a gross simplification, as there are both equivalents existed in English of '*zatkhlyi'* (musty, mouldy [11]) and of participle *prognivshii* (rotten, decayed [11]).

As we mentioned above, the author often uses repetitions as stylistic means e.g.:

Rus.: *To byl tuman. To byl Velikyi Tuman, bezmolvno, bezrazdel'no I nezyblemo pokoivshyisya v tu poru nad vsem prostranstvon okeana. Velikyi tuman, perezhival svoe velikoye otsepenenie* [1]. The lexemes *tuman* and *velikyi* are repeated triple times, as well as the verb *zhdali* in the sentence:

Rus.: *Zhdali, upovali, nadeyalis' nepokazhutsya li zvezdy na nebe. Zhdali s chasu na chas. Zhdali poyavleniya vetra* [1].

In describing the episode when Emrayn decides to leave the boat to keep the remained water for his son and by doing this to prolong his life, the phrase *Vremya zhit' u otsa istekalo* are replicated on two pages of the novel [1]. All the given examples of repetitions are translated into English without omitting:

Eng.: *It was the mist. It was the Great Mist, silently, indivisibly and unshakeably hovering at that time over the entire expanse of the ocean. The Great Mist was under a great spell…* [2]; They waited, yearned, hoped for the stars to appear in the sky. They waited hour after hour. They waited for a breeze… [2]; The father's time was running out [2].

Still, there are a few examples when such repetitions are missed by the translator, e.g.:

Rus.: *Tol'ko by pobystree eto svershilos', bystree by vernut'sya nazad, k zemle, tuda, k Pegomu psu, bystree, bystree potomu chto ochen' khotelos' pit' I est', nevynosimo khochetsya pit' I est', I chem. Dal'she, tem ostree khochetsa pit' I est'….* [1]. By repeating the adverb *bystree* (quicker) 5 times, and compound predicate *khochetsa pit' I est'* 3 times, the author creates and intensifies the tenseness of situation. Also, the tension is enhanced by semantics of adverb *bystryi* denoting 'happening, taking place at high speed; rapid' [3]), followed by its comparative form with by as well as each compound predicate preceded with gradable adverbs *ochen', nevynosimo, tem ostree.* While translated, the last three adverbs and word combination:

Rus.: *I chem dalshe tem ostree khochetsya pit' I est.*

Eng.: *It only it would happen sooner, then the sooner they could go back to land and Piebald Dog, because he was very hungry and thirsty, and was getting hungrier and thirstier all the time* [2]).

It definitely decreases the intensity of the plot of the source text, so the target text might be perceived in a more emotionally reserved way because of these omissions.

There are some other examples of unreasonable omissions:

Rus.: *Vperedi je, pryamo pered nim, na plotnom temno-sinem nebosklone yarko vysvechivalas' odinokaya luchistaya zvezda* [1].

Eng.: *In front, directly ahead of him, on the dense, dark-blue horizon, a radiant star was shining* [2])

In the sentence the adjective *odinokaya* (lonely) is omitted in translation, which possesses a key meaning in the plot of the story, as the very star is depicted as a savior of the boy:

Rus.: *A glaza ne spuskal s putevodnoy zvezdy, po kotoroy on plyl. Ya lublyu tebya, zvezda moya, zvezda moya. Ya proshu tebya ne ukhodi, stoy na meste, ne ugasay. Ya plyvu k tebe* [1].

Eng.: *But he never took his eyes off the guiding star by which he was steering. «I love you, my star.. Please don't go away, stay where you are, don't fade. I am heading for you»* [2]).

In the previous context of the story there was a passage where the author described the moment when the fog is clearing and the boy is watching the stars sparkling in the sky and does not know which of them his saviors are: *The boy looked at the silently shining stars and wondered, «Which of them are guardian stars*?» [2]). So then according to the plot, he could see the lonely star that turned out to be his guiding one and saved his life.

In the next passage of the plot, where is described how Kirisk saw the stars on the sky for the first time during these days and then fog again enveloped the boat, the adverb *snova* (again) is used in next two following each other sentences, which expressed the meaning of repetitiveness (*snova* – one more time, again [3, c.166]); the very repetition of the lexeme creates the atmosphere of desperation in the given context, since the hero does not know how long the fog lasts.

Rus.: *Vskore lodka snova popala v obshirnuy polosu tumana. I vse skrylos', snova izchezla vidimost'* [1]),

Eng.: *The boat soon ran into a broad band of mist again. Everything disappeared and visibly fell* [2].

While translated, the adverb is omitted, and it weakens the expressiveness of the plot. Thus, the meaning of the second sentence without the adverb *snova* out of the given context can be implied as if the situation happens for the first time and no feeling of desperation is exposed.

Rus.: *Kirisku teper' bylo bezrazlichno* [1])

Eng.: *Kirisk no longer cared* [2].

In the same passage there is another adverb *teper'* in the sentence, which intensifies the tension of the situation together with the previous adverb *snova* as everything is again found in fog, no water, no food is available, no strength to manage the boat, the hero does not know where to float and what expects him, but such a stylistic element of exageraing expressivness is omitted.

In the following example we see that lexemes *veter, zvezda, volna* are omitted before proper names of Organ, Emrayin, Mylgun in the passage of the story when Kirisk has an imaginary talk with his peers and suggests calling them as wind Organ, Emrayin star, waves akimylgun:

Rus.: *A khochesh'ya budu zvat' tebya veter Organ* [1] – Eng.: *Or would you like me to call you Organ?* [2].

Rus.: ya budu zvat' tebya zvezdoi Emrayina [1] *–Eng.: I will call you Emrayin* [2],

Rus.: Ya budu zvat' vas –volny akimylgun [1] *–Eng.: I shall call you Mylguns* [2]). Although the omitting of common nouns do not interrupts semantic structure of the text, it would be more advisable to save the author's intention.

These lexemes are translated only in the sentences:

Rus.: *Ya vsegda budu znat': vy idete po vetru Organa I zvezde Emrayina; Pomogite mne akimylguny* [1] – Eng.: *I shall always know: You go by the wind Organ and the star Emrayin; Help me, Mylgun waves* [2].

Sometimes in the text there are examples of whole sentence omittion. By the plot, Kirisk is talking with wind, begging it not to change the direction [1], and in translation, the second sentence is omitted.

Rus.: *I budu vsegda tebya tak nazyvat' – veter organ* [2];

In the passage depicting the talk of the main character Kirisk with the star some part of sentences are also omitted: *Ya proshu tebya ne ukhodi, stoy na meste* [1] – Don't go away, star, and don't fade [2]. Still, it is rather modulation of the source context lexemes than just a mere omittion: cf.: *ne ukhodi –don't go away, stoy na meste – don't fade,* while, the omitted part the sentence *ya proshu (I beg you)* does not carry a big pragmatic load.

Conclusion

The unique composition of the novel revealing pscychological and natural phenomena in nature demands proper transposition techniques to save its specific images.

So, here we considered the peculiarities of translation of the novella by Ch. Aitmatov into English on the example of the only technique as omittion, since from theoretical aspect the analysis of any techniques is important.

The omittion in most cases did not affect much the pragmatic essence of the work, but still, in certain examples its usage was not relevant.

The analysis of omission as a translation technique applied in the translation of the literary work *The Piebald Dog Running Along the Shore* by Chingiz Aitmatov demonstrates that it aquires ambivalent and complex nature.

The study has shown that the most significant losses occur in cases where the translator omits epithets, repetitions, intensifiers, occasional lexical formations, and symbolically important nouns. In these cases we observe the deviations in aesthetic and pragmatic structure of the text, which may lead to the problem of preserving the original style of the fiction.

Thus, omission can be treated as one of the presentations of simplification as a translation universal. However, in literary translation, this technique might affect the preservation of the author's idiostyle.

References

1. Aitmatov Ch. Pegii pes, begushchii kraem morya [The Piebald Dog Running Along the Shore] // Rannie zhuravli. Povesti. – Alma-Ata: Zhazushy, 1988. – P. 283-344.
2. Aitmatov Zh. Piebald Dog Running Along the Shore [Electronic resource]. – Available at: https://cloud.mail.ru/public/CrJL/Dh7CuQkf8 (accessed 24.01.2026).
3. Baker M. Corpus linguistics and translation studies: implications and applications // Text and Technology: In Honour of John Sinclair / ed. by M. Baker, G. Francis, E. Tognini-Bonelli. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1993. – P. 233-250.
4. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1995.
5. Chesterman A. Beyond the particular // Translation Universals: Do They Exist? / ed. by A. Mauranen, P. Kujamäki. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2004. – P. 33-49.
6. Translation Universals: Do They Exist? / ed. by A. Mauranen, P. Kujamäki. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2004.
7. Troshina V.D. Ispol'zovanie priemov dobavleniya i opushcheniya pri perevode khudozhestvennogo proizvedeniya [The Use of Addition and Omission Techniques in Literary Translation] // Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta. – 2014. – No. 7. – P. 90-93.
8. Amirova A. Metod perevodcheskogo opushcheniya v perevode knigi M. Shakhanova i Ch. Aitmatova «Plach okhotnika nad propast'yu» [The Method of Translation Omission in the Translation of the Book by M. Shakhanov and Ch. Aitmatov «The Hunter's Lament over the Abyss»] // Polish Journal of Science. – 2020. – No. 26. – P. 22-25.
9. Akkalieva A., Dzhartybaeva A., Amalbekova M. Reprezentatsiya istoricheskoi pravdy v khudozhestvennom perevode (na osnove perevodov proizvedenii na angliiskii/kazakhskii yazyki) [Representation of Historical Truth in Literary Translation (Based on English and Kazakh Translations of Literary Works)] // Izvestiya KazUMOiMYa imeni Abylaikhana. – 2024. – No. 4(75). – P. 337-351.
10. Dildabekova A.K. Russkii kak yazyk-posrednik v protsesse perevoda s kazakhskogo na drugie yazyki [Russian as an Intermediary Language in the Process of Translation from Kazakh into Other Languages] // Vestnik Rossiiskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Teoriya yazyka. Semiotika. Semantika. – 2017. – Vol. 8, No. 4. – P. 1228-1236. DOI: 10.22363/2313-2299-2017-8-4-1228-1236.
11. Zhumay N., Baissydyk I., Maracz L. Sposoby perevoda emofrazeologizmov na angliiskii yazyk v povesti O. Bokeeva «Aypara ana» [Ways of Translating Emo-Phraseological Expressions into

English in O. Bokeyev's Story «Aipara Ana»] // Iasaui Universitetinin Khabarshysy. – 2025. – No. 4(138). – P. 90-105.
12. Slovar' russkogo yazyka [Dictionary of the Russian Language]: v 4 t. – Moscow: Russkii yazyk, 1982.
13. Anglo-russkii, russko-angliiskii slovar' [English-Russian, Russian-English Dictionary]. – Bishkek, 1995. – 672 p.

М.Б. Амалбекова[1], А.Ф. Аккалиева[*2]
[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
010008, Қазақстан Республикасы, Астана қ., Сәтпаев к-сі, 2
[2]Шәкәрім университеті,
071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Глинка к-сі, 20 А
[*]ORCID: 0000-0001-6466-9967
[*]e-mail:akkali.aizhan@gmail.com

КӨРКЕМ АУДАРМАДАҒЫ АЛЫП ТАСТАУ ТӘСІЛІ

Аңдатпа. Қазіргі аударматанудағы өзекті мәселелердің бірі – ұлтық әдебиеттің тарихы мен мәдени ерекшеліктерін ескере отырып, оларды басқа тілдерге сапалы аудару. Мақалада көркем мәтіндегі әртүрлі тілдік бірліктерді аудару барысында қолданылатын тәсілдер қарастырылып, авторлық стильдің ерекшеліктерін жеткізудегі олардың рөлі талданады. Зерттеудің мақсаты – ұлттық әдеби шығарманың психологиялық және эмоциялық мазмұнын аударуда қолданылатын аударма трансформацияларының қызметін және олардың көркемдік-эстетикалық әсерді сақтаудағы маңызын анықтау. Атап айтқанда, мақалада көрнекті қырғыз жазушысы Шыңғыс Айтматовтың адам мен табиғат арасындағы өзара қарым-қатынас мәселесіне арналған шығармасының орыс және ағылшын тілдеріндегі аудармаларында алып тастау тәсілінің қолданылу ерекшеліктері қарастырылады. Талдау нәтижесінде аталған тәсілдің мәтіннің мазмұнына, эмоционалдық реңкіне және ұлттық-мәдени ерекшеліктерінің берілуіне ықпалы бағаланады.

Тірек сөздер: әдеби аударма, аударма тәсілі, алып тастау, ұлттық әдебиет, Ш. Айтматов, «Пегий пес, бегущий краем моря» новелласы.

М.Б. Амалбекова[1*], А.Ф. Аккалиева[*2]
[2]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
010008, Республика Казахстан, г.Астана, ул. Сатпаева, 2
[1]Шәкәрім университет,
071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Глинки, 20 А
[*]ORCID: 0000-0001-6466-9967
e-mail: akkali.aizhan@gmail.com

ОПУЩЕНИЕ КАК ПРИЕМ ПЕРЕВОДА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ

Аннотация. В современном переводоведении вопрос более глубокого изучения культурной и национальной специфики литературных произведений, переводимых на языки международного общения остается актуальным. В статье рассматривается проблема применения переводческих приемов при передаче различных языковых единиц художественного текста, а также анализируются стилистические средства, формирующие авторскую индивидуальность произведения. Цель исследования заключается в выявлении особенностей передачи психологических и эмоционально-экспрессивных компонентов национального художественного текста средствами перевода.

Особое внимание уделяется приему опущения и его роли в русско-английском переводе романа выдающегося киргизского писателя Чингиза Айтматова, посвященного философскому осмыслению взаимоотношений человека и природы. В статье оценивается влияние приема опущения на сохранение смыслового содержания произведения, его эмоционального воздействия и национально-культурного своеобразия.

Ключевые слова: художественный перевод, техника перевода, опущение, национальная литература, Ч. Айтматов, новелла «Пегий пес, бегущий по берегу».

Авторлар туралы мәлімет

Амалбекова Марал Бимендиевна – филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Астана, e-mail: maraluspen@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4003-3080.

Аккалиева Айжан Файзрахмановна* – PhD, доцент, Шәкәрім университеті, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: akkali.aizhan@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6466-9967.

Сведения об авторах

Амалбекова Марал Бимендиевна – доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Республика Казахстан, Астана, e-mail: maraluspen@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4003-3080.

Аккалиева Айжан Файзрахмановна* – PhD, доцент, Шәкәрім университет, Республика Казахстан, Семей, e-mail: akkali.aizhan@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6466-9967.

Information about authors

Maral Amalbekova – doctor of philology, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: maraluspen@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4003-3080.

Aizhan Akkaliyeva* – PhD, associate professor, Shakarim University, Semey, Kazakhstan, e-mail: akkali.aizhan@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6466-9967.

Received 29.04.2025
Accepted 27.06.2025

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-8
МРНТИ 17.82.32

М. Садовска
Лодзинский Университет,
90-137, Польша, г. Лодзь, ул. Университетская, 3
e-mail: marta.sadowska@edu.uni.lodz.pl
ORCID: 0009-0007-5199-7524

СОСУЩЕСТВОВАНИЕ ПСИХОЛОГИИ И СВЕРХЪЕСТЕСТВЕННОГО В ПОВЕСТИ «ПЕСНЬ ТОРЖЕСТВУЮЩЕЙ ЛЮБВИ» И.С. ТУРГЕНЕВА

Аннотация. Цель настоящей статьи состоит в комплексном анализе сосуществования психологического и сверхъестественного в повести И.С. Тургенева «Песнь торжествующей любви». Для исследования применим такие методы как: описательный, культурно-исторический и психологический. В работе рассматривается вопрос о том, каким образом элементы мистического и паранормального вплетаются в повествование и становятся не только частью художественной метафоричности, но и важным инструментом раскрытия внутреннего мира персонажей. Особое внимание уделяется символике используемых Тургеневым сверхъестественных мотивов, которые рассматриваются как выразительные средства передачи психологических процессов и скрытых переживаний героев. Новизна исследования заключается в том, что паранормальные элементы произведения интерпретируются не только в традиционном ключе, то есть как отражение мистической природы событий, но и как художественная проекция психических состояний персонажей. Такой подход позволяет по-новому взглянуть на взаимодействие внутреннего и внешнего, реального и потустороннего в структуре повести, а также выявить глубинную связь между психологизмом и мистицизмом в поэтике Тургенева. Проведенный анализ позволяет сделать следующие выводы: психология и сверхъестественное в выбранном произведении Тургенева тесно взаимосвязаны, а таинственное помогает раскрыть внутренний мир персонажей; сверхъестественные элементы усиливают психологизм произведения и углубляют его художественную структуру, а использованные мистические образы (змея, жемчуг, гипноз, и др.) выполняют символическую функцию и объединяют сюжет в целостную композицию.

Ключевые слова: «Таинственные» повести, И.С. Тургенев, паранормальное, сверхъестественное, психология.

Введение

Иван Сергеевич Тургенев – один из самых плодотворных русских писателей. В течение своей долгой литературной деятельности создал множество произведений, затрагивающих самые разные темы. В его библиографии можно найти романы, повести и рассказы посвященные теме любви, личного счастья, конфликта поколений, нравственности, общества, веры, а также судьбы, таинственных сторон жизни и смерти. Русский реалист отличался высоким уровнем образования и широтой знаний. Известно, что писатель долгое время проживал в Германии, где посещал лекции по филологии и философии в Берлинском университете. Кроме того, он интересовался трудами немецких мыслителей, что оказало значительное влияние на формирование его эстетических и философских взглядов [1, 151]. Можно предположить, что этот опыт оказал влияние и на интерес писателя к психологии человека, который можно заметить в его многих произведениях. Тургенев хорошо понимал, как важным является внутренний мир героев в структуре литературного произведения. Свидетельствует об этом цитата из его письма к К. Леонтьеву: «Поэт должен быть психологом, но тайным; он должен знать и чувствовать корни явлений, но представлять только самые явления – в их расцвете или увядании» [2, 243].

Психологизм Тургенева ярко проявляется в так называемых «таинственных повестях» – ряду малых прозаических произведений, посвященных странному, мистическому и необъяснимому. К ним можно отнести такие рассказы и повести, как: *Фауст* (1855), *Призраки* (1864), *Собака* (1870), *Часы* (1876), *Песнь торжествующей любви* (1881), *Клара Милич (После смерти)* (1883) и др. В упомянутых произведениях И.С. Тургенев не только создает образы фантастического и сверхъестественного, но также поднимает важные вопросы, связанные с психологией человека, его внутренним миром, переживаниями и духовными поисками. В. Фишер отметил особую взаимосвязь между элементами таинственного и психологизмом в «цикле» Тургенева. Ученный констатировал, что «таинственные, загадочные явления, изображаемые Тургеневым связаны с психологией, а фантастика имеет качество психического феномена» [3, 85] Сам Тургенев подтверждал подобную мотивировку обращения к сверхъестественным силам, о чем он писал М.В. Авдееву в 1870 году:

> (хотя, что собственно мистического в «Ергунозе», я понять не могу – ибо хотел только представить незаметность перехода из действительности в сон, что всякий на себе испытал) – но могу Вас уверить, что меня исключительно интересует одно: физиономия жизни и правдивая ее передача;
> а к мистицизму во всех его формах я совершенно равнодушен […] [4, 132].

Другие исследователи также замечали увлечение писателя психологией и литературным психологизмом. Например, С.Е. Шаталов в своей монографии *Художественный мир И.С. Тургенева* (1979), утверждает, что именно в «таинственных» повестях «обнаруживается сдвиг в понимании человеческой психики, стремление освоить непознанное» [5, 130]. В.Н. Зеньковский в свою очередь, в статье написанной к 75-летию со дня смерти писателя писал, что: «Тургенев очень далеко заглядывал в «подполье» в человеке; но он сознательно не позволял себе пускаться в те анализы, к которым имел такое пристрастие Достоевский» [6, 296]. По мнению, Г.Б. Курляндской, И.С. Тургенев, отличался умением оставлять многое недосказанным и не раскрывать до конца внутренние переживания своих героев, тем самым проявляя глубокое, оригинальное и действенное мастерство в изображении внутреннего мира человека [7, 203].

Материалы и методы

Цель нашей статьи заключается в выявлении сосуществования психологии и сверхъестественного в повести, раскрывая одновременно, каким образом это проявляется, а также рассмотрение символики использованных Тургеневым мистических и паранормальных образов. Новизна данной статьи заключается в том, что сверхъестественные элементы произведения рассматриваются не только как проявления мистицизма, а как

художественная форма выражения психологических процессов героев, что позволяет выявить взаимосвязь между психическим и потусторонним в поэтике писателя.

Предметом нашего анализа станет повесть И.С. Тургенева, *Песнь торжествующей любви*. Это произведение уже неоднократно становилось объектом научного анализа таких исследователей: А. Базилевская, которая обращалась к проблеме психологии любви в «таинственных» повестях писателя, Е.В. Скуднякова исследовала фантастическую образность анализируемого текста, К.В. Лазарева рассматривала образ музыки в повести и др. В настоящей работе предлагается иной исследовательский подход: внимание сосредоточено на анализе сосуществования психологического и сверхъестественного в заглавной повести И.С. Тургенева. Для анализа применим такие методы, как: описательный, культурно-исторический и психологический.

Результаты и обсуждение

Повесть впервые была опубликована в журнале «Вестник Европы» в 1881 г. и посвящалась памяти Гюстава Флобера. Она представлена в виде неоконченного фрагмента «старинной итальянской рукописи». Действие происходит в середине XVI столетия в итальянской Ферраре, где жили два молодых друзья, Фабий и Муций. Сверхъестественное в анализированной повести связано со вторым из героев, который после женитьбы Фабия на любимой обоими героями Валерии, отправляется в путешествие на Восток. Когда Муций возвращается с немым малайцем и поселяется у Фабия, в доме начинают происходить загадочные события.

Первым проявлением таинственного в повести становится подарок, который Муций дарит Валерии – жемчужное ожерелье, которое он получил от персидского шаха за тайную услугу. Выбор подарка для бывшей возлюбленной кажется не случайным, поскольку у жемчуга лечебные и магические свойства. Он считается символом долговечности, плодородия, а также магической силы. В некоторых странах, в том числе в Индии, где побывал Муций, он является символом брака. Подаренная драгоценность странным образом действует на Валерию:

> …он попросил позволения у Валерии собственноручно возложить ей это ожерелье на шею; оно показалось ей тяжелым и одаренным какой-то странной теплотой... оно так и прильнуло к коже [8, 51].

С одной стороны, этот фрагмент можно интерпретировать как прямое указание на магическое воздействие ожерелья, но с другой стороны, переживания женщины можно рассматривать как отражение ее подсознательного внутреннего состояния, связанного со скрытым чувством к Муцию. Учитывая такую трактовку этого фрагмента можно предлагать, что именно с того момента в Валерии пробуждаются подавленные мысли и страсти.

Очередным подарком является вино, над которым мужчина совершает странный обряд: «Муций заставил и Фабия и Валерию откушать по чашечке и выпил сам. Над ее чашечкой он, наклонясь, что-то прошептал, потряс пальцами» [8, 52]. Заколдованное вино вместе с мелодией, которую Муций исполняет на скрипке, вводит Валерию в состояние гипноза:

> Но когда Муций начал последнюю песнь – этот самый звук внезапно окреп, затрепетал звонко и сильно; страстная мелодия полилась из-под широко проводимого смычка, полилась, красиво изгибаясь, как та змея, что покрывала своей кожей скрипичный верх; и таким огнем, такой торжествующей радостью сияла и горела эта мелодия, что и Фабию и Валерии стало жутко на сердце, и слезы выступили на глаза... [8, 53].

Важно отметить, что гипноз рассматривается не только в контексте сверхъестественного, но и с точки зрения психологии, где он понимается как естественное психическое состояние, при котором внимание человека сосредоточено на внутренних процессах, а внушаемость повышена. Психотерапевты утверждают, что в таком состоянии человек способен обращаться к скрытым или подавленным переживаниям [9, 74-75]. Такая интерпретация позволяет предположить, что гипноз, вызванный магическим воздействием

Муция, помогает Валерии осознать свое подсознательное и действовать под влиянием скрытых желаний.

Музыка, исполняемая мужчиной, не случайно сравнивается со змеей. Змея может символизировать мужское и женское, смерть и возрождение, добро и зло. В еврейской традиции змея олицетворяет зло, искус, грех и половую страсть. Во многих культурах змея является также символом магии. Как предлагает А.Г. Кожевникова: «уподобление манящих звуков живописно-пластическому образу змеи вызывает ассоциации со змеем-искусителем и с мотивом удушения, угнетения воли человека» [10, 109]. Именно так и происходит – звучащая мелодия словно искушает Валерию, подчиняя ее своей силе и лишая воли.

Песня, как объяснил Муций, является песней «счастливой, удовлетворенной любви» [8, 53]. Благодаря ей, Муций одерживает власть над Валерией:

> Валерия не скоро заснула; кровь ее тихо и томно волновалась, и в голове слегка звенело... от странного того вина, как она полагала, а может быть, и от рассказов Муция, от игры его на скрипке... К утру она наконец заснула, и ей привиделся необычайный сон [8, 54].

Стоит отметить, что прием сна был неоднократно использован Тургеневым в его произведениях. Особенно часто, как замечает Е.В. Кучук, сон вместе с мотивом ночи появляется в позднем творчестве Тургенева [11, 59]. Достаточно назвать также и другие произведения писателя с мотивом сна, как например: *Призраки*, *Сон* (1877), *Клара Милич (после смерти)* и др. Сон позволяет раскрыть внутренние переживания героев, становясь своего рода художественным приемом, с помощью которого писатель пытался передать скрытые желания, мысли и страхи своих персонажей. Как замечает Т. Н. Маркова, это связано с погружением писателя в тайны психики, с попыткой раскрыть области бессознательного, соотнести реальность и сновидения [12, 108].

Сновидение Валерии кажется гипнотическим, происходящим под влиянием магии. Можно предложить, что гипнотический сон является способом Муция сблизиться с Валерией:

> … и вдруг этот полог тихонько скользит, отодвигается... и входит Муций. Он кланяется, раскрывает объятия, смеется... Его жесткие руки обвивают стан Валерии; его сухие губы обожгли ее всю... Она падает навзничь, на подушки... [8, 54].

Похожий сон снится и герою, что может свидетельствовать о чувственной связи между ними. В.Н. Топоров объясняет это явление как ситуацию общего сна видимого двумя людьми одновременно. Сам сон исследователь определил как «колдовской, магический, сознательно вызванный одним и бессознательно разделенный с ним другою, ставшей одержимой» [13, 166]. Этот прием позволяет погрузиться во внутренний мир Муция и Валерии.

Отметим, что герои по-разному воспринимают этот сон. Валерия считает его ужасным – для женщины он предзнаменует несчастье. Можно предположить, что несмотря на скрытую любовь к Муцию, Валерия не желает изменять и обманывать мужа, поскольку ее останавливают нравственные убеждения. Для Муция сон – это свершение его тайных желаний. Это связано с тем, что он позволяет своим внутренним страстям действовать свободно, не задумываясь о последствиях.

Странные происшествия волнуют Фабия. Он замечает, что он не в состоянии завершить портрет жены, на котором она изображается с атрибутами святой Цецилии:

> Фабий привел ее в студию, усадил, взялся за кисть; но к великой своей досаде никак не мог кончить лица так, как бы он того желал. И не потому, что оно было несколько бледно и казалось утомленным... нет; но того чистого, святого выражения, которое так ему в нем нравилось и которое навело его на мысль представить Валерию в образе святой Цецилии, – он сегодня не находил [8, 56].

Следует уточнить, что святая Цецилия – это одна из католических святых. Она родилась около II века в Риме, в знаменитой семье. Цецилия Римская еще в детстве приняла крещение

втайне от своих родителей. Они выдали ее замуж за Валериана, которого Цецилия убедила сохранить девство в браке. Валериан и его брат тоже стали христианами и отказались приносить жертвы перед статуями античных божеств. Из-за своей веры все трое были казнены.

Римско-католическая церковь с XVI в. почитает Цецилию как покровительницу духовной музыки и музыкантов. Она обычно изображается как мученица с мечом и розой, рядом с клавишным инструментом или скрипкой.

Как справедливо замечает Е.В. Скуднякова, «Валерия видится Фабию в образе святой Цецилии потому, что до приезда Муция героиня выражает душевную гармонию […]». Ее внутренний покой нарушает возвращение героя и внезапно проснувшееся чувство [14, 112]. По этой причине Фабий не может найти знакомых черт у своей жены и окончить ее портрета.

Святая Цецилия – это символ чистой и божественной музыки, которая противопоставлена гипнотической музыке Муция. Представление Валерии с атрибутами святой Цецилии подчеркивает ее чистоту и духовую силу, которая противопоставляется темной и мистической силе Муция.

Колдовства Муция кажутся лишать Валерию ее обычных черт, которые до сих пор замечались в ее лице. Использованный Тургеневым образ Святой Цецилии подчеркивает психическую трансформацию главной героини под влиянием Муция и его сверхъестественных сил. Он указывает, что в душе женщины, помимо добра и правоты, живут и темные, грешные мысли.

Обратим внимание, что «магическое» в повести происходит ночью. Ночное время кажется сильно действовать на героев и раскрывает их внутренний мир. Это связано с богатой символикой ночи. Именно это время дня ассоциируется с тайной, подсознанием, страхом, а также переходом и обновлением. Важно подчеркнуть, что ночь связывается также с луной, которая в свою очередь символизирует женское начало. Тем самым, помещая сверхъестественные элементы сюжета в ночное время, И.С. Тургенев намекает на их сильную связь с психологической сферой героев.

Во время снов, преследующих Валерию, она не лежит в кровати, а ходит во сне, что видит ее муж. Поведение жены во сне вызывает у Фабия ревность, которая приводит к состязанию с другом:

> Действительно: окно спальни распахнулось сверху донизу – и, занеся ногу через порог, стоит в окне Валерия... руки ее как будто ищут Муция... она вся тянется к нему. Несказанное бешенство залило грудь Фабия внезапно нахлынувшей волной. «Проклятый колдун!» – возопил он неистово – и, схватив Муция одной рукою за горло, он нащупал другою кинжал в его поясе – и по самую рукоятку воткнул лезвие ему в бок [8, 61].

Фабий уверен, что он смертельно ранил своего друга, однако, когда к нему отправляется, становится невольным свидетелем странного ритуала, который совершает над смертельно раненым слуга:

> Посередине комнаты, на персидском ковре, с парчовой подушкой под головою, покрытый широкой красной шалью с черными разводами, лежал, прямо вытянув все члены, Муций. Лицо его, желтое, как воск, с закрытыми глазами, с посинелыми веками было обращено к потолку, не было заметно дыхания: он казался мертвецом. У ног его, тоже закутанный в красную шаль, стоял на коленях малаец. Он держал в левой руке ветку неведомого растения, похожего на папоротник, и, наклонившись слегка наперед, неотвратно глядел на своего господина. Небольшой факел, воткнутый в пол, горел зеленоватым огнем, и один освещал комнату. Пламя не колебалось и не дымилось. […] От времени до времени он приподнимал и опускал ветку, потрясал ею в воздухе, – и немые его губы медленно раскрывались и двигались, как бы произнося беззвучные слова. Между малайцем и Муцием лежал на полу кинжал, которым Фабий поразил своего друга; малаец раз ударил той веткой по окровавленному лезвию [8, 62-63].

Ритуал оказался настолько успешным, что Муций наконец мог уехать из дома друга. Он находится под воздействием темного заклинания, которое держит его на грани жизни и смерти, и он не подчиняется естественным законам:

> … прямо перед Муцием, в двух шагах от него, возвышалась длинная фигура малайца, облеченного в парчовую пеструю хламиду, подпоясанную хвостом тигра, с высокой шляпой в виде рогатой тиары на голове. […] Все эти движения, видимо, стоили ему большого труда, причиняли даже страдания: он дышал тяжело, пот лил с его лица. Вдруг он замер на месте и, набрав в грудь воздуха, наморщивши лоб, напряг и потянул к себе свои сжатые руки, точно он вожжи в них держал... и, к неописанному ужасу Фабия, голова Муция медленно отделилась от спинки кресла и потянулась вслед за руками малайца... Малаец отпустил их – и Муциева голова опять тяжело откинулась назад; малаец повторил свои движения – и послушная голова повторила их за ними [8, 64-65].

Малаец одерживает контроль над телом Муция. Он как бы передает свою витальную силу умершему. Муций напоминает зомби – трупа, оживленного с помощью черной магии. Он становится безвольным существом, выполняющим простые приказы своего хозяина, темного колдуна:

> Лицо его было мертвенно и руки висели, как у мертвеца, – но он переступал, да! переступал ногами и, посаженный на коня, держался прямо и ощупью нашел поводья. Малаец вдел ему ноги в стремена, вскочил сзади его на седло, охватил рукой его стан – и весь поезд двинулся [8, 65-66].

Отъезд Муция на некоторое время приносит супругам облегчение. И когда, казалось бы, они возвращаются к прежней жизни, Валерия невольно начинает играть песню торжествующей любви и чувствует «трепет зарождающейся жизни». Это действие образует своеобразный цикл жизни и смерти. Финал, на наш взгляд, является неоднозначным. С одной стороны, его можем воспринимать как торжество чистой любви Фабия над страстью Муция, который пытается добиться цели посредством черной магии. С другой – надо помнить, что с песней познакомил супругов Муций и именно она ввела Валерию в гипнотическое состояние и позволило ей раскрыть глубины своей психики. Мы согласны с мнением Н.А. Ермаковой, которая заметила, что сближения Валерий и Муция могли быть реальным событием, а не только сонным привидением [15, 181-182]. Подтверждением этой возможности является уровень ревности Фабия. В таком случае вопрос об отцовстве ребенка остается открытым, что делает возможным совсем другую интерпретацию финала. Такое завершение повести может намекать на то, что Валерия сознательно поддалась Муцию и своим тайным желаниям, стремясь осуществить мечту о ребенке, которого не могла зачать от Фабия.

Финал повести дождался разных интерпретаций. Мы согласны с Л.Н. Колесниковой, которая утверждает, что Валерия вышла замуж за Фабия по совету ее матери, но их брак оказался бесплодным. Исследовательница замечает, что автор призвал свою героиню к самостоятельному выбору следования за своим чувством, «за своим зовом Разума – высшего ума». По мнению Колесниковой, Валерия бессознательно стремится к Муцию, чтобы привести к торжеству жизни. Она, как пишет ученая, стала настоящей женщиной, в которой зародилась новая жизнь, пробужденная силой торжествующей, удовлетворенной и счастливой любви, выраженной в прекрасной мелодии [16, 15] Благодаря этому, героиня становится спокойной и находится в гармонии с собой, а Фабий снова находит «то чистое выражение», которое он любит».

Повесть предоставляет достаточные основания для понимания, почему Валерия вышла именно за Фабия, однако вопрос о том, была ли она по-настоящему счастлива в этом браке, остается открытым и допускает лишь предположения. Описание характера и способа поведения Фабия в повести позволяет нам утверждать, что он является хорошим человеком и заботливым мужем для Валерии. Однако, учитывая проанализированные фрагменты повести, в которых раскрываются скрытые мысли и подавленные страсти героини, можно предположить, что ей было нужно нечто большее и что ее отношения с Фабием не давали ей полного счастья. Предполагая, что женщина ощущала определенную нехватку или внутреннюю неудовлетворенность, можно интерпретировать ее сближение с Муцием как сознательное стремление компенсировать ощущаемый дефицит, а также осуществить мечту о ребенке, которого не могла зачать от Фабия. Песнь исполняемая героиней становится

кульминацией всех ей стремлений и свидетельствует о полной внутренней гармонии и счастью. По нашему мнению, И.С. Тургенев в финале представил не только торжество чистой любви Фабия и Валерии, а также и эмоциональную и нравственную эволюцию героини, которая благодаря своим поступкам достигает желаемого и обретает внутреннее удовлетворение. Можно предложить, что таким способом писатель подчеркивает дуализм Валерии и делаете ей образ более аутентичным.

Заключение

На основе проведенного нами анализа мы можем сделать следующие выводы. Психология и сверхъявственное в повести И.С. Тургенева взаимодействуют друг с другом таким образом, что паранормальные явления и образы способствуют раскрытию психики героев, пониманию их внутреннего мира, а также выявлению скрытых, подсознательных мыслей и желаний. Психологизм в повести, использованный совместно с элементами таинственного, способствует обогащению и расширению структуры произведения, а также подчеркивает интересы автора и его глубокое понимание психики и души человека.

Сверхъестественные образы и мотивы, такие как: змея, жемчуг, гипноз, Святая Цецилия и др. выступают в произведении неслучайно. Они объединяют сюжет и персонажей в единое логическое целое, а также подчеркивают связь потустороннего с психологией героев. Кроме того, можно предложить, что И.С. Тургенев использует таинственное в своей повести, чтобы создать яркий сюжетный мир и придать повествованию большую аутентичность.

Литература

1. Киселева Е.А. Шопенгаурианские мотивы в «Стихотворениях в прозе» И.С. Тургенева // Известия ВУЗов. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2014. – № 4 (32). – С. 150-161. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/shopengaurianskie-motivy-v-stihotvoreniyah-v-proze-i-s-turgeneva (дата обращения: 27.01.2026).
2. Тургенев И.С. Полное собрание сочинений: в 30 т. Письма в восемнадцати томах. – М.: Наука, 1987. – Т. 4. – 766 с.
3. Гулевич Е.В. «Таинственное». От Тургенева к Джеймсу // Веснік МДПУ імя І.П. Шамякіна. – 2010. – № 3 (28). – С. 84-89. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tainstvennoe-ot-turgeneva-k-dzheymsu (дата обращения: 27.01.2026).
4. Тургенев И.С. Полное собрание сочинений: в 30 т. Письма в восемнадцати томах. – М.: Наука, 1994. – Т. 10.
5. Базилевская А. Психология любви в «таинственных повестях» И.С. Тургенева // Acta Neophilologica. – 2009. – № 11. – С. 130-149.
– URL: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-a65066c5-9d5a-4c32-b9a6-1a3434dea220 (дата обращения: 27.06.2026).
6. Зеньковский В.В. Русские мыслители и Европа. – М.: Республика, 2005. – 368 с.
7. Курляндская Г.Б. Художественный метод Тургенева-романиста. – Тула: Приокское книжное издательство, 1972. – 342 с.
8. Тургенев И.С. Песнь торжествующей любви // Тургенев И.С. Полное собрание сочинений и писем: в 30 т. / под ред. М.П. Алексеева. – М.: Наука, 1982. – Т. 10. – С. 47-66.
9. Филиппов И.Н. Психосоматический гипноз // CETERIS PARIBUS. – 2022. – № 11. – С. 74-75. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/psihosomaticheskiy-gipnoz (дата обращения: 27.01.2026).
10. Кожевникова А.Г. «Таинственные повести» И.С. Тургенева в аспекте синестетической поэтики // И.С. Тургенев и время: сб. ст. – Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2019. – С. 102-111.
11. Кучук Е.В. Жанр «сонного мечтания» в творчестве И.С. Тургенева // Уральский филологический вестник. Серия: Драфт: молодая наука. – 2021. – № 1. – С. 58-72. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/zhanr-sonnogo-mechtaniya-v-tvorchestve-i-s-turgeneva (дата обращения: 27.01.2026).

12. Маркова Т.Н. Онейрический текст в малой прозе И.С. Тургенева и В.О. Пелевина // Филологический класс. – 2020. – Т. 25, № 1. – С. 106-114.
– URL: https://cyberleninka.ru/article/n/oneyricheskiy-tekst-v-maloy-proze-i-s-turgeneva-i-v-o-pelevina (дата обращения: 27.02.2026).
13. Топоров В.Н. Странный Тургенев (Четыре главы). – М.: Наука, 1998.
14. Скуднякова Е.В. Фантастическая образность в поэтике повести И.С. Тургенева «Песнь торжествующей любви» // Инновационная наука. – 2016. – № 5-3 (17). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/fantasticheskaya-obraznost-v-poetike-povesti-i-s-turgeneva-pesn-torzhestvuyuschey-lyubvi (дата обращения: 27.01.2026).
15. Ермакова Н.А. «Песнь торжествующей любви» И.С. Тургенева: логика «обратимости» финала // Поэтика финала: межвуз. сб. науч. тр. – Новосибирск: Издательство НГПУ, 2009.
16. Колесникова Л.Н. Тургеневский шедевр (к 200-летию со дня рождения И. С. Тургенева) // Philology. International Scientific Journal. – 2018. – № 6 (18). – С. 14-16.

References

1. Kiseleva E.A. Shopengaurianskie motivy v «Stikhotvoreniiakh v proze» I.S. Turgeneva [Schopenhauerian Motifs in «Poems in Prose» by I.S. Turgenev] // Izvestiia VUZov. Povolzhskii region. Gumanitarnye nauki [Proceedings of Higher Educational Institutions. Volga Region. Humanities]. – 2014. – No. 4 (32). – P. 150–161. (in Russian).
URL: https://cyberleninka.ru/article/n/shopengaurianskie-motivy-v-stihotvoreniyah-v-proze-i-s-turgeneva (accessed: 27.01.2026)
2. Turgenev I.S. Polnoe sobranie sochinenii: v 30 t. Pis'ma v vosemnadtsati tomakh [Complete Works: in 30 vols. Letters in 18 volumes]. – M.: Nauka, 1987. – T. 4. – 766 p. (in Russian)
3. Gulevich E.V. «Tainstvennoe». Ot Turgeneva k Dzheimsu [«The Mysterious»: From Turgenev to James] // Vesnik MDPU im. I.P. Shamiakina [Herald of Shamyakin State Pedagogical University]. – 2010. – No. 3 (28). – P. 84-89. (in Russian).
URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tainstvennoe-ot-turgeneva-k-dzheymsu (accessed: 27.01.26)
4. Turgenev I.S. Polnoe sobranie sochinenii: v 30 t. Pis'ma v vosemnadtsati tomakh [Complete Works: in 30 vols. Letters in 18 volumes]. – M.: Nauka, 1994. – T. 10. (in Russian)
5. Bazilevskaia A. Psikhologiia liubvi v «tainstvennykh povestiakh» I.S. Turgeneva [Psychology of Love in «Mysterious Tales» by I.S. Turgenev] // Acta Neophilologica. – 2009. – No. 11. – P. 130-149. (in Russian). URL: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-a65066c5-9d5a-4c32-b9a6-1a3434dea220 (accessed: 27.06.2026)
6. Zen'kovskii V.V. Russkie mysliteli i Evropa [Russian Thinkers and Europe]. – M.: Respublika, 2005. – 368 p. (in Russian)
7. Kurliandskaia G.B. Khudozhestvennyi metod Turgeneva-romanista [Artistic Method of Turgenev the Novelist]. – Tula: Priokskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1972. – 342 p. (in Russian)
8. Turgenev I.S. Pesn' torzhestvuiushchei liubvi [Song of Triumphant Love] // Turgenev I.S. Polnoe sobranie sochinenii i pisem: v 30 t. / pod red. M.P. Alekseeva [Complete Works and Letters: in 30 vols., ed. M.P. Alekseev]. – M.: Nauka, 1982. – T. 10. – P. 47-66. (in Russian)
9. Filippov I.N. Psikhosomaticheskii gipnoz [Psychosomatic Hypnosis] // Ceteris Paribus. – 2022. – No. 11. – P. 74-75. (in Russian). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/psihosomaticheskiy-gipnoz (accessed: 27.01.2026)
10. Kozhevnikova A.G. «Tainstvennye povesti» I.S. Turgeneva v aspekte sineste ticheskoi poetiki [“Mysterious Tales” by I.S. Turgenev in the Aspect of Synesthetic Poetics] // I.S. Turgenev i vremia [I.S. Turgenev and Time]: sb. st. – Tomsk: Izdatel'skii Dom Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2019. – P. 102-111. (in Russian)
11. Kuchuk E.V. Zhanr «sonnogo mechtaniia» v tvorchestve I.S. Turgeneva [Genre of «Dreaming Sleep» in the Works of I.S. Turgenev] // Ural'skii filologicheskii vestnik. Seriia: Draft: molodaia nauka [Ural Philological Bulletin. Series: Draft: Young Science]. – 2021. – No. 1. – P. 58-72. (in Russian). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/zhanr-sonnogo-mechtaniya-v-tvorchestve-i-s-turgeneva (accessed: 27.01.2026)

12. Markova T.N. Oneiricheskii tekst v maloi proze I.S. Turgeneva i V.O. Pelevina [Oneiric Text in Short Prose of I.S. Turgenev and V.O. Pelevin] // Filologicheskii klass [Philological Class]. – 2020. – Vol. 25, No. 1. – P. 106-114. (in Russian).
URL: https://cyberleninka.ru/article/n/oneyricheskiy-tekst-v-maloy-proze-i-s-turgeneva-i-v-o-pelevina (accessed: 27.02.2026)
13. Toporov V.N. Strannyi Turgenev (Chetyre glavy) [The Strange Turgenev (Four Chapters)]. – M.: Nauka, 1998. (in Russian)
14. Skudniakova E.V. Fantasticheskaia obraznost' v poetike povesti I.S. Turgeneva «Pesn' torzhestvuiushchei liubvi» [Fantastic Imagery in the Poetics of Turgenev's Story «Song of Triumphant Love»] // Innovatsionnaia nauka [Innovative Science]. – 2016. – No. 5-3 (17). (in Russian). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/fantasticheskaya-obraznost-v-poetike-povesti-i-s-turgeneva-pesn-torzhestvuyuschey-lyubvi (accessed: 27.01.2026)
15. Ermakova N.A. «Pesn' torzhestvuiushchei liubvi» I.S. Turgeneva: logika «obratimosti» finala [«Song of Triumphant Love» by I.S. Turgenev: The Logic of Reversibility of the Ending] // Poetika finala [Poetics of the Ending]: mezhvuz. sb. nauch. tr. – Novosibirsk: Izdatel'stvo NGPU, 2009. (in Russian)
16. Kolesnikova L.N. Turgenevskii shedevr (k 200-letiiu so dnia rozhdeniia I.S. Turgeneva) [Turgenev's Masterpiece (On the 200th Anniversary of I.S. Turgenev's Birth)] // Philology. International Scientific Journal. – 2018. – No. 6 (18). – P. 14-16.

М. Садовска
Лодзь университеті,
90-137 Польша, Лодзь қ., Университетская к-сі, 3
e-mail: marta.sadowska@edu.uni.lodz.pl
ORCID: 0009-0007-5199-7524

И.С. ТУРГЕНЕВТІҢ «ЖЕҢІСКЕ ЖЕТКЕН МАХАББАТ ЖЫРЫ» ПОВЕСІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯ МЕН ТАБИҒАТТАН ТЫС ҚҰБЫЛЫСТАРДЫҢ ҚАТАР ӨМІР СҮРУІ

Аңдатпа. Зерттеуде сипаттамалық, мәдени-тарихи және психологиялық әдістер қолданылды. Жұмыста мистикалық және паранормалды элементтердің көркем баяндауға қалай кіріктірілетіні және олардың тек көркем метафораның құрамдас бөлігі ғана емес, сонымен қатар кейіпкерлердің ішкі әлемін ашудың маңызды құралы ретінде қызмет ететіні қарастырылады. Мақаланың мақсаты – И.С. Тургеневтің «Жеңіске жеткен махаббат жыры» повесіндегі психологиялық және табиғаттан тыс құбылыстардың өзара сабақтастығын кешенді түрде талдау. Тургенев қолданған табиғаттан тыс мотивтердің символикасына ерекше назар аударылып, олар кейіпкерлердің психологиялық үдерістері мен жасырын сезімдерін жеткізудің көркемдік тәсілі ретінде талданады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы – шығармадағы паранормалды элементтердің тек оқиғалардың мистикалық табиғатының көрінісі ретінде ғана емес, кейіпкерлердің психикалық жай-күйінің көркем проекциясы ретінде де интерпретациялануында. Мұндай тәсіл повесть құрылымындағы ішкі және сыртқы әлемнің, шынайылық пен тылсымның өзара байланысына жаңаша көзқараспен қарауға, сондай-ақ Тургенев поэтикасындағы психологизм мен мистицизмнің терең сабақтастығын айқындауға мүмкіндік береді. Жүргізілген талдау мынадай қорытындылар жасауға мүмкіндік береді: Тургеневтің қарастырылған шығармасында психология мен табиғаттан тыс құбылыстар өзара тығыз байланысты; тылсым кейіпкерлердің ішкі әлемін ашуға ықпал етеді; табиғаттан тыс элементтер шығарманың психологизмін күшейтіп, оның көркемдік құрылымын тереңдете түседі, ал пайдаланылған мистикалық бейнелер (жылан, інжу, гипноз және т.б.) символдық қызмет атқарып, сюжетті тұтас композицияға біріктіреді.

Тірек сөздер: «Құпия» повестер, И.С. Тургенев, паранормалды құбылыстар, табиғаттан тыс құбылыстар, психология.

M. Sadowska
University of Łódź,
90-137 Łódź, Poland, 3 Uniwersytecka Str.
e-mail: marta.sadowska@edu.uni.lodz.pl
ORCID: 0009-0007-5199-7524

THE COEXISTENCE OF PSYCHOLOGY AND THE SUPERNATURAL IN IVAN TURGENEV'S NOVELLA THE SONG OF TRIUMPHANT LOVE

Abstract. The purpose of this article is to provide a comprehensive analysis of the coexistence of psychological and supernatural elements in Ivan Turgenev's novella *The Song of Triumphant Love*. The study employs descriptive, cultural-historical, and psychological research methods. It examines how mystical and paranormal elements are woven into the narrative, becoming not only an integral part of its artistic metaphorical structure but also an important means of revealing the inner world of the characters. Particular attention is paid to the symbolism of the supernatural motifs used by Turgenev, which are interpreted as expressive devices for conveying the psychological processes and hidden emotions of the protagonists. The novelty of the research lies in interpreting the paranormal elements of the novella not only in the traditional sense as reflections of the mystical nature of the events but also as artistic projections of the characters' psychological states. This approach offers a new perspective on the interaction between the internal and the external, the real and the supernatural, within the structure of the novella, while also revealing the profound connection between psychological insight and mysticism in Turgenev's poetics. The analysis leads to the following conclusions: psychology and the supernatural are closely interconnected in the selected work by Turgenev, and the mysterious serves as a means of revealing the characters' inner world; supernatural elements reinforce the psychological depth of the novella and enrich its artistic structure, while mystical images such as the serpent, pearls, hypnosis, and others perform symbolic functions, unifying the plot into a coherent artistic composition.

Keywords: Ivan S. Turgenev, «Mysterious Tales», paranormal phenomena; supernatural phenomena, psychology.

Автор туралы мәлімет

Марта Садовска - Шығыс Еуропа зерттеулері институты, Филология факультеті, Лодзь университеті, Лодзь, Польша, e-mail: marta.sadowska@edu.uni.lodz.pl, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-5199-7524.

Сведения об авторе

Марта Садовска – Институт восточноевропейских исследований, филологический факультет, Лодзинский университет, Лодзь, Польша, e-mail: marta.sadowska@edu.uni.lodz.pl, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-5199-7524.

Information about author

Marta Sadowska – institute of East European Studies, Faculty of Philology, University of Lodz, Łódź, Poland, e-mail: marta.sadowska@edu.uni.lodz.pl, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-5199-7524.

Поступила в редакцию 30.04.2026
Принята к публикации 29.06.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-9
ҒТАМР: 17.01.09

А.С. Еспенбетов, А.Т. Смагулова*
Шәкәрім университеті,
071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Глинка к-сі, 20 А
*ORCID 0000-0002-7509-7025
*e-mail: akma.2000.2006@mail.ru

ХХ ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ РОМАНЫНЫҢ ГЕНЕЗИСІ ЖӘНЕ СҰЛТАНМАХМҰТ ТОРАЙҒЫРОВТЫҢ КӨРКЕМДІК-ИДЕЯЛЫҚ ІЗДЕНІСТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада ХХ ғасырдың басындағы қазақ әдебиетіндегі роман жанрының тууы, қалыптасуы мен жанрлық-стильдік даму эволюциясы қарастырылған. Зерттеудің негізгі объектісі ретінде ұлттық прозаның алғашқы қарлығаштары саналатын М. Дулатовтың «Бақытсыз Жамал», С. Көбеевтің «Қалың мал» туындыларымен қатар, Сұлтанмахмұт Торайғыровтың «Қамар сұлу» және «Кім жазықты?» романдары алынды. ХХ ғасыр басындағы мерзімді басылымдардың («Қазақ» газеті, «Айқап» журналы) роман жанрының пайда болуына қосқан меценаттық және ағартушылық үлесі, соның ішінде Есенғұл қажы Маманов жариялаған

тұңғыш роман бәйгесінің тарихи маңызы мен ұлттық сананы оятудағы рөлі жан-жақты талданады. С.Торайғыров шығармаларындағы әйел теңсіздігі, әлеуметтік қайшылықтар, отарлау саясатының зардаптары және ұрпақтар арасындағы рухани дағдарыс мәселелері көркемдік деңгейде зерделенеді. Сонымен бірге, автор туындыларындағы лиризм мен прозаның үндесуі, фольклорлық дәстүрлер мен этнографиялық элементтердің қолданылу ерекшеліктері, сондай-ақ кейіпкерлер психологиясын ашудағы портреттік және хат-диалог формаларының қызметі теориялық тұрғыдан негізделеді. Зерттеу нәтижесінде XX ғасыр басындағы қазақ романдарының шағын көлемділігіне қарамастан, мазмұндық әрі әлеуметтік салмағы жағынан толыққанды реалистік роман деңгейіне көтерілгендігі, ұлттық прозаның классикалық арнасын қалыптастырғаны толық дәлелденеді.

Тірек сөздер: Сұлтанмахмұт Торайғыров, жанрлық эволюция, «Қамар сұлу», «Кім жазықты?», реализм, поэтика, фольклорлық дәстүр.

Кіріспе

Белгілі бір ұлттың әдебиетінде роман жанрының пайда болуы мен қалыптасуы – сол халықтың рухани кемелденуін, мәдени өскендігін және интеллектуалдық биігін тапжылтпай танытатын ең басты сапалық өлшемдердің бірі болып табылады. Роман – күрделі құрылымды, сан қатпарлы өмір шындығын кең ауқымда қамтитын, адам мінезі мен санасындағы эволюциялық немесе дағдарыстық құбылыстарды іштей ашып көрсететін эпикалық тектің жоғарғы формасы. Сондықтан да ұлттық сөз өнерінің тарихында романның тууы, оның жанрлық сипаты мен көркемдік жүйесінің орнығуы әдебиеттану ғылымының назарынан ешқашан тыс қалған емес.

Қазақ әдебиеттану ғылымында ұлттық романның қалыптасу тарихы мен оның поэтикалық ерекшеліктерін зерттеу бағытында іргелі еңбектер жазылды. М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясының көркемдік әлемін зерделеген ұжымдық зерттеулерден бастап, М. Қаратаев, З. Ахметов, С. Қирабаев, Р. Бердібаев, Е. Лизунова, Л. Әуезова, А. Нұрқатов, Ш. Елеукенов, Б. Шалабаев, М. Атымов, Ә. Байтанаев сияқты ірі ғалымдардың монографиялық еңбектері қазақ прозасының жанрлық деңгейін ғылыми тұрғыдан саралап берді. Тәуелсіздік кезеңінде бұл үрдіс Б. Майтанов, Ж. Дәдебаев, Қ. Ергөбек, Т. Сыдықов, Т. Жұртбай, Т. Рахымжанов, З. Бисенғали, А. Ісімақова, Қ. Алпысбаев сынды зерттеушілердің жаңа әдістемелік тұрғыдағы соны еңбектерімен толығып, қазақ романының ғылыми объект ретіндегі мәртебесін жаңа сапалық деңгейге көтерді.

Қазақ сөз өнерінің тарихында «роман» ұғымының пайда болғанына және оның белсенді жанрлық формаға айналғанына тарихи тұрғыдан алғанда көп уақыт өте қойған жоқ. Дей тұрғанмен, бұл жанрдың бастау көздері қазақ халқының сан ғасырлық рухани мәдениетімен, соның ішінде бай ауыз әдебиеті және жыраулық поэзия дәстүрімен тығыз байланысты. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың бас шеніндегі қазақ қоғамындағы ұланғайыр әлеуметтік-саяси өзгерістер, патшалық Ресейдің отарлау саясатының күшеюі, дәстүрлі көшпелі тұрмыс салтының дағдарысқа ұшырауы ұлттық әдебиеттің алдына жаңа түрлік және жанрлық ізденістерді талап еткен үлкен міндеттер қойды. Дәуірдің күрделі келбетін жинақтап, қоғамдық қайшылықтар мен қоскыртысты оқиғаларды, адамның санасы мен мінез-құлқындағы күрделі психологиялық құбылыстарды суреттеуде бұрынғы шағын өлең немесе дастан үлгілері жеткіліксіз еді. Осы орайда, қазақ зиялылары қазақ тұрмысы мен ұлттық мінезін реалистік тұрғыдан бейнелей алатын кең құлашты эпикалық жанр – романға жүгіну қажеттігін анық түсінді.

Роман әдебиеттегі маңызды жанрлардың бірі деуге болады. Қазақ әдебиетінде жаңа сипатты роман XX ғасырдың басында пайда болды. Алайда, ұзақ жылдар бойы қазақ романдарының көлемі қысқа және композициясы жетілмеген деген пікірлер айтылып келді [1]. XX ғасырдың басында Арысұлы «Қазақ» газетінде жарияланған «Роман не нәрсе?» мақаласында: «Романның ішкі мағынасы – тіршіліктің жарық һәм күңгірт жағын бейне өзіндей етіп суреттеп адамның өзіне көрсету. Роман адамзаттың өмірін, дәуірін бұлжытпай көрсетуші баға жетпес айна», – деп жазды [2].

Бұл анықтама ұлттық әдебиетте реализм әдісінің орнығуына үлкен қозғау салды. Осы кезеңде қазақ топырағында алғашқы роман үлгілері ретінде Міржақып Дулатовтың «Бақытсыз Жамал» (1910), Спандияр Көбеевтің «Қалың мал» (1913), Тайыр Жомартбаевтың

«Қыз көрелік» (1912) шығармалары дүниеге келді. Бұл қатарда Сұлтанмахмұт Торайғыровтың «Қамар сұлу» және өлеңмен жазылған «Кім жазықты?» романдары өзіндік көркемдік қуатымен, әлеуметтік тақырыпты ерекше өткірлікпен қоя білуімен ерекшеленеді.

Михаил Бахтин бір кездері әдебиет пен тілдің «ұлы кейіпкерлері ең алдымен жанрлар болып табылады», ал «бағыттар» мен «мектептер» тек «екінші немесе үшінші дәрежелі кейіпкерлер» ғана екенін атап өткен. Шынында да, жанрлар әдеби зерттеулердің ең маңызды тақырыптарының бірі болып келеді. Жанртану саласы XX ғасырда ерекше қарқында дамып, Владимир Пропптың «Ертегінің түрленуі», Розали Колиның «Жанрлар жүйесі және әдебиеттің функциялары», Цветан Тодоровтың «Жанрлардың шығу тегі» сияқты кеңінен танылған еңбектердің қатарын тудырды. Алайда жанртануға арналған еңбектер қаншалықты көп болса да, зерттеушілердің назарында әрдайым роман жанры басты орын алады. Себебі роман – Бахтиннің айтуынша, «дамуын әлі де жалғастырып келе жатқан, әлі аяқталмаған жалғыз жанр» [3].

Зерттеудің өзектілігі XX ғасыр басындағы қазақ романының, соның ішінде С. Торайғыров туындыларының жанрлық сипатын, олардың бойындағы фольклорлық және еуропалық романдық дәстүрлердің синтезін, сондай-ақ әдеби процестің қалыптасу кезеңіндегі мерзімді басылымдар мен меценаттық қолдаудың рөлін кешенді әрі жүйелі түрде зерделеу қажеттілігінен туындайды.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің материалдық базасы ретінде XX ғасырдың басындағы ұлттық баспасөз үлгілері, атап айтқанда, «Қазақ» газеті мен «Айқап» журналында жарияланған әдеби-сын мақалалар, хабарлар мен пікірталастар алынды. Сондай-ақ, Сұлтанмахмұт Торайғыровтың «Қамар сұлу» және «Кім жазықты?» романдарының мәтіндері негізгі зерттеу материалы болып табылады. Салыстырмалы талдау үшін М. Дулатовтың «Бақытсыз Жамал», С. Көбеевтің «Қалың мал» шығармаларындағы сюжеттік және образдар жүйесі қолданылды.

Зерттеу жұмысында заманауи әдебиеттану ғылымының келесі әдіснамалық принциптері мен әдістері пайдаланылды:

Роман жанрының тууын XX ғасыр басындағы қазақ қоғамының әлеуметтік-саяси және мәдени контексімен байланыстыра отырып, оның қоғамдық сананы оятудағы қызметін анықтау үшін тарихи-функционалдық әдіс қолданылды.

С. Торайғыровтың романдары мен оның замандастарының шығармалары арасындағы ортақ тақырыптық (әйел теңсіздігі, қалыңмал, ескі салт-сана) және идеялық ұқсастықтар мен айырмашылықтарды саралау мақсатында салыстырмалы-типологиялық әдіс пайдаланылды. Сонымен қатар, қазақ романының қалыптасу ерекшеліктері әлемдік (орыс, еуропа) роман дәстүрлерімен (В. Скотт, Ч. Диккенс, Л. Толстой, А.Пушкин) типологиялық тұрғыдан салыстырылды.

Нәтижелер мен талқылау

XX ғасырдың басындағы қазақ әдеби, мәдени дамуында «Айқап» журналы (1911-1915) мен «Қазақ» газеті (1913-1918) халықтың ұлттық санасын оятудың, қоғамдық ой-пікірді қалыптастырудың басты мінбері болды. Бұл басылымдар тек ақпараттық қана емес, сонымен бірге әдебиетті зерттеу, бағыт-бағдар беру және жаңа жанрлық формаларды орнықтыру ісінде де жетекші рөл атқарды. «Қазақ» газеті мен «Айқап» журналының беттерінде жарияланған материалдар туған топырақта роман жанрының дүниеге келуі мен даму заңдылықтары туралы іргелі теориялық тұжырымдар жасауға негіз болады.

Осы бағыттағы ең елеулі тарихи оқиғалардың бірі – «Қазақ» газетінде жарияланған «Білім жарысы» атты арнайы хабар-мақалалар сериясы болды. Бұл мақалада әлемнің озық елдеріндегі ғылым мен өнерді дамытудың тетіктері сөз болып, соның ішінде жыл сайын үздік ғалымдар мен жазушыларға берілетін халықаралық Нобель сыйлығы үлгі ретінде көлденең тартылды. Мақала авторлары ғылым мен өнердің барлық саласы бойынша бәйге жариялауға әзірше қазақ қоғамында материалдық және кадрлық мүмкіндіктің шектеулі екенін ескере отырып, негізгі әңгімені әдебиет бәйгесін тағайындауға бұрады. Ондағы мақсат – қазақ арасына білім тарататын кітаптар шығаруға ұйытқы болу және әдебиет аулында жүйріктердің халықтың құлқын түзеуге септігін тигізетін жақсы романдар жазуына жағдай жасау еді.

Бұл ретте «Қазақ» газетінің редакторы Ахмет Байтұрсынов, сондай-ақ газет айналасына топтасқан Міржақып Дулатов, Әлихан Бөкейханов сияқты ұлт зиялыларының қазақ мәдениетін көтеру қамында тізе қосып, жүйелі іс ұйымдастырғаны анық аңғарылады. Газеттің 1913 жылғы 16 шілдедегі санында «Қазақ» газетінің бастырушысы Мұстафа Оразаевтың әкесі, көзі ашық, ұлтжанды азамат Ахметишан Оразаев «Бәйге тігемін» атты шағын хабар жариялап, білім жарысына ат қосатын зиялыларды қолдауға шақырды [4]. Ол қазақтың ат бәйгесіне мал шашқанша, адам тәрбиелейтін білім жарысына демеуші болуының пайдасы зор екенін баса айтты. Газет беттерінде қазақ байларының ұсақ мақтанға, партиягершілік пен орынсыз ас беруге дүниені босқа шашып, халық пайдасы, ғылым талабы деген жолға келгенде өте сараңдық танытатын салбөксе мінезі ащы сынға алынды.

Осы бұқаралық қозғаудың нәтижесінде қазақ әдебиетінің тарихында алтын әріптермен жазылған ірі меценаттық қадам жасалды. Жетісу өңіріне ғана емес, исі қазаққа белгілі, атақты «Мамания» медресесін ашқан, қазақ балаларын өз қаражатымен оқытқан даңқты Маман байдың ұрпағы – Есенғұл қажы Маманов «Қазақ» газетінің 1914 жылғы 28 ақпанындағы санында екі кішкентай перзентінің қазасына байланысты, олардың көзіндей көрерлік игілікті іс қалдыру мақсатында роман бәйгесін жариялады. Ол үздік шығарма үшін 200 сом ақша тігетінін мәлімдеді [5].

Есенғұл Маманов бәйгеге түсетін шығармалардың көркемдік сапасын қамтамасыз ету үшін сыншылар алқасының құрамына зор мән берді. Ол өз хатында әділ қазылар ретінде Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Мұхаметжан Сералин, Райымжан Мәрсеков, Шәкәрім Құдайбердин, Жақып Ақбаев, Нармамбет Ормамбетов және Нұрғали Құлжанов сияқты дәуірдің ең беделді тұлғаларын лайықтады [6]. Есенғұл байдың бұл қадамын «Айқап» журналының редакторы, белгілі журналист Мұхаметжан Сералин де қызу қолдап, «Роман жарысы туралы» көлемді мақала жазып, оқырман қауымға роман жанрының қоғамдық мәнін тереңірек түсіндірді. Ол қазақ байлары сайлау таласына бар дәулетін жұмсап жүрген заманда Есенғұл байдың бұл ісін «қараңғы түнде қалың жұлдыз арасында жарқыраған айға» теңеді. Осылайша, ұлттық баспасөз бен меценаттардың бірлескен әрекеті қазақ топырағында роман жанрының тууына тікелей институционалдық ықпал етті.

Сұлтанмахмұт Торайғыровтың «Қамар сұлу» романы қаламгер өмірінің Троицк кезеңінде, шамамен 1913-1914 жылдар аралығында жазылған. Шығарма тек автор шығармашылығының ғана емес, XX ғасыр басындағы бүкіл қазақ әдебиетінің ең үлкен табыстарының бірі болып табылады. Романды оқығанда ең алдымен көзге түсетін басты ерекшелік – тақырыптың аса өзектілігі мен кермек татыған ауыр қоғамдық шындықтың реалистік тұрғыдан ашылуы.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ қоғамының ең асқынған әлеуметтік кеселі – әйел теңсіздігі, қыздарды малға сату (қалыңмал) және ескі ақсақалдық салт-сананың құрбанына айналдыру үрдісі еді. Бұл тақырып С. Торайғыровпен қатар М. Сералин, С. Көбеев, С. Дөнентаев сияқты демократ жазушылардың да басты шығармаларында өткір сыналды.

Әдебиет зерттеушісі Әнуар Дербісалин атап көрсеткендей, «Қамар сұлу» романы бірде поэзия, бірде проза түрінде жазыла отырып, қазақ өмірінің сол тұстағы халін әр тарапта жан-жақты ашады және мұны көркем кейіпкерлердің шындық қимыл-әрекеттері негізінде дәлелдейді. Шығармадағы бас кейіпкер Қамар – тек қана сұлулығымен емес, сонымен бірге ақыл-парасатымен, зеректігімен және өлең шығаратын ақындық талантымен дараланатын жаңа типті қазақ қызының бейнесі. Автор оқырманды Қамармен таныстырғанда оның «ақыл, ой, мінез, көрік түгел келген» кемел тұлғасын өлең жолдарымен өрнектейді [7].

Романдағы сюжеттік тартыс Қамар, Ахмет, Қасен сияқты ояу, білімді жастар тобы мен Жорға Нұрым, Оспан би, Қалтан қажы секілді ескіліктің, надандық пен зұлымдықтың өкілдері арасында өрбиді. Қамар мен Ахметтің арасындағы кіршіксіз таза махаббат сезімі дәулеті шалқыған Омардың (Қамардың әкесі) өз болысының бұрынғы хан тұқымы, елуге таяп қалған, надан әрі қатыгез Жорға Нұрыммен құдаласуынан кейін трагедиялық сипат алады. Жорға Нұрымның портретін жасауда Торайғыров реалистік суреткерлік шеберліктің озық үлгісін көрсетеді: ол «әліпті таяқ деп білмейтін надан, аузы толған боғауыз бен насыбай, пішіні сүп-суық бүйі секілді түксиген, бұқа мойын, өгіз құрсақ, алақан көз, тоқпақ

мұрын» залым ретінде сипатталады. Бұл – кейіпкердің ішкі мазмұны мен сыртқы ұсқынсыз тұлғасын шендестіре бейнелеудің сәтті тәсілі.

Шығарманың композициясында хат формасы (эпистолярлық стиль) ерекше көркемдік қызмет атқарады. Қамар мен Ахметтің, Ахмет пен Қасеннің, Жорға Нұрым мен Қамардың арасындағы хаттар жай ғана хабарлама емес, кейіпкерлердің ішкі психологиялық тебіреністерін, жүрек дірілін жеткізетін және олардың әлеуметтік көзқарастарын айқындайтын хат-диалогтар болып табылады. Қамардың Ахметке жазған хатындағы:

«Не пайда сен де оқыдың, мен де оқыдым, Қалмаса арттағыға үлгі бойда?», – деген жолдар оның тек жеке басының қамын ойламай, ұлт болашағын, жастардың парасаттылығын ойлайтын деңгейге көтерілгенін аңғартады.

Романның шарықтау шегі – Жорға Нұрымның нөкерлерімен келіп, Омардың отбасын соққыға жығып, Қамарды зорлықпен байлап әкетуі және оған неке қию, бақсы ойнату көріністері. Бұл эпизодтарда қазақ ауылындағы надандар ортасының сықпыты психологиялық дәлдікпен беріледі: «Жамбас ұстап, жал шайнап дүрілдескен ақсақалдар мен сойған малдың қан-жынына тойып күрілдескен төбеттер» бір-біріне параллель ретінде алынып, адамгершіліктен жұрдай болған тобыр аяусыз шенеледі. Қамар өз басына түскен зұлымдыққа, Бәйтек молданың неке қию әрекетіне запыранды зармен, лағнетпен жауап береді. Ол өлім тұзағына ілінсе де, Ахметке деген адал махаббатына антын бұзбайды. Көз жұмар алдындағы Қамардың қоштасу сөзі – ескі салтқа, қыздарды шалдардың мазағына салатын қоғамға шығарған соңғы үкімі.

Сұлтанмахмұт Торайғыровтың 1915 жылы жазған келесі ірі туындысы – «Кім жазықты?» романы. Автор әуелде шығарманы «Әжібай болыс» деп атағанымен, кейіннен негізгі идеялық жүк пен проблемалық сауалды алдыға шығару мақсатында атауды өзгерткен. Ғалым Ысқақ Дүйсенбаев атап өткендей, романда дәстүрлі мағынадағы бір жақты жағымды кейіпкер жоқ, Әжібай бейнесінің қайшылығы өте көп. «Кім жазықты?» романы – қазақ әдебиеті тарихындағы өлеңмен жазылған тұңғыш роман ретінде А.С. Пушкиннің «Евгений Онегин» туындысымен типологиялық тұрғыдан үндеседі. Өлеңмен роман жазу қаламгерден үлкен суреткерлік жауапкершілікті талап ететін ауыр жұмыс болса, Сұлтанмахмұт бұл сындарлы істі жоғары кәсіби деңгейде атқарып шықты.

Романның бізге толық нұсқасының жетпей, кейбір бөлімдерінің жоғалып қалуы шығарманың тұтастығы мен авторлық идеяның толық ашылуына белгілі бір дәрежеде нұқсан келтіргені рас. Дей тұрғанмен, қолда бар мәтіннің өзі бұл шығарманы көп жоспарлы, реалистік әлеуметтік роман деп тануға толық негіз береді [8]. Романдағы басты тақырып – XX ғасыр басындағы патшалық Ресейдің отарлау саясатының әсерінен қазақ қоғамында туындаған ішкі дағдарыстар, дәстүрлі құндылықтардың іріп-шіруі және адам мінезінің азғындауы.

Жазушы қазақ ауылындағы үш ұрпақ өкілдерінің (Тасболат – Әжібай – Қабыш) бейнесі арқылы әлеуметтік теңсіздік пен тәрбиесіздіктің, өресіздіктің қалай ушығып, дертке айналғанын көркем фильм таспасындай тізбектеп көрсетеді.

Торайғыров ұрпақтар сабақтастығының кері кеткен, деградациялық моделін жасайды. Тасболаттың байлығы мен болыстығы Әжібайда тек еркелік пен нәпсіқұмарлыққа, ал Қабышта толық бұзықтық пен маскүнемдікке ұласады. Автор «Ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» деген халық даналығын кейіпкерлер тағдыры арқылы нанымды дәлелдейді.

Осы сұрқай ортаға қарама-қарсы қойылатын, оқырман көкейіне жылылық ұялататын бейне – Аппақай. Аппақай – хат білетін, әнге, домбыраға ұста, орысша да сөйлей алатын, жоғары мәдениетті әрі зерек қазақ қызының мүлде жаңа сипатты характері. Әжібай сияқты дөкірлер оны мазақ еткісі келгенімен, Аппақай өзінің парасатымен олардан әлдеқайда биік тұрады. Есенғұл қажы Мамановтың бәйге талабында көрсетілген «таза қазақ тілінде» жазылу шартына «Кім жазықты?» романы толықтай сай келеді.

XX ғасырдың басындағы қазақ романдарының (М. Дулатов, С. Көбеев, Т. Жомартбаев, С. Торайғыров) өзіндік басты ерекшелігі – олардың өне бойында қара сөз бен өлең сөздің (проза мен поэзияның) егіз қатар жарыса жүретіндігі. «Қамар сұлу» романының басталуы мен сюжеттік дамуында өлең жолдарының жиі араласып отыруы кәнігі еуропалық

романистердің классикалық проза заңдылықтарына қайшы келгендей көрінгенімен, бұл құбылысты ұлттық әдебиеттің қалыптасу эволюциясы тұрғысынан түсіну керек.

Ғалым Е.В. Лизунова атап көрсеткендей: «Казахский роман возник не на пустом месте, не из ничего. У казахского романа глубокие национальные корни, тесно связанные с повествовательной традицией изображения национального характера» [9].

Ұлттық сөз өнерінде сан ғасырлар бойы поэзия жанры үстемдік құрып келгендіктен, жаңа туындаған проза формасы халықтың ауыз әдебиетінен, оның көркемдеу құралдарынан қол үзіп кете алмады. Шериязданн Елеукенов те қазақ романының өзіндік ерекшелігі оның фольклор, ауызша және жазба әдебиет арқылы қалыптасқандығында, ал бұл процесте поэзияның жетекші рөл атқарғандығында екенін дұрыс тұжырымдаған [10].

С. Торайғыров «Қамар сұлу» мен «Кім жазықты?» романдарында фольклорлық дәстүрлерді – қоштасу, айтыс, жар-жар (немесе «зар-зар»), бақсы сарындарын өте орынды қолданады. Қамардың Нұрыммен немесе молдамен сөйлесулері қыз бен жігіт айтысын, шешендік толғауларды еске түсіреді. Сондай-ақ, шығармада этнографиялық салт-ғұрыптық жоралғылар (қол ұстатар, қыз ұялтар, шаш сипатар, неке қияр, Көңілбай бақсының жынын шақыруы) дәуірдің нақты тұрмыстық тынысын реалистік деңгейде танытуға қызмет етеді.

Жазушы кейіпкерлердің ішкі алай-түлей сезімдерін, психологиялық иірімдерін суреттеуде де үлкен жетістікке жеткен. Мысалы, Қамардың Ахметтен алғаш хат алғандағы «бір қызарып, бір сұрланып, жүрегі кеудесіне сыймай, не ашу емес, не қуану емес, белгісіз қысылып, тынышсыздыққа қалуы» – реалистік психологиялық талдаудың нақты көрінісі. Сонымен қатар, автор халық тілінің шұрайлы үлгілерін, мақал-мәтелдерді кейіпкерлердің мінезін даралау үшін шебер пайдаланады. Шығармадағы тілдік қолданыстар романның көркемдік құнын арттырып, оның ұлттық болмысын айқындай түседі. Сыншы Т. Нұртазин С. Торайғыровты өмір сырын танығыш, ой көзі көреген, дарынды жазушы ретінде жоғары бағалаған [11].

Қорытынды

XX ғасырдың басында Арысұлы жолдаған «Роман не нәрсе?» деген сауал мен оған берілген бағдарламалық анықтама ұлттық әдебиеттің даму бағытын айқындаған маңызды тарихи құбылыс болды. Бүгінгі таңда қазақ оқырманы романның не екеніне таңданбайды, өйткені бұл жанр ұлттық көркем сөздің өлшеміне, әлемдік әдеби процеске қосқан үлкен олжасына айналды.

XX ғасыр басындағы қазақ романдарының тууына ұлттық мерзімді басылымдардың («Қазақ», «Айқап») ағартушылық қызметі мен Есенғұл қажы Маманов секілді меценаттар ұйымдастырған роман бәйгесі тікелей институционалдық әрі рухани қозғау салды.

Сұлтанмахмұт Торайғыров «Қамар сұлу» романы арқылы әйел теңсіздігі мен қалыңмал мәселесін жеке бастың трагедиясы деңгейінен көтеріп, үлкен әлеуметтік-қоғамдық проблема дәрежесінде реалистік тұрғыдан шеше білді.

«Торайғыровтың «Қамар сұлу» романында отбасы институты тікелей әрі өте кең түрде баяндалмаса да, әсіресе бұл институттың алғашқы қадамы болып саналатын неке мәселесіне қатысты әңгімелеу мен сипаттаулар арқылы нақты бағалаулар жасауға болады. Автор-әңгімелеуші шығарма барысында кей тұстарда оқиға желісіне тікелей араласа отырып, ең алдымен неке мәселесі арқылы қазақ қоғамындағы отбасы институтының сол кезеңде қандай әлеуметтік топ ретінде болғанына қатысты пікірлер білдіреді.

«Қамар сұлу» романында отбасы институты кең ауқымды сипатқа ие және патриархалдық ерекшелік байқалады. Отбасы мүшелерінің өміріне әсер ететін шешімдер тек ядролық отбасы мүшелері тарапынан қабылданбайды. Бұл үдерісте нағашылар, ағалар, жеңгелер міндетті түрде сөз айтып, ықпал етеді. Сонымен қатар романның негізгі кейіпкерлерінің бірі Қамардың отбасы мүшелері арасында әйелдердің аз болуы ғана емес, олардың мінез-құлқының ер адамдардан аса айырмашылығы жоқ екені де назар аудартады» [12].

«Кім жазықты?» романы өлеңмен жазылған тұңғыш қазақ романы ретінде ұлттық поэтиканың биік деңгейін көрсетті. Үш ұрпақтың рухани азғындау эволюциясы арқылы отарлық жүйенің қазақ қоғамына әкелген әлеуметтік және адамгершілік дағдарысы аяусыз шенелді.

Алғашқы қазақ романдарына тән проза мен поэзияның аралас келуі, фольклорлық және этнографиялық элементтердің белсенді қолданылуы – бұл жанрдың ұлттық тамырының тереңдігін көрсететін заңды құбылыс.

Рымғали Нұрғали атап көрсеткендей, шығарманың көлемі (шағындығы) оның жанрлық табиғатын төмендетпейді; басты критерий – тақырып ауқымдылығы мен жазушының суреткерлік шеберлігінде [13]. С. Торайғыров романдары өзінің идеялық сонылығымен қазақ әдебиетіндегі роман жанрының іргетасын берік қалады.

Әдебиеттер

1. Bysengaly Z., Xie W. The rise of the novel in Kazakh literature / Z. Bysengaly, W. Xie // Eurasian Journal of Philology: Science and Education. – 2022. – Vol. 185, № 1. – P. 199-206. – DOI: https://doi.org/10.26577/EJPh.2022.v185.i1.ph20.
2. Арысұлы Р. Роман не нәрсе? // Қазақ. – 1913. – 31 мамыр.
3. Bakhtin M. The dialogic imagination. – Austin: University of Texas Press, 1981. – 443 p.
4. Оразаев А. Бәйге тігемін // Қазақ. – 1913. – 16 шілде.
5. Қазақ. – 1914. – 28 ақпан.
6. Мамания / құраст. Ж. Қалиұлы. – Алматы: Атамұра, 1999.
7. Дербісалин Ә. Қазақтың Октябрь алдындағы демократияшыл әдебиеті / Ә. Дербісалин. – Алматы: Ғылым, 1966. – 94 б.
8. Қирабаев С. Октябрь және қазақ әдебиеті / С. Қирабаев. – Алматы: Жазушы, 1968. – 19 б.
9. Лизунова Е. В. Современный казахский роман. – Алма-Ата: Наука, 1964.
10. Елеукенов Ш. От фольклора до романа-эпопеи. – Алма-Ата: Жазушы, 1987.
11. Нұртазин Т. Шеберлік туралы ойлар. – Алматы: Жазушы, 1968. – 160 б.
12. Bacaklı Y. Sultanmahmut Torayğırulı'nın «Kamar Suluv» Adlı Romanında Sosyal Yapı // Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi. – 2023. – Özel Sayı 1. – S. 104-124. – DOI: https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1355912.
13. Нұрғалиев Р. Күретамыр. – Алматы: Жазушы, 1973. – 212 б.

References

1. Bysengaly Z., Xie W. The rise of the novel in Kazakh literature // Eurasian Journal of Philology: Science and Education. – 2022. – Vol. 185, No. 1. – P. 199–206. – DOI: https://doi.org/10.26577/EJPh.2022.v185.i1.ph20.
2. Arysuly R. Roman ne narse? [What Is a Novel?] // Qazaq. – 1913. – 31 May. (in Kazakh)
3. Bakhtin M. The dialogic imagination. – Austin: University of Texas Press, 1981. – 443 p.
4. Orazaev A. Baige tigemin [I Offer a Prize] // Qazaq. – 1913. – 16 July. (in Kazakh)
5. Qazaq. – 1914. – 28 February. (in Kazakh)
6. Mamaniya / Comp. by Zh. Qaliuly. – Almaty: Atamura, 1999**.** (in Kazakh)
7. Derbisalin A. Qazaqtyn Oktyabr aldyndagy demokratiyashyl adebieti [Kazakh Democratic Literature before the October Revolution]. – Almaty: Gylym, 1966. – 94 p. (in Kazakh)
8. Qirabaev S. Oktyabr zhane qazaq adebieti [The October Revolution and Kazakh Literature]. – Almaty: Zhazushy, 1968. – 19 p. (in Kazakh)
9. Lizunova E. V. Sovremennyi kazakhskii roman [The Contemporary Kazakh Novel]. – Alma-Ata: Nauka, 1964. (in Russian)
10. Eleukenov Sh. Ot folklora do romana-epopei [From Folklore to the Epic Novel]. – Alma-Ata: Zhazushy, 1987. (in Russian)
11. Nurtazin T. Sheberlik turaly oilar [Reflections on Mastery]. – Almaty: Zhazushy, 1968. – 160 p. (in Kazakh)
12. Bacaklı Y. Sultanmahmut Torayğırulı'nın «Kamar Suluv» Adlı Romanında Sosyal Yapı // Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi. – 2023. – Özel Sayı 1. – P. 104–124. – DOI: https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1355912**.** (in Turkish)
13. Nurgaliev R. Kuretamyr [Main Artery]. – Almaty: Zhazushy, 1973. – 212 p. (in Kazakh)

А.С. Еспенбетов, А.Т. Смагулова*
Шәкәрім университет,
071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Глинки, 20 А
*ORCID 0000-0002-7509-7025
*e-mail: akma.2000.2006@mail.ru

ГЕНЕЗИС КАЗАХСКОГО РОМАНА В НАЧАЛЕ XX ВЕКА И ХУДОЖЕСТВЕННО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИСКАНИЯ СУЛТАНМАХМУТА ТОРАЙГЫРОВА

В статье исследуются зарождение, становление и жанрово-стилевая эволюция развития жанра романа в казахской литературе начала XX века. В качестве основного объекта исследования взяты первые ласточки национальной прозы – романы М. Дулатова «Бақытсыз Жамал» («Несчастная Жамал»), С. Кобеева «Қалың мал» («Калым»), а также произведения Султанмахмута Торайгырова «Қамар сұлу» («Красавица Камар») и «Кім жазықты?» («Кто виноват?»). Всесторонне анализируется меценатский и просветительский вклад периодических изданий начала XX века (газета «Қазақ», журнал «Айқап») в появление романного жанра, в том числе историческое значение конкурса романов, объявленного Есенгулом кажы Мамановым. На художественном уровне изучаются вопросы женского неравноправия, социальных противоречий, последствий колониальной политики и духовного кризиса между поколениями в произведениях С. Торайгырова. Теоретически обосновываются особенности сочетания лиризма и прозы в произведениях автора, использование фольклорных традиций и этнографических элементов, а также роль портретных и эпистолярно-диалогических форм в раскрытии психологии персонажей. В результате исследования доказывается, что, несмотря на малый объем казахских романов начала XX века, по своему содержательному и социальному весу они поднялись до уровня полноценного реалистического романа.

Ключевые слова: казахский роман, Султанмахмут Торайгыров, жанровая эволюция, «Камар сулу», «Ким жазыкты?», реализм, поэтика, фольклорная традиция.

A. Yespenbetov, A. Smagulova*
Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20 A Glink street
*ORCID 0000-0002-7509-7025
*e-mail: akma.2000.2006@mail.ru

THE GENESIS OF THE KAZAKH NOVEL IN THE EARLY 20TH CENTURY AND THE ARTISTIC AND IDEOLOGICAL QUESTS OF SULTANMAHMUT TORAIGYROV

The article explores the origin, formation, and genre-stylistic evolution of the novel genre in Kazakh literature of the early 20th century. The primary objects of the study are the pioneers of national prose: «Bakhtsyz Zhamal» by M. Dulatov, «Kalyn Mal» by S. Kobeyev, as well as the novels «Kamar Sulu» and «Kim Zhazykty?» by Sultanmakhmut Toraigyrov. The paper comprehensively analyzes the patronal and educational contributions of early 20th-century periodicals (the «Kazakh» newspaper and «Aikap» magazine) to the emergence of the novel genre, including the historical significance of the novel competition announced by Yesengul kazhy Mamanov. At an artistic level, the study examines issues of women's inequality, social contradictions, the consequences of colonial policy, and the spiritual crisis between generations in S. Toraigyrov's works. Furthermore, the paper theoretically substantiates the harmony of lyricism and prose in the author’s works, the application of folklore traditions and ethnographic elements, and the function of portraiture and epistolary-dialogue forms in revealing character psychology. As a result of the research, it is proven that despite the short length of Kazakh novels in the early 20th century, they attained the level of fully-fledged realistic novels in terms of their thematic density and social significance.

Keywords: kazakh novel, Sultanmakhmut Toraigyrov, genre evolution, «Kamar Sulu», «Kim Zhazykty?», realism, poetics, folklore tradition.

Авторлар туралы мәлімет

Еспенбетов Арап Слямұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, Шәкәрім университеті, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: arap_espenbetov@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-5984-682X.

Смагулова Акмарал Тулеугазиновна* – филология ғылымдарының кандидаты, Шәкәрім университеті, e-mail: akma.2000.2006@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7509-7025.

Сведения об авторах

Еспенбетов Арап Слямович – доктор филологических наук, профессор, Шәкәрім университет, Республика Казахстан, Семей, e-mail: arap_espenbetov@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-5984-682X.

Смагулова Акмарал Тулеугазиновна – кандидат филологических наук, Шәкәрім университет, Республика Казахстан, Семей, e-mail: akma.2000.2006@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7509-7025.

Information about authors

Arap Yespenbetov – doctor of philological sciences, professor, Shakarim University, Semey, Republic of Kazakhstan, e-mail: arap_espenbetov@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-5984-682X.

Akmaral Smagulova – candidate of philological sciences, Shakarim University, Semey, Republic of Kazakhstan, e-mail: akma.2000.2006@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7509-7025.

Редакцияға енуі 16.04.2026
Жариялауға қабылданды 29.06.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-10
ҒТАМР: 17.01.09

А.К. Калиева
М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко к-сі, 28
ORCID: 0000-0003-2645-0918
e-mail: almira0906k@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН ТҮРКІТАНУЫНДАҒЫ ӘДЕБИ-ФОЛЬКЛОРЛЫҚ БАҒЫТТЫҢ ҚАЛЫПТАСУ АРНАЛАРЫ (ОРТАҒАСЫРЛАРДАН КЕҢЕСТІК ДӘУІРГЕ ДЕЙІН)

Аңдатпа. Әдебиеттанымдық түркология ұлттық әдебиеттің тарихи бастауын ортақ тілдік негіз, мифопоэтикалық жад, эпикалық дәстүр, жазба мұра және өркениеттік сабақтастық тоғысындағы көпқабатты рухани-мәдени жүйе ретінде пайымдауға мүмкіндік береді. Мақалада Қазақстандағы әдеби-фольклорлық бағыттағы түркітанудың ортағасырлық рухани-интеллектуалдық бастаулардан кеңестік дәуірдегі академиялық зерттеу жүйесіне дейінгі қалыптасу арналары қарастырылды. Зерттеудің негізгі мақсаты – қазақ әдебиеттануындағы түркілік бағыттың тарихи негіздерін, ғылыми сабақтастығын, зерттеу нысандарын және әдіснамалық маңызын жүйелі түрде айқындау. Мақалада зерттеу нысаны ретінде ортағасырлық түркі жазба мұралары, XIX ғасырдағы фольклорлық-этнографиялық деректер, XX ғасыр басындағы ұлттық әдеби-теориялық ой және 1960-1980 жылдардағы диссертациялық зерттеулер алынды. Мақалада тарихи-әдеби, салыстырмалы-типологиялық, тарихи-поэтикалық, герменевтикалық және жүйелеу әдістері қолданылды. Шолу түрінде жасалған талдау нәтижелері қазақ әдебиеті тарихының хронологиялық шекарасын кеңейту мақсатында кешенді түрде жүргізілген іргелі зерттеулердің басым бөлігі Б. Кенжебаев мектебімен академиялық сабақтастықта екендігін айқындайды. Зерттеу нәтижесінде әдебиеттанымдық түркүтанудың көне түркілік, ортағасырлық, эпикалық, сопылық-дидактикалық және фольклорлық қабаттарды ұлттық әдеби процесс аясында тануға ықпал еткені анықталды. Мақаланың ғылыми маңызы қазақ әдебиетін жалпы түркілік мәдени-өркениеттік кеңістікпен сабақтастықта пайымдауымен айқындалады. Практикалық құндылығы зерттеу нәтижелерін қазақ әдебиеті тарихы, түркітану, фольклортану және салыстырмалы әдебиеттану пәндерінде қолдануға болатындығымен ерекшеленеді. Сонымен қатар мақалада әдеби-фольклорлық түркітанудың Қазақстандағы ғылыми мектептермен байланысы, диссертациялық зерттеулер арқылы дербес ғылыми сала ретінде орнығу процесі және көне мұраны қазіргі әдебиеттану парадигмалары тұрғысынан қайта пайымдау қажеттігі де назарға алынады.

Тірек сөздер: әдебиеттанымдық түркітану, әдебиет тарихы, түркі жазба мұрасы, фольклорлық-эпикалық дәстүр, тарихи поэтика, салыстырмалы әдебиеттану, ғылыми мектеп.

Кіріспе

Түркі әлемінің тарихи-мәдени тұтастығын әдебиеттану тұрғысынан зерделеу – қазіргі гуманитарлық ғылымдағы өзекті бағыттардың бірі. Осыған орай түркі халықтарының ортақ тілдік негізі, мифологиялық жады, эпикалық дәстүрі, жазба мұралары мен рухани сабақтастығы ұлттық әдебиеттер тарихын кең өркениеттік контексте қарастыруды қажет етеді. Әдебиеттанумен ұштасқан түркология ұлт сөз өнерінің бастау көздерін, жанрлық эволюциясын, поэтикалық жүйесін және рухани-эстетикалық табиғатын жалпы түркілік мәдени кеңістікпен сабақтастыра танудың маңызды әдіснамалық негізі ретінде көрінеді. Бұл бағыттың ғылыми маңызы әсіресе көне жазба ескерткіштерді, ортағасырлық дидактикалық және сопылық мұраны, эпикалық дәстүрді, фольклорлық мәтіндерді ұлттық әдеби процестің құрамдас бөлігі ретінде бағалаумен де айқындалады. Мақаланың өзектілігі Қазақстандағы әдебиеттанымдық түркологияның тарихи бастауларын, ғылыми қалыптасу кезеңдерін және негізгі зерттеу арналарын жүйелі түрде саралау қажеттігінен туындады. Мұндай ғылыми интерпретация ұлттық әдебиет тарихының шекарасын кеңейтіп қана қоймай, қазақ әдебиетін түркі өркениетінің ортақ рухани-мәдени мұрасымен тұтастықта пайымдауға мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан зерттеу әдеби мұраның тарихи тереңдігін, салыстырмалы поэтикасын және қазіргі отандық әдебиеттану үшін түркітанулық арнаның ғылыми-әдіснамалық мәнін айқындауға бағытталады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің деректік және теориялық негізін Қазақстандағы әдебиеттанымдық түркітанудың тарихи қалыптасу арналарын айқындауға мүмкіндік беретін әр кезеңдегі ғылыми, әдеби-тарихи және библиографиялық материалдар құрайды. Түркі әлемінің тарихи-мәдени тұтастығы мен қазіргі зерттеу перспективаларын пайымдауда Ч.К. Ламажаанының, әлемдік түркология тарихы мен түркілердің Еуропа ғылымындағы танылу мәселесін нақтылауда А.Н. Кононовтың, Әлішер Науаи мұрасының түркітанулық және әдебиеттанулық мәнін саралауда Т. Қыдырдың еңбектері пайдаланылды.

Ежелгі дәуірдегі әдеби таным арналары мен ұлттық әдебиеттану тарихының қалыптасу логикасын ашуда Ж. Смағұловтың зерттеуі, XIX ғасырдағы фольклорлық-этнографиялық және шығыстанулық таным арнасын сипаттауда Ш. Уәлихановтың жазбалары, жәдидизм мен баспа мәдениетінің ықпалын түсіндіруде А. Халидтің монографиясы негізге алынды. XX ғасыр басындағы ұлттық ғылыми-мәдени ой мен түркілік мұраға қызығушылықты талдауда Ғ. Әнес, А. Байтұрсынұлы, М. Әуезов еңбектері және 1926 жылғы Бірінші түркологиялық конгрестің стенографиялық материалдары дереккөз ретінде қарастырылды. Кеңестік кезеңдегі әдебиет тарихын дәуірлеу, көне түркі жазба мұраларын, ортағасырлық әдеби жәдігерлерді және қазақ фольклорының түркілік негіздерін зерттеу мәселелерінде Қ. Сейданов, С. Қосан, Г. Құрманғали, Б. Кенжебаев, Г. Піралиева, Ә. Қоңыратбаев еңбектері басшылыққа алынды. Материалдар іріктелгенде олардың қазақ әдебиетінің көне түркілік негіздерін, түркі халықтарына ортақ эпикалық, сопылық, дидактикалық және қиссалық дәстүрлермен сабақтастығын, сондай-ақ Қазақстандағы әдебиеттанымдық түркологияның ғылыми-институционалдық қалыптасу логикасын ашу мүмкіндігі ескерілді.

Мақалада тарихи-әдеби, салыстырмалы-типологиялық, тарихи-поэтикалық, деректанулық, герменевтикалық және жүйелеу әдістері қолданылды. *Тарихи-әдеби әдіс* ортағасырлық протоәдебиеттанулық ойдан бастап XIX ғасырдағы фольклорлық-этнографиялық жинақтау тәжірибесіне, XX ғасыр басындағы ұлттық ғылыми санаға және 1960-1980 жылдардағы академиялық зерттеулерге дейінгі сабақтастықты айқындауға мүмкіндік берді. *Салыстырмалы-типологиялық тәсіл* қазақ әдебиеті мен өзге түркі халықтары мұрасындағы ортақ мотивтерді, жанрлық үлгілерді, эпикалық құрылымдарды, бейнелер жүйесін және тарихи-мәдени ұқсастықтарды саралауға қолданылды. *Тарихи-поэтикалық талдау* көне түркі жазба ескерткіштері, ортағасырлық дидактикалық, сопылық, қиссалық мәтіндер, оғыз-қыпшақ эпикалық дәстүрі және қазақ фольклоры арасындағы көркемдік-эстетикалық жалғастықтарды түсіндіруге негіз болды. *Деректанулық тәсіл* пайдаланылған мәтіндердің, ғылыми еңбектердің, конгресс материалдарының,

библиографиялық және диссертациялық деректердің мақала тақырыбына қатысын нақтылауға бағытталды. *Герменевтикалық әдіс* әдеби және фольклорлық мұраны тек тарихи факт немесе этнографиялық материал ретінде емес, ұлттық әдеби сананың терең қабаттарын, мәдени жадын, рухани кодын және түркілік өркениеттік сабақтастығын сақтаған мәтіндік жүйе ретінде пайымдауға мүмкіндік берді. *Жүйелеу әдісі* әр дәуірдегі зерттеу бағыттарын біртұтас ғылыми панорамаға жинақтап, Қазақстандағы әдебиеттанымдық түркологияның негізгі қалыптасу арналары мен әдіснамалық бағдарларын тұжырымдауға қызмет етті.

Нәтижелер мен талқылау

Отандық ғылымда кешенді пәнаралық бағыт ретінде қалыптасқан салалардың бірі – түркітану. Жалпы түркі әлемінің тарихи-мәдени тұтастығы мәселесі әлемдік ғылыми кеңістікте XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап қарқынды дамып, ұдайы талқыланып келеді. Ортақ тіл мен тарих, мәдени жад пен мифологиялық таным сабақтастығының бүгінгі күнге дейін жібі үзілмей жалғасып келе жатқандығы түркітану саласының ғылыми-стратегиялық мәндегі жасампаздығымен қоса, әр тарихи кезеңдегі көтерер жүгінің салмағын да айғақтайтыны даусыз. Осы ойымызды мәдениеттанушы-ғалым Ч.К. Ламажаның төмендегі тұжырымы қуаттай түседі: «Осыдан бір жарым мың жылдан астам уақыт бұрын Еуразияның ұлан-ғайыр кеңістігінде көне түркілердің бірлестігі құрған алып мемлекет – Түрік қағанаты өмір сүрді. Ол салыстырмалы түрде тез ыдырағанымен, оның тарихи болмысы әлемдік тарихтың кейінгі дамуына ұзақ уақыт бойы ықпал етіп, ортақ мифологиясы, көне аңыздары бар, туыстас тілдерде сөйлейтін және бүгінге дейін белгілі бір рухани-мәдени ортақтықты сезінетін көптеген халықтардың мұрасында сақталып келеді. Қазіргі түркі әлемі біртекті емес және тұтас саяси-мәдени бірлік ретінде көрінбейді; оны айқындаудың басты негізі – тілдік белгі, яғни белгілі бір этнос тілінің түркі тілдері отбасына жатуы» [1].

Филология мен шығыстану салаларының тоғысында дамыған түркітанудың әдебиеттанымдық арнасының бастау көздері ретінде әсіресе Әбу Насыр әл-Фараби, Махмұд Қашқари, Әлішер Науаи және Захир әд-Дин Мұхаммед Бабыр сынды тұлғалардың мұрасын ерекше атау қажет. Әдебиеттану толыққанды ғылым ретінде әлі қалыптаспаған ортағасырлық дәуірдегі сөз өнері туралы пайымдарға протоғылыми сипат тән. Әдеби тек пен түр, эстетикалық таным, шығармашылық-когнитивтік процесс, талант пен еңбек, ауыз әдебиетінің көркемдік қабаттары, т.б. мәселелер төңірегіндегі қисындар, ең алдымен, түркі негізді әдебиеттанудың қалыптасуына ықпал етті.

Әл-Фарабидің шығармашылық процесс, ақындық, поэзия табиғаты, шешендік өнер туралы ғылыми логикаға негізделген «Ғылымдардың жіктелуі туралы», «Поэзия өнерінің канондары туралы», «Поэзия өнерінің негіздері» сынды трактаттары түркілік-ислами зияткерлік ортада дүниеге келді. Ол грек ойшылдарының іліміне сүйене отырып, көркем шығармашылық процесті риторика, логика, тіл, таным және қиял категориялары арқылы дәйектей түсіндірудің әдіснамалық негізін қалады. Ал **Махмұд Қашқаридың** «Диуани лұғат ат-түрк» еңбегінің маңызы түркі көркем сөзінің тарихи дерекқоры ретінде бағамдалмақ. Сөздік мазмұны ортағасырлық жазба және ауыз әдебиетіне тән бейнелі сөз оралымдары, тұрақты тіркестер, мақал-мәтелдер, қанатты сөздер арқылы түркі халықтарының поэтикалық ойлау жүйесі туралы деректер қорын молынан қамтиды. Құрылымы жағынан кейінгі академиялық сөздіктердің моделіне мейлінше жақын үлгіде болуы бұл жәдігердің ғылымтанымдық деңгейін айғақтайды. Түркі әлемінің тұңғыш энциклопедиялық деңгейдегі сөздік жинағы ретінде әлем ғалымдары тарапынан мойындалуы да өз заманындағы ғылыми түсініктің үддесінен шыққандығын көрсетеді. М. Қашқари тарапынан келтірілетін авторлық ремаркалар мен интерпретациялардың мәні де ортағасырлық филологиядағы протоәдебиеттанымдық герменевтиканың қалыптасу жағдайын көрсетеді. Түркі интеллектуалды кеңістігінде осындай

Түркі халықтарының осы тарихи кезеңде әлем жұртшылығы назарына іліге бастағанын жайында А.Н. Кононов былай дейді.: «Жалпы Батыс Еуропа түркілермен XI-XIII ғғ. Византия және крест жорығына қатысушылардың түрік-селжұқтарға қарсы соғысы кезінде танысты» [2].

Әбу Насыр әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Махмұд Қашқари, Ахмет Йүгнеки, Махмұд әз-Замахшари, Қожа Ахмет Ясауи, Сүлеймен Бақырғани сынды ғұламаларының руханы-интеллектуалдық кеңістігінде IX-XII ғасырлар шегінде дүниеге келген жазба ескерткіштері түркілік дүниетанымның ислам өркениетімен, антикалық-философиялық оймен, дидактикалық поэтикамен, сопылық танаммен терең сабақтастығын танытады. Әлемдік мәдениет тарихында кейін бұл мұралар адам, тіл, білім, имани ілім, мемлекет, мораль және көркем сөз туралы биік гуманистік идеяларды қалыптастырған, түркі өркениетінің интеллектуалдық әлеуетін әйгілеген құнды жәдігерлер кешені ретінде бағаланады.

Кейінгі ортағасырлық түркі әдеби кеңістігінде бұл арна **Әлішер Науаи** еңбектері арқылы жаңа теориялық деңгейге көтерілді. Оның «Мухәкәматул лұғәтәйн» трактаты түркі тілінің көркемдік-әдеби әлеуетін парсы тілімен салыстыра дәлелдеуге арналса, «Мизан әл-аузан» еңбегі өлең өрнегі, аруз жүйесі, мазмұн мен пішін мәселелерін арнайы назарға алып, түркілік поэтиканың өзіндік табиғатын пайымдауымен құнды. Ал «Мәжәлес ун-нәфәис» ақындық орта, шығармашылық даңқ, поэтикалық талғам туралы толғаныстардан тұратын тазкире үлгісіндегі еңбек ретінде түркі әдеби-сыни ойының қалыптасуын танытады. Түрколог ғалым Төрәлі Қыдыр Әлішер Науаидің жоғарыда аталған «Мухәкәмәтул-луғәтәйн» атты жазбасын түркі әдеби тілінің қарымы мен қуатын тарихи-поэтикалық контексте дәлелдеу ниетімен мақсатты түрде жазылған еңбек деп бағалайды. Зерттеуші бұл жәдігердің құрылымын тілтанулық, әдебиеттанулық және тазкире-мемуарлық қабаттар бірлігінде қарастырып, оны ортағасырлық түркі әдеби кеңістігін, көркем тіл табиғатын және Науаидың шығармашылық-эстетикалық ұстанымын танытатын маңызды дереккөз ретінде негіздейді [3].

Захир әд-Дин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнамасы» әдеби-көркем процесс мәселелерін қарастыруға арналған еңбек болмағанмен, түркітанымдық бағдарда мемуарлық сипатты филологиялық баянның алғашқы нұсқаларының бірі ретінде құнды. Бабырдан жеткен мәтіндерде Мір Атауллах Мешхеди, Мәулана Әбдірахман Жәми, Шейхим Сухейли, Құсайын Әли Туфейли Жалайыр, т.б. көптеген замандастарының ақындық өнері мен поэтика туралы көзқарастары жайлы сыни пікір молынан кездеседі [4].

Мұндағы баяндаушының өз заманындағы рухани-зияткерлік орта, шығармашыл топ туралы ой-тұжырымдарын әдеби сын дискурсы тұрғысынан зерделеуге негіз бар. «Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы» атты академиялық екі томдық еңбектің алғашқы томындағы «Ежелгі дәуірдегі әдеби таным арналары (VI-XIV ғғ.)» тарауында ғалым Жандос Смағұлов былай деп жазады: «Бабыр трактатының құндылығы – түркі поэзиясының алғаш рет теориялық тұрғыда ғылыми-зерттеу нысанасына айналуы...», – дей келе, осы уақыт межесінде ғылыми ойдың өркендеуі жайлы: «...XIII-XV ғасырлар ұлттық әдебиеттану ғылымының тарихындағы қалыптасу жолы болып табылады [5], – деп тұжырымдайды. Осылайша, әл-Фараби, М.Қашқари, Ә. Науаи, З. Бабыр мұраларынан бастау алатын ғылыми-сыншылдық дәстүрлерді отандық әдебиеттанудағы түркітанымдық зерттеулердің тарихи-әдіснамалық терең тамырлары ретінде қабылдау орынды.

Әдебиеттанудың дербес ғылым саласы ретінде институционалды тұрғыда бекіген бергі дәуірлерінде түркітанымдық мазмұндағы зерттеу бағыттарының дамуына П. Паллас, А. Левшин, И. Березин, Ш. Уәлиханов, В. Радлов, Г. Потанин, Н. Пантусов, Ә. Диваев сияқты зерттеушілердің жинақтап, жариялаған саяси-географиялық, тарихи-мәдени, фольклорлық-этнографиялық жазбалары мен еңбектерінің ықпалы болғандығы белгілі. Ұлттық ғылыми ойдың қалыптасып дамуы контексінде қарастырып отырғандықтан, әлбетте, осы қатарда **Шоқан Уәлихановтың** экспедициялық, даладық зерттеулерінің орны бөлек. Шоқан Шыңғысұлының жолжазба очерк, анықтама, есеп, хат түрінде жазылған материалдарындағы түркологиялық көзқарастарға негізінен жалпыгуманитарлық сипат тән. Автор зерттеу нысанына алған халықтың этногенезі мен антропологиялық бейнесінен бастап, мәдениеті мен діліне, кәсібі мен әлеуметтік тұрмыс салтына, сондай-ақ мекендеген қонысының географиялық жағдайына дейінгі деректерді егжей-тегжейлі баяндайды. Профессор Н.И. Березиннің тәлімінен өткен, Ж.-П. Абель-Ремюза, А. Левшин, А.Мейендорф сынды әйгілі шығыстанушы, саяхатшы, этнографтардың нарративтік қарымы мен стилін үлгі тұтқан

Шоқан Уәлиханов өзінің әдеби-фольклорлық мұраны жинаумен де шұғылданғаны жайлы: «Этнографиялық очеркілер, санақ мәліметтері, тарихи хабарлар, үйсіндер мен қырғыздардың халық әдебиетінің ескерткіштері менің қолжазбаларымда бірнеше дәптер болды» [6], – дейді. Халық әдебиетінің прозалық, поэзиялық үлгілерінің өзара ұқсастығы мен ерекшеліктері, даму жолында түрленуі, мәдениетаралық ықпалдастық туралы тарихи-поэтикалық, салыстырмалы-типологиялық өлшемдердегі Шоқан Уәлихановтың пайымдары еліміздегі филологиялық ғылыми ойдың дамуына серпін бергені сөзсіз. Осы орайда фольклор жанрлары мен типологиясы, орындаушылары, дәстүр жалғастығы, көшпенді дала мәдениетінің даму тарихы, т.б. мәселелер төңірегінде жасалған этнологиялық сипаттағы ғылыми гипотезалары мен тұжырымдары түркі өркениеті жайлы кейінгі іргелі зерттеулерге жол салды.

Әдебиеттің түркілік контексте зерттелуіне әсер еткен ішкі-сыртқы жағдайларды саралағанда Ресей империясына бағынышты кезеңнің жалпы тарихи-мәдени панорамасын ескермей өту мүмкін емес. Дала мәдениетіне қатысты деректерді жинау ісінің қарқын алуы империялық әкімшілік-саяси бақылаудың күшеюімен байланысты болғаны анық. Осы дәуірде эпос, аңыз, шежіре, шешендік сөз сынды ауыз әдебиетінің үлгілерін, этнографиялық, тарихи-шежірелік мәліметтерді жинаушылар қатары көбейді. Ал діни ортада түркі-мұсылмандық негіздегі жазба дәстүрмен берік байланыс сақталды. Сауат ашу (мешіт-медреселер), қисса-дастандарды кітап етіп басып шығару салаларында қарасы көбейген татар-башқұрт мұсылмандық мәдениетінің өкілдері де түркілік интеграцияның жалғастығына себепкер болды.

Тұтастай қарағанда, XVIII ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басына дейінгі тарихи кезеңде түркі өркениетінің мәдени-интеллектуалдық кеңістігі ішкі империялық және сыртқы трансөңірлік ықпалдардың тоғысында дамыды. Американдық ғалым, Карлтон колледжінің профессоры Адиб Халидтің: «Жәдидшілдікті баспа мәдениетінсіз елестету мүмкін емес» [7], – дегеніндей, Қазан, Орынбор, Уфа, Ташкент, Омбы, Семей, Троицк, Бақшасарай сияқты қалалар империя аумағында әкімшілік басқарумен қоса, баспа ісі, білім беру, зерттеу орталықтарына айналса, Бұхара, Самарқанд, Түркістан шаһарлары ислами ілімді таратушы рухани кеңістік ретіндегі дәстүрлі мазмұндарымен тартымды болды. Түркі дүниесінің алып империядан тыс ірі орталықтарының бірі ретінде Стамбұл шаһарының да рухани жаңару, жаңғыру процестеріне сыртқы ықпалын жоққа шығаруға болмайды. Түркі халықтарының осы кезеңдегі рухани-зияткерлік даму жолында есімдері ерекше аталатын Шиһабеддин Маржани, Исмаил Гаспралы, Шоқан Уәлиханов, Юсуф Акчора сынды қайраткер тұлғалардың миссиясы олардың білім мазмұнын жаңарту, түркілік тұтастық, мәдени модернизация аспектілеріндегі ағартушылық және тарихи көшбасшылық ролімен өлшенеді.

Геосаяси, мәдени мәндегі түркілік негіз туралы идеялардың қазақ топырағында концептуалды мәнге ие болуын XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі М. Жұмабаев, Х.Досмұхамедұлы, Н. Төрекұлов, М. Шоқай және т.б. мұрасы негізінде зерделеу қисынды. Ұлттық рухани-зияткерлік кеңістікте түркілік тұтастық идеясының ұшқындары алғаш Мағжан Жұмабаев поэзиясынан байқалса, бұл бағыттағы ғылыми-танымдық интенцияның айқын белгілерін Халел Досмұхамедұлының Махмұд Қашқариге тиесілі «Диуани лұғат ат-түрік» еңбегі туралы мақаласынан көруге болады. Х. Досмұхамедұлының 1923 жылы «Шолпан» журналында жариялаған осы мақаласына ғалым Ғ. Әнес: «Ғалымның «Диуани лұғат ат-түрк» мақаласы да дәл осындай заманауи өзектілігімен, ғылыми тереңдігімен және тарихи-рухани мұраға деген үлкен жанашырлығымен ерекшеленеді» [8], – деп баға береді.

Отандық әдебиеттану ғылымының теориялық іргетасын қалаған **Ахмет Байтұрсынұлының** «Әдебиет танытқышы» [9] мен **Мұхтар Әуезовтің** «Әдебиет тарихы» [10] оқулығы да әдебиеттанымдық түркологияның ішкі ғылыми логикасын айқындайтын іргелі еңбектер қатарында қарастырылады. Бұл кітаптарда қазақ сөз өнерінің табиғаты, жанрлық құрамы, ауызша және жазба дәстүр сабақтастығы, тарихи әдеби мұраның танымдық қызметі ұлттық ғылыми ұғымдар жүйесі арқылы сараланды. А. Байтұрсынұлы әдебиеттің ішкі категориялық аппаратын қалыптастырса, М. Әуезов қазақ әдебиетінің тарихи

кезеңдерін, фольклорлық негізін, көне және жаңа дәуірлер арасындағы рухани сабақтастықты кең мәдени контексте пайымдады. Сондықтан әдебиеттанымдық түркологияны тек көне түркі ескерткіштерін зерттеумен ғана шектелмейтін, қазақ әдебиетінің тарихи жады мен көркемдік эволюциясын жалпы түркілік мәдени кеңістікпен байланыстыра қарастыратын іргелі ғылыми бағыт ретінде бағалау қажет.

Түркі халықтарының жазба мұрасын жүйелі түрде зерттеу идеясы алғаш рет осыдан 100 жыл бұрын – 1926 жылы Баку қаласында өткен Бірінші түркологиялық конгресте тұжырымдалды. Күллі түркі әлемінің көшбасшы ғалымдарының басын қосқан конгресс түркология ғылымының әдіснамалық негіздерін айқындауға түрткі болған елеулі оқиға ретінде тарихқа енді. Конгресте тыңдалған баяндамалардың тұтас мазмұнына зер салсақ, түркі халықтарының тілін, жазуын, әдебиетін және мәдени мұрасын біртұтас ғылыми кеңістікте зерттеу қажеттігі ерекше айтылғанын байқауға болады. Конгресс стенограммасындағы А.Байтұрсынұлының: «Түркі халықтары бір-бірінің жетістіктерін, ең болмағанда, рухани мәдениет саласында пайдалана алуы үшін, олардың баспа арқылы жарияланған шығармалары өзара қолжетімді болуы қажет» [11], – деген пікірі түркітанымдық ғылыми интеграция тұрғысында бүгінгі таңда да маңызды.

Профессор Қалдыбек Сейданов Мұхтар Омарханұлының Орталық Азия елдерінің әдебиетіне қызығушылығын оның 1922 жылы Ташкенттегі Орта Азия мемлекеттік университетіне еркін тыңдаушы болып келуімен тікелей байланыстыра зерделейді [12].

М. Әуезовтің осы университеттің аспирантурасында 1928 жылдан «Түркология» мамандығы бойынша профессор М.Ф. Гавриловтың ғылыми жетекшілігімен білім-білігін арттырғаны да белгілі. Түркітану контексінде М.О. Әуезовтің саяси дауға, тіпті тыйымға ұшыраған «Әдебиет тарихы» оқулығының орны бөлек. Дегенмен зерттеушінің қырғыз, өзбек, түркмен, қарақалпақ, тәжік халықтарының фольклоры мен әдебиетіне қатысты ой-толғамдары зерттеуші мамандардың кейінгі буындары үшін түркі мәдениетін тарихи-поэтикалық әрі салыстырмалы-типологиялық тұрғыдан талдаудың ғылыми ұстыны ретінде қызмет етті.

Ұлттық сөз өнерінің тарихын ғылыми-объективті дәуірлеу мәселесі кеңестік идеологияның тартыстың нысанына айналып, ұзақ уақыт даудан арылмағаны белгілі. Әдебиеттанушы-ғалымдар Серікбай Қосан мен Гүлнар Құрманғали: «Кеңестік таптық көзқарас, Компартия саясаты қазақ халқының ұлттық төл әдебиетінің төркінін ежелгі сақ-ғұн, көне түркі жазба жәдігерлерінен бастауға әу бастан-ақ қарсы болды. Сол себепті XX ғасырдың 60-70 жылдарына дейін қазақ әдебиетінің тарихы арысы Бұқар жыраудан, берісі Абайдан басталады дейтін үстірт пікір үстемдік құрып келді» [13], – дей келе, ежелгі дәуір әдебиетін ғылыми-объективті тұрғыдан терең зерттеу ісіне отандық филологиядағы Н.Сауранбаев, І. Кеңесбаев, Ғ. Айдаров, І. Жанпейісов, Ә. Құрышжанов, Ә. Ибатов, М. Томанов, М. Балақаев, С. Аманжолов, Б. Әбілқасынов, М. Исаев, Р. Сыздықова сынды лингвист ғалымдардың да қажырлы еңбектенгенін тілге тиек етеді. Көне әдеби жәдігерлердің мәтінтанулық, поэтикалық, салыстырмалы-типологиялық ыңғайларда кешенді әдебиеттанымдық зерттеуге алынуына М. Әуезов, С. Мұқанов, Ә. Марғұлан, Ә. Қоңыратбаев, Бейсембай Кенжебаев секілді мамандардың тәуекелді бастамаларын айрықша атап өтіледі. Осы қатарда кеңестің идеологияның ресми нарративіне төтеп беріп, әдебиет тарихының терең тамырларын батыл зерделеуде сол кезеңде ұлттық ғылымның ұйымдастырушысы ретінде Қаныш Сәтбаевтың да қайраткерлігін аталуы тиіс деп есептейміз.

Қазақ әдебиетінің көне заманғы тарихын дәуірлеу мақсатымен жүргізілген іргелі зерттеулердің қатарын диссертациялық еңбектер толықтырады. Осылайша, Бейсенбай Кенжебаев, Әуелбек Қоңыратбаев, Ханғали Сүйіншәлиев, Немат Келімбетов, Мырзатай Жолдасбеков, Алма Қыраубаева, Асқар Егеубаев сынды ғалымдардың әлеуетімен 1960-1970 жылдары академиялық сипатты әдеби түркітану мектебінің қарқынды дами бастағанына көз жеткіземіз.

Профессор **Бейсенбай Кенжебаевтың** тұтас ғылыми шығармашылығын көктей өтетін іргелі мәселенің бірден-бірі әдебиет тарихын дәуірлеу екені анық. Қазақтың көне әдебиетінің шежіресі жайлы белгілі себептерге байланысы ұзақ жылдарға созылған зерттеулерінің

нәтижесі әсіресе 1967-1969 жылдары жарық көрген «Көне әдебиет тарихы», «Ертедегі қазақ әдебиеті хрестоматиясы» сынды еңбектерінен көрініс тапты. Б. Кенжебаев: «...кейбір жазба әдебиетінің алғашқы нұсқаларының сол халықтың өз тілінде, бүгінгі тілінде болуы міндетті емес: басқа тілде, ол халыққа осы күні түсініксіз тілде жасалған, бірақ сол халық жерінде, сол халықтың өкілі тарапынан жасалған, сол халықтың өмірін, салтын, мінезін көрсететін әдебиет нұсқаларының болуы да ықтимал» [14], – деп, сөзін еуропа халықтары әдебиетінің тарихы мысалында дәйектей келе, төмендегідей тұжырым жасайды: «...Осы жоғарыда айтылған қағидалық жағдайлар бізге қазақ халқы жазба әдебиетінің тарихын, профессор Қажым Жұмалиев айтқандай, XVIII ғасырдың екінші жартысынан, Бұқар жыраудан емес, онан көп әріден, шамамен айтқанда, VII-VIII ғасырлардан бастауымызға толық право береді, берік негіз бола алады» [14]. Бұл концептуалды көзқарас ғалымның жетекшілігімен жүргізілген басқа да іргелі зерттеулерге арқау болды.

Қазақстан әдебиеттануында Орхон ескерткіштерін арнайы зерттеген ғалымдар қатарында академик **Мырзатай Жолдасбековтың** есімі бірінші аталады. Төл әдебиеттің арғы тарихын текстологиялық, кодикологиялық, салыстырмалы-типологиялық тұрғыда жан-жақты зерттеудің алғашқы нәтижесі ғалымның 1967 жылы жарық көрген «Ежелгі дәуір әдебиеті» деген хрестоматикалық оқулығы болды. Осы еңбегінде «ғалым VII ғасырдағы Орхон-Енисей жазба ескерткіштерінің өзіне тән стилін сақтай отырып, алғаш рет толық аудармасын жариялады» [15].

1968 жылы Мырзатай Жолдасбеков «Ежелгі түркі әдеби ескерткіштері және олардың қазақ әдебиетіне қатысы» тақырыбындағы кандидаттық диссертациясын, 1969 жылы **Ханғали Сүйіншәлиев** «Қазақ әдебиетінің қалыптасуы мен дамуы: ерте заманнан XIX ғасырдың соңына дейін» атты докторлық диссертациясын қорғайды. Сонымен профессор Бейсенбай Кенжебаевтың жетекшілігімен қолға алынып, жүргізілген бұл диссертациялық зерттеулер ұлттық әдебиет тарихын көне дәуірден бастап тұтастықта пайымдаудың ғылыми негізін күшейте түсті. М. Жолдасбеков зерттеуінде ежелгі түркі жазба ескерткіштері қазақ әдебиетімен тікелей тарихи-рухани сабақтастықта қарастырылса, Х. Сүйіншәлиев еңбегінде қазақ әдебиетінің қалыптасу және даму жолы ерте заманнан XIX ғасырдың соңына дейінгі кең масштабты тарихи кеңістікте жүйеленді.

1972 жылы **Әуелбек Қоңыратбаевтың** «Ежелгі түркі поэзиясы және қазақ фольклоры» (Ғылыми жетекшісі – профессор Х.Сүйіншәлиев) атты докторлық диссертациясы көне түркі поэзиясы мен қазақ фольклоры арасындағы тарихи-типологиялық байланысты арнайы ғылыми проблема деңгейіне көтеріп, мұны ежелгі түркілердің ақындық дәстүрі мен қазақтың ауызша сөз өнері арасындағы көркемдік, жанрлық, мотивтік сабақтастық контексінде зерттеді. «Фольклор тарихы үшін этногенез мәселесі айрықша мәнді» [16], – деп түйген ғалым қазақ фольклоры мен жазба әдебиетінің арғы қабаттарын сақ, ғұн, үйсін, қаңлы, оғыз-қыпшақ, ноғайлы дәуірлерімен сабақтастыра қарастырып, ұлттық сөз өнерінің тарихын жалпы түркі өркениеті кеңістігінде пайымдайды. Диссертация Орхон жазбалары, «Қорқыт ата кітабы», «Оғызнама», «Фараби», «Науаи», шығыс Ренессансы тәрізді мәселелерді генезис және типология аспектілерінде зерттеу арқылы әдебиеттанымдық түркологияның деректік әрі салыстырмалы-тарихи арнасын кеңейтуге айрықша үлес қосты.

Алмагүл Қыраубаеваның «Рабғузи және «Махаббатнаманың» идеялық-көркемдік ерекшеліктері» (1974 ж.) атты кандидаттық диссертациясында ортағасырлық түркі жазба әдебиеті, оның ішінде Рабғузи мұрасы мен «Махаббатнама» ескерткіші идеялық-көркемдік құрылым, поэтика және әдеби дәстүр тұрғысынан зерттеліп, тың ғылыми тұжырымдар жасалды. А. Қыраубаеваның Б. Кенжебаев мектебіндегі өзіндік орны мен ролі ежелгі және ортағасырлық мұраны түркілік-шығыстық көркем ойлау, ислами ғибрат поэтикасы, қиссалық дәстүр, жанр сабақтастығы тұрғысынан пайымдау арқылы дараланады. Ғалым ежелгі дәуір әдебиетін қарастыруда әдіснамалық ауқымды кеңейте отырып, көркемдік-эстетикалық, мәдени-герменевтикалық сипаттағы зерттеулер қатарының өсуіне серпін берді (З. Салқынбаев, Г. Асқарова, Ж. Камалқызы, С. Дәрібаев, Н. Мәтбек зерттеулері).

1970-1980 жылдардағы ғылыми ізденістерде әдеби-фольклорлық түркүтанудың тақырыптық аясы одан әрі кеңейе түсті. Әлемдік әдебиеттанудағы заманауи әдіснамалық парадигмалар аясында түркі эпосының поэтикасын, образдар жүйесін, көне жазба мұралардың ұлттық әдеби процеске әсерін кешенді талдауға баса назар аударыла бастады. Бұл кезеңдегі диссертациялық ізденістер оғыз эпикалық дәстүрі, түркі халықтары батырлық жырларындағы типологиялық ұқсастықтар мен ортағасырлық дидактикалық мұраның қазақ әдебиетімен сабақтастығы сияқты бағыттарды ғылыми айналымға әкелді. Мысалы, **Шәкір Ибраевтың** «Китаби дедем Коркуттағы» көркемдік-суреттеу құралдары» атты кандидаттық диссертациясы (1979 ж.) оғыз эпикалық мұрасын көркемдік-бейнелеу жүйесі тұрғысынан талдауға арналса, **Людмила Екшембеева** «Эволюция образа женщины в героическом эпосе тюркоязычных народов» атты кандидаттық жұмысында (1987 ж.) қазақ, хакас, алтай, қырғыз және өзге де түркі халықтары эпосындағы әйел бейнесін салыстырмалы-типологиялық аспектіде қарастырады. Жүсіп Баласағұн мұрасының қазақ әдебиетімен байланысын арнайы зерттеу нысанына айналдырған **Асқар Егеубаевтың** «Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу білік» поэмасының қазақ әдебиетінің дамуына идеялық-көркемдік әсері: дәстүр, поэтика және аударма мәселелері» атты кандидаттық диссертациясы (1989 ж.) көне түркі дидактикалық мұрасын ұлттық әдеби дамудың идеялық-көркемдік арналары контексінде пайымдайды.

Қорытынды

Қазақстандағы әдебиеттанымдық түркологияның қалыптасу тарихын зерделеу бұл бағыттың терең тарихи-рухани қабаттардан бастау алатын көпарналы интеллектуалдық процесс екенін көрсетеді. Оның ілкі бастаулары әл-Фараби, М. Қашқари, Ә.Науаи және З. Бабыр сынды ортағасырлық түркі-ислам ойшылдарының поэзия, тіл, көркем сөз, әдеби тіл, рухани таным туралы толғаныстарынан көрінсе, кейінгі дәуірлерде бұл желі фольклорлық-этнографиялық жинақтау, шығыстану аясында зерделеу, ұлттық ғылыми ой мен академиялық жүйе арқылы біртіндеп орнықты.

Ш. Уәлихановтан басталған тарихи-танымдық және фольклортанулық бағдар XX ғасыр басындағы ұлттық зиялылар еңбегінде ғылыми-мәдени мазмұнға ие болып, А. Байтұрсынұлы мен М. Әуезов еңбектерінде әдебиеттанудың ішкі ұғымдық жүйесі мен тарихи-әдеби негіздері арқылы тереңдей түсті. 1926 жылғы Бірінші түркологиялық конгресте түркі халықтарының тілі, жазуы, әдебиеті мен мәдени мұрасын біртұтас ғылыми кеңістікте зерттеу қажеттігінің көтерілуі бұл бағыттың халықаралық және интеграциялық мәнін күшейтті. Кеңестік кезеңдегі идеологиялық шектеулерге байланысты тежелген ғылыми ізденістердің қомақты нәтижелері 1960-жылдардың соңынан 1980-жылдарға дейінгі аралықта қарқынды жүргізілген диссертациялық зерттеулердің корпусы негізінде (Б.Кенжебаев, М. Жолдасбеков, Х. Сүйіншәлиев, Ә. Қоңыратбаев, А. Қыраубаева, А. Егеубаев, Ш. Ибраев, Л. Екшембеева) айқындалды.

Алғыс: Зерттеу ҚР ҒЖБМ Ғылым комитетінің BR31715839 «Әдебиеттану мен өнертану саласындағы іргелі зерттеулер: академиялық сабақтастық пен жаңа парадигмалар» бағдарламасын іске асыру аясында орындалды.

Әдебиеттер

1. Lamazhaa Ch. K. The Turkic Cultural World of Russia: Loci, Problems, and Research Prospects. New Research of Tuva, 2025, no. 3, pp. 371-388 (In Russ.). DOI: https://doi.org/10.25178/nit.2025.3.22.
2. Кононов А.Н. Түркология // Дүниежүзі түркологиясының тарихы / Құраст. Ш.И.Ибраев, К.Н.Келімбетов. – Алматы: Раритет, 2019. – Б. 18-27. ISBN 978-601-250-307-4
3. Қыдыр Т.Е. Әлішер Науаидің «Мухәкәмәтул-луғәтәйн» шығармасының түркітану саласындағы маңызы // Turkic Studies Journal. – 2021, Volume 3, Number 3. – Б. 37-46. DOI: http://doi.org/10.32523/2664-5157-2021-3-37-46.
4. Захир ад-Дин Бабыр // Тарих – адамзат ақыл-ойының қазынасы. Он томдық. – Астана: Фолиант, 2005. Т.3. – Ортағасырлық тарихи ой. – Б. 127-140. ISBN 9965-612-16-1

5. Смағұлов Ж. Ежелгі дәуірдегі әдеби таным арналары (VI-XIV ғғ.) // Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы. Екі томдық. 1-том. – Алматы: ҚазАқпарат, 2008. – Б. 11-32. ISBN 978-601-03-0003-3
6. Уалиханов Ш. Статьи, переписка. – Алматы, 1949. – 169 с.
7. Khalid, Adeeb. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1998. 335 p.
8. Әнес Ғ. Көрнекті тілші-ғалым һәм түркітанушы (Алаш қайраткері Халел Досмұхамедұлының белгісіз қыры) // Қазіргі заманғы түркологияның ғылыми даму миссиясы және Ғұбайдолла Айдаров феномені: халықаралық ғылымитеориялық конференция материалдары. – Ақтау, 2021. – 161 б. ISBN 978-601-308-543-2
9. Байтурсынов А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 208 с.
10. Әуезов М.О. Әдебиет тарихы // Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 4-том: Зерттеулер, оқулықтар, әдеби нұсқалар: 1924-1930. – Алматы: Дәуір; Жібек жолы, 2014. – 454 б.
11. Выступление Ахмета Байтурсынова// Первый Всесоюзный тюркологический съезд 26 февраля – 6 марта (стенографический отчет). - Общество обследования и изучения Азербайджана. – Баку, 1926. – С. 167-395.
12. Сейданов Қ. Әуезов – Орта Азия төрінде. – Yangi nashr, 2017. – 330 б. ISBN 978-9943-22-304-2
13. Қосан С., Құрманғали Г. Ежелгі және орта ғасырлар әдебиеті бөлімі // М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты. 50 жыл. – Алматы: Арда, 2011. – Б.25-39. ISBN 9965-778-68-х
14. Кенжебаев Б. Көне әдебиет туралы. Студенттерге материал. – Алматы, 1969. – 96 б.
15. Піралиева Г. Мырзатай Жолдасбеков // Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы. Екі томдық. 1-том. – Алматы: ҚазАқпарат, 2008. – Б. 610-617. ISBN 978-601-03-0003-3
16. Қоңыратбаев Ә. Қазақ эпосы және түркология. – Алматы: Ғылым, 1987. – 368 б.

References

1. Lamazhaa Ch.K. The Turkic Cultural World of Russia: Loci, Problems, and Research Prospects [The Turkic Cultural World of Russia: Locations, Problems, and Research Prospects]. New Research of Tuva, 2025, no. 3, p. 371-388. DOI: https://doi.org/10.25178/nit.2025.3.22
2. Kononov A.N. Turkologiia [Turkology] // Duniiezhuzhi turkologiiasynyn tarihy [History of World Turkology] / Qurast. Sh.I. Ibraev, K.N. Kelimbetov. – Almaty: Raritet, 2019. – P. 18-27. (in Kazakh)
3. Qydyr T.E. Alisher Nauaidin «Mukha kematul-lughatein» shygarmasynyn turkitanu salasyndagy manyzy [The Significance of Alisher Navoi's «Muhakamat al-Lughatayn» in Turkology] // Turkic Studies Journal. – 2021, Vol. 3, No. 3. – P. 37-46. (in Kazakh). DOI: http://doi.org/10.32523/2664-5157-2021-3-37-46
4. Zakhir ad-Din Babyr [Zahir al-Din Babur] // Tarikh – adamzat aqyl-oinyn qazynasy [History – The Treasure of Human Thought]. 10 vols. – Astana: Foliant, 2005. Vol. 3: Orta gasyrlyq tarihi oi [Medieval Historical Thought]. – P. 127-140. (in Kazakh)
5. Smagulov Zh. Ejelgi dauirdagi adebi tanym arnalary (VI–XIV gh.) [Sources of Literary Knowledge in Antiquity (6th–14th Centuries)] // Qazaq adebiettanu gylymynyn tarihy [History of Kazakh Literary Studies]. 2 vols. Vol. 1. – Almaty: QazAqparat, 2008. – P. 11-32. (in Kazakh)
6. Ualikhanov Sh. Stat'i, perepiska [Articles, Correspondence]. – Almaty, 1949. – 169 s. (in Russian)
7. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1998. – 335 p.
8. Anes G. Korknemdi tilshi-gylym ham turkitanushy (Alash qayratkeri Khalel Dosmukhamedulynyn belgisi qyry) [Outstanding Linguist and Turkologist (Unknown Aspect of Alash Figure Khalel Dosmukhameduly)] // Qazirgi zamanqy turkologiianyn gylymi damu missiiasy zhane Ghubaidolla Aidarov fenomeni [Scientific Development Mission of Modern Turkology and the Ghubaydolla Aidarov Phenomenon]: international conference proceedings. – Aktau, 2021. – 161 p. (in Kazakh)
9. Baitursynov A. Adebiet tanytqish [Literary Guide]. – Almaty: Ana tili, 1992. – 208 p. (in Kazakh)

10. Auezov M.O. Adebiet tarihy [History of Literature] // Shygarmalarynyn elu tomdyq tolyq zhinagy [Fifty-Volume Complete Works]. Vol. 4: Zertteuler, okulyktar, adebi nusqalar: 1924-1930 [Studies, Textbooks, Literary Versions]. – Almaty: Dauir; Zhibek zholy, 2014. – 454 p. (in Kazakh)
11. Vyistuplenie Akhmeta Baitursynova [Speech of Akhmet Baitursynov] // Pervyi Vsesoiuznyi turkologicheskii s'ezd 26 fevralia – 6 marta (stenograficheskii otchet) [First All-Union Turkological Congress (Stenographic Report)]. – Baku: Obshchestvo obsledovaniia i izucheniia Azerbaidzhana, 1926. – P. 167-395. (in Russian)
12. Seidanov Q. Auezov – Orta Aziia torinde [Auezov in the Arena of Central Asia]. – Yangi nashr, 2017. – 330 p. (in Kazakh)
13. Kosan S., Qurmanghali G. Ejelgi zhane orta gasyrlar adebieti bolimi [Ancient and Medieval Literature Section] // M.O. Auezov atyndagy Adebiet zhane oner instituty. 50 zhyl [Institute of Literature and Art named after M.O. Auezov. 50 Years]. – Almaty: Arda, 2011. – P. 25-39. (in Kazakh)
14. Kenzhebaev B. Kone adebiet turaly [About Ancient Literature]. – Almaty, 1969. – 96 p. (in Kazakh)
15. Piralieva G. Myrzatai Zholdasbekov [Myrzatai Zholdasbekov] // Qazaq adebiettanu gylymynyn tarihy [History of Kazakh Literary Studies]. Vol. 1. – Almaty: QazAqparat, 2008. – P. 610-617. (in Kazakh)
16. Konyratbaev A. Qazaq eposy zhane turkologiia [Kazakh Epic and Turkology]. – Almaty: Gylym, 1987. – 368 p. (in Kazakh)

А.К. Калиева
Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова,
050010, Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, 28
ORCID: 0000-0003-2645-0918
e-mail: almira0906k@gmail.com

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИТЕРАТУРНО-ФОЛЬКЛОРНОГО НАПРАВЛЕНИЯ В ТЮРКОЛОГИИ КАЗАХСТАНА (ОТ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ ДО СОВЕТСКОЙ ЭПОХИ)

Аннотация. Литературоведческая тюркология позволяет осмыслить исторические истоки национальной литературы как многоуровневую духовно-культурную систему, сформированную на пересечении общего языкового основания, мифопоэтической памяти, эпической традиции, письменного наследия и цивилизационной преемственности. В статье рассматриваются пути формирования литературно-фольклорного направления в тюркологии Казахстана от средневековых духовно-интеллектуальных истоков до системы академических исследований советского периода. Основная цель исследования заключается в системном определении исторических оснований, научной преемственности, объектов изучения и методологической значимости тюркологического направления в казахстанском литературоведении. В качестве объекта исследования рассмотрены средневековые тюркские письменные памятники, фольклорно-этнографические материалы XIX века, национальная литературно-теоретическая мысль начала XX века, а также диссертационные исследования 1960-1980-х годов. В статье применены историко-литературный, сравнительно-типологический, историко-поэтический, герменевтический методы и метод систематизации. Результаты обзорного анализа показывают, что значительная часть фундаментальных исследований, проводившихся с целью расширения хронологических границ истории казахской литературы, находится в академической преемственности со школой Б. Кенжебаева. В результате исследования установлено, что литературоведческая тюркология способствовала осмыслению древнетюркского, средневекового, эпического, суфийско-дидактического и фольклорного пластов в контексте национального литературного процесса. Научная значимость статьи определяется осмыслением казахской литературы в преемственной связи с общетюркским культурно-цивилизационным пространством. Практическая ценность исследования заключается в возможности использования его результатов в курсах по истории казахской литературы, тюркологии, фольклористике и сравнительному литературоведению. Кроме того, в статье рассматриваются связь литературно-фольклорной тюркологии с научными школами Казахстана, процесс ее институционализации через диссертационные исследования, а также необходимость нового осмысления древнего наследия в контексте современных литературоведческих парадигм.

Ключевые слова: литературоведческая тюркология, история литературы, тюркское письменное наследие, фольклорно-эпическая традиция, историческая поэтика, сравнительное литературоведение, научная школа.

A.K. Kaliyeva
M.O. Auezov Institute of Literature and Art,
050010, Republic of Kazakhstan, Almaty, 28 Shevchenko Str.
ORCID: 0000-0003-2645-0918
e-mail: almira0906k@gmail.com

THE LITERARY AND FOLKLORIC TREND IN KAZAKHSTAN'S TURKOLOGY (FORMATION FROM THE MIDDLE AGES TO THE SOVIET ERA)

Abstract. Literary Turkology makes it possible to conceptualize the historical origins of national literature as a multilayered spiritual and cultural system formed at the intersection of a common linguistic foundation, mythopoetic memory, epic tradition, written heritage, and civilizational continuity. The article examines the pathways in the formation of the literary and folkloric trend in Turkology in Kazakhstan, from its medieval spiritual and intellectual origins to the system of academic research developed during the Soviet period. The main purpose of the study is to systematically identify the historical foundations, scholarly continuity, objects of study, and methodological significance of the Turkological trend in literary studies in Kazakhstan. The objects of the research include medieval Turkic written monuments, nineteenth-century folkloric and ethnographic materials, national literary-theoretical thought of the early twentieth century, and dissertation research of the 1960s-1980s. The study employs historical-literary, comparative-typological, historical-poetic, hermeneutic methods, as well as the method of systematization. The results of the review analysis show that a significant part of the fundamental research aimed at expanding the chronological boundaries of the history of Kazakh literature is academically continuous with B. Kenzhebayev's school. The study establishes that literary Turkology contributed to the interpretation of ancient Turkic, medieval, epic, Sufi-didactic, and folkloric layers within the context of the national literary process. The scholarly significance of the article lies in its interpretation of Kazakh literature in continuity with the common Turkic cultural and civilizational space. The practical value of the study is determined by the possibility of applying its results in courses on the history of Kazakh literature, Turkology, folklore studies, and comparative literary studies. In addition, the article addresses the connection of literary and folkloric Turkology with scholarly schools in Kazakhstan, the process of its institutionalization through dissertation research, and the need to reinterpret ancient heritage in the context of contemporary literary paradigms.

Keywords: literary turkology, history of literature, Turkic written heritage, folkloric and epic tradition, historical poetics, comparative literary studies, research school.

Автор туралы мәліметтер

Қалиева Альмира Қайыртайқызы – филология ғылымдарының кандидаты, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты бас директорының ғылым жөніндегі орынбасары, Қазақстан Республикасы, Алматы, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2645-0918, e-mail: almira0906k@gmail.com.

Сведения об авторе

Калиева Альмира Каиртаевна – кандидат филологических наук, заместитель генерального директора по науке Института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Республика Казахстан, Алматы, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2645-0918, e-mail: almira0906k@gmail.com.

Information about the Author

Almira Kaliyeva – candidate of philological sciences, Deputy director general for science at the M.O. Auezov Institute of literature and art, Almaty, Republic of Kazakhstan, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2645-0918, e-mail: almira0906k@gmail.com.

Редакцияға енуі 21.04.2026
Жариялауға қабылданды 29.06.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-11
ҒТАМР: 16.01.21

А.Д. Амренов[1], Т.Б. Қабышев[2*]
[1]Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
140002**,** Қазақстан Республикасы, Павлодар қ., Торайғыров көшесі, 58
[2]Шәкәрім университеті,
071412**,** Қазақстан Республикасы, Семей қ., Глинка көшесі, 20 А
[*]e-mail: talgat_kabyshev@mail.ru
[*]ORCID: 0009-0007-7254-9472

ҚОҚАШ (ҚАРАСАЙ) ЕСЕНГЕЛДІҰЛЫНЫҢ (1840-1923) «ДҮНИЕ ҮШІН ҒИБРАТНАМА» ТОЛҒАУЫНЫҢ ИДЕЯЛЫҚ-МАЗМҰНЫ

Аңдатпа. Жаһандану жағдайында ұлттық рухани мұраны зерделеу, оның ішінде дәстүрлі әдебиеттегі адамгершілік-имандылық құндылықтарды ғылыми тұрғыдан қайта бағалау ерекше маңызға ие. Осы тұрғыдан алғанда XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында өмір сүрген ақын Қоқаш (Қарасай) Есенгелдіұлының шығармашылық мұрасын зерттеу қазақ әдебиеттануының өзекті мәселелерінің бірі.

Мақаланың мақсаты – ақынның «Дүние үшін ғибратнама» толғауының идеялық-мазмұндық желісін, дүниетанымдық негіздерін, көркемдік жүйесін және тәрбиелік-дидактикалық мәнін кешенді түрде талдау арқылы оның қазақ әдебиеті тарихындағы орнын анықтау.

Зерттеу барысында тарихи-функционалдық, герменевтикалық және компаративтік (салыстырмалы-тарихи) талдау әдістері қолданылды. Шығарманың мазмұны қазақтың дәстүрлі дүниетанымы, исламдық құндылықтар, сопылық ілім және ұлттық моральдық-этикалық ұстанымдар тұрғысынан сараланды. Нәтижесінде толғаудың идеялық негізінде исламдық таным мен дәстүрлі ақындық поэзияның өзара сабақтастығы жатқандығы анықталды. Сонымен қатар шығармадағы адамгершілік, имандылық, өткінші дүние, өмірдің мәні мен рухани кемелдену мәселелері жүйелі түрде талданып, олардың қазіргі қоғам үшін де тәрбиелік және ағартушылық маңызы дәлелденді. Зерттеу нәтижелері Қоқаш Есенгелдіұлының әдеби мұрасын ғылыми айналымға кеңірек енгізуге, қазақ әдебиетіндегі діни-дидактикалық бағыттың ерекшеліктерін тереңірек тануға және ұлттық әдеби мұраны кешенді зерттеуге жүйеленді.

Тірек сөздер: коммуникативтік ситуация, автор бейнесі, идеялық мазмұн, дидактика, діни терминдер, діни дүниетаным, ғұмырнамалық дидактика.

Кіріспе

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиеті – ұлттық сана-сезімнің оянуымен, ағартушылық идеялардың белең алуымен және адамгершілік-дидактикалық бағыттың тереңдеуімен ерекшеленетін күрделі кезең. Осы дәуірде өмір сүріп, артына өшпес рухани мұра қалдырған бірегей тұлғалардың бірі – Қоқаш (Қарасай) Есенгелдіұлы (1840-1923). Оның шығармашылық мұрасы халқымыздың дүниетанымы мен этикалық құндылықтарын бейнелейтін құнды қазына болып табылады. Ақынның сан қырлы мұрасының ішінде өмірлік мәні мен тәрбиелік сипаты жағынан ерекше орын алатын туындысы – «Дүние үшін ғибратнама» толғауы.

Бұл шығарманың бүгінгі күндегі өзектілігі – заман алға жылжығанымен, адам баласының рухани кемелденуі, моральдық құндылықтарды сақтауы және өмір мен өлім, фәни мен бақи тұрғысындағы пәлсапалық ізденістерінің ешқашан мәнін жоймайтындығында. Туынды атауы айтып тұрғандай, бұл – дүние қуып, фәнидің өткінші қызығына алданған пендеге бағытталған үлкен адамгершілік мектебі, өнегелі өсиеттер жиынтығы.

Мақаланың мақсаты – Қоқаш Есенгелдіұлының «Дүние үшін ғибратнама» толғауының идеялық-мазмұндық желісін жан-жақты талдап, оның ағартушылық-тәрбиелік мәнін ашу. Зерттеу барысында ақынның адам, қоғам және заман туралы толғаныстары, діни-сопылық және гуманистік көзқарастарының өзара сабақтастығы сараланады. Бұл тақырыпты зерделеу ұлттық әдебиет тарихындағы аз зерттелген тұлғалардың шығармашылығын жүйелеуге және бүгінгі қоғамның рухани қажеттілігін өтеуге септігін тигізеді.

Әдістер мен материалдар

Зерттеу жұмысының негізгі эмпирикалық материалы ретінде Қоқаш (Қарасай) Есенгелдіұлының (1840-1923) «Дүние үшін ғибратнама» толғауының Қазан қаласындда басылған кітабы (1907) және әртүрлі жинақтарда жарық көрген басылымдары алынды. Сонымен қатар, ақын өмір сүрген дәуірдің тарихи-әлеуметтік көрінісін айқындайтын мәліметтер, XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиеті мен діни-ағартушылық ой-пікірдің даму үрдістерін сипаттайтын ғылыми еңбектер (әдебиеттанушы ғалымдар мен тарихшылардың зерттеулері) көмекші дереккөз ретінде пайдаланылды.

Толғаудың идеялық-мазмұндық тереңдігі мен көркемдік ерекшеліктерін жан-жақты ашу үшін әдебиеттану ғылымында қалыптасқан келесі кешенді әдістер қолданылды:

Тарихи-функционалдық әдіс: Туындыны ақын өмір сүрген кезеңнің (XIX ғ. соңы – XX ғ. басы) тарихи, әлеуметтік-саяси және мәдени контексімен байланыстыра отырып, шығарманың өз дәуіріндегі атқарған рөлі мен бүгінгі күндегі маңызын айқындау мақсатында қолданылды.

Герменевтикалық (мәтінді түсіндіру) әдіс: «Дүние үшін ғибратнама» толғауының мәтіндік деңгейіндегі діни-сопылық терминдерді, философиялық ұғымдарды талдап, ақынның туындыға арқау еткен жасырын астарлы ойлары мен негізгі идеяларын (авторлық позициясын) тереңірек ұғыну үшін пайдаланылды.

Нәтижелер мен талқылау

Кейінгі жылдарда халқымыздың тарихын, мәдениетін, салт-дәстүрін жалпы рухани болымысын жаңа заман биігінен қарап, жаңаша көзқараста жаңғырту міндеті қойылып отыр. Бұған үкімет тарапынан арнайы бағдарлама жасалып «Мәдени мұра» аясында біраз істер атқарылды. Бағдарламаны жүзеге асыру жылдарында тарихқа, археологияға, этнографияға, жаңа энциклопедиялық сөздіктерге байланысты кітаптар шығарылды. Олардың арасында: «Бабалар сөзі», құрамына Еуропа, Америка, Австралия, Африка, Азия мемлекеттерінің әдеби шығармашылығы кіретін «Әлемдік әдебиет кітапханасы», «Қазақ әдебиетінің тарихы», «Қазақ халқының ежелгі заманнан қазіргі кезге дейінгі философиялық мұрасы», «Әлемдік мәдениеттанушылық ойлар», «Экономикалық классика», «Әлемдік философиялық мұра» сериялары бар.

Өкінішке орай қазан төңкерісіне дейін Санкт Петербург, Қазан, Уфа, Орынбор, Ташкент, Семей қалаларындағы баспаханалардан шыққан қазақ кітаптарының осындай іс-шаралардан тыс қалып келе жатқандығы.

А.Г. Каримуллиннің айтуынша, қазақ тілінде шыққан алғашқы кітап – «Киссаи Тамимдарды» 1866 жылы Ш. Хусаинов шығарған. Қазанда ол 6 рет – 1882, 1895, 1896, 1906, 1913 жж. баспадан шығарады. Ш. Хусаиновтың жеке баспасы болмағандықтан Қазанның түрлі баспасына тапсырыс беріп отырған [1].

Ү. Субханбердинаның деректеріне қарағанда қарағанда қазақ тілінде шыққан бірінші кітап 1807 жылы жарық көрген «Сейфүлмәлік» болып есептеледі [2].

Еділ бойында және Орал маңында 500 атау кітап 2186305 данамен шығарылды. Оның ішінен 474 атаулы кітаптардың 2037480 данасы Қазанда басылып шықты. XIX ғ. екінші жартысында Қазанда қазақ тілінде 114 кітап шыққан, оның жалпы тиражы жүздеген мың дана болған [1]. Кеңес дәуіріне дейін Ресейде, қазақ аймақтарын қоса қанда 1100 атау қазақ кітаптары шығарылды.

Осы кітаптардың қатарында өткен ғасырдың басында баспа арқыл қазақ еліне кең тараған қазақ кітаптарының бірі – Қоқаш (Қарасай) Есенгелдіұлының «Дүние үшін ғибратнама» кітабы.

Алдымен кітап авторының өзіне тоқталып өтсек, Қоқаш Есенгелдіұлы 1840 жылы Зайсан көлінің батыс бөлігін тұтастай иеленіп жатқан қалың Найман елінде дүниеге келген. Жоғарыдағы баспа бетін көрген кітабынан басқа Қоқаштың ел арасында ауызша, жазбаша тараған өлеңдері де бар. Сондай бірнеше шумақ өлеңі Шығыс Қазақстан облысы Көкпекті ауданы Қарағандыкөл ауылының молласы Ыбырайым ақсақалдың жеке архивінен табылған болатын. Қолдан-қолға өтіп сарғайып әбден тозған, араб әрпімен таңбаланған қос бет қағаздың көп жері өшіп, оқуға жарамасыз болып қалған осы өлең шумақтары алғаш рет

«Жанай шежіресінде» жарияланды. Мұнда Қоқаш қажының өзінің туып-өскен жері, атамекені, ата-бабалары туралы біраз мағлұматтар кездеседі. Өлең мазмұны негізінен туған жермен қоштасу сарыныда жазылған:

Қарғыба, Базар қалды бізден аңырап,
Біз көштік Қарғыбадан қойдай маңырап...
...Аман бол *Базар - Боғас* ата мекен,
Атамыз таңдап жүріп қонған екен.
Көрмесем сағынатын бие сауым....
...Кереметтен Матай алып кетіп еді,
Бола тұр сен де есен *Қалба тауым*...
...Аман бол *Қарабұлақ, Ақсуатым*,
Айнала қонатұғын *Жанболатым.*
Маныста малдың бәрін қырып алып,
Жүдеді жаяу жүріп азаматым [3].

Комуникативтік ситуациядағы *Қарғыба, Базар, Боғас, Қарабұлақ, Қалба тау* – барлығы заттық-оқиғалық фон тудырып тұрған тілдік фактілер Зайсан ойпатында ауа жайылып жатқан топонимдер, қазір де осы атаумен аталады. Қоқаш қажының ата қонысы, кір жуып, кіндік кескен туған жері.

Жастайынан білімге құштар болып, араб-парсы тіліндегі кітаптарды оқып, Ислам дінінің шариғат ережелерін, Құранды оқудың тәжуиттік амал-тәсілдерін меңгереді:

Он екімде ел жайын танып білдім.
Молладан сабақ оқып сауат ашып,
Оқысам түркі кітап аттай желдім.
13 пен 14-ке келгеннен соң,
Халал, харам екеуін айырып білдім.
Құранда тәнуин, идғам , ихфа, изһар,
Мәд уәджиб, мәд мұттасыл бәрін білдім.
3 фарсы, 2 араб кітап оқып,
Нәдәуір кыр халқына молла болдым.
Фарыз, уәджиб, мұстахап, халал, харам,
Сүннәт, мубах айырып оны білдім [4].

Өлең жолдарында мәтін тудырушы автордың бейнесі көрінеді. Автор бейнесі, тікелей өз атынан пафосты «меннің айтылуы арқылы берілген. Өлең жолдарында орта дәрежелі діни білімнің пәндік аталымдары түгелге жауық аталған. Мұндағы тәнуин, идғам, ихфа, изһар, мәд уәджиб, мәд мұттасыл аталымдарының барлығы Құранды оқытудағы араб тілінің дыбыстық жүйесінің: дауысты, дауыссыз, созылыңқы дыбыстардың, дыбыс кідірістерінің аталым терминдері болса, фарыз, уәджиб, мұстахап, халал, харам, сүннәт, мубах аталымдары шариғат ғылымының терминдері. Бұлардың барлығы «Ғылым сарф», «Ғылым наху», «Мантиқ», «Кәлам», «Тассауф», «Ғылым фикһ», «Хадис», «Тәфсир», «Мұхтасар», «Бидан», «Шарх Ғабдулла», «Ғауамил» сияқты пәндерді меңгеру үшін де керек білім бастауы. Бұлардың негізі Құранды тәжуитпен дұрыс оқытып, мағанасын тәпсірлеп, тәуилдеп меңгерту үшін оқытылатын пәндер мен шарғи заңдар, діни дүниетанымға қатысты ғылыми кітаптар. Қоқаш қажының бұл ғылымдарға да жүйрік екенін осы толғауының мазмұнынан, тиісті жерлерде Құран аяттары мен Хадис сөздерін тұтастай қолдануынан байқауға болады.

Қоқаш Есенгелдіұлының ата-тегі былай тарқатылады: Найман ішінде Жолымбет - Назар - Жанболат - Жанай - Байбол - Торғай, - Базар - Тілеміс, Тілемістен - Тана мырза, Есенгелді, Есенгелдіден - Қоқаш қажы, Қожамсейіт, Айымқожа.

Бұдан көріп отырғанымыздай Қоқаш қажы кезінде Арғын, Найманға ел басқару ісімен, ағартушылық, демеушілігімен танымал болған Тана мырзаның немере інісі болып келеді. Ол туралы өзінің ғұмырнамалық толғауында былай дейді:

Болғанда атам Базар, ағам Тана,
Ұлына төрт Байыстың болған пана.

Сахараға мешіт салып, дін үйретті,
Құдайым жаратар ма мұндай дана!
Фақырлар күндіз-түні қонақ болып,
Дұға қып кетуші еді мейір қана.
Солардың бәрі кетіп, бізге жетті,
Уай, халқым бұ да ғибрат ойла сана [4].

Тана мырзаға қатысты осы аймақтың тарихын зерделеп жүрген шежірелі қария Ақаш Жүнісұлы біраз дерек береді: «Тана Тілемісұлы 1803 жылы туған. ...1842 жылдың 10-қарашасынан 1854 жылдың 24-желтоқсанына дейін «Мұрын-Назар» болыстығының правителі Тана мырза Тілемісұлы болды.

Тана Мұрын, Жанай елінде беделді би де болды. Қайырымды, мейірімді, қолы ашық болғандықтан, мырза атанады. Тана мырза 1853 жылы Ертіс өзенінің Зайсан көлінен бөлініп ағатын тұсына таяу өз қаражатымен мешіт салдырады. Жаңадан орныққан ауыл аты да Тана мешіті атанады. Тана мешіті 75 жылдай діни қызмет орны болып Кеңес үкіметі орнаған тұста 1928 жылы мешіт бүліншілікке ұшырайды, ауыл орны иен қалып, ондағы тұрғындар жан-жаққа босып кетеді.

Тана мырза өз тұсында қарауындағы халықтың білім алуына да көп көңіл бөлген. Көкпекті жерінде қазақ балаларына арнап тұңғыш мектеп салдырды. Шорға жерінде «Ақмектеп» деген атпен әйгілі мектеп болған. Білім беруші ұстаздық жайын да ескерген. Үш бірдей жерде мешіт ашқан.Тана мырзаның бұл ісі Меккеге барып қажы атанғанмен бірдей және үлкен адамгершілік, имандылық, қайырымдылық ісі болмақ. Өзі де жан-жақты өнері бар, сегіз қырлы, бір сырлы адам болыпты.

Билігімен қатар, Тана мырза аға сұлтан да болған. Ел аралағанда ақын, балуан, және әншілерді ертіп жүретін болған» [5].

Тана мырзаның інісі Қоқаш қажының өзі де:
Би болдым Жанай-Көнші деген елге,
Жаманға қылған қайыр кетер селге.
Тананың бір інісі би болды деп,
Дүбірім кетіп еді талай жерге.
Шамамның келгенінше әділ болдым,
Болмадым тентекпенен жақындауға.
Шариғат бұйырмаған істі көрсем,
Көңілім сірә болмады мақұлдауға.
Байғұстың қатардағы биі болдым,
Төртеудің төбедегі бірі болдым.
Тентек пенен тексізге дұшпан болып,
Момынның Құдай деген пірі болдым.
Орта жүздің ішінде сөзден қайтпай,
Қамалға қарсы шапқан ірі болдым.
Бай мен фақыр екеуін бірдей көріп,
Фақырдың мекен қылар жері болдым.
Аруақ пен жәрдем болып бір Құдайдан [4], - деуіне қарағанда ел ішінде сыйлы, беделді билердің қатарында болған.

Белгілі абайтанушы Б. Байғалиев «Абай өмірбаяны архив деректерінде» атты зерттеуінде Қоқаш қажының 1885 жылы Қарамола съезіне қатысқаны туралы туралы мынадай дерек келтіреді: «Шар төтенше съезіне Абай қатарлы катысып, Зайсан уезі қазақтары атынан ережеге қол қоюшылардың бірі – Қоқаш Есенгельдин кезінде:

Шүкірлік, туғаныма мың ай болды,
Көп жасап, өміріме көңілім толды.
Бас қосқан Орта жүздің жиынында,
Алдымда Жұмақан мен Абай болды, - деп, жыр шығарған екен. Бұған қарағанда, Шар төтенше съезінде Абайдың үш төбе бидің бірі болып сайланып, билік құрғандығы анықтала

түседі. Бір шумақ кәделі жырда Абаймен бірге аты аталатын Жұмақан Зайсан уезінің биі ретінде съезге қатысып, ережеге 37 - болып қол қойған. Ол - қазақ арасынан алғашқы аға сұлтандық лауазымға (1844) тағайындалған белгілі штабс - капитан Қисық Тезековтың бел баласы. Ал өлеңнің авторы Қоқаш қажы ұзақ жылдар болыс, би қызметін атқарған, 1908 жылы Қазан қаласынан «Дүние үшін ғибратнәме» атты өлең жинағын шығарған, өз ортасына беделді, белгілі болған азамат. Қоқаш қажы ережеге 38 - болып кол қойған» [6].

1916 жылғы 25 маусым күнгі жарлығымен орыс патшасы қол астындағы отарланған қазақ, қырғыз, өзбек, тәжік, түркімен сияқты бұрын әскери қызметке алынбаған халықтардың 19 бен 31 жас аралығындағы азаматтарын майданның қара жұмысына алу жарлығына қол қояды. Бұған қарсы қазақ халқы наразылық танытып әр аймақта көтеріліс болғаны тарихтан мәлім. Осындай қарсылық көрсеткендердің бірі Мұрын-Жанай елінің атқамінерлері Мүрсәлім болыс пен Қоқаш қажы болды. Бұл туралы Қ.Алтынбаев «Ақсуат» атты тарихи-өлкетанымдық еңбегінде айтып кетеді: «Патша үкіметінің қазақтан солдат алу саясатына жалғыз Мүрсәлім болыс қана қарсы болады. Мүрсәлім қол астындағы Қыржы, Мұрын руларын көтеріп Қытайға өтіп кетуге бет алады.

Қалбадан жексенбі күн халық көшкен,
Айрылды жақсы - жаман ақыл - естен.
Түйенің үш күн, үш түн қомын алмай,
Қарғыба, Базарға кеп, бірақ шешкен.

Қоқаш қажы өзіне ерген елу - алпыс адаммен арғы бетке өтіп кетеді. 1917 жылы Қазан төңкерісіне байланысты Қытайға ауып барғандардың да көзі ашылады» [7].

Кейін Қоқаш қажы мен Мүрсәлім болыс соңдарынан ерген адамдарымен қоса, туған жерінің құшағына оралды. Елі үшін, жері үшін қызмет етіп, артына азын-аулақ өлеңдерімен жазба мұра қалдырған «Қоқаш қажыға 83 жасында 1923 жылы өз жерінен топырақ бұйырды» [7].

Ал енді Қоқаш қажының баспа жүзін көрген «Дүние үшін ғибратнама» кітабына келсек, кітап 1907 жылы Қазанда Кәримия баспасында тасқа басылған. Негізгі мазмұны өз өмірінің белестерін, алған білімі, жастық шақтағы ойнақтап жүріп от басқан қателіктері, қартайғандағы ой-толғаныстарын тәпіштеп баяндайды. Яғни өзінің өмір белестерін, көрген білгендерін, өмірден түйген тәжірибесін поэзия тілімен діни дидактикалық сарында жеткізеді.

Адам баласының өмір белестерін сипаттап толғаған шығармалар қазақ әдебиетінде баршылық. Бұл тақырып жалпытүркілік әдебиетте «Күлтегін» жырынан басталады:

Әкем қаған өлгенде інім Күлтегін жеті жаста қалды.
Он жаста Ұмай текті шешемнің бағына інім Күлтегін ер атанды.
Он алты жасқа келгенде ағам қағанның ел-жұртын сонша молайтты.
...Жиырма бір жасында Чача Сенүнмен айқастық
...Күлтегін жиырма алты жасқа келгенде қырғыздарға қарсы аттандық...
...Күлтегін сол соғыста отыз жаста еді,
Алып Шалшы атқа мініп шабуылға ұмтылды
...Күлтегін қой жылы, он жетінші күні өлді
...Күлтегін өлгенде қырық жеті жаста еді, [8]

Қазақтың төл әдебиетінде XYIII ғасырдағы Бұқар жыраудың «Жиырма деген жасыңыз..» толғауы, одан кейінгі Шал ақынның (1748-1819) «Үш-төрттен талап еттім асық жинап», «Он бестегі жасым-ай», Мәделі Жүсіпқожаның (1816-1888) «Басында қатыра судан болдық пайда», Құлтума Сармұратұлының (1840-1915) «Өмір туралы», Базар жыраудың (1842-1911) «Жігіттік», «Жиырма бес», Ақан серінің (1843-1913) «Жастық шақтар», Кердері Әбубәкірдің (1861-1905) «Сырқау болып жатқанда айтқан өлеңі», Шораяқтың Омарының (1878-1924) «Өмір өрнектері», Тұрмағамбет Ізтілеуұлының (1882-1939) «Өмір өткелдері» толғаулары жастық шақ, кәрілік, адам өмірінің белестері жайлы ғұмырнамалық-дидактикалық туындылар. Бұлардың барлығына ортақ сарын фәни дүниенің жалғандығы,

дүниенің өтуі, адам баласының бұ дүниедегі тіршілігінің мәні жайындағы діни фәлсәфалық толғаныстар.

Қоқаш қажының да толғауы осы аңсардан туған шығарма, өмір кезеңдерін діни танымдық, имани-адамгершілік тұрғысынан жырлайды. Толғаудың құрылымдық, мазмұндық жүйесі де діни шығармалар тәсілімен жазылған:

Сөйлеймін бисмиллаh деп сөзді бастап,
Қолыма өлең жаздым қалам ұстап.
Құдая фақырыңды жарылқа деп,
Сабах, шам тіленемін көзді жастап.
немесе,
Атыңнан айналайын зү-л -Жәләлім,
Белгілі бір өзіңе менің халім- деп Жаратушыға мұнажат етіп,
кейде,
Мұхаммед айналайын үмметіңмен,
Махшарда барша құлға қыл шафағат,- деп Мұхаммед пайғамбарға салауат етіп,
енді бірде
Достыңның ғасы жәфи үмметіне,

Төрт жары пайғамбардың бергіл мәддәд, – деп Осман, Омар, Әбубәкір, Әли шадиярларға медет етеді. Бұл ақынның діндарлығын, ислам қағидаларын жетік білетіндігін аңғартады.

Қоқаш қажының толғауының бір ерекшелігі – сол тұстағы діни-ағартушылық әдебиетте кеңінен сөз болған тақырып Алланы танудың ғылыми негіздері көрсетілген. «Мән әарафа нәфсуhу фақад әарафа раббуhу» яғни «Өзін таныған Алланы таниды» хадисін негізге ала отырып, өзінің айтуынша «Өзімнің зат сифатым танысын деп, Жаратып бізді қылды адами пәк», деп Алла тағаланың Адамды жаратудағы құдіретін ақын өлеңмен былай жеткізеді:

Асылымыз әб*, бәд*, аташ*, хак*,
Жаратты бізді сонан рәбу – л - Әфләк*.
Өзімнің зат сифатым танысын деп,
Жаратып бізді қылды адами пәк.
Халал, харам екеуін айырсын деп,
Көз, құлақ, ақыл берді фәһім идрак*.
Он сегіз мың ғаламнан афзал дейді,
Бәрінен махлұқаттың қылып зерек [4]
немесе:
Жаратты әб, хәк, аташ, бәд,
Бұл төрттен түзетті джисм бәниад [4]

Мұндағы: әб –су, бәд - топырақ, аташ - от , хак – ауа, яғни Алла тағаланың Адам атаның тәнін (джисми бәниад – адам денесі) алғаш жаратқандағы қосылыстар. Бұлардың дәлелі Құран аятында да негізделген: «Ол сондай Алла, әр нәрсенің жаратылысын көркемдестіреді. Адам баласын жаратуды балшықтан бастайды. Сосын оның нәсілін бір жайсыз судың негізінен жаратты. Сосын оны бейнелеп, ішіне өз рухын үрледі. Сондай-ақ сендерге есту, көру және түсіну қабілетін берді. (32-Сәжде, 7-9-А). Осыған байланысты Мәшһүр Жүсіп: «Құдай тағаланың жаратқан нәрсесінде ақылдан ғазиз уа шариф нәрсе жоқ, дәнемеге қосыла алмай, жалғыз өзі неменеге жарайды.

Жаннан аяулы, онан қадірлі не нәрсе бар, дәнемеге қосылмай жалғыз өзі тұрғанда ол неменеге жарады, Бұл екеуі (ақыл мен жан) қанмен қосылып еді, үшеуі бір жерге бас қосқан соң, мінекей біз адам болып отырмыз. Адамның адам болып тұрғаны –осы үшеуінің бір жерге бірігуінен. Бұлардың басын бір араға қосып, біріктіріп тұрған – от, су, топырақ, жел – төртеуі бір жерге жиылумен дене болды» [9], -деп адам жаратылысының құпиясын дін ғылымына негіздей отырып (Құран аятары, Хадис сөздері т.б), тереңнен қарастырады.

Осы алғашқы жаратылыстан кейінгі адам өмірінің одан ары қарай өтуін Қоқаш қажы ата мен ананың себебінен бастайды:

Әуелі бір қасықтай ақ су едім,
Атамыздан анаға себеп келдім.
Одан соң қырық күнде қан болдым,
Және 20 күннен соң ләхм болдым.
Мұнан соң 20 күнде сүйек жасап,
Және ет болып сүйекке киім болдым.
Мұнан соң сурет жасап жан берді де,
Тоғыз ай он күннен соң дүниеге келдім.
Тоғыз ай он күннен соң түстім жерге,

Еш нәрсені білмеймін пәлен дерге [3], -деп ары қарай өзінің саналы өмірінен бастап 65 жасқа дейінгі ғұмырын баяндайды. Әр өмір кезеңінің мәнін ашып (балалық, жастық, жігіттік, ой тоқтатқан, орта жас)

Осы діни ағартушы ақындар өлеңдерінде интермәтіндік байланыс бар. Мәселен осы тақырыптағы Нарманбет Орманбеттің «Бала қайдан» толғауы:

Бір еркек бір әйелмен жұпты болмақ,
Махаббат, ойын-күлкі мықты болмақ.
Бой балқып, сүйек толқып, көңіл иіп,
Әйелі Алла жазса жүкті болмақ.
Ұйымақ қатыра сөл қатық болып,
Қан болып, шеміршек боп, жатып толып.
Ет-сүйек, инсан сипат біте бастар,
Бесінші ай тебірендірмек жан кеп қонып .
Сол сурет бес ай жанды, төрт ай жансыз,
Тұншықпай тар қапаста сүтсіз, нансыз,

Тәңірім тәрбие еткен қандай шебер!? [10] мәтін аралық байланысты көрсетеді. Бұлардың түп нұсқасы Құран аяттарында жатыр.

Қорытынды

Қоқаш (Қарасай) Есенгелдіұлының «Дүние үшін ғибратнама» толғауының идеялық-мазмұндық желісі мен көркемдік сипатын кешенді түрде талдау барысында мынадай негізгі тұжырымдар жасалды:

Ұлттық құндылықтар діңгегі: «Дүние үшін ғибратнама» – жай ғана діни-дидактикалық туынды емес, ол XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының рухани-моральдық дағдарысына қарсы бағытталған, ұлттық тәрбиенің негіздерін насихаттайтын шығарма [11].

Толғаудың тілі шұрайлы, афоризмдер мен метафораларға бай [12]. Қоқаш Есенгелдіұлы күрделі философиялық және діни ұғымдарды қарапайым халық тілімен, өткір де бейнелі теңеулермен жеткізе отырып, шығарманың эстетикалық әсерін күшейткен.

Түйіндей айтқанда, Қоқаш Есенгелдіұлының «Дүние үшін ғибратнама» толғауы – қазақ әдебиеті тарихындағы ойшылдық-ағартушылық бағыттың жарқын үлгісі. Ақынның бұл рухани мұрасы бүгінгі жаһандану заманында да өзінің өзектілігін жойған жоқ. Оны тереңірек зерттеп, жас ұрпақтың санасына сіңіру – қазіргі қоғамның рухани жаңғыруы мен ұлттық бірегейлікті сақтау ісіне қосылатын үлкен үлес болып табылады.

Әдебиеттер

1. Каримуллин А.Г. Книги и люди. – Казань: Татарское книжное издательство, 1985. – 304 с.
2. Субханбердина Ү., Сейфуллина,Д. Қазақ кітабының шежіресі. – Алматы: Рауан, 1996. – 285 б. ISBN 5-625-01404-3
3. Қыдырханов М. Жанай шежіресі. – Павлодар: Кереку, 2005. – 368 б.
4. Қоқаш қажы. Дүние үшін ғибратнама. – Қазан: Кәримия баспасы, 1907. – 32 б.
5. Жүнісұлы А. Шежірелі тау қойнауы. – Алматы: Өнер, 2003. – 384 б.

6. Биғалиев Б. Абай өмірбаяны архив деректерінде. – Алматы: Қазақ университеті, 2001. – 208 б.
7. Алтынбаев Қ., Жұмахан Е. Ақсуат. – Алматы: Қазақстан, 1998. – 320 б.
8. Жолдасбеков М. Орхон ескерткіштері. – Астана: Фолиант, 2001. – 400 б.
9. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Шығармалары: 11 томдық. Т. 11. – Павлодар: ЭКО ҒӨФ, 2007. – 418 б.
10. Нарманбет Орманбетұлы. Кер заман: өлеңдер. – Алматы: Алаш, 2004. – 320 б.
11. Kusanov C., Kakenova A., Adilkhanova Ж. Oriental style in the works of Kazakh poets. Turkic Studies Journal, № 5(2), – 2023. – P. 167-184. – DOI**:** https://doi.org/10.32523/2664-5157-2023-2-167-184.
12. Sapashev O. The works of Yasawi and the Sufi movement as the basis of Kazakh literature and literary language. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series, 148(3), – 2024. – P. 184-194. – DOI**:** https://doi.org/10.32523/2616-678X-2024-148-3-184-194

References

1. Karimullin A.G. Knigi i lyudi [Books and People]. – Kazan: Tatarskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1985. – 304 p. (In Russian)
2. Subkhanberdina U. Seifullina D. Qazaq kitabynyng shezhiresi [Chronicle of the Kazakh Book]. – Almaty: Rauan, 1996. – 285 p. – ISBN 5-625-01404-3 (In Kazakh)
3. Qydyrkhanov M. Zhanai shezhiresi [The Genealogy of Zhanai]. – Pavlodar: Kereku, 2005. – 368 p. (In Kazakh)
4. Qoqash qazhy. Dunie ushin ghibratnama [Admonition for the World]. – Qazan: Karimiya baspasy, 1907. – 32 p. (In Kazakh)
5. Junisuly A. Shezhireli tau qoinauy [In the Valley of the Genealogical Mountains]. – Almaty: Oner, 2003. – 384 p. (In Kazakh)
6. Bighaliev B. Abai omirbayany arkhiv derekterinde [Abai's Biography in Archival Documents]. – Almaty: Qazaq universiteti, 2001. – 208 p. (In Kazakh)
7. Altynbaev Q. Zhumakhan E. Aqsuat [Aksuat]. – Almaty: Qazaqstan, 1998. – 320 p. (In Kazakh)
8. Zholdasbekov M. Orkhon eskertkishteri [The Orkhon Inscriptions]. – Astana: Foliant, 2001. – 400 p. (In Kazakh)
9. Mashhur Jusip Kopeiuly. Shygarmalary. Vol. 11 [Collected Works. Vol. 11]. – Pavlodar: EKO GOF, 2007. – 418 p. (In Kazakh)
10. Narmanbet Ormanbetuly. Ker zaman: olender [The Time of Decline: Poems]. – Almaty: Alash, 2004. – 320 p. (In Kazakh)
11. Kusanov S. Kakenova A. Adilkhanova Zh. Oriental style in the works of Kazakh poets. Turkic Studies Journal. 2023;5(2):167–184. DOI: 10.32523/2664-5157-2023-2-167-184
12. Sapashev O. The works of Yasawi and the Sufi movement as the basis of Kazakh literature and literary language. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series. 2024;148(3):184–194. DOI: 10.32523/2616-678X-2024-148-3-184-194

А.Д. Амренов[1], Т.Б. Кабышев[2]*
[1]Павлодарский педагогический университет имени Әлкея Маргулана,
140002, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Торайгырова, 58.
[2]Шәкәрім университет,
071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Глинки, 20 А.
*e-mail: talgat_kabyshev@mail.ru
*ORCID: 0009-0007-7254-9472

ИДЕЙНО-СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАЗИДАТЕЛЬНОЙ ПОЭМЫ «ДҮНИЕ ҮШІН ҒИБРАТНАМА» КОКАША (КАРАСАЯ) ЕСЕНГЕЛЬДЫУЛЫ (1840-1923)

Анотация. В условиях глобализации особую значимость приобретает изучение национального духовного наследия, в том числе научное переосмысление нравственно-этических ценностей, отражённых в традиционной литературе. В этом контексте исследование творческого наследия поэта Кокаша (Карасая) Есенгельдыулы, жившего в конце XIX – начале XX века, является одной из актуальных задач казахского литературоведения. Цель статьи – определить место произведения «Дүние үшін ғибратнама» в истории казахской литературы посредством комплексного анализа его идейно-содержательной основы, мировоззренческих концепций, художественной системы и воспитательно-дидактического значения. В ходе исследования были использованы историко-функциональный, герменевтический и сравнительно-исторический методы анализа. Содержание произведения рассматривается с позиций традиционного казахского мировоззрения, исламских ценностей, суфийского учения и национально-нравственных принципов. В результате установлено, что идейной основой произведения является преемственность исламского мировоззрения и традиционной казахской поэзии. Кроме того, системно проанализированы проблемы нравственности, духовности, бренности земной жизни, смысла человеческого существования и духовного совершенствования, а также обоснована их воспитательная и просветительская значимость для современного общества. Результаты исследования способствуют более широкому введению литературного наследия Кокаша Есенгельдыулы в научный оборот, углублению представлений об особенностях религиозно-дидактического направления казахской литературы и дальнейшему комплексному изучению национального литературного наследия.

Ключевые слова: коммуникативная ситуация, образ автора, идейное содержание, дидактика, религиозные термины, религиозное мировоззрение, биографическая дидактика.

A.D. Amrenov[1], T.B. Kabyshev[2]*
[1]Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University,
140002, Republic of Kazakhstan, Pavlodar, 58 Toraygyrov Str.
[2]Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey 20A Glinka Str.
*e-mail: talgat_kabyshev@mail.ru
*ORCID: 0009-0007-7254-9472

THE IDEOLOGICAL AND THEMATIC ANALYSIS OF KOKASH (KARASAI) ESENGELDYULY'S (1840-1923) DIDACTIC POEM DÜNIE ÜŞIN ĞIBRATNAMA

Abstract. In the context of globalization, the study of the national spiritual heritage, including the scholarly reinterpretation of moral and ethical values reflected in traditional literature, has become increasingly important. In this regard, the study of the literary legacy of Kokash (Karasai) Esengeldyuly, a Kazakh poet who lived in the late nineteenth and early twentieth centuries, represents one of the significant issues in Kazakh literary studies. The purpose of this article is to determine the place of the poem *Dünie üşin Ğibratnama* ("Admonition for the World") in the history of Kazakh literature through a comprehensive analysis of its ideological and thematic content, worldview foundations, artistic system, and educational and didactic significance. The research employs historical-functional, hermeneutic, and comparative-historical methods. The poem is examined from the perspective of the traditional Kazakh worldview, Islamic values, Sufi teachings, and national moral and ethical principles. The findings demonstrate that the ideological basis of the work lies in the continuity between Islamic thought and the traditions of Kazakh poetic literature. Furthermore, the study systematically analyzes the themes of morality, spirituality, the transience of worldly life, the meaning of human existence, and spiritual perfection, substantiating their educational and enlightening significance for contemporary society. The results contribute to a broader integration of Kokash Esengeldyuly's literary heritage into academic discourse, deepen the understanding of the religious and didactic tradition in Kazakh literature, and promote further comprehensive research into the national literary heritage.

Keywords: communicative situation, image of the author, ideological content, didactics, religious terms, religious worldview, biographical didactics.

Авторлар туралы мәлімет

Амренов Адилбек Даутбекович – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан, e-mail: adilbek.61@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8705-599X.

Қабышев Талғат Болатұлы – филология ғылымдарының кандидаты, Шәкәрім университеті, қазақ филологиясы кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: talgat_kabyshev@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-7254-9472.

Сведения об авторах

Амренов Адилбек Даутбекович – кандидат филологических наук, профессор, Павлодарский педагогический университет имени Әлкея Маргулана, Павлодар, Республика Казахстан, e-mail: adilbek.61@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8705-599X**.**

Кабышев Талгат Болатович – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры казахской филологии НАО «Шәкәрім университет», Республика Казахстан, Семей, e-mail: talgat_kabyshev@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-7254-9472.

Information about authors

Adilbek Amrenov – candidate of philology, professor, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: adilbek.61@mail.ru,3ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8705-599X.

Talgat Kabyshev – candidate of philological sciences, senior lecturer, Department of kazakh philology Shakarim university, Republic of Kazakhstan, Semey, e-mail: talgat_kabyshev@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-7254-9472.

Редакцияға енуі 12.04.2026
Жариялауға қабылданды 30.06.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-12
IRSTI: 17.71.91

P. Auyesbayeva[1], S. Kadirkhanova[*2], S. Seilbek[3]
[1,3]M.O. Auezov Institute of Literature and Art,
050010, Republic of Kazakhstan, Almaty,28 Shevchenko str.
[2] Al-Farabi Kazakh National University,
050040, Republic of Kazakhstan Almaty, 71 Al-Farabi Avenue
[*]ORCID: 0009-0004-2416-1957
[*]e-mail: sandugash_kadirkhanova@mail.ru

AIMAN -SHOLPAN: THE INTERSECTION OF FOLKLORE TRADITION AND MODERN APPROACHES

Abstract. The article provides an extensive analysis of the scholarly perspectives on the poem «Aiman-Sholpan» that have developed from the 19th to the 21st century. It identifies how researchers' genre classifications have changed over time, interpreting the work as a lyrical epic, a love narrative, a ballad-type story, a historical epic poem, or a dastan. The study also notes that only one version of the poem has survived and that it was published multiple times in Kazan editions. The main scholarly viewpoints of S.A. Kaskabasov, M. Gabdullin, K. Zhumaliev, M.O. Auezov, and M. Akynzhanov are compared, highlighting their distinct approaches to genre, historical context, and poetic analysis. Particular attention is given to systematizing scholarly views on conflicting notions about the poem's characters (the image of Kotibar, Aiman as a new model of the female character, and the confrontation between tradition and modernity). The article focuses on the poem's historical foundation, its compositional structure, the socio-ideological implications of its characters, and its assessment as a text at the intersection of folklore tradition and modernity. The study demonstrates the complexity of the genre nature of Aiman-Sholpan and confirms that scholars of different periods have consistently viewed it as a multilayered epic work. In addition, Aiman-Sholpan serves not only as a work of art, but also as a guardian of the spiritual and cultural memory of the people, a carrier of aesthetic taste and moral values. The results of the study allow a deeper understanding of the relationship between Kazakh folklore and written literature, as well as literary and theoretical systematization.

Keywords: poem, text, plot, motive, image, folklore, hero.

Introduction

Opinions on the poem «Aiman-Sholpan» span the period from the 19th to the 21st centuries. However, none of them are identical. Regarding the poem's genre, scholars have at various times called it a love poem, a lyrical epic, a ballad, a historical epic, or a dastan, examining the work from various genre perspectives. Each scholar has their own conclusions. This demonstrates that the

poem has been the subject of scholarly attention throughout various eras. As a result of systematic research, all these opinions have been collected and comprehensively analyzed. In accordance with modern scientific advances, it has been scientifically established and confirmed that the historical nature of folklore differs from its literary counterpart.

Methods and Materials

The text of the poem «Aiman-Sholpan» and related scholarly works were used as research materials. The study used comparative-historical, genre-structural, intertextual, functional-narratological, and motif-typological methods of analysis. The poem's oral dissemination and its incorporation into written texts were examined within the framework of M. Parry and A. Lord's theory of oral-formulaic composition. A historical-comparative method was employed to analyze changes in scholarly understanding between the 19th and 21st centuries, while genre-structural analysis focused on the poem's plot, composition, and character system. Intertextual analysis was used to compare the presentation of individual narrative approaches and motifs in the poem with other folklore texts. The narrative function of the characters was determined using a functional-narratological approach, and the manifestations of stable epic motifs in Kazakh and world folklore were compared using a motif-typological analysis.

Results and Discussion

The poem «Aiman-Sholpan» is a lyrical-epic and epical work reflecting the social life of 19th-century Kazakh society and the confrontation between the tradition and modernity. The epic harmoniously depicts both historical figures (Kotibar, Arystan) and representatives of the new era (Aiman, Sholpan, Alibek). The character of Aiman differs from the female heroines of previous epics: thanks to her intelligence and resourcefulness, she peacefully resolves conflicts. The characters of Kotibar and Maman demonstrate the role and limitations of old customs and traditions in society. The composition and plot of the poem combine traditional elements of Kazakh folklore with real events, uniting archaic motifs and the social innovations of the new era.

Currently, only one version of the poem «Aiman-Sholpan» is known to us. However, the name of the poet who performed it remains unknown. The work itself was published in Kazan five times before the revolution in 1896, 1898, 1901, 1906, 1910 and 1913. It was recorded and published by Zhusipbek kozha Shaikhulislamuly. A summary of the poem was published in 1901 in the Torgay newspaper (No. 17). And in 1902, the Torgay regional news (No. 62) published the poem in Kazakh. All these publications repeat the 1896 version. Subsequently, this same version was republished several times after the Kazan Revolution, already in the Soviet years (1939, 1957) [1].

S.A. Kaskabassov classifies this work as a «lyric-epic (ballad) poem» and, using this poem as an example, demonstrates that folklore, changing in response to the demands of life, is enriched by new genres. At the same time, he warns about the conventionality of such an analysis [2].

The scholar emphasizes that the events described in this poem are not historical and explains the inclusion of historical figures such as Kotibar and Arystan by the fact that in the 19th century, the hero Kotibar was widely known among the Younger Zhuzes, but prior to this, there was no separate heroic poem dedicated to him. Therefore, the poets included his image in the narrative for the purpose of glorifying him. In addition, the researcher notes that Kotibar retains the traditional attributes of the hero such as his proud disposition and simplicity, his weapons, his war horse and other characteristic features. Thus, the researcher refutes the prevailing opinions of his time, which interpreted Kotibar as «an immoral batyr, incapable of understanding the spirit of the new and yearning for the old», and, instead, characterizes him as «a hero striving to preserve his dignity as a batyr and a man and demanding due respect». The poem's central theme is not the struggle between old and new, but rather the depiction of individual fate and family problems. To explore these themes, the poets drew on the traditions of ancient fairy tales and epic poetry, which are analyzed from several perspectives.

First of all, it should be noted that the work begins with a prologue, traditional for epic poetry: Maman, from the Tama clan, the richest man, has no children. Thus, the text reveals the motif of childlessness, a common theme in epic folklore. However, in the poem «Aiman-Sholpan», this motif is further developed: despite the absence of a son, Maman enjoys the highest respect, while

Kotibar, who has both sons and daughters, challenges this respect, which leads to conflict.

S. Kaskabassov views this episode differently than scholars, who explain it as a typical conflict between two people. According to the scholar, this represents a violation of an ancient social norm. According to traditional beliefs, a man without a son had a lower social status and was not particularly respected. In traditional culture, a son was perceived as the successor and heir to the family line, so his absence was considered a serious flaw. In epic works, this motif is usually accompanied by the experiences of a childless couple and their social discomfort. For example, in the epic «Alpamys Batyr», Baibori and Taldyk remain childless for a long time, experience deep suffering, and turn to holy places with prayers for a child, this emphasizes the importance of procreation in the public consciousness [3].

Against this backdrop, the situation in the poem «Aiman-Sholpan» becomes particularly clear: the childless Maman occupies a place of honor in the golden yurt, while Kotibar, who possesses both wealth and children, finds himself in a less honorable position. This insults his dignity and diminishes his honor. Thus, the conflict in the work is explained not by a personal rivalry between the two people, but by a violation of the traditional epic norm associated with childlessness and social status.

However, Maman, boasting of his wealth, insults Kotibar, calling him poor. This behavior by Maman further inflames Kotibar's anger. Declaring that the golden yurt belongs to him, Kotibar, believing that Maman has violated the customs of his ancestors and humiliated him, raids his village and takes his two daughters captive [2]. Thus, the scholar, examining the poem from a different analytical perspective, demonstrates a renewal of the ancient plot: in the poem «Aiman-Sholpan», traditional plots such as an enemy attack on a village in the absence of a young man (batyr), the capture of his wife, an attempted forced marriage, and the hero's pursuit of his wife (bride) and her liberation are presented in accordance with later realities of Kazakh life. Moreover, Kotibar's confrontation is not national in nature, but is directed against one rich man, which is reminiscent of the «baranta» (hostage taking) common in the Kazakh steppes, and his raid on the village of Maman is depicted as an attempt to punish the violator of tradition, make him repent, and also to protect his dishonor and take revenge.

Considering the insult inflicted on him the greatest humiliation of his time, he retaliates by placing Maman-bai's two daughters on a camel backwards, thereby returning the insult in its most severe form of humiliation for a girl, as it was perceived in that era. The value of S. Kaskabassov's opinion lies in his substantiation that Aiman's character combines both certain traits of women from ancient fairy tales and epics, as well as new traits emerging among 19th-century Kazakh women, and in demonstrating this by comparing her image with other female characters. Furthermore, he advanced new conclusions regarding the historical connection between Arystan and Alibek, as well as their depictions in poems.

According to M. Gabdullin, the events in the poem «Aiman-Sholpan» are taken from real life. The main characters of the poem, Kotibar and Arystan, are historical figures. According to historical data, Kotibar was the son of Bersen, and Arystan was the son of Tinali. Bersen and Tinali are the children of the same person. They came from the Shekty clan and the Tileukabak subclan; they lived in what is now the Shalkar district of the Aktobe region. Kotibar and Arystan lived until the middle of the last century [4]. T. Shoigarin writes: «Kotibar was born in the eleventh aul of the Shalkar district of the Aktobe region, and his descendants exist to this day». In turn, Tynym Birmanov notes: «Kotibar's grave is located in the Klyuchevoy district of the Aktobe region. Kotibar was killed by order of the sultans-bays and descendants of the khans, who paid a man named Zhankaska. Arystan and Yeset found his body with difficulty and announced his burial. At the same time, there is no historical information about the heroes of the poem – Aiman, Sholpan and Alibek [5].

According to historian M. Akynzhanov, this poem originated in the early second half of the last century, that is, during the completion of Kazakhstan's accession to Russia. However, none of the literary scholars who have commented on this issue provide an exact date for the poem's origin, but they all agree that its plot is based on real events [6].

M. Gabdullin notes: «The poem «Aiman-Sholpan» arose from the idea of depicting social relations in a Kazakh village after the era of reforms, as well as the changes and innovations that had entered public and everyday life. It reveals its main idea through the depiction of the characters and actions of the poem's main characters. In this regard, the characters in the poem are divided into two groups. The first are supporters of the old way of life, former customs and traditions. These are representatives of the feudal system, which is disappearing from the social scene – Kotibar and Maman. The second are youth who support the emerging capitalist relations and the innovations in public life based on them. These are Aiman, Arystan, Alibek, and Sholpan. They are presented in the poem as representatives of a new era beginning to penetrate Kazakh society and are distinguished by innovative actions and character traits not encountered before. Therefore, they are new heroes, previously unknown in Kazakh literature, born of a new era. Thus, the poem depicts the struggle between the old and the new, and the plot of the work is built on the disclosure of this confrontation» [6]. He further explains the conflict between Maman and Kotibar over family as a power struggle. At the same time, Kotibar's negative character traits are emphasized, such as rudeness, bluntness, harshness, irritability, arrogance, and boastfulness. However, despite this, his heroic qualities remain in the background, and he is presented as a one-sided, comical, outdated character. Let's take a closer look at this:

«In the poem, Kotibar and Maman are depicted as witnesses to the passing of the feudal system. Just as their era had become obsolete, so too had they themselves become obsolete, they had become unnecessary, worn-out people. However, they do not acknowledge their backwardness, they yearn for the old days, strive for them, continue to fight and compete, taking appropriate actions. In the folk poem this is assessed as «vanity, a useless thing» and ridiculed. This is not simply a mockery of Kotibar and Maman. At the same time, their passing era, their old customs, as well as their character and actions, incompatible with the conditions of the new time, are ridiculed. The poem presents them as an obstacle to the progress of the Kazakh people, people unnecessary in the new historical conditions. From the perspective of new aspirations and new conditions, the poem criticizes Kotibar and Maman, and through them, the old way of life and traditions alien to the people» [6].

«Arystan, like Aiman, understands that Kotibar's stubbornness will lead to a major quarrel and conflict. Therefore, he seeks to prevent further unrest among the people. He seeks a sign that the issue can be resolved. To this end, he agrees with Aiman's wishes and decides to bring Sholpan home, and he manages to convince Kotibar, who was opposed to this, to change his mind. From this moment on, Arystan and Aiman become people who care about the well-being of the country. He supports Aiman's every reasonable action. He fulfills the wish of Yeset, which he called a «baigazy (gift)», without submitting to Kotibar's whims. His goal was not to deprive Aiman of her people and her beloved husband, but to thwart Kotibar's intention: «I will take Aiman as a concubine». If Kotibar had again provoked unrest and made Aiman his concubine, relations between the peoples would not have improved and would have escalated into a bloody war. Understanding this, Arystan sought to prevent a stalemate. Sholpan's return home and the fulfillment of Yeset's wish were the result of Arystan and Aiman's concern for the well-being of the people» [6].

Like Aiman, Arystan becomes the reason for the two peoples to reach agreement and reconciliation. As a sign of this reconciliation, he marries Sholpan. Accepting Sholpan as his equal wife and life partner, Arystan unites with her sincerely, wholeheartedly, and with all his love.

«Although the poem does not describe Alibek and Sholpan in detail, it seems they, too, are generations of a new era. In this regard, they complement Aiman and Arystan. Nevertheless, Alibek's character is revealed, albeit slightly, in the poem. He participates in trade and seems to support the new capitalist elements penetrating Kazakh society. One notable manifestation of Alibek's character is his attack on Kotibar, in which he brought 1,400 men. This attack is not only revenge on Kotibar, but also a manifestation of the strength of the people who have risen up against old customs, robbery and seizure of property, as well as against their supporters» [6].

Scholar M. Gabdullin notes that the main feature of «Aiman-Sholpan», in terms of its compositional structure and narrative, is its plot built on a tense conflict and the nature of this

conflict distinguishes it from other folklore genres: it depicts the disputes and contradictions unfolding in the life of Kazakh society, where the old gives way to the new. Socially, the poem contrasts representatives of a bygone era and supporters of the old order with the new people, the youth, praising and exemplifying the latter.

M. Auezov, who has thoroughly studied the poem «Aiman-Sholpan» and used its dramatic basis, offers the following characterization of the poem in his extensive work «Kazakh Epic and Folklore» [7]:

- first, the name of this epic's author is unknown; the work was transmitted and disseminated orally for a long time. Consequently, this means that its original version was subject to selection and revision over time;

- second, since some of the characters in «Aiman-Sholpan» (Kotibar, Yeset) are historically well-known figures, it can be assumed that the poem was written in the middle of the last century.

- thirdly, the poem's artistic structure contains relatively few of the exagerations characteristic of classical epic poetry; instead, realistic depictions of Kazakh everyday life predominate. The poem reflects several contradictions in Kazakh society. One of these is rivalry and envy among the nobility. The mutual enmity between Maman-bai and the warrior Kotibar arises from an arrogant desire to prove «who is stronger». During this confrontation, the «victorious» warrior Kotibar subsequently fails to conquer Aiman, whom he wanted to marry, and finds himself in an awkward position, demonstrating that the era of brute, ostentatious force has passed.

Meanwhile, the scholar K. Zhumaliyev, considering «Aiman-Sholpan» [8] as a lyrical epic, comes to the conclusion that the work arose after the popular uprising led by Isatay and Makhambet. He reveals the features of its plot structure, line of conflict and composition, defining it as a poem and evaluating it as a new type, located at the intersection of lyrical epic and historical poem, combining elements of both genres. As evidence of the historical basis of the characters in the poem, he refers to significant events in the history of the Western region and cites a number of facts. According to the scholar's conclusion: «The first fact: on December 13, 1837, when Isatay and Makhambet were defeated by Zhangir and crossed to this bank of the Zhayıq, their main goal was to unite the local clans, gather an army and again move with armed force against the Khan's Horde. However, it became clear that these plans would not be so easy to implement. This was due to the fact that among some influential clans, the Alimuli and Bayuli, who lived on this bank of the Zhayıq, there was a strong inter-clan feud, arising from rivalries. Among the leaders speaking on behalf of the Alim clans were Kotibar Bersenuly, Arystan Tinaliuly, and Zhusipbi Kulenuly. Isatay and Makhambet, convinced that it was impossible to unite the people to strive for higher goals without ending the baseless and petty feuds and conflicts that fueled the enmity between these clans, began negotiations with the clan elders. They explained that such disputes and feuds were not improving, but rather worsening, the lives of most people and hindering their unification against the khan and the sultans. Ultimately, they demanded that the elders themselves act as arbitrators in their disputes, reach a mutual agreement, and reconcile among themselves». Further, referring to the historical poem by Igylman Shorekov «Isatay-Makhambet», the author quotes his words that the feud between Kotibar, Arystan and Zhusipbi, the son of Kulep, with the Adai clan ended after the edifying words of Isatay, and and under the leadership of Kotibar the parties came to an agreement.

Thus, the researcher, attempting to determine the years of life of the main characters of the poem «Aiman-Sholpan» based on historical facts, suggests that the events underlying the work took place in the first half of the 19th century. Noting that Kotibar apparently engaged in numerous conflicts with the Adai, Tama, and other clans, he believes that the theme and plot of the work focus not on love and affection, but on the rivalry and confrontation between the two founders. Consequently, the genre of the work is defined as a historical epic poem.

As already noted, K. Zhumaliyev was the scholar who first noticed that the poem «Aiman-Sholpan» exists in only one version and expressed his opinion on all of its editions. He confirms his point of view as follows: «These editions, with the exception of individual words, are practically indistinguishable from each other. The 1957 edition was taken from the 1939 edition of «Folk Poems» and published without any changes. The editors of this edition were supposed to provide a

brief overview and commentary on the previously published versions. This was not done. This should be taken into account when preparing the next edition» [8].

The researcher portrays Maman as a man obsessed with his wealth and narrow-minded, and describes Kotibar rather unfavorably. «Kotibar enters the battle like Maman. In this, he at least partially achieves his goal. He drives Maman away and places Aiman and Sholpan on a free camel. But this is where his achievements end, he is unable to carry out any of his plans. In the poem, he is depicted as a man proud of his fame as a hero, thinking neither about the past nor the future, insolent, empty, and reckless. His words are empty, and his deeds are insignificant; he lacks the qualities and traits of heroes capable of becoming an authority among the people; he sows discord among people, destroys society, is rude, impudent and dishonest. He considers himself better than everyone and places himself above others. But in fact, he turns out to be significantly inferior to those around him» [8].

The fact that Kotibar, in the vain hope of taking Aiman as a concubine, turns out to be a fool, loses in arguments, tries to court Aiman, falls into deception without noticing it, and takes Aiman's cunning for the truth – all these are comical situations, and they describe him as a stupid, limited person who does not notice the end of his prime and does not understand that the younger generation is much smarter and more cunning than him [8]. However, the scholar K. Zhumaliyev, unlike M. Gabdullin, also describes the heroic qualities of Kotibar. «Kotibar's heroism is inextricably linked with his recklessness. Heroism lies in the constant protection of his people from the attacks of foreigners, in taking into account the interests of not only one clan, but the entire nation. In the ancient epics, Kobylandy, Alpamys, and Targyn, though one descends from the Kipchaks, another from the Konyrats, and the third from the Nogaily, fight not against any other clan of their people, but against the common enemy of the Kazakhs. Reflecting on the thought: «Historians will say what was the role of the historical Kotibar», they draw attention to the peculiarities of the portrayal of the historical figure in literature and note that in the epic, Kotibar is also depicted as «a tribal leader who knew the Bayuls as strangers and the Alimuls as close; a hero with a narrow outlook, an unpleasant image, an oppressor, a representative of the ruling class» [8].

K. Zhumaliyev, examining the character of Aiman, notes: «Aiman is a new character, previously unseen in epic poems», emphasizing that her uniqueness lies not in beauty, tenderness, love, or heroism, but in her intellect. The fact that Aiman differs from other women precisely in her intellect is explained by a different goal set in the creation of her character. If we take, for example, Kurtka, Akzhunis, Gulbarshin, Nazim, and others, their participation in public life is manifested in their being worthy spouses of batyrs, the defenders of the people. If we exclude certain overly prophetic and mythological elements, their contribution to public life is realized only through these batyrs. One gives advice, contributing to the batyr's victory over the enemy, another supports him in difficult times, giving him strength, and so on. He argues that, «however, none of them directly intervenes in public affairs or assumes leadership», and emphasizes that, in response to new challenges in literature, a different, renewed type of female image has emerged [8]. Aiman's goal is to prevent hostility between the two peoples, reconcile them, and save themselves from Kotibar. She directs all her intelligence and cunning toward achieving this goal. In any endeavor, whatever she conceives, Aiman thinks far-sightedly and reasons broadly.

In turn, the researcher B. Azibayeva in her study «Aiman-Sholpan: A new look at the ancient epic» [9], notes that in popular literary criticism the poem «Aiman-Sholpan» has long been considered and published as part of love (romantic) epic works, and among the scholars who commented on it, she highly appreciated the sections of the monograph by K. Zhumaliyev «Problems of the Kazakh Epic and the History of Literature» [9], dedicated to «Aiman-Sholpan», in which the differences between the image of Aiman and female characters in other epics are analyzed. However, as a shortcoming, she notes that the work does not reveal the essence and nature of Aiman's character, as well as her inner world. Although she considers K. Zhumaliyev's conclusions, who classified the work's genre as historical, and Y. Duisenbayev's opinion that the poem lacks a love theme, to be unfounded, she nevertheless notes that in her monograph «The Kazakh Lyrical Epic» (1973), she places this work in the same category as «Kozy Korpesh – Bayan

Sulu» and «Kyz Zhibek». All researchers agree that the poem is based on events from the first half of the 19th century; it is emphasized that the work depicts real events without unnecessary hyperbole and that many characters actually existed at the time. It is noteworthy that, prior to the research of Kaskabassov and Azibayeva, all works devoted to «Aiman-Sholpan» examined the work exclusively from a literary perspective.

In her study of «Aiman-Sholpan», B. Azibayeva focuses on the plot. Most strikingly, the work, like many other epics, begins and ends with a feast (toi). It is well known that a traditional element of many epics and dastans is the exposition of the work, often accompanied by celebrations in honor of the long-awaited birth of a child, the wedding of newlyweds, or a funeral feast in honor of a respected person. For peoples who led a nomadic lifestyle, such large-scale celebrations naturally had significant social significance and played a significant role in public life.

The feast (toi) is usually described in detail. Sometimes the events that comprise the main plot of the work begin with just such a feast, which leads to a more complex plot. A similar situation occurs in «Aiman-Sholpan»: Kotibar and Maman-bai, invited to a feast, enter into an argument over a ceremonial yurt decorated with gold, each considering it worthy only of themselves. All studies devoted to the dastan «Aiman-Sholpan» indicate that the feud between Kotibar and Maman begins precisely because of the dispute over the yurt. However, Azibayeva believes that «a dispute between reasonable and authoritative tribal leaders, even over a yurt decorated with gold, appears unconvincing», and in this matter she relies on the following opinion of B. N. Putilov, set out in his work «Heroic Epic and Reality»: «The cause of the conflict should be sought in the epic subtext, which leads us to the general formulas of epic relationships; it reveals the epic logic, the norm in the behavior of the heroes, which seems illogical, reveals the regularity of what seemed random and strange...» [10].

Thus, the cause of the conflict in the work arises not from an external event, but from the internal structure of the epic motif. According to B. Azibayeva, in the story about Kotibar, he repeatedly criticizes Maman, calling him a «cunning man»: «You’re not going to squander and ruin everything, are you? Do you have a son to put in the saddle?» [10], which allows us to determine the true basis of the conflict in the work. In this case, the dispute over the yurt is merely a plot device, and the real cause of the confrontation is connected to the epic motif of childlessness, namely, Maman’s lack of a son.

It is well known that other dramatic situations related to the motif of childlessness are a constant element of the exposition of many epics. In some epics, childless couples are persecuted («Alpamys Batyr» [3]). That is, along with the grief of the lack of offspring, they experience insults and ridicule from those around them. As an example, we can cite the words from the poem «Kobylandy Batyr»: «At this feast there is no place for those who have no sons, and no joy for those who have no daughters» («Kobyland Batyr» [11]).

In the first story of the Book of Korkyt, childlessness is seen as a curse of Tengri, and it is said that others should also curse such people, that is, in an attempt to explain the reasons for the oppression of the childless [12]. However, this is likely a later explanation for an archaic custom. As Sh. Ibyrayev notes, this motif is associated with ancient beliefs and superstitions. In any case, the motif of oppressing the childless in early times was reflected in subsequent epic works. B. Azibayeva, in «Aiman-Sholpan», notes that here the motif is complicated by additional ideas and goals: Kotibar, believing Maman-bai to be childless and therefore weak and defenseless, not only intimidates him with the words «I will take away from you...» but also carries out his intentions. In other words, he exploits Maman’s lack of a son and his helplessness for his own personal gain.

In her opinion, «a quarrel at a feast ends with Kotibar raiding Maman’s village, stealing his cattle and daughters, deciding to take Aiman by force as a concubine. Thus, a tense personal relationship escalates into a family feud. The question naturally arises: «How to resolve this problem». Consequently, the fact that a minor domestic conflict escalates into a clash between two clans, as well as the methods and techniques for resolving this conflict, constitute the content of the dastan. The novelty of the researcher’s perspective lies in its approach to the issue from a different perspective than that of the aforementioned Kaskabassov.

This is confirmed by the following thought: «The captive Aiman, with the help of Kotibar's only son, Yeset, extends the wedding day by 60 days. This technique of «extending the time limit», used in cases where something contradicts the protagonist's interests and provokes his resistance, is well known in both Eastern literature and Kazakh folklore. A striking example of this technique can be found in the Arabic cycle of tales «One Thousand and One Nights» [13], where the method of «extending the time limit» underlies the creation of many tales».

This technique can also be seen in the tale «Shukasaptati» (Parrot's Tales) [13], where a wise parrot, by telling 70 stories, distracts its owner from from carrying out his plan to visit his mistress. In other words, the goal in both the first and last tales is the same: to delay an unfavorable event. In «A Thousand and One Nights», this is to delay Scheherazade's execution, and in «Shukasaptati», it is to prevent her from betraying her husband.

A similar incident occurs in both «Kyz Zhibek» and «Kambar Batyr». In «Kyz Zhibek», Zhibek, realizing that she will be forcibly married to Koren Khan, asks her father to arrange games for thirty days and a feast for forty days, in other words, she is granted a 70-day period [15]. The girl has no specific plan, but during this time, she feels she can avoid marrying a man she does not love. Indeed, Tolegen's younger brother, Sansyzbay, arrives and saves her from the forced marriage. From a motif-typological perspective, time serves as a means to an end in «A Thousand and One Nights», «Shukasaptati», and «Kyz Zhibek», but each of these works utilizes this device differently. In the poem «Aiman-Sholpan», Aiman uses the opportunity given to her to carry out her plan, thereby independently influencing the subsequent development of the plot. Along with her epic worldview, Aiman also possesses cunning and resourcefulness, qualities that are widespread in the dastan tradition. B. Azibayeva fully supports K. Zhumaliyev's opinion that «Aiman is a special character for the epic», and emphasizes: «Her uniqueness lies not in her beauty, faithfulness to love, or courage, but in her intellect». She confirms K. Zhumaliyev's characterization of Aiman as «beautiful, intelligent, quick-witted, cunning, eloquent» with examples from the text: «Aiman has a broad heart and a wise mind», «Aiman has mastered various arts since her youth», «Aiman has various tricks», «Aiman pleases her elders and deceives everyone, and at the same time, she has many tricks» [9].

The researcher deeply analyzes Aiman's character and examines her unique ability to contact with people, her knowledge of the people's customs, and her ability to use them to her advantage. These qualities include Aiman's ability to instantly recognize Arystan, who disapproves of Kotibar's actions, as a naturally fair and reasonable person, to befriend him, and to win his favor; her ability to deeply win the heart of Kotibar's only son, Yeset, through her cunning; and her ability to identify the weakness of Kotibar's wife, Tenge, and employ highly appropriate tactics. The scholar also formulates an interesting and consistent opinion regarding Tenge: «Tenge is Kotibar's youngest wife, and not only his favorite but also the mother of his only son. In Kazakh tradition, it is known that a woman who gives birth to a son exerts influence over her husband and enjoys a higher status than other women». Aiman understands this perfectly well: she quickly makes Tenge jealous and at the first opportunity tries to hurt her at the right moment. She even uses her name jokingly and recites poetry, angering her future rival. As a result, Tenge openly attempts to prevent the marriage of Kotibar and Aiman. Thus, the cunning and clever Aiman, figuratively speaking, undermines Kotibar's impenetrable fortress from within, providing a certain level of security and saving herself from the rapist's clutches. Her next goal is a peaceful resolution of the conflict». This study, which aims to re-analyze the dastan, examines how the dastan's folkloric features manifest themselves in how Aiman, realizing that her fiancé Alibek is away on a lengthy journey when Kotibar attacks the village, and upon his return, seeks revenge and reclaim his bride, devises a plan to resolve the conflict without bloodshed. Following this cunning plan, Aiman, like other characters in the epic tale, reconciles the distraught people and establishes peace, and the dastan concludes with a grand celebration.

From a functional-narratological perspective, Aiman is recognized as the main figure resolving the conflict in the poem. While in traditional epics this function is usually realized through the hero's strength and heroic deeds, in the poem «Aiman-Sholpan» the conflict is resolved

through reason, words, and agreement. This shift in the character's functions testifies to the revival of the ancient epic tradition in keeping with the social conditions of a later era.

As a result of the analysis, B. Azibayeva identifies a number of features that are not characteristic exclusively of the epic, and formulates them as follows:

1) The conflict was not resolved by armed struggle, a decision by elders, or bilateral peace negotiations; 2) the disagreements were settled not by a man, but by a woman; 3) the hero's main «weapons» are intellect, cunning, and reason. In addition, the researcher offers her own opinion about one of the main characters of the work, Kotibar. She notes three of his actions that seem illogical: «The first is saving Sholpan; the second is postponing the wedding with Aiman for 60 days at the request of Yeset; the third is succumbing to Aiman's deception by giving her the horse Baige-Kuren and weapons» [9].

Analyzing Kotibar's actions, the researcher notes that his magnanimity and nobility at the moment he decides Sholpan's fate contrast sharply with his portrayal as a cruel and tyrannical character at the beginning of the dastan. Furthermore, Kotibar's naivety is evident in his failure to notice Aiman's cunning when Yeset first asks him for «baigazy» (gift). Furthermore, B.N. Putilov confirms the connection between Kotibar's actions and folk customs (giving baigazy (gift)) as follows: «Behind the random, causeless, and analogous actions and decisions of heroes, there usually lies something deeply justified, logical, and rational. Behind them lies a certain knowledge of essential circumstances that must at some point manifest themselves and justify previous actions. But this knowledge does not belong to the heroes themselves; it simply constitutes an element of the structure of the epic plot; it exists and manifests itself outside the real, logical consciousness of the heroes, but as a kind of artistic matter, possessing its own power and obeying its own laws. Guided by this power, epic heroes perform strange, unexpected, and random actions. This dialectic of predestination and chance, their constant interaction, essentially creates the epic plot» [10].

Kotibar, believing Aiman's deception and displaying naivety, gives up his horse, which possesses the gift of sensing enemies, and his weapon. Consequently, ignoring the horse's warnings, he is ambushed and forced to agree to the terms.

The plots and motifs of the Kazakh heroic epic are also specifically studied in global folklore studies. Research focuses on the historical foundations of the Kazakh epic tradition, the ideals of heroism, and the poetic structure of the works [15-16].

B. Azibayeva's new perspective on the dastan can be summarized as follows: 1) the dastan «Aiman-Sholpan» is largely based on the plot of the «hero's struggle for his wife». It should be noted that it contains both archaic elements (the forced abduction of Aiman and Sholpan) and elements of a later era (robbery, looting).

While heroic epics traditionally revolve around a man's struggle against his wife's kidnappers and her recovery from the enemy [3], the dastan «Aiman-Sholpan» features an archaic plot: the heroine, thanks to her personal qualities, is freed from captivity. These plot models are characteristic not only of the Kazakh epic tradition, but also constitute one of the general patterns of the heroic epics of the Turkic peoples. Thus, N.K. Chadwick, studying the epic traditions of the peoples of Central Asia, noted that the motives of protecting the family, returning a spouse, and restoring disturbed social order occupy an important place in the structure of the heroic epic [17]. In turn, E.K. Legend considers the epic tradition as a reflection of the historical experience and cultural memory of the people, emphasizing that stable plot models and the system of heroic images are formed as a result of the long-term development of epic narrative [18].

2) The plot and content of the dastan are based on the archaic layer of epic narratives. However, as a rule, it appears in combination with other motifs and plots. Overall, compared to the plots and themes developed and sung in the heroic epics of our people, the «Aiman-Sholpan» dastan stands out for its uniqueness. The themes and conflicts of the dastan, as well as the methods for resolving them, are of a different nature.

3) The very fact that the dastan's main heroine is a woman is unusual.

4) The content of the dastan is primarily determined by such qualities as wisdom, resourcefulness, and sharpness of mind. Heroic and romantic components are relegated to the

background. Thus, in all her analytical conclusions, B. Azibayeva examines the poem «Aiman-Sholpan» within the framework of a narrative dastan.

A significant contribution to the modern understanding of the poetics and genesis of the poem «Aiman-Sholpan» was made by P. Auyesbayeva's collective monograph, dedicated to the problems of textual criticism and the study of epic works. The researcher examines this dastan in the context of issues of chronological attribution and the formation of the epic text, paying particular attention to its compositional integrity, motivic structure, and historical and cultural determinacy [19]. The work emphasizes that «Aiman-Sholpan» is the result of the long-term development of the epic tradition, combining archaic plot elements and later layers formed in connection with changes in the social environment and public relations.

P. Auyesbayeva notes that the epic text reflects the complex interaction between oral tradition and historical reality, leading to the coexistence of various temporal layers. This is evident both in the characters' personalities and in the system of motifs, reflecting the transition from archaic forms of epic thought to later, socially specific narrative models. The researcher pays particular attention to the stability of the work's compositional core, thanks to which «Aiman-Sholpan» maintains its genre integrity despite the volatility of life and editorial interventions.

Thus, P. Auyesbayeva's conclusions complement and refine existing scholarly approaches to interpreting the dastan, allowing it to be viewed not only as a love-epic work or a monument to narrative tradition, but also as a complex text formed through a long process of historical and poetic evolution. This approach creates a theoretical basis for comparing «Aiman-Sholpan» with other epic works and prepares the ground for a broader folkloristic analysis based on the work of foreign researchers [20].

When studying the poem «Aiman-Sholpan», it is important to draw on theoretical approaches developed in global folklore and epic scholarship. In particular, V.Ya. Propp's concept of fairy tale morphology and the functional system of characters allows us to consider the plot of the work as an ordered structure of stable actions and motives, in which the characters' behavior is subject to a specific internal narrative logic [21]. In this context, the images of Aiman, Kotibar, and other characters can be analyzed not only as historical and social types but also as bearers of specific functional roles in the epic plot.

It is important to draw on theoretical approaches developed within the framework of global folklore and epic studies in analyzing the poem «Aiman-Sholpan». The structure of Turkic and Central Asian epics, their poetic forms, and performance traditions have been extensively studied in global epic studies [17, 22].

In the oral epic tradition, the absence of a single, stable version of the text is a natural phenomenon: it changes and is updated with each performance. This phenomenon is also reflected in studies devoted to the epic traditions of the Turkic peoples [22-23].

The theory of oral poetic tradition developed by M. Parry and A. Lord significantly expands the possibilities for interpreting «Aiman-Sholpan» as a monument of oral origin. Their work demonstrates that the epic is formed and transmitted in the context of live performance, relying on formulaic, repetitive motifs and textual variability [24, 25]. This is particularly important for understanding that only one written version of the epic has survived, whereas in reality it could have existed in several versions, varying depending on the conditions of performance and the personality of the narrator. This approach allows us to consider stable images and plot actions not as random elements, but as the result of the long-term functioning of oral tradition.

J. Foley made a significant contribution to the understanding of the poetics of epic, viewing oral literature as a unique sign system, revealed through performance tradition and collective cultural memory [26]. In this context, «Aiman-Sholpan» can be interpreted as a text whose meaning is formed not only through plot but also through consistent patterns of behavior, typical situations of conflict, reconciliation, and social harmonization. This approach allows for a deeper understanding of Aiman's role as a bearer of a special type of epic wisdom and a mediator between conflicting parties.

Finally, S. Thompson's classification of motifs provides a methodological basis for a comparative analysis of the epic's plot elements with similar motifs found in the global folklore tradition [27]. It helps to identify universal motifs widely represented in the epics of various peoples such as captivity, delayed marriage, cunning as a means of salvation, feminine wisdom, and the reconciliation of warring parties. This allows us to consider «Aiman-Sholpan» not only as a unique monument of Kazakh literature but also as part of the broad typological space of global epic culture.

The works of V.Ya. Propp, M. Parry, A. Lord, J. Foley, and S. Thompson expand the methodological framework of the study and contribute to a deeper understanding of the genre nature, plot organization, and artistic specificity of the poem «Aiman-Sholpan», considered in the context of universal models of the development of the folklore tradition.

In our view, the development of Aiman's image clearly reveals connections to ancient layers of folkloric consciousness. It is well known that in the mythological representations of early eras, the image of woman was associated with nature, the continuity of life, and ideas of harmony. These archetypal attitudes were transformed over time in subsequent folklore genres, acquiring new historical and social significance. In this context, the image of Aiman appears as the artistic embodiment of a social type that arose from an archaic worldview but developed in a specific historical environment. Her actions combine traditional symbolic meaning and a rational system of thought, emphasizing the complex and multifaceted nature of the character.

Conclusion

The study established that the poem «Aiman-Sholpan» is a complex and multilayered work of the Kazakh epic tradition, harmoniously combining elements of archaic folklore with subsequent socio-historical layers. The analysis showed that the plot of Aiman-Sholpan was formed at the intersection of archaic epic motifs and later narrative models. On the one hand, the dastan retains elements of the ancient epic tradition, i.e. the motif of captivity, conflicts between clans, the hero's trial, as well as ritual and symbolic components. On the other hand, it clearly demonstrates features of a novelistic narrative, focusing on the psychological motives of actions, the development of conflict through dialogue, the behavioral strategies of the characters, and social problems. These studies allow us to consider the poetics, plot structure, and historical foundations of the Kazakh epic in the context of international folklore studies [16, 22].

A comparative analysis based on works on folklore theory, epic poetry, and motifs reveals that «Aiman-Sholpan» fits harmoniously into the broader context of the global epic tradition. Universal motifs such as the postponement of marriage, rescue, and cunning as a means of mediation and reconciliation connect the dastan with similar narratives in other cultures and confirm its typological significance.

A functional-narratological analysis revealed the interconnectedness of the poem's events, from the onset of the conflict to its resolution through reconciliation. According to M. Parry and A. Lord's theory of oral-formulaic composition, the surviving text does not encompass all variants of the poem. It represents only one version, recorded at a particular stage of its existence. A motif-typological comparison showed that the motives of postponing marriage, salvation through cunning and reconciliation have parallels in world folklore, and they perform a special function in the poem «Aiman-Sholpan».

«Aiman-Sholpan» should be viewed not only as an epic love story or a reflection of a specific historical reality, but also as a complex folklore work demonstrating the evolution of genre forms, the transformation of images, and the changing value orientations of traditional society. The results of the study expand our understanding of the poetics of the Kazakh epic and serve as a basis for further comparative typological and textual studies.

The poem «Aiman-Sholpan» is a remarkable work of Kazakh literary art, possessing high cognitive, instructive, artistic, and aesthetic value. Thus, its new interpretation, based on the achievements of modern science, is an important contribution to the process of spiritual revival. Therefore, a comprehensive study of the content and artistic features of this work is especially relevant for the younger generation, to whom the future of the country belongs.

In conclusion, it should be noted that the study of the poem «Aiman-Sholpan», which occupies a special place in Kazakh folklore, is not limited to its historiography. Based on the work of folklorists of each period, we identified differences in the stages of development of the poem, the evolution of the depiction of historical events and characters in the poem, the uniqueness of the linguistic and ethnographic content of the love epic, reflecting the characteristics of different historical eras and their significance. In other words, the poem's content narrates the complex world of motifs and themes of antiquity, as well as the artistic interpretation of 19th-century historical events. At the same time, its educational and moral value remains enduring for younger and future generations.

This work was carried out within the framework of the project of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan BR31715839 «Fundamental Research in Literary and Art Studies: Academic Continuity and New Paradigms».

References

1. Seifullin S. Aiman-Sholpan [Aiman-Sholpan] // Qazaqtyng eski adebiet nusqalary. Vol. 1 [Samples of Ancient Kazakh Literature. Vol. 1]. – Almaty, 1939. – P. 5-29; Aiman-Sholpan [Aiman-Sholpan]. – Almaty, 1957. – 35 p.
2. Qasqabasov S. Liro-epikalyq (balladalyq) zhyr [Lyric-Epic (Ballad) Poem] // Qazaq adebietinin tarihy. Vol. 1 [History of Kazakh Literature. Vol. 1]. – Almaty: Qazaqparat, 2007. – 661 p.
3. Alpamys Batyr [Alpamys Batyr] // Qazaq eposy [Kazakh Epic]. – Almaty: Zhazushy, 1986.
4. Qazaq adebietinin tarihy. Vol. 1 [History of Kazakh Literature. Vol. 1]. – Almaty, 1948. – 207 p.
5. Sotsialistik Qazaqstan [Socialist Kazakhstan]. – April 6, 1939. – No. 79 (5085). – 4 p.
6. Gabdullin M. Qazaq halqynyn auyz adebieti [Kazakh Oral Literature]. – Almaty, 1974. – 330 p.
7. Auezov M. Qazaq halqynyn eposy men folklory [Kazakh Epic and Folklore] // Uaqyt zhane adebiet [Time and Literature]. – Almaty, 1962. – 272 p.
8. Zhumaliev Q. Qazaq eposy men adebiet tarihynyn maseleleri [Problems of the Kazakh Epic and Literary History]. – Almaty, 1958. – 404 p.
9. Azibaeva B. Aiman-Sholpan: eski eposqa zhana kozqaras [Aiman-Sholpan: A New Approach to an Ancient Epic] // Aqiqat [Truth]. – Almaty, 2010. – No. 10. – P. 20-27.
10. Putilov B.N. Geroicheskii epos i deistvitelnost [Heroic Epic and Reality]. – Leningrad, 1988. – 176 p.
11. Qobylandy Batyr [Koblandy Batyr] // Qazaq eposy [Kazakh Epic]. – Almaty: Zhazushy, 1987.
12. Qalybekova Q.S., Soilemez O., Bekkulova A.D. Qorqyt ata kitabyndagy ezhelgi nanym-senimder korinisteri [Manifestations of Ancient Beliefs in the Book of Dede Korkut] // Yasaui Universitetinin Habarshysy [Bulletin of Yasawi University]. – 2024. – No. 2(132). – P. 16-25. https://doi.org/10.47526/2024-2/2664-0686.40
13. Myn bir tun [One Thousand and One Nights]: Arab halyq ertegileri [Arab Folk Tales]. – Almaty: Zhazushy, 1983.
14. Shukasaptati: The Seventy Tales of the Parrot. Translated by C.H. Tawney. – London: Royal Asiatic Society, 1883.
15. Qyz Zhibek [Kyz Zhibek] // Qazaqtyng liro-epostyq zhyrlary [Kazakh Lyric-Epic Poems]. – Almaty: Zhazushy, 1988.
16. Sharakpaeva G.D., Erzhanova Z.B. Kazakh Heroic Epic Literature // International Journal of Educational and Scientific Research. – 2019. – No. 1. – P. 15-19.
17. Kabdeshova K. et al. Kazakh Historical Epics and Epical Tradition // Utopía y Praxis Latinoamericana. – 2019. – Vol. 24. – No. 5. – P. 103-112.
18. Chadwick N.K., Zhirmunsky V.M. Oral Epics of Central Asia. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
19. Legend E.K.S., Batyr S.A. Historic and Epic Tradition // Khabarshy [Bulletin]. – 2018.
20. Zhumabaev R. Aiman-Sholpan: folklorlyq zhane tarihi aspektiler [Aiman-Sholpan: Folkloric and Historical Aspects] // Central Asian Journal of Art Studies. – 2020. – Vol. 5. – No. 4. – P. 105-120.

21. Auesbaeva P. Aiman-Sholpan [Aiman-Sholpan] // Qazaq tekstologiyasy: epostyq zhyrlardy merzimdeu maseleleri [Kazakh Textology: Problems of Dating Epic Poems]. – Almaty, 2017. – P. 344-408.
22. Propp V.Ya. Morfologiya volshebnoi skazki [Morphology of the Folktale]. – Leningrad: Akademiya, 1928.
23. Reichl K. The Oral Epic: From Performance to Interpretation. – London: Routledge, 2021.
24. Kleinmichel S. Reichl, Karl: Turkic Oral Epic Poetry // Fabula. – 1994. – Vol. 35. – P. 358-359.
25. Parry M. The Making of Homeric Verse. – Oxford: Clarendon Press, 1971.
26. Lord A.B. The Singer of Tales. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.
27. Foley J.M. Traditional Oral Epic. – Berkeley: University of California Press, 1990.
28. Thompson S. Motif-Index of Folk-Literature. Vols. 1–6. – Bloomington: Indiana University Press, 1955-1958.

Р. Әуесбаева[1], С. Кәдірханова[*2], С. Сейілбек[3]
[1,3]М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко к-сі, 28
[2] Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті,
050040, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Әл-Фараби даңғылы, 71
[*]ORCID: 0009-0004-2416-1957
[*]e-mail: sandugash_kadirkhanova@mail.ru

«АЙМАН-ШОЛПАН»: ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДӘСТҮР МЕН ЖАҢА КӨЗҚАРАСТАРДЫҢ ТОҒЫСЫ

Аңдатпа. Мақалада «Айман-Шолпан» жырының XIX–XXI ғасырлар аралығында қалыптасқан ғылыми көзқарастар жүйесі жан-жақты талданады. Зерттеушілердің жыр жанрына берген анықтамалары әр кезеңде өзгеріп, оны лиро-эпос, ғашықтық жыр, балладалық жыр, тарихи эпикалық поэма, дастан ретінде түрлі қырынан түсіндіргендігі айқындалады. Жырдың бір ғана нұсқасының сақталғаны, оның Қазан баспаларында бірнеше рет жарияланғаны атап көрсетіледі. С.А. Қасқабасов, М. Ғабдуллин, Қ. Жұмалиев, М.О. Әуезов, М.Ақынжанов сынды ғалымдардың жыр туралы негізгі тұжырымдары салыстыра қарастырылып, олардың жырды жанрлық, тарихи, поэтикалық тұрғыдан талдаудағы ерекшеліктері ашылады. Әсіресе жырдағы кейіпкерлер табиғатын түсіндірудегі қайшылықты көзқарастар (Көтібар бейнесі, Айманның жаңа типтегі әйел кейпі, ескі мен жаңаның тартысы) ғылыми тұрғыдан жүйеленеді. Мақалада жырдың тарихи негізі, композициялық құрылымы, кейіпкерлердің әлеуметтік-идеялық жүктемесі, сондай-ақ жырдың фольклорлық дәстүр мен жаңа замандық сипаттың тоғысында тұрған шығарма ретінде бағалануы негізгі назарда болады. Зерттеу нәтижесінде «Айман-Шолпан» жырының жанрлық табиғатының күрделілігі, оның әр кезең ғалымдарының пікірінше көпқабатты эпикалық туынды ретінде танылғаны дәлелденеді. Сонымен қатар, «Айман-Шолпан» жыры тек көркем туынды ғана емес, халықтың рухани-мәдени жадын сақтаушы, эстетикалық талғамы мен моральдық құндылықтарын жеткізуші қызмет атқаратыны көрсетіледі. Зерттеу нәтижелері қазақ фольклоры мен жазба әдебиетінің өзара сабақтастығын тереңірек түсінуге, сондай-ақ, әдеби-теориялық тұрғыдан жүйелеуге мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: жыр, мәтін, сюжет, мотив, образ, фольклор, батыр.

Р. Ауесбаева[1], С. Кадирханова[*2], С. Сеилбек[3]
[1,3]Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова,
050010, Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, 28
[2]Казахский национальный университет им. Аль-Фараби,
[*]ORCID: 0009-0004-2416-1957
[*]e-mail: sandugash_kadirkhanova@mail.ru

«АЙМАН-ШОЛПАН»: ПЕРЕСЕЧЕНИЕ ФОЛЬКЛОРНОЙ ТРАДИЦИИ И АКТУАЛЬНЫХ НАУЧНЫХ ВЗГЛЯДОВ

Аннотация. В статье представлен всесторонний анализ системы научных взглядов на поэму «Айман-Шолпан», сформировавшейся в XIX-XXI веках. Выявлено, что жанровые классификации исследователей изменялись с течением времени: произведение рассматривалось как лиро-эпос, любовно-лирический жыр, балладный сюжет, историческая эпическая поэма и дастан. Отмечается, что до настоящего времени сохранился только один вариант текста, который неоднократно издавался в Казанских публикациях. Сопоставляются основные выводы С.А. Каскабасова, М. Габдуллина, К. Жумалиева, М.О. Ауэзова и М. Акинжанова, раскрываются особенности их жанрового, исторического и поэтического анализа. Особое внимание уделяется противоречивым интерпретациям образов (образ Котибара, новый тип женского характера в лице Айман, противостояние старого и нового), которые систематизируются с научной точки зрения. В центре внимания статьи – историческая основа поэмы, ее композиционная структура, социально-идеологическая нагрузка персонажей, а также оценка произведения как искусства, находящегося на стыке фольклорной традиции и новых художественных тенденций. Результаты исследования показывают сложность жанровой природы «Айман-Шолпан» и подтверждают, что в трудах учёных разных периодов оно рассматривается как многослойное эпическое произведение. Кроме того, «Айман-Шолпан» служит не только художественным произведением, но и хранителем духовно-культурной памяти народа, носителем эстетического вкуса и моральных ценностей. Результаты исследования позволяют глубже понять преемственность казахского фольклора и письменной литературы, а также систематизировать их в литературно-теоретическом аспекте.

Ключевые слова: поэма, текст, сюжет, мотив, образ, фольклор, герой.

Авторлар туралы мәлімет

Әуесбаева Пакизат Теңізбайқызы – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Қазақстан Республикасы, Алматы, e-mail: ksaryarka@inbox.ru, ORCID: https://orcid.org/00000-0002-7716-9715.

Кәдірханова Сандуғаш Серікбайқызы* – докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы, e-mail: sandugash_kadirkhanova@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0004-2416-1957.

Сакен Сейілбек Икрамбайұлы – филология ғылымдарының кандидаты, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Қазақстан Республикасы, Алматы, e-mail: Seilbek.Saken.54@Mail.Ru, ORCID: https://orcid.org/0000-002-8199-1701

Сведения об авторах

Ауесбаева Пакизат Тенгизбаевна – кандидат филологических наук, доцент, Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Республика Казахстан, Алматы, e-mail: ksaryarka@inbox.ru, ORCID: https://orcid.org/00000-0002-7716-9715.

Кадырханова Сандугаш Серикбаевна* – докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, Алматы, e-mail: sandugash_kadirkhanova@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0004-2416-1957.

Сакен Сейилбек Икрамбаевич – кандидат филологических наук, Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Республика Казахстан, Алматы, e-mail: Seilbek.Saken.54@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8199-1701.

Information about authors

Pakizat Auesbayeva – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: ksaryarka@inbox.ru, ORCID: https://orcid.org/00000-0002-7716-9715.

Sandugash Kadirkhanova* – doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: sandugash_kadirkhanova@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0004-2416-1957.

Seilbek Saken – candidate of philological sciences, M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: Seilbek.Saken.54@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8199-1701.

Received 21.04.2026
Revised 19.05.2026
Accepted 30.06.2026

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ
METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-13
IRSTI: 14.25.09

Zh. Ametkhan*, A.A. Satbekova
Kazakh National Women's Teacher Training University,
050000, Republic of Kazakhstan, Almaty, 142 Bogenbai Batyr Street
*e-mail: jianati_888@mail.ru
*ORCID: 0009-0001-3150-3562

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR TEACHING ZAR ZAMAN POETRY IN SCHOOL LITERARY EDUCATION

Abstract. The use of zar zaman poetry in the school literary education system lays certain foundations for its teaching. Therefore, the aim of this study was to identify and scientifically substantiate methodological approaches to studying works of that time by Dulat Babataiuly, Shortanbai Kanaiuly, and Murat Monkeuly. The methodology employed systemic, historical-literary, axiological, competency-based, and hermeneutic approaches. The study utilized an analysis of scientific literature, an analysis of the contents of school textbooks (grades 5, 7, and 8), as well as comparison and interpretation. The object of the study was zar zaman poetry in the content of school literary education within the subject «Kazakh Literature», and the subject of the study was its theoretical and methodological foundations of teaching.

The study revealed the educational potential of zar zaman poetry and the values it embodies, as well as a dynamic increase in the complexity of its study across grades and methodological continuity from the reproductive to the analytical and interpretive-research levels. It was established that the axiological concepts of adamdyq, zaman, and zher/el form the basis of students' historical consciousness and national worldview. Their scientific significance substantiates the theoretical and provides methodological foundations of teaching zar zaman poetry. Their practical significance suggests the use of the results in improving Kazakh literature teaching methods.

Keywords: Zar Zaman poetry, literary education, historical consciousness, national worldview, Kazakh literature.

Introduction

Literary education plays a special role in shaping consciousness. This process begins in school. It is here that historical awareness, values, and an understanding of one's identity are formed. Understanding the historical path of the country in which one was born and grew up is essential for developing patriotic feelings and personal development. Zar zaman poetry is considered one of the most important periods in Kazakh literature [1, 2]. This is a special period in the XIX century, marked by a spiritual crisis and the emergence of a national identity. Therefore, it is reflected in the school curriculum through the study of works from that period. These works reflect the people's pain that was relevant in that century [3]. Introducing history through poems is not simply knowledge, but a means of developing values in students [4].

Contemporary research in Kazakhstan on the zar zaman period speaks to the Kazakh worldview. This includes both the indigenous philosophical subtext and the development of thought in national development [5]. Some studies also identify colonial dependence. The main feature of zar zaman is its influence on subsequent generations the generation that fought for the freedom of the Kazakh people and intellectual distinctiveness [6]. Among the school curriculum and publications on zar zaman, the works of Dulat Babataiuly [7, 8], Shortanbai Kanaiuly, and Murat Monkeuly stand out. Their content influenced Kazakh identity [9] and found its place in the school curriculum.

While zar zaman has found its place in Kazakh literature, the question of how to effectively teach zar zaman poetry in basic schools (grades 5-8) remains open. An interesting question is the theoretical and methodological approach to studying this philosophy, moving from grade to grade

and studying the same subject. As students age, they engage with the curriculum more responsibly. Consciousness and thinking patterns change over the years.

Thus, a research gap arises between the importance of studying zar zaman poetry for developing cognitive interest and the lack of scientific and methodological foundations for this.

The scientific novelty of this study reveals the axiological and methodological complexity of studying zar zaman poetry. This complexity increases with the levels of literary education in schools. Understanding the underlying idea of a work as the basis for mastering a literary text is also important.

The purpose of this study is to scientifically substantiate the theoretical and methodological foundations of teaching zar zaman poetry in literary education for grades 5-8.

To this end, the following research questions were developed:

1. What is the educational and ideological potential of zar zaman poetry in the school literary education system?

2. Which theoretical and methodological approaches are most productive for studying zar zaman poetry in grades 5, 7, and 8 of basic school?

3. How does studying zar zaman poetry contribute to the development of historical consciousness, value orientations, and national worldview in students?

4. What teaching methods and techniques characterize the methodological continuity and complexity of studying zar zaman poetry, taking into account the age characteristics of students?

A scientific contribution can be considered the clarification of the theoretical and methodological foundations for teaching zar zaman poetry in basic school. Also, the substantiation of its educational potential for developing historical awareness and a national worldview was explored.

From a practical perspective, the results can be used to improve methods for teaching Kazakh literature in secondary schools; to develop teaching materials, methodological recommendations, and assignments for studying the poetry of zar zaman; and to develop elective courses, and programs focused on developing historical awareness in schoolchildren.

Methods and Materials

The study methodology was built on the following approaches: examining the phenomenon of zar zaman as a whole, a historical-literary approach, an approach based on human values and the development of competencies, and an interpretation of the meaning of the text.

Having assessed zar zaman as a structure, we examined the continuity and complexity of themes across grades. Using a historical-literary analysis of works, we determined the content of the era and the context of the text. The axiological approach demonstrates what and how texts educate and what food for thought they provide. Most importantly, when studying literary texts, students analyze and synthesize them at their own level of comprehension [10]. The following methods were used in the study:

Of the theoretical methods, we used a content analysis of Kazakh literature textbooks for grades 5, 7, and 8 as the main research corpus. We also conducted a historical and literary analysis of the works Dulat Babataiuly, Shortanbai Kanaiuly, and Murat Monkeuly presented in the «Atamura» textbook for the subject «Kazakh Literature» based on the standard curriculum.

The structure was analyzed by presentation of zhyrau poetry in textbooks (biographical material, theoretical concepts, and assignment system); compared the methodological approach from perception to text analysis.

The above approaches and methods revealed the status of zar zaman poetry in school textbooks and helped substantiate the theoretical and methodological foundations for its teaching in the literary education system of basic schools.

Table 1 shows the educational material selected for the study. These are works by authors of that time, classified by grade, thematic section, genre, and theory. The resulting table serves as the basis for further analysis of the methodology for studying zhyrau poetry in the Kazakh literature curriculum.

Table 1 – Zar zaman poetry in school textbooks

Grade	Section	Author	Work	Genre	Theory
Grade 5	The Source of Upbringing	Dulat Babatayuly	“O, Aktan Zhas, Aktan Zhas…”	*Tolgau*	*Tolgau*, Rhetorical Questions
Grade 6	Not Represented	—	—	—	—
Grade 7	The Orator with Ninety Red Tongues (*Tolgauy Toqsan Qyzyl Til*)	Shortanbai Kanaiuly	“Zar Zaman”	*Tolgau* (Poetic Reflection)	Anaphora, Epiphora
Grade 8	Fiction and Epic Motif	Murat Monkeuly	“Ush Qiyan”	Poem	Poem
			“Saryarka”	Poem	Poem

Source: compiled by the author based on Kazakh literature textbooks for grades 5-8 (Akpanova A.S. et al., 2017; Aktanova A.S. et al., 2018).

Result and Discussion

The results of the study indicate the potential of Zar Zaman poetry for study in secondary schools. This potential has a historical and national component, which develops the student's personality and helps them define themselves. Having analyzed scientific research, textbooks that offer material for study on this topic, and the works themselves, we determined that zar zaman has both an educational and historical-cognitive character.

The literary text we examined is not only an object of literary analysis but also a means of shaping worldviews.

In the 5th grade, the study of zhyrau poetry is structured in stages: (1) familiarization with biographical material about Dulat Babataiuly. Here, his way of life is emphasized to apply his ideas in a historical and literary context. (2) The work «Oh, Aktan zhas, Aktan zhas...» is presented. The student is introduced to the author's work and its meaning through his personality. The work is structured in the form of rhetorical questions in prose. The author encourages and educates simultaneously. Reflections are made on fate and growing up, responsibility, and life circumstances. These reflections are in the genre of philosophy and an educational context. In addition to the biography and the work, the student is introduced to the concept of «tolgau» (literally, «tolgau»). In the 5th grade, the foundations for perceiving zhyrau poetry in its unity with artistic form, morality, and the national worldview are already laid.

In the 7th grade, the study of zhyrau poetry is structured analytically. As in the 5th grade, the topic begins with biographical material about Shortanbai Kanaiuly.

Then the methodological model becomes more complex. A deeper literary analysis of the text begins. This occurs because the author employs artistic techniques. Lines in the work begin identically (anaphora), and there is repetition at the end of lines (epiphora). This helps students begin to perceive the text by analyzing the author's style. The work «Zar Zaman» speaks of the anxieties and crises of that time and provides an opportunity to immerse themselves in the genre. The process of reading and research begins.

The historical turning point presented in the work through artistic means better conveys the fears of that time and the loss of values. Poetics is combined with worldviews.

The textbooks offer assignments after the work. Having understood the text's historical context, students begin to analyze the artistic devices, genre, and ideas, and are also asked to write an essay. Compared to the 5th grade, which focuses on the tolēau genre and its educational understanding, 7th grade begins with the analytical reading, interpretation, and understanding of zhyrau poetry.

In 8th grade, the study of zhyrau poetry reaches a higher level. As in previous grades, the topic begins with biographical material about Murat Monkeuly. Then, two works are assigned: «Ush Qiyan» and «Saryarqa». While previously students learned to analyze educational material

based on style and genre, now they accurately trace the history associated with the fate of the people and the land. The author's views expand and are aligned with history as folk memory.

Analysis of the works shows that their value potential is revealed through the categories of zher, el, kyonys, tarikhi zhad, and otanshyldyk. These predominate in terms of theme. In the tolgau «Ush Qiyan», the idea of the loss of land and the destruction of the traditional way of life takes on a philosophical resonance. In «Saryarqa», the motif of native land and a sense of community are reinforced. The content of the works is not about historical events, but about the formation of a value-based perception of the national world. This is why it is so important to study them in the school curriculum.

The textbook includes more analytical tasks: text interpretation and comparative analysis with Kaztugan, Asanqayqy, and Aktamberdi. There are tasks related to geographical and historical features, essay elements, comparative tables, and tasks to identify artistic devices.

As a result, analytical reading transitions to students' research and interpretation.

The gradual transition to a more complex understanding of the material is conceptual in nature. This concept encompasses the understanding of national views, historical memory, and the preservation and development of zar zaman poetry.

For a clearer understanding of the comparison of the curriculum by grade, the data is presented in Table 2.

Table 2 – Dynamics of increasing complexity of studying zhyrau poetry by grade

Grade	Stage of study	Nature of analysis	Theoretical component	Type of learning task	Methodological level
Grade 5	Biography → initial text perception	Ideological and educational analysis	*Tolgau*, Rhetorical Questions	Answering Questions, Text Comprehension	Reproductive
Grade 7	Biography → genre-poetic analysis	Historical-social and axiological analysis	Anaphora, Epiphora	Analysis, Interpretation, Essay Writing	Analytical
Grade 8	Biography → historical-philosophical interpretation	Conceptual and comparative analysis	*Epikalyq saryn* (Epic Motif), Intertextual Connections	Research and Comparative Tasks	Interpretive-Research

The school course in Kazakh literature reveals the system of enduring and persistent values of the Kazakh people.

Table 3 shows that in the works of Dulat Babataiuly, Shortanbai Qanayuly, and Murat Monkeuly, value meanings are conveyed through key concepts. These concepts form the layers of ideological content.

In Dulat Babataiuly, these are the ideas of adamdyq, erlik, and the moral development of the individual. Meanings are revealed through rhetorical questions and education. In the poetry of Shortanbai Qanayuly, the concept of zar zaman, as a historical crisis and as a crisis of societal values, becomes dominant. Anaphora, epiphora, and semantic oppositions enhance the content of the work.

In Murat Monkeuly, the concepts of zher, el, kyonys, and tarikhi zhad form an artistic model of the national worldview. Toponymic images and recurring constructions in this case serve as means of historical memory and national self-identification.

Based on all of the above, three interconnected levels of the axiological development of zar zaman poetry are identified: personal development, understanding the crisis of values, and the formation of historical-national consciousness.

Table 3 – Axiological dominants and poetic devices in zar zaman works

Author	Work	Key concepts	Poetic devices	Axiological dominant
Dulat Babatayuly	«Oh, Aktan zhas, Aktan zhas...»	Humanity (adamdyk), Heroism (erlik), Orphanhood (zhetimdik), Fate (tagyr)	rhetorical questions, parallelism, repetition	personality education
Shortanbay Kanayuly	“Zar zaman”	Time (zaman), Sorrow (qaigy), Nation (el), Crisis (dagdarys)	anaphora, epiphora, opposition, repetition	crisis of values
Murat Monkeuly	«Ush Qiyan», «Saryarqa»	Land (zher), Nation (el), Homeland (qonys), Historical memory (tarihi zhad)	toponymy, symbolism, repetition	historical memory and national worldview

Having studied the material on this topic, we have put forward a conceptual model for teaching zar zaman poetry in school literary education (Figure 1). It reflects the interconnectedness of the continuity of the content of works, the methods of their study, and the development of students' historical consciousness.

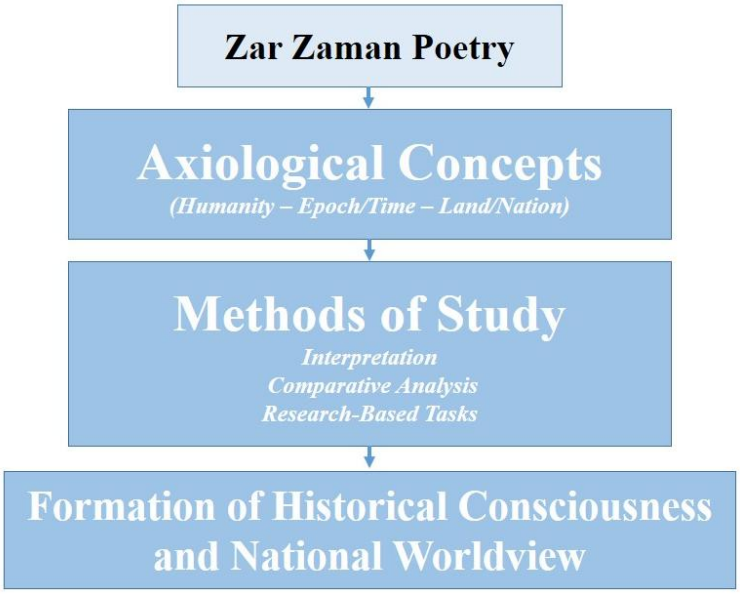

Figure 1 – Conceptual model for teaching zar zaman poetry in school literary education

The results demonstrate that the study of zar zaman poetry requires a combination of a historical-literary approach (understanding the works of the era), an axiological approach (defining the meaning of the text), a hermeneutic approach (interpreting the artistic context), and a competency-based approach (analysis with research assignments). Historical consciousness is truly formed through understanding the concepts of zher, el, konys, and tarikhi zhad in works.

Limitations of the Study

The analysis of school materials and the literary texts presented within them did not involve conducting an experiment. The approaches we identified should be interpreted with caution. It is proposed to conduct experimental testing of the proposed methodological approaches in teaching practice in future studies.

Conclusion

The study on zar zaman poetry in basic school revealed the potential for its application to achieve certain goals. These goals include introducing students to a difficult historical period for their people, developing a view of national identity, and revealing values. An analysis of the content of textbooks for grades 5, 7, and 8, including the works by Dulat Babataiuly, Shortanbai Kanaiuly, and Murat Monkeuly, revealed continuity in this theme. The study did not stop there. Substantive differences were identified, ranging from less to more comprehensive presentation of the topic. The methodological approach also emerged. By grade 8, assignments became more diverse and complex.

The dynamic is such that the study of zar zaman poetry represents a transition from the reproductive mastery of the genre (grade 5) to an analytical level (grade 7) and an interpretative-research level (grade 8). As the material becomes more complex, so does the quality and quantity of assignments for exploring the topic. The study results emphasized that the values espoused by zar zaman poetry are revealed through a system of keywords. These keywords are associated with education, crisis, historical memory, and worldview. Zar Zaman is not only an object of literary study but also a resource for shaping students' value consciousness. The scientific significance of the study substantiates the theoretical and methodological foundations for teaching Zar Zaman poetry in schools. Its practical significance demonstrates the potential for using the identified methodological approaches and principles of continuity in the teaching of Kazakh literature.

References

1 Salymatova N., Sarkulova G., Razakhova F. Analysis of the concept of zaman in the Kazakh worldview // Journal of Philosophy, Culture and Political Science. – 2025. – Vol. 93. – DOI: 10.26577/jpcp20259332.

2 Salymatova N.R., Bolyssova K.M. The ideological essence of the concept of «Zar Zaman» // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Philosophy. – 2023. – Vol. 110. – No. 2. – P. 367-374. – DOI: 10.31489/2023hph2/367-374.

3 Ashirova A.T., Zagorodnaya I.S.S.O. Zar zaman aqyny poeziiasyndağı ideia [The Idea in the Poetry of the Zar Zaman Poet] // Eurasian Journal of Philology: Science and Education. – 2019. – No. 173(1). – P. 179-186. – DOI: 10.26577/EJPh.2019.v173.i1.ph6.

4 Bigozhin U. Kazakh Muslim poetry as inspiration for anti-Soviet dissidence: Shortanbay Aqïn and Kämel Zhùnīstegī // Central Asian Survey. – 2026. – DOI: 10.1080/02634937.2026.2632870.

5 Seitzhanov Z., Nabiolla N., Imangaliev B., Soltanaeva E. Dulat Babataiuly zhane zaman shyndyğy [Dulat Babatayuly and the Reality of the Epoch] // QazUU Habarshysy. Filologiia seriiasy. – 2025. – No. 200(4). – P. 213-225. – DOI: 10.26577/EJPh2025200418.

6 Salimzhanov B., Erdembekov B. Sistema obrazov v poezii Dulata Babataiuly i poetov zar zamana [The System of Images in the Poetry of Dulat Babatayuly and Zar Zaman Poets] // Vestnik Shakarim universiteta. Seriia Filologiia. – 2025. – Vol. 3. – No. 3. – P. 90–103.

7 Segizbayeva K.K., Seitzhanov Z.N. Philosophical interpretation of the «Zar Zaman» concept // Bulletin of Karaganda University. Philosophy Series. – 2023. – Vol. 110. – No. 2. – P. 367-374. – DOI: 10.31489/2023hph2/367-374.

8 Kdyralieva Zh.B., Baltabayeva G.S., Aitenova D.O., Mukhametkalieva G.O., Ashirbekova A. Formation of moral values in the educational process through the ancient literary heritage // Bulletin of Karaganda University. Philosophy Series. – 2024. – Vol. 115. – No. 3. – P. 172-181. – DOI: 10.31489/2024ph3/172-181.

9 Khairuldaeva A. Zar zaman aqyndary shyğarmalaryndağı Qazaqstannyñ Ortazialyq eldermen qarym-qatynastary [Kazakhstan’s Relations with Central Asian Countries in the Works of Zar Zaman Poets] // Asian Journal Steppe Panorama. – 2025. – No. 2. – P. 247-253.

10 Qanağatova A., Erdembekov B. Metody literaturno-poznavatelnogo obucheniia naslediiu biiev v srednei obshcheobrazovatelnoi shkole [Methods of Literary-Cognitive Teaching of Biys’ Heritage in Second ary School] // Vestnik Shakarim universiteta. Seriia Filologiia. – 2026. – Vol. 1. – No. 1(5). – P. 176-185. – DOI: https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-1(5)-21

Ж. Аметхан*, А.А. Сатбекова
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
050000, Қазақстан Республикасы, Алматы қ, Бөгенбай батыр к-сі, 142
*e-mail: jianati_888@mail.ru
*ORCID: 0009-0001-3150-3562

МЕКТЕПТЕГІ ӘДЕБИ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЗАР ЗАМАН ПОЭЗИЯСЫН ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа. Мектептегі әдеби білім беру жүйесінде зар заман поэзиясын қолдану оны оқытудың белгілі бір негіздерін қалайды. Сондықтан, зерттеудің мақсаты Дулат Бабатайұлының, Шортанбай Қанайұлының және Мұрат Мөкеұлының сол кездегі шығармаларын зерттеудің әдіснамалық тәсілдерін анықтау және ғылыми тұрғыдан негіздеу болды. Әдістемеде жүйелік, тарихи-әдеби, аксиологиялық, құзыреттілікке негізделген және герменевтикалық тәсілдер қолданылды. Зерттеуде ғылыми әдебиеттерді талдау, мектеп оқулықтарының мазмұнын талдау (5, 7 және 8 сыныптар), сондай-ақ салыстыру және түсіндіру қолданылды. Зерттеудің нысаны «Қазақ әдебиеті» пәні бойынша мектептегі әдеби білім беру мазмұнындағы зар заман поэзиясы және оны оқытудың теориялық және әдіснамалық негіздері болды. Зерттеу нәтижесінде зар заман поэзиясының білім беру әлеуетін және оның құндылықтары анықталды. Сыныптар бойынша зар заман тақырыбын оқытудың күрделену динамикасы және репродуктивті деңгейден аналитикалық, интерпретациялық-зерттеушілік деңгейге дейінгі әдістемелік сабақтастықтың бар екені айқындалды. «Адамдық», «заман», «жер/ел» сияқты аксиологиялық ұғымдары студенттердің тарихи санасы мен ұлттық дүниетанымының негізін құрайтындығы анықталды. Олардың ғылыми маңызы зар заман поэзиясын оқытудың теориялық және әдіснамалық негіздерін негіздейді. Олардың практикалық маңызы нәтижелерді қазақ әдебиетін оқыту әдістерін жетілдіруде пайдалануды көрсетеді.

Тірек сөздер: зар заман поэзиясы, әдеби білім беру, тарихи сана, ұлттық дүниетаным, қазақ әдебиеті.

Ж. Аметхан*, А.А. Сатбекова
Казахский национальный женский педагогический университет,
050000, Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Богенбай батыра, 142
e-mail: jianati_888@mail.ru
ORCID: 0009-0001-3150-3562

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ПОЭЗИИ ЗАР ЗАМАН В СИСТЕМЕ ЛИТЕРАТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛЕ

Аннотация. Поэзия зар заман в системе школьного литературного образования закладывает определенные мотивы в ее преподавании. Следовательно целью данного исследование было определение и научное обоснование методических подходов к изучению произведений того времени у авторов Дулат Бабатайұлы, Шортанбай Қанайұлы и Мұрат Мөңкеұлы. По методологии был взят системный, историко-литературный, аксиологический, компетентностный и герменевтический подходы. В исследовании применялись анализ научной литературы, анализ содержания школьных учебников (5,7,8 класс), а также сравнение и интерпретация. Объектом исследования выступила поэзия зар заман в содержании школьного литературного образования по предмету «Казахская литература», предметом – теоретико-методологические основы ее преподавания. В результате исследования выявлены образовательный потенциал поэзии зар заман и ценности что она закладывает. Определено наличие динамики усложнения изучения зар заман по классам, и методическая преемственность от репродуктивного к аналитическому и интерпретационно-исследовательскому уровням. Установлено, что аксиологические концепты «адамдық», «заман», «жер/ел» формируют основу исторического сознания и национального мировоззрения обучающихся. Научная значимость обосновывает теоретико-методологических основы преподавания поэзии зар заман. Практическая значимость говорит об использования результатов при совершенствовании методики преподавания казахской литературы.

Ключевые слова: поэзия зар заман, литературное образование, историческое сознание, национальное мировоззрение, казахская литература.

Information about authors:

Zhanat Ametkhan – doctoral student of Kazakh national women's teacher training university Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: jianati_888@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-3150-3562.

Aigul Satbekova– doctor of pedagogical sciences (Dr. Sc. in Education), professor, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: satbekova@mail.ru, ORCID:https://orcid.org/0000-0001-7266-2028.

Авторлар туралы:

Аметхан Жанат – Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің докторанты, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: jianati_888@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-3150-3562.

Сатбекова Айгүл Амантайқызы – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: satbekova@mail.ru, ORCID:https://orcid.org/0000-0001-7266-2028.

Сведения об авторах:

Аметхан Жанат – докторант Казахского национального женского педагогического университета, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: jianati_888@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-3150-3562

Сатбекова Айгул Амантайкызы – доктор педагогических наук, профессор, Казахского национального женского педагогического университета, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: satbekova@mail.ru, ORCID:https://orcid.org/0000-0001-7266-2028.

Received 20.04.2026
Accepted 26.06.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-14
IRSTI: 14.25.09

Zh.U. Kalimova, A.K. Tergeubekov*
Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20 A Glinka Str.
*ORCID: 0009-0005-4713-3710
*e-mail: tergeubekov1997@gmail.com

DIGITAL TECHNOLOGIES AS A MEANS OF DEVELOPING CRITICAL THINKING AMONG SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE EDUCATION: A THEORETICAL ANALYSIS

Abstract. This study is a theoretical exploration of the role of digital technologies in the development of critical thinking skills in the context of English as a foreign language education among secondary school students. Although there has been a growing interest in the topic of digital tools and their integration in EFL teaching, there is little research that targets learners at secondary school with a focus on the specific context of Kazakhstan. This study addresses the question: What role can digital technologies play in developing critical thinking in secondary EFL classrooms?

A literature review and thematic synthesis of 30 scientific sources, including in-depth analysis of 10 studies examining secondary education. The findings indicate that digital tools including AI-based learning platforms, digital annotation tools and collaborative applications can successfully support higher-order thinking skills when they are implemented with appropriate pedagogical strategies and teacher guidance. However, issues such as digital distraction, superficial engagement, concerns over authenticity and unequal access appear to remain serious challenges.

The study addresses this gap in research by providing a conceptual synthesis relating to secondary EFL education and practical implications for teachers and curriculum developers.

Keywords: digital technologies, critical thinking, higher-order thinking skills, English as a foreign language, foreign language education, secondary school students.

Introduction

Nowadays, critical thinking is one of the most important skills for success in education and life. Critical thinking and the ability to make reasoned judgments are particularly significant for the English as a foreign language context, where learners are not merely required to perform well on

tests of linguistic forms, but they also need to read authentic materials critically, becoming familiar with cultural perspectives and being able to use the language in different real life situations. With regard to modern educational policies in the world, including Kazakhstan, now there is a growing emphasis on skills of the 21st century: critical thinking, digital literacy and higher-order cognitive abilities. Kazakhstan has launched many state initiatives aimed at digitalizing of the education system, development of not only digital competences but also implementation of innovative ways of teaching. The results of a few recent studies conducted at Kazakhstani higher education institutions show that digital tools have a motivating effect on students and increase their interest in learning. However, these advances continue to be largely at the university level, whereas the EFL developmental and motivational needs specific to EFL secondary school students have been afforded much less theoretical consideration.

This creates noticeable research gap in understanding how digital technologies can effectively foster critical thinking at the secondary school level within the Kazakhstani educational context. The present theoretical study seeks to address this gap. It aims to analyse the role and pedagogical potential of digital technologies as a means of developing critical thinking skills among secondary school students in English as a Foreign Language education. The central research question guiding this study is: What is the potential role of digital technologies in developing critical thinking skills among secondary school students in English as a Foreign Language education? The study assumes that digital technologies can significantly foster critical thinking when appropriately aligned with EFL pedagogical goals and cognitive theories.

Literature review

Critical thinking in the study of Merta L. W.S., Ratminingsih N.M., & Budasi I.G. [1] is considered as purposeful self-regulatory judgment which results in interpretation analysis evaluation and inference. Exercises for critical thinking skills allows learners to use linguistic forms in authentic texts by accessing cultural perspectives and exploring complex real world issues in English [1], [9], [20]. According to Pang Y. [9] if critical thinking is incorporated in an EFL classroom, learners build communicative competence and are better prepared for academic success and work performance. In addition to the above, Huertas-Abril C.A. [12] and Rybchynska A. [18] suggest that English lessons in secondary educational contexts can serve as a valuable means of developing competencies among school students who are at an important stage in their physical development which will better prepare adolescents for understanding 21st-century information rich digital environment. In this context, Indah et al. [17] reveal stronger relations of critical thinking with research competence as well as digital literacy among EFL students while Susyla D., & Jaya S. [19] highlight its integration into assessment practices as a way to deepen language proficiency and cognitive abilities.

Over the past few years, the combination of digital technologies with active learning attracted more and more researchers' attention within the Kazakhstani educational context. According to Мейрамова С.А., Tusupbekova M., & Kulgildinova T.A. [3] rapid innovations in digital technologies provide a steady atmosphere for the emergence of models and approaches in teaching English such as problem-based learning (PBL), case-based learning (CBL) and team based learning (TBL). The co-authors demonstrate the various applications of tools like Mentimeter, YouTube, Ted-Ed, Microsoft Power BI, ChatGPT and Quizlet that help structure joint activities, provide quick feedback helping in creating a digital learning environment. A survey conducted on 46 first-year university students found that YouTube (47.8 %) and Quizlet (43.5 %) are the most commonly used tools; this greatly increased motivation and involvement in their academic careers. According to Мейрамова С.А., Tusupbekova M., & Kulgildinova T.A. [3] these digital tools promote critical thinking, attentiveness to language, and collaborative solution finding when they are combined with engaging processes (though note that many of these practices are predominantly present at the post-secondary level in Kazakhstan).

The advent of new digital technologies provides strong opportunities for promoting critical thinking in EFL contexts. Merta L. W. S., Ratminingsih N.M., & Budasi I. G. [1] claim that digital tools such as Web 2.0 applications, online collaborative platforms, interactive resources, and AI-

powered assistants offer interactive, authentic, and learner-centered environments that align closely with constructivist principles. Softa V. [4] reports that the vast majority of EFL teachers (91-95 %) consider digitalization time and effort effective and essential for enhancing the foreign language environment, although only 33-42 % of them design effective task types or possess a wide repertoire of techniques. Sabiri K.A. [11] states that ICT integration transforms the teaching environment into a learner-centered one, while Bećirović, S., Brdarević-Čeljo A., & Delić H. [15] confirm that students themselves report largely positive experiences with technology-based learning (TBL), noting increased motivation, autonomy, and access to authentic materials. Ram [8] and Indriani C.L., Muth'im A., & Febriyanti E.R. [7] similarly describe how digital resources such as games, mobile applications, and online platforms improve writing skills, pronunciation training, and overall language acquisition.

Specific digital tools have received detailed attention across recent studies. Yin, X. [2] claims that AI-driven platforms such as ChatGPT, when used as an «ideal peer» in EFL writing, significantly improve critical thinking skills through AI-assisted brainstorming worksheets and peer-review checklists. Avsheniuk, N., Lutsenko, O., Svyrydiuk, T., & Seminikhyna, N. [6] suggest that ChatGPT supports in-depth understanding of critical thinking concepts, provides model discourse with critical thinking elements, and promotes learner independence in English courses. Huertas-Abril, C.A. [12] reports that virtual classrooms and online video discussion platforms such as Flipgrid enable secondary school students to practice oral expression, comment on peers' videos, send messages, and include additional media, thereby fostering new literacies and critical meaning-making beyond simple screen reading. Pang [9] adds that web-based flipped learning combined with social media creates cooperative and collaborative activities that enhance learner engagement and critical thinking through high-quality interaction and timely feedback. In addition, gamified apps play an important role. Ram Y. [8] concludes that applications such as Duolingo and Quizlet can create engaging, self-paced learning experiences that enhance motivation, vocabulary acquisition, pronunciation practice and real-time feedback, resulting in contributing to higher-order thinking. Merta, L. W. S., Ratminingsih, N.M., & Budasi, I.G. [1] further mention specific learning media such as YouTube videos, Toondoo, e-books, Mind Mapple, and podcasts as effective tools that create a fun learning environment and stimulate critical thinking. Nykyporets, S.S. [14] describes how interactive technologies in foreign language lessons, including various digital platforms, serve as a way of critical thinking formation even for students of non-linguistic universities. Мейрамова, С.А., Тусупбекова, М., & Кульгильдинова, Т.А. [3] provide concrete Kazakhstani examples of how Mentimeter, Padlet, Calameo, Ted-Ed, and Edpuzzle support case-based and team-based learning, helping students develop analytical and communicative skills through real-life tasks.

Theoretical frameworks help explain why these tools are effective. Merta L.W.S., Ratminingsih N.M., & Budasi I.G. [1], Wei J., & Li H. [20], and Susyla D., & Jaya S. [19] explain that lower-order thinking skills (remembering and understanding) can be supported by basic digital resources, while higher-order skills (analysis, evaluation and creation) are significantly enhanced by tools that enable debate, source evaluation, content creation, and collaborative problem-solving. Wei, J., & Li, H. [20] further integrate connectivism theory, suggesting that in the digital age learning occurs through the formation and navigation of networks, meaning EFL students develop critical thinking by connecting information from multiple online sources, assessing credibility, and participating in global communities.

However, there are several disadavantages of the use of digital technologies. Meyramova S.A., Tussupbekova M., & Kulgildinova T.A. [3] and Avsheniuk N., Lutsenko O., Svyrydiuk T., & Seminikhyna N. [6] note that AI-generated content may raise authenticity issues, while other authors such as Softa [4] and Lin Z., Ryskulova B. A., Xi C., Shanshan R., & Apaeva S. K. [10] point to gaps in teachers' ability to design effective digital tasks. Rybchynska A. [18] and Indriani C.L., Muth'im A., & Febriyanti E.R. [7] emphasize that the effectiveness of strategies such as project-based and problem-based learning supported by digital tools is different. Huertas-Abril, C. A. [12] and Karmova M., Khachmafova Z., Khabekirova Z., Khachetsukova Z., &

Shkhumishkhova A. [13] argue that while digital tools increase accessibility, their integration must be carefully aligned with pedagogical goals to avoid superficial use.

Although the research on ICT-supported EFL teaching has grown substantially, several gaps remain. Wei J., & Li H. [20], in their systematic review covering 2015-2024, note that while communicative, informative, and constructive ICT tools are widely used and effective for analysis, evaluation, and conclusion, most existing studies focus on higher education or general EFL contexts. Sabiri K.A. [11] and Merta L. W. S., Ratminingsih N.M., & Budasi I.G. [1] similarly observe that there is limited theoretical attention to the specific developmental, motivational, and infrastructural needs of secondary school students (ages 11-17). Meyramova S.A., Tussupbekova M., & Kulgildinova T.A. [3] confirm that in Kazakhstan most practical implementations of digital tools with active methods are still concentrated at the university level. Indah R.N., Toyyibah T., Budhiningrum A.S., & Afifi N. [17] and Susyla, D., & Jaya, S. [19] add that the relationship between digital literacy, research competence, and critical thinking is not always straightforward, and theoretical synthesis that systematically integrates the pedagogical affordances of specific digital tools (AI platforms, gamified apps such as Duolingo and Quizlet, virtual classrooms such as Zoom and Flipgrid) with established cognitive frameworks such as Bloom's Digital Taxonomy, constructivism, and connectivism at the secondary school level remains insufficient. Bećirović S., Brdarević-Čeljo A., & Delić H. [15] and Avsheniuk N., Lutsenko O., Svyrydiuk T., & Seminikhyna N. [6] further highlight that the potential risks and limitations of these tools in fostering genuine (rather than superficial) critical thinking in secondary EFL classrooms are still under-theorized. Nykyporets S.S. [14], Huertas-Abril C.A. [12], and Lin Z., Ryskulova B.A., Xi C., Shanshan R., & Apaeva S.K. [10] also point to the need for more focused work on teacher training and student perceptions in secondary settings.

The present theoretical analysis addresses these gaps by providing a comprehensive conceptual analysis of the role and pedagogical potential of digital technologies, including AI-driven platforms, gamified apps such as Duolingo and Quizlet, and virtual classrooms such as Zoom and Flipgrid in developing critical thinking skills among secondary school students in English as a Foreign Language education, with particular reference to the Kazakhstani educational context. It draws on established cognitive and learning theories while highlighting both affordances and limitations, thereby offering a balanced theoretical foundation for future empirical studies and practical implementation in secondary EFL classrooms.

Methods and Materials

This study is theoretical analysis aimed at examining the role and pedagogical potential of digital technologies in developing critical thinking skills among secondary school students in English as a foreign language education. The research does not have any empirical data collection, classroom experiments, surveys or statistical procedures.

The literature search was conducted between March and April 2026 using the major academic databases Google Scholar, Scopus, Web of Science, ERIC, and CyberLeninka. The search combined the keywords «digital technologies», «digital tools», «critical thinking», «higher-order thinking skills», «EFL», «English as a Foreign Language», «secondary school», «middle school», and «high school». The search was limited to peer-reviewed journal articles and high-quality theoretical works published between 2020 and 2026. The initial broad search produced more than 500 relevant publications on digital technologies and critical thinking in EFL contexts.

Strict inclusion and exclusion criteria were applied to ensure relevance and quality. Publications were included only if they met the following criteria:

(1) examined the relationship between digital technologies and critical thinking or higher-order thinking skills;

(2) focused on EFL or English language teaching;

(3) participants were secondary school students or the study provided clear implications for this educational level;

(4) offered theoretical, conceptual, or empirical insights.

Publications that were purely technical, descriptive, unrelated to language education, or focused only on primary or higher education without secondary school implications were excluded. After careful screening of titles for in-depth analysis and thematic synthesis, the following 10 most relevant studies were chosen: Kulymbetova M. [21], Williams D., & Bower M. [22], Alghasab M. B. [23], Harahap D.K., Daulay S.H., & Dewi U. [24], Duan Y., & Yu S. [25], Mahmud A.F., Usman A.H., Dahlan S., Nurchalis N.F., & Wattiheluw N. [26], Dr. Saira, Dr. Nishat Zafar, Dr. Mobeen Ul Islam. [27], Afriyeni Y., & Zuriati D. [28], Schenck A. [29] and Pardede P. [30].

The study used a combination of qualitative content analysis and thematic synthesis. Each of the 10 selected articles was read in full and coded according to the following categories: types of digital technologies, reported effects on critical thinking skills, pedagogical approaches, benefits, challenges and limitations, and context-specific findings. The coded data were compared across studies to identify patterns, similarities, and differences between practical and theoretical works. Particular attention was paid to the applicability of the results to the Kazakhstani educational context. This systematic and transparent methodological approach ensures the rigor and reproducibility of the theoretical findings.

Results and Discussion

The thematic synthesis of the 30 selected sources, with in-depth analysis of the 10 most relevant studies conducted specifically in secondary school contexts, revealed several consistent patterns regarding the use of digital technologies for developing critical thinking in EFL education.

All 10 key studies were carried out directly with secondary school students in EFL settings. The majority (8 out of 10) were practical/empirical studies, while 2 combined practical and theoretical elements. The studies represent diverse geographical contexts, including Kazakhstan [21], international [22], Gulf countries [23], Indonesia [24, 26, 28,30], China [25], South Korea [29], and Pakistan [27] (Table 1).

Table 1 – Comparative Summary of Findings

Study	Year	Country	Main Digital Tools	Key Findings on Critical Thinking
Kulymbetova M. [21]	2026	Kazakhstan	Various digital tools	Positive impact on language proficiency and critical thinking
Williams D., & Bower M. [22]	2025	International	Technology-mediated dialogue	Significant improvement in critical thinking through dialogue
Alghasab M.B. [23]	2025	Gulf countries	AI tools (ChatGPT)	Improved writing skills and higher-order thinking
Harahap D.K., Daulay S.H., & Dewi U. [24]	2025	Indonesia	Digital project-based learning	Enhanced critical thinking and problem-solving
Duan Y., & Yu S. [25]	2023	China	Digital annotation tools	Positive effect on critical reading development
Mahmud A.F., Usman A.H., Dahlan S., Nurchalis N.F., & Wattiheluw N. [26]	2025	Indonesia	Lesson study with digital tools	Improved critical thinking via collaborative approach
Dr. Saira, Dr. Nishat Zafar, Dr. Mobeen Ul Islam. [27]	2022	Pakistan	Digital learning platforms	Increased critical thinking skills
Afriyeni Y., & Zuriati D. [28]	2025	Indonesia	Digital annotation	Fostered critical reading skills
Schenck A. [29]	2024	South Korea	Various technologies	Positive relationship between technology use and critical thinking
Pardede P. [30]	2022	Indonesia	ICT tools	Positive teacher perceptions and student outcomes

The majority of the studies consistently reported that digital technologies have a positive effect on critical thinking. The most common benefits included improved analytical skills, better evaluation of information, increased ability to construct arguments, and enhanced collaborative problem-solving. AI tools and digital annotation tools (Alghasab M.B. [23], Duan & Yu [25], Afriyeni Y., & Zuriati D. [28]) were particularly effective for developing higher-order thinking in writing and reading. Digital project-based learning and technology-mediated dialogue (Harahap D. K., Daulay S. H., & Dewi U. [24], Williams D., & Bower M. [22]) showed strong positive effects on critical dialogue and group reasoning.

A high degree of similarity was observed among the practical studies. Almost all of them concluded that digital tools increase student engagement and motivation, which in turn supports the development of critical thinking. The studies also consistently emphasised the importance of well-designed tasks and teacher guidance for achieving meaningful results.

Practical studies focused on specific tools and immediate classroom outcomes, providing concrete examples and student feedback. Theoretical and mixed studies (Kulymbetova M. [21], Schenck A. [29]) offered broader conceptual frameworks and highlighted the need for systematic integration of digital technologies with cognitive development theories.

Common challenges identified across the studies included digital distraction, risk of superficial engagement, authenticity issues with AI-generated content, and the digital divide. Several authors also noted the lack of sufficient teacher training as a major barrier to effective implementation in secondary schools.

In Kazakhstan, Kulymbetova M. [21] is one of the very few studies that directly addresses the secondary school level. It confirms the potential of digital technologies but also highlights the need for more localised research and teacher professional development.

Overall, the results of the analysis confirm that digital technologies can serve as an effective means for developing critical thinking in secondary EFL classrooms when used with appropriate pedagogical design and teacher support.

The thematic synthesis of the literature confirms that digital technologies have substantial potential to support the development of critical thinking skills among secondary school students in EFL education. The 10 key studies conducted specifically in secondary school contexts consistently showed that tools such as AI platforms (ChatGPT), digital annotation tools, project-based digital platforms, and collaborative applications (Mentimeter, Padlet, Flipgrid) can enhance higher-order thinking processes, including analysis, evaluation, argumentation, and critical reading [23, 24, 25, 26, 28, 30]. Practical studies demonstrated clear improvements in student engagement, motivation, and the ability to construct reasoned opinions when digital tools were used with well-designed tasks and teacher guidance [21, 22, 27].

In the Kazakhstani context, Kulymbetova M. [21] provides one of the few local examples showing positive effects of digital technologies on language proficiency and critical thinking at the secondary level. However, most existing research still originates from other countries (Indonesia, China, South Korea, Pakistan), highlighting the limited number of local studies.

A significant outcome of this analysis is the identification of persistent research gaps. Although more than 500 publications on digital technologies and critical thinking in EFL were initially identified, only a small number of studies have been conducted specifically with secondary school students. The majority of research remains concentrated at the university level or provides general overviews. In Kazakhstan, empirical and theoretical works at the secondary school level are particularly scarce. Furthermore, few studies systematically integrate specific digital tools with cognitive frameworks such as Bloom’s Digital Taxonomy, constructivism, and connectivism, or examine long-term effects on critical thinking.

This theoretical article makes several contributions. It provides a comprehensive conceptual synthesis that brings together international findings and adapts them to the Kazakhstani educational context. It offers secondary school EFL teachers, curriculum developers, and policymakers a balanced view of both the affordances and limitations of digital technologies. The study can serve

as a theoretical foundation for the development of localised teaching materials, teacher training programs, and digital integration strategies in Kazakhstani secondary schools.

Based on the results of this analysis, several directions for future research can be recommended. First, empirical studies (quasi-experimental or longitudinal) should be conducted in Kazakhstani secondary schools to test the effectiveness of specific digital tools on critical thinking development. Second, comparative research between urban and rural schools would help address the digital divide. Third, teacher training programs focused on designing pedagogically sound digital tasks should be developed and evaluated. Finally, mixed-methods studies exploring students' and teachers' perceptions of digital technologies in relation to critical thinking would provide deeper insights for policy and practice.

Conclusion

This theoretical study has examined the role of digital technologies in developing critical thinking skills among secondary school students in English as a Foreign Language education. The synthesis of 30 sources, including 10 studies conducted specifically in secondary school contexts, shows that digital tools such as AI platforms, digital annotation tools, project-based applications, and collaborative platforms can significantly enhance higher-order thinking skills when integrated with appropriate pedagogical design and teacher support.

The findings confirm the positive potential of these technologies, while also highlighting important limitations, including digital distraction, superficial engagement, authenticity issues with AI-generated content, and the digital divide. In the Kazakhstani context, research at the secondary school level remains very limited, underlining a clear research gap.

This paper provides a conceptual framework that bridges international findings with local educational realities. It offers practical implications for EFL teachers and curriculum developers and lays a foundation for future empirical research. Longitudinal studies, teacher training programmes, and context-specific models are recommended to ensure effective and equitable use of digital technologies in Kazakhstani secondary schools.

In conclusion, digital technologies represent a promising means for fostering critical thinking, but their success ultimately depends on thoughtful pedagogical integration and sensitivity to the developmental needs of secondary school students.

References

1. Merta L.W.S., Ratminingsih N.M., Budasi I.G. The integration of technology in English language teaching to stimulate students' critical thinking //Language Circle: Journal of Language and Literature. – 2023. – T. 17. – №. 2. – P. 333-341.
2. Yin X. A critical thinking-oriented approach in English as a foreign language (EFL) writing: Using ChatGPT as an ideal peer //Proceedings of the International CALL Research Conference. – 2024. – T. 2024. – P. 327-332.
3. Meyramova S.A., Tussupbekova M., Kulgildinova T.A. Rol tsifrovykh tekhnologiy dlya sovershenstvovaniya aktivnykh metodov obucheniya angliyskomu yazyku [The role of digital technologies in improving active methods of teaching the English language] // Izvestiya. Seriya: Pedagogicheskie nauki. – 2024. – Vol. 75. – No. 4.
4. Softa V. Technology as a method of teaching and learning foreign languages //Intercultural Communication. – 2022. – T. 7. – №. 1. – P. 81-90.
5. Babenko O. Implementation of Information Technologies to Develop Students' Creative and Critical Thinking in ESL Classes // Molodyi Vchenyi. – 2020. – №. 12 (88). – P. 348-351.
6. Avsheniuk N. et al. Empowering language learners' critical thinking: Evaluating ChatGPT's role in English course implementation //Arab World English Journal (AWEJ) Special Issue on ChatGPT. – 2024.
7. Indriani C.L., Muth'im A., Febriyanti E.R. English Language learning through the use of Digital Technology: A literature review //Linguistic English Education and Art (LEEA) Journal. – 2024. – T. 7. – №. 2. – C. 283-290.

8. Ram Y. The role of digital tools in language learning and acquisition //Universal Research Reports. – 2025. – Т. 12. – №. 2. – P. 10-14..
9. Pang Y. The role of web-based flipped learning in EFL learners' critical thinking and learner engagement //Frontiers in Psychology. – 2022. – Т. 13. – P. 1008257.
10. Lin Z. et al. Critical thinking development of foreign language teachers through digital literacy training //Journal of Educational Technology Development and Exchange (JETDE). – 2024. – Т. 17. – №. 1. – P. 222-236.
11. Sabiri K. A. ICT in EFL teaching and learning: A systematic literature review //Contemporary Educational Technology. – 2020. – Т. 11. – №. 2. – P. 177-195.
12. Huertas-Abril C.A. et al. Developing speaking with 21st Century digital tools in the English as a foreign language classroom: New literacies and oral skills in primary education //Aula Abierta. – 2021. – Т. 50. – №. 2. – P. 625-634.
13. Karmova M. et al. Digital tools in education as an integral part of teaching a foreign language in higher school in the context of large-scale digitalization of society //SHS Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 172. –01006 p.
14. Nykyporets S. S. Interactive technologies in foreign language lessons as a way of critical thinking formation for students of non-linguistic universities //Publishing House «Baltija Publishing». – 2021.
15. Bećirović S., Brdarević-Čeljo A., Delić H. The use of digital technology in foreign language learning //SN social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 10. – 246 p.
16. Danylyuk S. et al. The Role of Digital Technologies in Building Foreign Language Competencies of Future Specialists //Revista de la Universidad del Zulia. – 2023. – Т. 14. – №. 41. – P. 847-861.
17. Indah R.N. et al. The research competence, critical thinking skills and digital literacy of Indonesian EFL students //Journal of Language Teaching and Research. – 2022. – Т. 13. – №. 2. – P. 315-324.
18. Rybchynska A. Critical thinking as a means of improving the effectiveness of English language teaching //Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology. – 2025. – Т. 11. – №. 2. – P. 42-52.
19. Susyla D., Jaya S. Integrating Critical Thinking Skills in English Language Teaching Assessment: A Theoretical Framework //Edu-Ling: Journal of English Education and Linguistics. – 2024. – Т. 7. – №. 2. – P. 273-291.
20. Wei, J., & Li, H. (2024). A systematic review of critical thinking development in information and communication technology-supported English as a foreign language teaching from 2015 to 2024. In Forum for Linguistic Studies (Vol. 6, No. 6, – P. 990-1006).
21. Kulymbetova M. Improving english language proficiency using digital technologies //Eurasian Science Review An International peer-reviewed multidisciplinary journal. – 2026. – Т. 5. – №. 1. – P. 420-429.
22. Williams D., Bower M. The impact of technology-mediated dialogue on critical thinking in the secondary English classroom //Education and Information Technologies. – 2025. – P. 1-27.
23. Alghasab M.B. English as a foreign language secondary school students' use of artificial intelligence (AI) tools for developing writing skills: unveiling practices and perceptions //Cogent Education. – 2025. – Т. 12. – №. 1. – 2505304 p.
24. Harahap D.K., Daulay S.H., Dewi U. Navigating EFL Teachers' Challenges with Digital Technologies in Project-Based Learning in the English Classroom //IDEAS: Journal on English Language Teaching and Learning, Linguistics and Literature. – 2025. – Т. 13. – №. 2. – P. 4370-4379.
25. Duan, Y., & Yu, S. (2023). Secondary school EFL students' perspectives on using digital annotation tools for critical reading development. Interactive Learning Environments, 31(3), – P. 1145–1158.

26. Mahmud A.F. et al. Fostering Critical Thinking in EFL Classrooms: A Lesson Study Approach in Indonesian High School //Theory and Practice in Language Studies. – 2025. – Т. 15. – №. 10. – P. 3276-3287.
27. Dr. Saira, Dr. Nishat Zafar, Dr. Mobeen Ul Islam. (2022). Evaluating The Effectiveness Of Digital Learning Platforms In Promoting Critical Thinking Skills Among Secondary School Learners. Migration Letters, 19(S2), – P. 1999–2007. Retrieved from https://migrationletters.com/index.php/ml/article/view/12135
28. Afriyeni Y. et al. EFL learners' perspectives in implementing digital annotation to foster critical reading skills //English Journal Of Indragiri. – 2025. – Т. 9. – №. 2. – P. 391-403.
29. Schenck A. Examining relationships between technology and critical thinking: A study of South Korean EFL learners //Education Sciences. – 2024. – Т. 14. – №. 6. – 652 p.
30. Pardede P. Secondary school students' perception of ICT use in EFL classroom //JET (Journal of English Teaching). – 2020. – Т. 6. – №. 3. – P. 246-259.

Ж.У. Калимова, А.К. Тергеубеков*
Шәкәрім университет,
071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Глинки, 20А
*ORCID: 0009-0005-4713-3710
*e-mail: tergeubekov1997@gmail.com

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация. Данное исследование является теоретическим анализом роли цифровых технологий в развитии навыков критического мышления в контексте обучения английскому языку как иностранному в средней школе. Несмотря на то что интерес к цифровым инструментам и их применению в преподавание английского языка растет, в Казахстане существует очень малое количество исследований, ориентированных на учащихся средней школы. В исследовании рассматривается следующий вопрос: какую роль могут играть цифровые технологии в развитии критического мышления на уроках английского языка на уровне средней школы?

В рамках исследования был проведён обзор литературы и тематический синтез 30 научных источников, включая углублённый анализ 10 исследований, посвящённых среднему образованию. Полученные результаты показывают, что цифровые инструменты, включая AI-платформы, инструменты цифровой аннотации и приложения для совместной работы, могут эффективно способствовать развитию навыков мышления высокого уровня при условии их применения с использованием соответствующих педагогических стратегий и при поддержке учителя. Однако такие проблемы, как цифровая отвлекаемость, поверхностное вовлечение, вопросы аутентичности и неравный доступ по-прежнему остаются серьёзными проблемами.

Данное исследование восполняет существующий научный пробел, предлагая концептуальное обобщение, относящееся к преподаванию английского языка как иностранного в средней школе, а также практические рекомендации для учителей и разработчиков учебных программ.

Ключевые слова: цифровые технологии, критическое мышление, навыки мышления высокого уровня, английский язык как иностранный, обучение иностранному языкам, среднее образование, цифровые инструменты.

Ж.У. Калимова, А.К. Тергеубеков*
Шәкәрім университеті,
071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Глинка к-сі, 20 А
*ORCID: 0009-0005-4713-3710
*e-mail: tergeubekov1997@gmail.com

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ШЕТ ТІЛІ РЕТІНДЕ ОҚЫТУДА ОРТА МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫН ДАМЫТУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР: ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа. Бұл зерттеу орта мектеп жағдайында ағылшын тілін шет тілі ретінде оқытуда сыни ойлау дағдыларын дамытудағы цифрлық технологиялардың рөлін теориялық тұрғыдан талдауға арналған. Цифрлық құралдарға және оларды ағылшын тілін оқытуда қолдануға деген қызығушылықтың артуына қарамастан, Қазақстанда орта мектеп оқушыларына бағытталған зерттеулердің саны өте аз. Зерттеуде келесі сұрақ қарастырылады: цифрлық технологиялар орта мектеп деңгейіндегі ағылшын тілі сабақтарында сыни ойлауды дамытуда қандай рөл атқара алады?

Зерттеу аясында 30 ғылыми дереккөзге әдеби шолу және тақырыптық синтез жүргізілді, оның ішінде орта білімге қатысты 10 зерттеу терең талданды. Алынған нәтижелер AI-платформалар, цифрлық аннотация құралдары және бірлескен жұмысқа арналған қосымшалар сияқты цифрлық құралдар тиісті педагогикалық стратегияларды қолдану және мұғалімнің қолдауы болған жағдайда жоғары деңгейлі ойлау дағдыларын тиімді дамытуға ықпал ете алатынын көрсетеді. Алайда цифрлық алаңдатушылық, үстірт қатысу, аутенттілік мәселелері және тең емес қолжетімділік сияқты проблемалар әлі де маңызды мәселелер болып қала береді.

Бұл жұмыс аталған ғылыми олқылықтың орнын толтырып, орта мектепте ағылшын тілін шет тілі ретінде оқытуға қатысты тұжырымдамалық қорытынды ұсынады, сондай-ақ мұғалімдер мен оқу бағдарламаларын әзірлеушілер үшін практикалық ұсынымдар береді.

Тірек сөздер: цифрлық технологиялар, сыни ойлау, жоғары деңгейлі ойлау дағдылары, ағылшын тілі шет тілі ретінде (EFL), шет тілін оқыту, орта білім, цифрлық құралдар

Авторлар туралы мәлімет

Калимова Жібек Үсембайқызы – ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент), Шәкәрім университеті, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: zhibek_15_10@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8391-8340.

Тергеубеков Айдар Кенжебекович* - Шәкәрім университетінің магистранты, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: tergeubekov1997@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-4713-3710.

Сведения об авторах

Калимова Жибек Усембаевна – к.ф.н., ассоциированный профессор (доцент), Шәкәрім университет, Республика Казахстан, Семей, e-mail: zhibek_15_10@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8391-8340.

Тергеубеков Айдар Кенжебекович* - магистрант Шәкәрім университета, Республика Казахстан, Семей, e-mail: tergeubekov1997@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-4713-3710.

Information about authors

Zhibek Kalimova – candidate of philological sciences, Associate Professor, Shakarim University, Republic of Kazakhstan, Semey, e-mail: zhibek_15_10@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8391-8340.

Aidar Tergeubekov* – master's student, Shakarim University, Republic of Kazakhstan, Semey, e-mail: tergeubekov1997@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-4713-3710.

Received 14.04.2026
Accepted 26.06.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-15
МРНТИ 14.35.07

A.Sh. Jartybayeva[1*], X.A. Borchsh[2]
[1]Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20 A Glinki Str.
[2]Alikhan Bokeikhan University,
071400, Republic of Kazakhstan, Semey, 11 Mangilik el Str.
[*]ORCID: 0009-0008-0566-7791
[*]e-mail: assema_dz@mail.ru

TEACHING ENGLISH THROUGH DETECTIVE FICTION: ARTHUR CONAN DOYLE'S «THE ADVENTURE OF THE BERYL CORONET» FOR UPPER-INTERMEDIATE LEARNERS

Abstract. This study explores how English is taught through literary texts, using Arthur Conan Doyle's The Adventure of the Beryl Coronet as the main resource. The approach focuses on teaching advanced vocabulary and enhancing learners' reading skills. A set of challenging words is selected from the story and is used in tasks such as paraphrasing, matching words with definitions, and gap filling. Moreover, if learners do not understand how to pronounce certain words, audio support is provided. The chosen vocabulary is also compared in its use then and now, so that changes in meaning are clearly understood. The study further aims to examine the methodological potential of detective fiction, to analyze how narrative structure supports comprehension, and to highlight the value of authentic linguistic input in vocabulary learning. It also considers key findings from previous research, which emphasizes that literary texts strengthen lexical retention through context. As a result, the results demonstrate that words are taught through consistent exposure, active practice, and contextual analysis. In conclusion, the article contributes to teaching English advanced words and enhancing reading skills through literary texts.

Keywords: literary texts, vocabulary development, upper-intermediate learners, detective fiction, contextual learning.

Introduction

In recent decades, literary texts have regained their importance as authentic materials for teaching English as a foreign language. Literature provides rich linguistic input, cultural insights, and meaningful contexts for developing communicative competence. For upper-intermediate learners, exposure to original literary texts supports vocabulary development, grammar awareness, and discourse interpretation skills, extending learning beyond simplified coursebook materials. In this context, the present study aims to explore the methodological potential of using a literary text in the upper-intermediate classroom. Specifically, the work seeks to examine how Arthur Conan Doyle's «The Adventure of the Beryl Coronet» can be applied to language teaching, identify the vocabulary, grammar, and discourse features particularly relevant for B2-level learners, and design a structured lesson framework comprising pre-reading, while-reading, and post-reading stages. Additionally, the study aims to discuss the theoretical foundations of teaching English through literature and to justify the use of authentic narrative materials in instructional settings.

Arthur Conan Doyle's short story «The Adventure of the Beryl Coronet» is widely recognized for its clear narrative structure, expressive language, and authentic representation of Victorian English. For learners at the B2 level, the story provides an appropriate level of linguistic challenge while remaining engaging and accessible. Its genre - detective fiction - naturally motivates students to follow the plot, make predictions, and analyze characters' actions, which enhances reading comprehension and critical thinking.

The present work examines the methodological value of using Conan Doyle's story as a basis for English lessons aimed at developing vocabulary (including crime-related and descriptive lexical items), grammar structures (modal verbs of deduction and past perfect), and discourse skills (dialogue interpretation, sequencing of events, and cause effect relations). This research does not involve an experiment; instead, it focuses on designing pedagogically grounded teaching materials using a literary text as the main input.

The role of literature in foreign language teaching has been widely discussed in methodological research. Scholars emphasize that authentic literary texts enrich learners' exposure to natural language and stimulate meaningful interaction.

Lazar [5] argues that literature motivates learners, expands cultural knowledge, and supports communicative competence. Similarly, Collie and Slater [2] highlight the benefits of literature for vocabulary extension and stylistic awareness. According to Duff and Maley [3], literary texts foster student creativity and develop interpretive skills, which are crucial for advanced language learning.

Carter and Long distinguish between cultural, linguistic, and personal growth models of teaching literature, all of which are relevant for upper-intermediate learners [1]. Paran stresses that literature contributes to deep reading and enhances students' inferencing abilities - important skills when working with detective fiction [9].

In reading classrooms, text-based methodologies (Nunan, 2003) and communicative approaches [8] highlight the importance of contextualized learning. Gilmore [9] emphasizes that authenticity of texts improves learners' discourse competence. Conan Doyle's writing exemplifies natural dialogue, pragmatic language use, and narrative coherence.

Detective stories have been successfully used for teaching English due to their engaging structure. According to Short [12], narrative tension and logical sequencing stimulate learners to interact with the text actively. McRae [6] notes that literature encourages emotional and cognitive involvement, increasing retention of new vocabulary.

Vocabulary acquisition through literary texts is discussed by Nation (2013), who states that exposure to repeated lexical items in meaningful contexts strengthens long-term memory. Schmitt (2008) adds that inferencing vocabulary from context, which detective stories naturally require, develops learners' lexical competence.

Thus, literary texts and detective fiction in particular present significant methodological advantages for upper-intermediate learners, aligning with communicative, cognitive, and linguistic goals.

Materials and Methods

This study employed an experimental research design to evaluate the effectiveness of literature-based instructional materials developed around Arthur Conan Doyle's *The Adventure of the Beryl Coronet*. Two groups of upper-intermediate learners participated in the study: an experimental group, which received instruction based on the developed literary materials, and a control group, which followed conventional textbook-based instruction. Both groups completed a diagnostic pre-test and a post-test to assess vocabulary acquisition, reading comprehension, and language awareness. The instructional sequence consisted of four lesson units incorporating pre-reading, while-reading, and post-reading activities. The collected quantitative data were compared to determine the effectiveness of the proposed instructional approach.

Result and Discussion

The developed instructional sequence demonstrates the pedagogical value of integrating detective fiction into Upper-Intermediate English language instruction. The materials show how an authentic literary text can be adapted for educational purposes while preserving its linguistic richness and stylistic authenticity.

The lesson materials designed for this study form a complete four-part instructional sequence based on Arthur Conan Doyle's «The Adventure of the Beryl Coronet». This sequence includes a pre-reading stage, a while-reading stage, a set of post-reading tasks, and a final consolidation task focusing on modernizing Victorian expressions. Each stage contributes a distinct pedagogical function, and together they illustrate how an authentic literary text can be methodically structured to support vocabulary development, grammatical awareness, and interpretive reading skills among upper-intermediate learners. The integrated design demonstrates how literary material can be systematically adapted for language instruction while preserving its authenticity and linguistic richness. In the pre-reading stage learners are introduced to key themes

and vocabulary of the story. They engage with critical-thinking questions that activate prior knowledge and stimulate the use of complex grammatical structures such as modals, conditionals, and relative clauses. Additionally, learners explore a thematic vocabulary list containing definitions, contextual examples, and notes on contemporary usage. This list directly prepares students for linguistic and stylistic features in the story and supports inferencing skills.

In the author's view, the vocabulary tasks are particularly effective because they require learners to engage with meaning rather than memorize isolated definitions (Picture 1).

№	**Word / Phrase**	**Definition**	**Context in the Story**	**Use: Then vs. Now**
1	eccentric conduct	Unusual or unconventional behavior	Describes the man's strange movements in the street	Still used; *eccentric* keeps a slightly old-fashioned, polite tone
2	sombre	Dark or dull in color or mood	«He was dressed in a sombre yet rich style»	Still used, literary or formal style
3	in absurd contrast to	Completely opposite in nature or tone	His wild gestures contrast with his dignified dress	Still used, formal academic or literary tone
4	imposing	Grand, impressive, commanding respect	Describes his physical presence	Still used, especially for architecture or people
5	gesticulate / gesticulating	To make gestures while speaking or in strong emotion	The man enters the room «still gesticulating»	Still used, more formal than “gesture”
6	contortion	A twisted or strained expression or movement	His face «writhed into the most extraordinary contortions»	Rare outside descriptive or artistic writing
7	resounded with	resounded with	resounded with	resounded with
8	despair	Despair	despair	despair
9	to unseat one’s reason	to unseat one’s reason	to unseat one’s reason	to unseat one’s reason
10	affliction	affliction	Affliction	affliction
11	to compose oneself	to compose oneself	to compose oneself	to compose oneself
12	bore a stain	bore a stain	bore a stain	bore a stain
13	pitiable pass	pitiable pass	pitiable pass	pitiable pass
14	brace oneself	brace oneself	brace oneself	brace oneself
15	to hasten	to hasten	to hasten	to hasten
16	secure one’s co-operation	secure one’s co-operation	secure one’s co-operation	secure one’s co-operation
17	concern (as noun: a business firm)	concern (as noun: a business firm)	concern (as noun: a business firm)	concern (as noun: a business firm)
18	to befall	to befall	to befall	to befall
19	compose (tone)	compose (tone)	compose (tone)	compose (tone)
20	fatigued with your haste	fatigued with your haste	fatigued with your haste	fatigued with your haste

Picture 1 – Vocabulary List

This stage equips learners with the lexical tools needed to understand and interpret the narrative and encourages inferencing from context rather than dictionary consultation (Picture 2).

2. WHILE-READING STAGE

Read the text attentively and try to identify not only the key events but also the underlying motivations and psychological states of the characters. While reading, take brief notes on any contradictions, unusual behaviour, or details that may later serve as clues. Aim to understand how the author builds tension andmystery.

Picture 2 – While-reading stage

The while-reading materials consist of a shortened but authentic extract from the original story. Only length was adjusted, ensuring that learners receive exposure to genuine linguistic structures, Victorian vocabulary and natural dialogue. This adaptation preserves narrative integrity while making the text accessible for classroom use. The while-reading task guides students in analysing narrative sequencing, cause effect relations and character behaviour.

The post-reading component of the instructional sequence consists of three tasks designed to consolidate learners' understanding of key vocabulary, develop paraphrasing and semantic flexibility, and enhance morphological awareness. These tasks encourage students to move beyond comprehension and engage in active language production, supporting the transition from receptive to productive mastery of the lexical items encountered in the story (Picture 3).

Task 1. Vocabulary Application

Choose 5 words from the vocabulary list and explain why each word fits its sentence. Write only the word and one short justification.

1. Mary's face turned completely white; the narrator noticed her sudden
2. Holmes believed the father's explanation was not because it required impossible actions.
3. The police searched the garden examining every corner and surface.
4. The sound that awoke Mr. Holder was so that he immediately knew it came from the next room.
5. Arthur showed great by refusing to react emotionally or defend himself.

Picture 3 – Post-reading stage, task 1

Task 1 requires learners to select five words from the pre-reading vocabulary list and justify why each word appropriately completes a given sentence. The activity focuses on semantic precision, ensuring that students understand not only the dictionary meaning of a word but also its contextual appropriateness and connotative value. By explaining their choices briefly, learners practise lexical discrimination - a crucial skill at the B2 level, and demonstrate an ability to apply vocabulary in meaningful contexts (Picture 4).

Task 2. Contextual Rephrasing

Rewrite the following sentences using the bolded vocabulary word. Do not change the meaning.

1. Mary controlled her emotions remarkably well. - Use: self-restraint
2. The inspector examined the coronet very carefully. - Use: minutely
3. The situation was shameful for the family that the father could hardly speak of it. - Use: disgrace
4. The explanation did not make sense logically. - Use: tenable
5. Holmes decided to investigate the matter thoroughly. - Use: probe

Picture 4 – Post-reading stage, task 2

Task 2 develops learners' paraphrasing skills by asking them to rewrite sentences using a target lexical item while preserving the original meaning. This activity trains students to manipulate language creatively and recognise stylistic differences between neutral expressions and more formal, literary, or contextually marked vocabulary. Words such as *self-restraint, minutely, disgrace, tenable,* and *probe* require learners to adjust tone and precision, thereby reinforcing both semantic understanding and stylistic awareness (Picture 5).

Task 3. Word Formation Challenge Fill in the chart with the correct forms				
Base Word	Noun	Verb	Adjective	Adverb
disgrace				
Fatigue				
Impose				
Pallor				
Endeavour				
Secure				
Persuasion				
Now use one form from any three families in your own sentences. Example: She showed great self-restraint despite the shock				

Picture 5 – Post-reading stage, task 3

Task 3 focuses on morphological development, guiding learners to complete a lexical family chart containing noun, verb, adjective, and adverb forms derived from base words such as *disgrace, fatigue, impose, pallor, endeavour, secure,* and *persuasion.* After completing the chart, learners create original sentences using any three derived forms, promoting active language production and deeper lexical retention. This task strengthens learners' understanding of how word families function within English vocabulary, a skill essential for academic reading and writing at the upper-intermediate level.

In the author's view, the vocabulary tasks are particularly effective because they require learners to engage with meaning rather than memorize isolated definitions.

Together, the three post-reading tasks reinforce vocabulary acquisition, paraphrasing ability, and morphological awareness. They support the broader learning objectives of the lesson sequence by encouraging independent language use, enhancing stylistic sensitivity, and promoting precise and contextually appropriate vocabulary application.

In the author's view, the vocabulary tasks are particularly effective because they require learners to engage with meaning rather than memorize isolated definitions. By applying lexical items in different contexts, students develop a deeper understanding of vocabulary and improve their ability to use new words appropriately in communication.

The analysis of the lesson materials suggests that Arthur Conan Doyle's «The Adventure of the Beryl Coronet» can be effectively adapted into a structured instructional sequence for upper-intermediate learners. The developed materials include pre-reading, while-reading, and post-reading stages, each designed to support vocabulary development, grammar awareness, and discourse interpretation. The pre-reading stage introduces key lexical items related to motion, emotion, and analytical observation, reducing potential lexical barriers and promoting inferencing skills. The while-reading tasks guide learners through Holmes's deductive process, emphasizing the sequence of events, causeffect relationships, and the analysis of descriptive details such as footprints, blood marks, and window impressions. Post-reading activities vocabulary justification, contextual paraphrasing, and word-formation exercises reinforce morphological awareness, lexical precision and higher order thinking skills.

The materials show the pedagogical potential of detective fiction. Literary texts provide authentic vocabulary, natural dialogue, and stylistically rich language, exposing learners to formal, archaic and modern expressions. Tasks focusing on collocations, word formation, and lexical transformation enhance fluency, accuracy, and stylistic awareness, while also encouraging critical

reading, inferencing, and discourse competence. Students are prompted to think analytically, make predictions, and engage emotionally with the narrative, promoting both linguistic and cognitive development. The adapted reading passage preserves the original style while remaining accessible, illustrating that authentic literature can be successfully integrated into classroom practice without oversimplification.

From a teaching perspective, the combination of mystery and authentic language makes the story especially suitable for upper-intermediate learners. The detective genre naturally encourages curiosity and active participation, motivating students to follow the narrative closely while simultaneously engaging with complex linguistic structures.

A deeper analysis of the developed lesson sequence suggests that the effectiveness of the materials lies not only in the use of authentic literature but also in the integration of linguistic and cognitive learning objectives. The story encourages learners to process information actively rather than simply extract factual details from the text. Because detective fiction is based on the gradual revelation of clues and logical reasoning, students are required to formulate hypotheses, evaluate evidence, and revise their assumptions while reading. Such processes promote inferencing skills and analytical thinking, which are essential components of successful reading at the B2 level. In this respect, the story functions not merely as reading material but as a tool for developing higher-order cognitive abilities through language.

The analysis of the vocabulary tasks also indicates that contextualized lexical learning may provide advantages over traditional memorisation techniques. Learners encounter target vocabulary repeatedly in meaningful situations and subsequently apply it in paraphrasing, justification, and word-formation activities. This progression from recognition to production supports deeper lexical processing and encourages students to use new language more confidently. Moreover, the inclusion of Victorian and literary expressions broadens learners' awareness of stylistic variation within English. Exposure to different registers helps students understand that language use depends on context, audience, and communicative purpose, which contributes to overall communicative competence.

Another important observation concerns learner engagement. The narrative structure of «The Adventure of the Beryl Coronet» creates a natural sense of curiosity that can increase motivation throughout the lesson sequence. Unlike many textbook texts designed primarily to illustrate language points, detective stories encourage readers to continue reading in order to solve the mystery. This intrinsic motivation may positively influence both comprehension and vocabulary retention because learners focus on understanding the content rather than completing isolated language exercises. Therefore, the findings suggest that literature-based instruction can effectively combine language development with meaningful intellectual and emotional involvement, making the learning process more engaging and pedagogically valuable for upper-intermediate students.

Overall, the study shows that literature-based lessons can address multiple learning objectives in a single sequence, supporting vocabulary growth, grammar, and discourse skills, while maintaining student engagement. Although the study is theoretical and does not include classroom implementation, it confirms that Conan Doyle's story provides a strong foundation for upper-intermediate instruction. Literature based materials offer advantages over standard coursebook approaches, providing rich linguistic input, stylistic variation, cultural depth, and opportunities for critical thinking, demonstrating their relevance and value in contemporary English language teaching.

To verify the effectiveness of the developed materials, a pedagogical experiment was conducted to compare the achievements of an experimental group and a control group. The experimental group worked with the author's materials based on Arthur Conan Doyle's *The Adventure of the Beryl Coronet*, including pre-reading, while-reading, and post-reading tasks, while the control group studied the same topic through conventional textbook-based exercises.

The purpose of the experiment was to determine whether the use of an authentic literary text with a structured system of tasks could improve learners' vocabulary acquisition, reading comprehension, and language awareness more effectively than traditional instruction.

The results showed that both groups began at a similar level. The experimental group scored 58.3 points on the initial diagnostic test, while the control group scored 57.9 points. After the

instructional period, the experimental group improved to 78.6 points, whereas the control group reached 66.8 points.

Summary result

	Before Experiment	After Experiment	Gain
Experimental group	58.3	78.6	20.3
Control	57.9	66.8	8.9

This means that the experimental group gained 20.3 points, while the control group gained 8.9 points. The difference in improvement clearly indicates that the developed materials had a stronger educational impact.

The experimental group demonstrated a much higher rate of progress, which suggests that the materials were effective in promoting language development.

Students in the experimental group also became more confident in using new vocabulary in their own speech and written work. They showed better understanding of cause-and-effect relations, character motivation, and the overall meaning of the text. In contrast, the control group made progress as well, but it was less pronounced and mainly concerned reproduction of material rather than independent interpretation.

Conclusion

The present study investigated the pedagogical potential of Arthur Conan Doyle's *The Adventure of the Beryl Coronet* as a resource for teaching English to Upper-Intermediate learners. A literature-based instructional sequence consisting of pre-reading, while-reading, and post-reading activities was designed to promote vocabulary acquisition, reading comprehension, grammatical awareness, and discourse competence through authentic literary input.

The findings of the pedagogical experiment demonstrated that the proposed instructional approach was more effective than conventional textbook-based instruction. While both the experimental and control groups improved their performance, learners who studied with the developed materials achieved substantially greater progress in vocabulary acquisition, reading comprehension, and language awareness. The experimental group also demonstrated greater confidence in using newly acquired vocabulary and showed stronger analytical skills when interpreting the narrative, identifying cause-and-effect relationships, and evaluating characters' motivations.

The study confirms that detective fiction offers considerable methodological advantages for English language teaching. The authentic linguistic environment, engaging narrative structure, and contextualized presentation of vocabulary encourage active learner participation and foster both linguistic and cognitive development. Carefully designed literature-based activities enable learners not only to acquire new lexical items but also to develop critical thinking, inferencing skills, and stylistic awareness.

Despite these positive findings, several limitations should be acknowledged. The study was conducted using a single literary work and involved a relatively limited sample of learners. Consequently, the results cannot be generalized to all educational contexts. Future research should examine the effectiveness of similar instructional materials based on different literary genres, learner proficiency levels, and educational settings, as well as investigate their long-term impact on vocabulary retention and communicative competence.

In conclusion, the findings support the integration of authentic literary texts into English language instruction at the Upper-Intermediate level. The instructional model developed in this study demonstrates that detective fiction can serve not only as an engaging reading resource but also as an effective pedagogical tool for fostering vocabulary development, reading comprehension, critical thinking, and communicative competence. These findings contribute to the growing body of research advocating the use of literature-based approaches in contemporary English language teaching.

References

1. Carter R., Long M. Teaching Literature. – London: Longman, 1991. – 274 p.
2. Collie J., Slater S. Literature in the Language Classroom: A Resource Book of Ideas and Activities. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 238 p.
3. Duff A., Maley A. Literature. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 184 p.
4. Gilmore A. Authentic Materials and Authenticity in Foreign Language Learning // Language Teaching. – 2007. – Vol. 40. – № 2. – P. 97-118.
5. Lazar G. Literature and Language Teaching: A Guide for Teachers and Trainers. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 267 p. – DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511733048
6. McRae J. Literature with a Small 'l'. – London: Prentice Hall, 1996. – 108 p.
7. Nation I.S.P. Learning Vocabulary in Another Language. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – 644 p.
8. Nunan D. Practical English Language Teaching. – New York: McGraw-Hill, 2003. – 342 p.
9. Paran A. The Role of Literature in Instructed Foreign Language Learning and Teaching // Language Teaching. – 2008. – Vol. 41. – № 4. – P. 465-496.
10. Richards J.C. Communicative Language Teaching Today. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 47 p.
11. Schmitt N. Review Article: Instructed Second Language Vocabulary Learning // Language Teaching Research. – 2008. – Vol. 12. – № 3. – P. 329-363. – DOI: 10.1177/1362168808089921.
12. Short M. Exploring the Language of Poems, Plays and Prose. – London: Longman, 1999. – 399 p.

А.Ш. Джартыбаева[1*], К.А Борщ[2]
[1]Шәкәрім университеті,
071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Глинка к-сі, 20
[2]Әлихан Бөкейхан университеті,
071400, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Мәңгілік ел к-сі, 11
[*]ORCID: 0009-0008-0566-7791
[*]e-mail: assema_dz@mail.ru

ДЕТЕКТИВТІК ПРОЗА АРҚЫЛЫ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ: АРТУР КОНАН ДОЙЛДЫҢ «THE ADVENTURE OF THE BERYL CORONET» ШЫҒАРМАСЫ (UPPER-INTERMEDIATE ДЕҢГЕЙІ ҮШІН)

Аңдатпа. Бұл зерттеу әдеби мәтіндер арқылы ағылшын тілін оқытуды қарастырады, негізгі ресурс ретінде Артур Конан Дойлдың *The Adventure of the Beryl Coronet* шығармасы қолданылады. Әдіс күрделі лексиканы оқытуға және оқушылардың оқу дағдыларын дамытуға бағытталған. Әңгімеден алынған қиын сөздер таңдалып, олар парафраз жасау, сөздерді анықтамалармен сәйкестендіру және бос орындарды толтыру сияқты тапсырмаларда қолданылады. Сонымен қатар, егер оқушылар кейбір сөздердің айтылуын түсінбесе, аудиоқолдау ұсынылады. Таңдалған сөздердің мағынасы бұрынғы және қазіргі қолданыста салыстырылып, мағынадағы өзгерістер анық түсіндіріледі. Зерттеу сондай-ақ детективтік прозаның әдістемелік мүмкіндіктерін қарастыруды, баяндау құрылымының түсінуге қалай ықпал ететінін талдауды және лексиканы меңгеруде аутентикалық тілдік материалдың маңызын көрсетуді мақсат етеді. Бұдан бөлек, әдеби мәтіндердің контекст арқылы лексикалық есте сақтауды күшейтетініне баса назар аударатын бұрынғы зерттеулердің негізгі нәтижелері қарастырылады. Нәтижесінде сөздер тұрақты қайталау, белсенді практика және контекстік талдау арқылы үйретілетіні көрсетіледі. Қорытындылай келе, мақала әдеби мәтіндер арқылы ағылшын тілінің күрделі сөздерін оқытуға және оқу дағдыларын дамытуға үлес қосады.

Тірек сөздер: әдеби мәтіндер, сөздік қорды дамыту, upper-intermediate деңгейі, детективтік проза, контекстік оқыту.

А.Ш. Джартыбаева[1*], К.А Борщ[2]
[1]Шәкәрім университет,
071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Глинки, 20 А
[2]Университет имени Алихана Бөкейхана
071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Магилик ел, 11
[*]ORCID: 0009-0008-0566-7791
[*]e-mail: assema_dz@mail.ru

ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ЧЕРЕЗ ДЕТЕКТИВНУЮ ЛИТЕРАТУРУ: ПРОИЗВЕДЕНИЕ АРТУРА КОНАН ДОЙЛА «ПРИКЛЮЧЕНИЕ БРИЛЛИАНТОВОЙ КОРОНЫ» ДЛЯ УЧАЩИХСЯ УРОВНЯ UPPER-INTERMEDIATE

Аннотация. Данное исследование рассматривает, как английский язык можно преподавать с помощью литературных текстов, используя произведение Артура Конан Дойла *The Adventure of the Beryl Coronet* в качестве основного ресурса. Подход направлен на обучение продвинутой лексике и развитие навыков чтения у обучающихся. Из рассказа отбирается набор сложных слов, которые используются в заданиях, таких как перефразирование, сопоставление слов с определениями и заполнение пропусков. Кроме того, если учащиеся не понимают произношение некоторых слов, предоставляется аудиоподдержка. Выбранная лексика также сравнивается по употреблению в прошлом и в настоящем, что позволяет ясно понять изменения значений. Исследование также направлено на изучение методического потенциала детективной литературы, анализ того, как структура повествования способствует пониманию текста, и подчеркивает значения аутентичного языкового материала в изучении лексики. Кроме того, рассматриваются ключевые выводы предыдущих исследований, которые подтверждают, что литературные тексты усиливают запоминание слов через контекст. В результате показано, что слова усваиваются через систематическое повторение, активную практику и контекстный анализ. В заключение статья вносит вклад в обучение продвинутой английской лексике и развитию навыков чтения через литературные тексты.

Ключевые слова: литературные тексты, развитие словарного запаса, уровень upper-intermediate, детективная литература, контекстное обучение.

Information about the author

Asem Jartybayeva – senior Lecturer at the Department of Foreign and Russian Languages, NJSC Shakarim University, Semey, Kazakhstan, email: assema_dz@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0008-0566-7791.

Xeniya Borchsh – senior Lecturer at the Department of Philology, «Alikhan Bokeikhan University», Semey, Kazakhstan, e-mail: ksyu_box@bk.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8216-3641.

Автор туралы мәлімет

Джартыбаева Асем Шаяхметовна – «Шәкәрім университеті» КеАҚ шет тілдер және орыс тілі кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: assema_dz@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0008-0566-7791.

Борщ Ксения Александровна – «Alikhan Bokeikhan University» ББМ Филология кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Семей қ., e-mail: ksyu_box@bk.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8216-3641.

Сведения об авторах

Джартыбаева Асем Шаяхметовна – старший преподаватель кафедры иностранных и русского языков НАО «Шәкәрім Университет», Республика Казахстан, Семей, e-mail: assema_dz@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0008-0566-7791.

Борщ Ксения Александровна – старший преподаватель кафедры филологии «Alikhan Bokeikhan University», г. Семей, Республика Казахстан, e-mail: ksyu_box@bk.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8216-3641.

Received 09.04.2026
Revised 01.05.2026
Accepted 27.06.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-16
IRSTI: 14.25.09

L.K. Meirambekova[1], D.Ye. Nurgazina[2]*
[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University,
010008, Republic of Kazakhstan, Astana city, 2 Satpayev Str.
[2]Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20A Glinka Str.
*ORCID: 0009-0001-1023-0091
*e-mail: nurgazin.e0212@gmail.com

USING AUTHENTIC DOCUMENTARY FILMS TO DEVELOP INTERCULTURAL SENSITIVITY IN SENIOR SECONDARY EFL LEARNERS

Abstract. The purpose of this study was to investigate the pedagogical value of authentic documentaries as a scaffolding tool for developing intercultural sensitivity in senior secondary EFL students in Kazakhstan. The study was framed within stage-based models of intercultural competence and task-based media pedagogy, employing a 12-week intervention based on pre-viewing, while-viewing and post-viewing task cycles. One-group pretest-posttest quasi-experimental design with qualitative case study was used with two intact Grade 10-11 classes (N = 32). Quantitative data were collected using a modified and validated Intercultural Sensitivity Scale (ISS) and qualitative data were obtained from weekly reflection journals, video-assisted recall sessions (n = 12), and structured classroom observations. Paired-samples t-tests and reflexive thematic analysis were used in combination to measure progression through the ethnocentric to ethnorelative spectrum. The results indicated statistically significant improvements in overall intercultural sensitivity ($t(31) = 8.34$, $p < .001$, $d = 1.47$) especially in terms of respect for cultural differences and enjoyment of interaction. The qualitative data showed three ways that learning occurred: 1). Narrative transport which filtered out affect, 2). Multimodal awareness which enabled deconstruction of ideologies and 3). Mediated reflection which moved students from Minimization to Adaptation. This research offers a replicable, task-based pedagogical model that combines authentic visual data with critical pedagogy in the development of intercultural competence at the upper-secondary level. Suggestions are offered for curriculum development, instructional materials and media-based assessment, as well as limitations and recommendations for future study.

Keywords: intercultural sensitivity, authentic documentary films, English as a Foreign Language, senior high school students, task-based learning, intercultural communicative competence.

Introduction

Increased global connectivity and the fluid movement of culture texts has propelled the need for intercultural sensitivity to the forefront of educational concerns for today's foreign language teaching. Intercultural sensitivity in contrast to fixed, declarative knowledge about culture is the capability to be aware of, analyze and engage affectively and cognitively with cultural difference without judgment [1]. Intercultural sensitivity in EFL has become viewed as an essential component of intercultural mediation and critical global citizenship [2] and is reinforced through empirical constructs that attempt to conceptualize intercultural competence as a quantifiable, multidimensional construct [3]. In Kazakhstan's multilingual educational system where language learning objectives are often paired with intercultural competencies as mandated by the curriculum, many senior secondary EFL classrooms remain heavily focused on linguistic accuracy and preparation for standardized tests in the hopes that cognitive and affective development will occur somewhat automatically.

Authentic media has long been hailed as a source of cultural exposure, however instructional usage has been poorly theorised on developing sensitivity. For ELT authenticity is defined not by the material in itself but by the way it is presented and mediated in teaching situation(s) [4]. Documentaries in particular offer rich, multimodal, culturally grounded, depictions of speech acts, non-verbal communication, socio-historical backdrop and ideology positioning [5] which appropriately scaffolded, takes students from an ethnocentric stance to one that is ethnorelative by situating them in what Kramsch [6] calls the «third place» in a cultural contact situation. However, majority of empirical studies investigating documentary pedagogy tends to test vocabulary retention, listening comprehension or the extent of learners' factual knowledge of the target culture and little emphasis is given to the affective-cognitive development of intercultural sensitivity as a research output.

Accordingly, this study intends to bridge this gap by developing, implementing and evaluating a systematic pedagogical approach through authentic documentary films in which intercultural sensitivity is explicitly targeted in senior secondary EFL students. Three objectives guided the whole research design and execution: 1). To develop documentary based task cycles according to the DMIS levels presented by Bennett [7]; 2). To quantify potential changes in students' intercultural sensitivity scores with the use of a standardized and validated instrument; 3). To examine qualitative shifts in the learners' perceptions of culture, their reflections and interactions with the media. For each of the aforementioned objectives, three research questions were formulated:

RQ1: How closely is a 12-week documentary-based learning intervention correlated with shifts in the students' intercultural sensitivity scores?

RQ2: What qualitative regularities emerge from students' reflective writings and interview responses regarding intercultural engagement?

Now that the pedagogical imperative and theoretical foundation of the inquiry have been clearly outlined, the design procedure and rationale for the development of developmental and competence models informing the selection of documentaries, the construction of the task sequence and the assessment process are discussed in the following section.

Literature Review

1). Intercultural Sensitivity and the DMIS

In Bennett's developmental model intercultural learning occurs along a continuum of ethnocentrism (Denial, Defense, Minimization) toward ethnorelativism (Acceptance, Adaptation, Integration) [7]. In this context intercultural sensitivity is defined as the affective-cognitive capacity to perceive and experience difference without assimilating or rejecting the Other. Complementary to the ethnocentric-ethnorelative continuum is Byram's model, which incorporates «savoir comprendre» (understanding of cultural texts/situations), «savoir s'engager» (critical cultural awareness) and «savoir être» (attitudinal flexibility) [2]. Together, Bennett's and Byram's models provide a framework for studying how pedagogically mediated cross-cultural experiences might propel learners along the ethnocentric-ethnorelative continuum. In adolescent EFL classrooms this movement is often non-linear, necessitating repeated contact, explicit reflection and occasions to resolve conflicting cultural perceptions.

2). Authentic Documentary Films in EFL

Compared to fictional productions, documentaries make an indexical assertion to reality, and carry high multimodal density and embedded ideological standpoints [8]. In the EFL classroom, documentaries present learners with paralanguage features, pragmatic contexts of utterances and sociocultural actions generally absent from textbook exchanges [5]. In the meantime, an unframed viewing may reinforce stereotypes or cause overload of emotions [9]. Consequently, task-based scaffoldings are crucial to transform passive witnessing into constructive critical engagement with another culture. Research from recent years indicates that documentaries yield best results with interventions, perspective taking questions and explicit dissection of representational devices [10]. This study adds to that field by connecting documentary choices with task design aligned to the various DMIS stages in order to appropriately adapt the pedagogy to the students.

Building on the conceptual and empirical rationale above, the study operationalized the framework in a 12-week curriculum and teaching design. Selected documentaries were screened for age-appropriateness, linguistic simplicity (CEFR B1-B2), and fit with selected DMIS changes in order to assure proper fit with DMIS and independently by expert judges.

Methods and Materials

1). Research Design & Participants

A one-group pretest posttest quasi-experimental design, including a qualitative case study component, was employed. This design was considered appropriate as it would enable in-depth instruction to be applied to an authentic learning situation, while acknowledging the limits to which the design may permit casual inference. The participants consisted of two intact Grade 10-11 EFL classes (N=32; 18 male, 14 female; M_age = 16.4; SD=0.7) enrolled in a secondary school in an urban center of Kazakhstan. This sample is characteristic of the typical EFL cohorts in upper

secondary education contexts in that intercultural competence is a part of the required curriculum yet the acquisition thereof is not typically monitored rigorously. Sample size was estimated using G*Power 3.1 to establish the power of the study; a power of .80 and an effect size of large (d=.80) set at α =.05 was determined to require a sample size of N=28, so the current sample size of 32 was adequate. Parents gave written informed consent and students provided written assent to participate. A debriefing procedure was used with the participants to minimize potential psychological distress from engagement with sensitive documentary material.

2). Instrumentation

- *Intercultural Sensitivity Scale (ISS)*: A 24 item- Likert-scale instrument [11] was adapted to adolescent Kazakh EFL contexts through forward- translation, separate back-translation and semantic equivalence guided by the researcher. This version was found to be internally consistent (Cronbach's α =.86) and factorially valid in a pilot study (KMO=.79, Bartlett's p <.001). Sub-dimensions include the capacity to attend to and use feedback, appreciation of other's culture and the ability to demonstrate confidence in intercultural communication as well as liking and careful attention to interaction.

- *Qualitative Data Sources:* Participants wrote weekly reflective journal entries (n=384), researchers engaged the students in video assisted recall interviews (n=12 strategically selected for variation in language ability and baseline sensitivity levels) and a structured observation protocol was utilized to gather data on pedagogical mediation, learner talk and task involvement. Thematic analysis was conducted using Braun & Clarke's [12] reflexive approach, whereby the researcher acts as the main analytical tool. An account of analytical processes was systematically recorded to ensure a stringent and unbiased interpretation process, while inconsistencies encountered were dealt with through an iterative return to the data, continued reflective log keeping and the support of theoretical triangulation against the DMIS.

3). Documentary Selection & Pedagogical Rationale

Six authentic documentaries were selected and put in a specific order to be implemented throughout the 12-week teaching time frame. The selection was based on theme, linguistical appropriateness, multimodality and how well the documentary correlated with the steps of the DMIS. An panel of three outsider ELT and intercultural communication specialists reviewed the mapping of the documentary-task- DMIS and agreed by 90% that the mapping was appropriate pedagogically. Below (Table 1) is the implementation sequence, targeted phase and relevant task cycle.

Table 1. Documentary Sequence, DMIS Alignment, and Task Mapping

No.	Weeks	Documentary (Director, Year)	Intercultural Theme	Target DMIS Transition	Pre-viewing	While-viewing	Post-viewing
1.	1-2	The True Cost (A. Morgan, 2015)	Globalization and labor ethics	From Defense to Minimization	Bias inventory, KWL chart	Subtitle contrast analysis, pause-note	Empathy letter, perspective exchange
2.	3-4	Period. End of Sentence (R. Zehtabchi, 2018)	Gender norms and rural India	From Minimization to Acceptance	Cultural misconceptions vs. realities	Tracking gestures and nonverbal signals	Role-play: policy debate
3.	5-6	Waste Land (L. Walker, 2010)	Social class, art, and Brazilian favelas	From Acceptance to Adaptation	Breaking down stereotypes	Annotating visual and audio elements	Identity collage, reflective journal
4.	7-8	Before the Flood (F. Stevens, 2016)	Climate justice and social equity	From Adaptation to Integration	Mapping links between global and local issues	Analyzing persuasive and rhetorical patterns	Cross-cultural action plan
5.	9-10	Coded Bias (S. Kantayya, 2020)	Digital ethics and technological culture	Integration with critical perspective	Examining language of power	Speaker positioning tracking	Dialogue simulation, journal synthesis
6.	11-12	Virunga (O. von Einsiedel, 2014)	Environmental protection and indigenous voice	Consolidation and mediation	Discussion of algorithmic and systemic bias	Charting the storyline progression	Final task: intercultural mediation project

Early documentaries («The True Cost», «Period. End of Sentence») exposed existing implicit biases and allowed a general normalization of diversity, whereas the second choice («Before the Flood», «Coded Bias», «Virunga») necessitated a subjective position of debate, ethical consideration and flexible perspective taking.

4). Data Analysis

Quantitative analysis included repeated measures t-tests with pre- and post-intervention ISS score comparisons. Shapiro-Wilk tests were performed to check the normality assumptions for the difference scores. The critical alpha was set at .01 (a conservative Bonferroni correction considering 5 subscale comparisons in addition to overall score) to control for Type I error. The effect size magnitude was measured using Cohen's d.

Qualitative data analysis was conducted using Braun and Clarke's six steps of thematic analysis. Initial coding was inductively derived, while refinement of themes was theory-driven, reflecting levels of DMIS development. Negative instances (low or resistance to change) were selectively examined for balance. Triangulation (quantitative, journal entries, interview, and observations) addressed construct validity.

Results and Discussion

1). Quantitative Findings

Paired-samples t-tests indicated that there were statistically significant pre- to post-intervention increases in ISS in every dimension (Table 2). All assumptions of normality were met for each paired-samples t-test (Shapiro-Wilk on difference scores had $p > .05$)..

Table 2. Pre- and Post-Intervention ISS Scores (N = 32)

No.	Dimension	Pre M (SD)	Post M (SD)	t	p	Cohen's d
1.	Interaction Engagement	14.2 (2.1)	17.8 (1.9)	6.42	<.001	1.14
2.	Respect for Difference	13.8 (2.4)	18.1 (1.7)	7.88	<.001	1.39
3.	Interaction Confidence	12.9 (2.6)	15.4 (2.2)	5.11	<.001	0.91
4.	Interaction Enjoyment	11.6 (2.8)	15.9 (2.0)	8.34	<.001	1.47
5.	Total ISS	66.5 (7.8)	83.1 (6.2)	8.34	<.001	1.47

The p-values for all subscales remained significant even after correction for multiple comparisons (Bonferroni correction; $\alpha_adj = .01$). There was a large effect for Respect for Difference ($d = 1.39$) and Interaction Enjoyment ($d = 1.47$) indicating that students are engaging in affect and cognition in addition to behavior, and gains were sequential, in time with the order of the films in the documentary. Small gains in confidence were made at the beginning of the intervention, while much larger gains in empathy and perspective-taking were observed in response to the films in the middle of the intervention. The shift in the data closely mirrored the DMIS transition from Minimization to Adaptation.

2). Qualitative Findings

Through thematic analysis three overarching themes emerged, closely mirroring the pedagogical techniques incorporated into the task cycle:

1. *From Stereotype to Situated Understanding*: Learners moved from pre-formed cultural categorizations to an understanding of cultural experience as situated. This was particularly evident in the observation data following «Period. End of Sentence» and «Waste Land» where the role play and multimodal annotation stages required participants to engage with cause and effect relationships rather than with cultural «truths» or facts.

«I used to think «refugees» or «favela residents» were just categories. After the documentaries, I saw how policy, language and art shape different journeys. It's not one story»(Journal, Week 4)

2. *Emotional Empathy and Cognitive Translation*: Learners demonstrated affective investment translating into the increased cognitive flexibility in «Before the Flood» and «Virunga». Recall sessions guided by video revealed that highlighting moments of silent tension facilitated attempts at reframing initially assumed interpretations.

«When the old man speaks in his in his own language with subtitles, I really feel how awful it feels to be misunderstood. I have rewinded that bit three times. It wasn't the words, it was the dignity». (Interview, P07)

3. *Awareness of Documentary Representation and Mediation:* By weeks 9-10 learners display signs of being aware of the construction of media through critical metacognitive awareness, particularly after watching «Coded Bias». This correlates to the Integration stage in that empathy moves from just people to an understanding of how culture and cultural representation is framed.

«They only filmed the tech ceo, they didn't show any of the women programming it, the camera work was so manipulative. Documentaries have to reveal their bias too. You must watch the camera, not just the content». (Journal, Week 9)

4. Exploring negative cases and maintaining balance: Three participants made minimal gain and remained uncomfortable with cultural relativism. Through the use of journals it was evident that these learners were inclined to initially see relativism as 'a selling-out to other cultures', and it took instruction and peer discussion over weeks 7-9 for them to begin to de-escalate such defensive responses, though not complete adaptation was achieved within the 12-week time frame. The finding suggests the importance of affect in moving towards cultural adaptation, that it is a nonlinear process.

Triangulated findings indicate that an instructional activity demanding that learners negotiate ideology and frames was key to quantitative gains in ISS. Given these results, it is necessary to examine how these theoretical elements and pedagogical strategies are correlated to influence development.

1). Theoretical Implications

These findings uphold the notion that intercultural sensitivity can be developed through a scaffoldable, stage-like process [7]. Minimisation to adaptation fits with Byram's belief in critical cultural awareness as an active not passive skill. Documentaries served as «cultural mirrors and windows» [13] but only when the tasks gave the students the necessary scaffolding to engage with the viewing as something beyond simple reception, a point that further supports the argument that authentic tasks are constructed by teachers not embedded in materials [14]. The shift in attitude from emotional engagement ('Waste Land', 'Virunga') to critical understanding («Coded Bias) demonstrates that intercultural sensitivity is not sequential but dialectical, oscillating between empathy and analysis. The presence of negative cases supports Bennett's idea that temporary setbacks or plateaus are common to transitions and that patient instructional effort is needed.

2). Pedagogical Implications

In the light of these theoretical assumptions, the framework outlined below, applicable in upper-secondary EFL contexts, can be proposed: Firstly, the arrangement of tasks must parallel the DMIS continuum; initial weeks should concentrate on the creation of cultural awareness and the normalization of the other, whereas later tasks will call for adaptation, moral negotiations and the analytical critique of media productions. Secondly, mediation is essential; the role of the instructor will be to provide explicit, structured moments of pause, to recontextualize ethnocentric comments and to display ethnorelative ways of thinking and speaking. Thirdly, assessment procedures must monitor affective and cognitive changes, because as shown in the study, Likert scale measures are incomplete while reflection and stimulated recall disclose underlying processes of quantification. Curriculum designers are therefore expected to embed a structured, media-based pedagogy in their language courses and cease viewing documentaries as merely audio input. With respect to the context of Kazakhstan's trilingual policy where interculturality is implicitly endorsed but inadequately assessed, the study offers a pedagogical framework for implementation in global citizenship education programs.

Conclusion

In fact, authentic documentaries embedded in a theoretically informed, task-based sequence of instruction can make a substantial contribution to the development of intercultural sensitivity among senior secondary EFL learners. This intervention proved to have the potential to promote growth on the ethnocentric-ethnorelative scale, with the process promoted by narrative embodiment, multimodality and scaffolded critical thinking. By carefully matching film choice, task design and assessment with the models on development and competency mentioned above, this study presents

a data-based model for re-conception of media study as a tool in the cultivation of intercultural competence. Based on these results, developers of curriculum, teacher educators and policy-makers are urged to integrate systematic media instruction in upper secondary language curricula. Culture has to be learned not through learning facts about a culture, but rather by using the guided and reflective process to approach the «other».

References

1. Bennett M.J. Basic Concepts of Intercultural Communication: Paradigms, Principles, & Practices. – Yarmouth: Intercultural Press, 1993. – 279 p.
2. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 124 p.
3. Deardorff D.K. Identifying and assessing intercultural competence // Journal of Studies in International Education. – 2006. – Vol. 10. – № 3. – P. 241-266.
4. Gilmore A. Authentic materials and authenticity in foreign language learning // Language Teaching. – 2007. – Vol. 40. – № 2. – P. 97-118.
5. Cavanagh M. Film in English Language Teaching: A Practical Guide. – Harlow: Pearson Education, 2007. – 192 p.
6. Kramsch C. Context and Culture in Language Teaching. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 295 p.
7. Bennett M.J. Becoming interculturally competent // Toward Multiculturalism: A Reader in Multicultural Education / ed. by J.S. Wurzel. – 2nd ed. – Yarmouth: Intercultural Resource Corporation, 2004. – P. 62-77.
8. Mishan F. Designing Authenticity into Language Learning Materials. – Bristol: Intellect Books, 2005. – 330 p.
9. Ionescu M., Radu T. Media literacy and intercultural competence in EFL classrooms // Language Teaching Research. – 2020. – Vol. 24. – № 4. – P. 512-530.
10. Kress G., van Leeuwen T. Reading Images: The Grammar of Visual Design. – 2nd ed. – London: Routledge, 2006. – 291 p.
11. Chen G.M., Starosta W.J. The development and validation of the intercultural sensitivity scale // Human Communication. – 2000. – Vol. 3. – P. 1-15.
12. Braun V., Clarke V. Using thematic analysis in psychology // Qualitative Research in Psychology. – 2006. – Vol. 3. – № 2. – P. 77-101.
13. Bishop R.S. Mirrors, Windows, and Sliding Glass Doors // Perspectives. – 1990. – Vol. 6. – № 3. – P. IX–XI.
14. Stornaiuolo A., Smith A., Phillips N.C. Developing a framework for critical media literacy through multimodal design // Journal of Adolescent & Adult Literacy. – 2009. – Vol. 52. – № 8. – P. 696-705.

Л. К. Мейрамбекова[1], Д. Е. Нургазина[2]*
[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
010008, Қазақстан Республикасы, Астана қ. Сәтпаев к-сі, 2
[2]Шәкәрім университеті,
071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Глинка көшесі, 20 А
*ORCID: 0009-0001-1023-0091
*e-mail: nurgazin.e0212@gmail.com

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ШЕТ ТІЛІ РЕТІНДЕ ОҚИТЫН ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ СЕЗІМТАЛДЫҒЫН ДАМЫТУ ҮШІН ТҮПНҰСҚАЛЫҚ ДЕРЕКТІ ФИЛЬМДЕРДІ ҚОЛДАНУ

Аңдатпа. Бұл зерттеудің мақсаты Қазақстандағы жоғары сынып оқушыларының ағылшын тілін меңгеру үдерісінде мәдениетаралық сезімталдықты дамыту үшін түпнұсқалық деректі фильмдердің педагогикалық әлеуетін, оларды оқу үдерісінде тірек құралы ретінде қолдану арқылы қарастыру болды. Зерттеу

мәдениетаралық құзыреттіліктің сатылы модельдеріне және медиа құралдарына негізделген тапсырмалық педагогикаға сүйенді, 12 апталық интервенция алдын ала көру, көру және кейінгі көру кезеңдерінен тұратын тапсырма циклдері арқылы жүзеге асырылды. Бір топқа арналған алдын ала және кейінгі тесті бар квазиэксперименттік дизайн және сапалық кейс-стади әдісі қолданылып, 10-11-сыныптың екі тұтас сыныбы қамтылды (N = 32). Сандық деректер бейімделген және дәлелденген Мәдениетаралық сезімталдық шкаласы (ISS) арқылы жиналды, ал сапалық деректер апталық рефлексиялық күнделіктер, бейне-негізіндегі сұхбаттар (n = 12) және құрылымдалған сыныптық бақылаулар арқылы алынды. Деректерді талдау үшін жұптасқан t-тест және рефлексивті тақырыптық талдау әдістері біріктіріліп қолданылды, бұл оқушылардың этноцентрлік деңгейден этнореалистік деңгейге өту динамикасын анықтауға мүмкіндік берді. Нәтижелер мәдениетаралық сезімталдықтың жалпы деңгейінің статистикалық тұрғыдан елеулі артқанын көрсетті (t(31) = 8.34, p < .001, d = 1.47), әсіресе мәдени айырмашылықтарға құрметпен қарау және өзара әрекеттен қанағат алу көрсеткіштері бойынша айқын өсім байқалды. Сапалық деректер оқыту үдерісінің үш негізгі механизмін айқындады: 1). Эмоциялық тосқауылды әлсірететін баяндау арқылы ену, 2). Идеологиялық көзқарастарды талдауға мүмкіндік беретін мультимодальды түсіну, 3). Минимизация деңгейінен адаптация деңгейіне өтуге ықпал ететін рефлексиялық медиативті үдеріс. Зерттеу түпнұсқалық визуалды материалдарды сыни педагогикамен және тапсырмаға негізделген оқытумен біріктіретін қайталанбалы педагогикалық модель ұсынады. Сонымен қатар оқу бағдарламаларын әзірлеу, оқу-әдістемелік материалдарды жетілдіру және медиаға негізделген бағалау жүйесіне қатысты ұсыныстар беріліп, зерттеудің шектеулері мен болашақ зерттеу бағыттары көрсетіледі.
Тірек сөздер: мәдениетаралық сезімталдық, түпнұсқалық деректі фильмдер, ағылшын тілі шетел тілі ретінде, жоғары сынып оқушылары, тапсырмаға негізделген оқыту, мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілік.

.

Л.К. Мейрамбекова[1], Д.Е. Нургазина[2]*
[1]Евразийский национальный университет имени Л. Гумилева,
010008, Республика Казахстан, г.Астана, ул. Сатпаева, 2
[2]Шәкәрім университет,
071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Глинки, 20 А
*ORCID: 0009-0001-1023-0091
*e-mail: nurgazin.e0212@gmail.com

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУТЕНТИЧНЫХ ДОКУМЕНТАЛЬНЫХ ФИЛЬМОВ ДЛЯ РАЗВИТИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТИ У УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ, ИЗУЧАЮЩИХ АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК КАК ИНОСТРАННЫЙ

Аннотация. Цель данного исследования заключалась в изучении педагогического потенциала аутентичных документальных фильмов как средства педагогической поддержки для развития межкультурной чувствительности у учащихся старших классов, изучающих английский язык как иностранный в Казахстане. Исследование было основано на стадийных моделях межкультурной компетентности и педагогике, ориентированной на выполнение заданий с использованием медиа, и включало 12-недельное вмешательство, построенное по циклу заданий: предпросмотровая, просмотровая и послепросмотровая деятельность. Использовался квазиэкспериментальный дизайн с одной группой (предтест-посттест) и качественным кейс-стади на основе двух целых классов 10-11-х классов (N = 32). Количественные данные были получены с помощью модифицированной и валидированной шкалы межкультурной чувствительности (ISS), качественные данные - через еженедельные рефлексивные дневники, интервью с использованием видеовоспроизведения (n = 12) и структурированные наблюдения в классе. Для анализа применялись t-тест для зависимых выборок и рефлексивный тематический анализ, что позволило отследить продвижение обучающихся от этноцентрического к этнорелятивному уровню. Результаты показали статистически значимое повышение общего уровня межкультурной чувствительности (t(31) = 8.34, p < .001, d = 1.47), особенно в аспектах уважения к культурным различиям и удовольствия от межкультурного взаимодействия. Качественные данные выявили три механизма обучения: 1). Нарративное погружение, снижающее эмоциональные барьеры, 2). Мультимодальное осознание, способствующее деконструкции идеологических представлений, 3). Рефлексивное осмысление, обеспечивающее переход от минимизации к адаптации. Исследование предлагает воспроизводимую педагогическую модель, основанную на заданиях и интегрирующую аутентичные визуальные материалы с критической педагогикой в развитии межкультурной компетентности на уровне старшей школы. Также представлены рекомендации для разработки учебных программ, учебных материалов и медиа-ориентированной системы оценивания, а также ограничения исследования и направления для дальнейшей работы.

Ключевые слова: межкультурная чувствительность, аутентичные документальные фильмы, английский язык как иностранный, учащиеся старших классов, обучение, основанное на выполнении заданий, межкультурная коммуникативная компетенция.

Авторлар туралы мәліметтер

Мейрамбекова Лязат Касымовна – PhD**,** Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Шет тілдер кафедрасының меңгерушісі, Қазақстан Республикасы, Астана, e-mail: lmeyrambekova@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2159-4007.

Нургазина Диана Ермековна* - Шәкәрім университетінің магистранты, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: nurgazin.e0212@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-1023-0091.

Сведения об авторах

Мейрамбекова Лязат Касымовна – PhD**,** Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, заведующая кафедрой иностранных языков, Республика Казахстан, Астана, e-mail: lmeyrambekova@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2159-4007.

Нургазина Диана Ермековна* - магистрант Шәкәрім университета, Республика Казахстан, Семей, e-mail: nurgazin.e0212@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-1023-0091.

Information about the authors

Lyazat Meirambekova – PhD**,** L.N. Gumilyov Eurasian National University, Department of Foreign Languages, Head of Department, Republic of Kazakhstan, Astana, e-mail: lmeyrambekova@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2159-4007.

Diana Nurgazina* – Master's student, Shakarim University, Republic of Kazakhstan, Semey, e-mail: nurgazin.e0212@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-1023-0091.

Received 30.04.2026
Revised 19.05.2026
Accepted 30.06.2026

https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-2(6)-17
IRSTI: 16.31.51

A.N. Arykova*, A.F. Akkaliyeva
Shakarim University,
071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20 A Glinki Str.
*ORCID: 0009-0006-9447-2536
*e-mail: aselarykova5@gmail.com

ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES: A REVIEW OF TEACHING APPROACHES

Abstract. This study examines the development and current state of teaching approaches in English for Specific Purposes within Kazakhstani and international higher education contexts. In recent decades, the process of globalization and the evolving labor market demands have significantly increased the need for professionally oriented language instruction, shifting the focus from general English proficiency to specialized communicative competence. The research is grounded in key theoretical frameworks of applied linguistics, including needs analysis, genre-based approaches, and discourse-oriented teaching, which emphasize the importance of context-sensitive and learner-centered instruction. The study adopts a qualitative theoretical design based on the systematic analysis of academic literature. It explores contemporary ESP practices, including course design, teaching methodologies, and the use of instructional materials aimed at developing professional language skills. The findings reveal that ESP is widely recognized as an essential component of higher education, its practical application often remains inconsistent, as evidenced by an analysis of course syllabi from Kazakhstani universities. In many cases, teaching materials and instructor preparation are based on generalized academic models rather than specific industry demands. The study highlights the need for a more integrated and adaptive approach to ESP instruction that combines theoretical insights with authentic professional contexts.

Overall, this research deepens our understanding of how ESP has developed and offers practical suggestions for making specialized language teaching more effective and relevant.

Keywords: english for specific purposes, english language teaching, teaching methods, foreign language education, professional language learning, vocabulary acquisition, language skills.

Introduction

Over the past decades, ESP has shifted from general language instruction toward a more specialized, needs-oriented approach that emphasizes authentic communication in specific professional contexts. This shift has been widely discussed in international research, where scholars highlight the importance of needs analysis, discourse awareness, and context-sensitive teaching approaches as the foundation of effective ESP instruction. A number of foundational studies provide the theoretical basis for understanding ESP. For example, Ken Hyland emphasizes that ESP is about enabling learners to function within particular discourse communities. Language skills such as writing, speaking, and reading are considered context-dependent and shaped by the communicative practices of specific disciplines [1; 2]. Similarly, Mohammad Ali Salmani-Nodoushan provides a historical and theoretical overview of ESP development, identifying key concepts such as target situation analysis, discourse analysis, and context-oriented approaches. He argues that ESP has evolved into an independent field due to the growing demand for practical language skills in professional settings [3]. Further expanding the theoretical framework, Brian Paltridge and Sue Starfield highlight the role of genre analysis and ethnographic research in ESP. They argue that understanding how communication occurs in specific professional communities is essential for designing effective courses [4].

A comprehensive review by Dou et al. traces the development of ESP from the 1960s to the present and identifies key trends in teaching approaches. The authors underline the strong connection between ESP and needs analysis, describing it as a central element that determines course design, materials, and teaching strategies. Their study also highlights the dynamic nature of ESP, showing how it continuously adapts to changes in education and the global labor market [5]. In terms of teaching methodologies, recent studies propose a variety of approaches. Combining traditional and modern methods to identify and categorize the specific teaching approaches that shape ESP instruction, including needs analysis, the communicative approach, content-based instruction, task-based learning, the genre-based approach, and the skills-based approach allows teachers to address both linguistic accuracy and communicative competence [6].

The teacher's role is another significant element in ESP education. Helen Basturkmen emphasizes that ESP teachers need a dual expertise: high-level linguistic skill and a deep understanding of the specific subjects they are teaching [7]. Additional difficulties include limited resources, lack of training, and differences in students' language proficiency [8; 9]. In the context of Kazakhstani research one of the key issues is discussed by Saule Yeshengazina, who examines whether ESP teaching should focus more on content knowledge or on developing communication skills. Her findings show that many teachers prioritize specialized terminology and subject content, sometimes at the expense of communicative competence [10]. At the same time, students recognize the value of ESP in supporting their academic studies, indicating the need for a more balanced and integrated approach. Similar issues are identified in studies of ESP courses for chemistry and biology students. The study shows that students are more motivated when learning is directly connected to their field, but achieving this connection requires appropriate materials and teaching strategies [11]. The importance of needs analysis in designing ESP courses is further emphasized in comparative studies, which demonstrate that effective programs must be based on the actual requirements of both learners and the labor market [12]. An experimental study by Aizhan Kalkayeva and colleagues demonstrates the effectiveness of interdisciplinary ESP courses based on professionally oriented situations. Their results show that such approaches can significantly improve students' language skills and readiness for professional communication [13]. International ESP scholarship has produced a rich set of guiding principles. Yet the evidence on how far these approaches have shaped actual teaching in Kazakhstan remains thin. It remains unclear whether ESP

courses are truly designed according to students' professional needs or whether they follow more general language teaching models.

The analysis of recent research demonstrates that a variety of teaching methodologies can be successfully applied in ESP classrooms. Including the integration of traditional and innovative approaches, interdisciplinary course design, and the use of professionally oriented tasks. The study pays special attention to how core ESP principles like needs analysis, communicative competence, and professional language development are translated into actual course design and classroom practice.

Methods and Materials

This research is based on a qualitative theoretical design that focuses on the analysis of existing academic literature related to the teaching of English for Specific Purposes (ESP) in Kazakhstan. The study is analytical in nature. It examines and interprets key concepts, approaches, and models presented in both international and local scholarly works. The main purpose of this approach is to develop a deeper understanding of how ESP is conceptualized, structured, and implemented within different educational contexts, without relying on primary data collection. Specifically, the research explores how central theoretical principles, such as needs analysis, communicative competence, and professional language training, are reflected in ESP course design. A further objective is to identify and categorize the specific teaching approaches that shape ESP instruction, including needs analysis, the communicative approach, content-based instruction, task-based learning, the genre-based approach, and the skills-based approach, and to examine how these approaches interact in both international and Kazakhstani settings.

Several research methods are applied to ensure a comprehensive and systematic investigation. First, the analytical method is used to examine core theoretical frameworks and definitions of ESP, including its goals, characteristics, and pedagogical foundations. This involves a detailed review of key academic discussions on learner-centered instruction, language skills development, and the integration of professional content into language teaching. The analysis looked closely at each approach, its contribution to ESP, its strengths and weaknesses, and the way it interacts with other approaches in the research. The comparative method is employed to identify similarities and differences between international perspectives on ESP and those developed within the Kazakhstani educational context. This comparison makes it possible to highlight both common global trends and context-specific features, such as the influence of local academic standards, professional demands, and language policies. Furthermore, the comparative analysis extends to the six teaching approaches themselves, examining which methods receive greater emphasis in Kazakhstani research as opposed to international scholarship, and exploring the practical reasons for these differences.

The materials for this research consist exclusively of academic and methodological sources. These include peer-reviewed journal articles, books, conference papers, educational reports that focus on ESP teaching, needs analysis, curriculum design, and language assessment. The selected sources are relevant and reliable, drawing from both international and local scholarship to provide a balanced, well-rounded analysis. Special attention is given to studies that examine ESP in various professional domains, such as engineering, information technology, tourism, and natural sciences. This diversity of fields helps to illustrate how ESP principles are adapted to different professional contexts and how language instruction supports specific occupational needs. Sources were chosen to make sure that all six teaching approaches were covered, with each approach supported by relevant studies.

In addition to the literature review, a qualitative analysis of 10 ESP course syllabi from Kazakhstani universities was conducted to assess the practical implementation of core ESP principles. The syllabi were selected from technical, medical, humanities, and economic programs and were examined for the presence of needs analysis, genre-based instruction, and authentic professional tasks. This empirical component was introduced to verify whether the theoretical principles identified in the academic literature are reflected in actual course design, thereby providing concrete evidence for the gap between theory and practice discussed in the study.

The research procedure follows several structured steps. First, a selection of relevant academic sources is conducted based on their relevance to the topic and their contribution to the field of ESP. These sources are then carefully analyzed to identify key theoretical concepts, models, and

approaches. Second, the identified ideas are organized into thematic categories, such as course design, teaching methods, and learner needs, which helps to structure the analysis in a logical way. As part of this step, the six teaching approaches identified in the literature: needs analysis, the communicative approach, content-based instruction, task-based learning, the genre-based approach, and the skills-based approach are used as an organizing framework to sort and interpret the findings from the selected studies. Third, a comparative analysis is carried out to examine how these theoretical principles are applied or in different contexts in Kazakhstan. This includes an assessment of which approaches are more commonly implemented in Kazakhstani universities, which face greater practical obstacles, and what the implications of these patterns are for the effectiveness of ESP instruction. Finally, the findings from the literature are synthesized to draw conclusions about the current state of ESP teaching and to identify possible directions for its further development. This systematic procedure ensures that the research remains consistent, focused, and grounded in established academic knowledge.

Results and Discussion

The findings of this research indicate that the practical implementation of English for Specific Purposes in higher education is characterized by a notable distance between widely accepted theoretical principles and their actual application within the Kazakhstani context. The research examined here consistently points toward needs-driven, learner-centered teaching, many ESP courses in practice still rely on broad academic templates rather than profession-specific design. This inconsistency is a systemic issue rooted in instructor preparation, shortage of suitable materials, and the slow pace of change within institutions. All of this holds back the shift from general English teaching to developing specialized communication skills.

A central finding is the inconsistent and superficial application of needs analysis, which is universally recognized as the cornerstone of ESP [3, 12, 5]. In international institutions, needs analysis is a dynamic, multi-method process that investigates target situation needs, learner drawbacks, and discourse community expectations to inform every aspect of course design [1, 4]. Yet, in local settings, this strength turns into a weakness, as teachers find it too complicated and resource-heavy to put into practice. Studies by Amirbayeva on tourism ESP in Indonesia and Kazakhstan [12] and Raikhanova on ESP for chemistry and biology students [11] demonstrate that when needs analysis is applied, it powerfully aligns instruction with professional demands. Local evidence suggests such analysis is reduced to a formality: a brief questionnaire about what the learner wants rather than a comprehensive investigation of the communicative events and genres of the target profession. As a result, ESP courses in some Kazakhstani universities risk being «English for General Academic Purposes» dressed in specialized vocabulary, failing to address the specific rhetorical and discursive practices of fields like engineering or IT [4, 16]. This explains why teaching materials are frequently reported as not corresponding to real-world professional requirements, relying on textbooks that prioritize disciplinary content over communicative action.

This leads to a related point concerning the debate between content-focused and skills-focused instruction, a tension that is pronounced in the examined Kazakhstani researches. The work of Saule Yeshengazina directly addresses this, finding that many local teachers prioritize specialized terminology and subject content, sometimes at the expense of developing communicative competence [10]. This is a fundamental misunderstanding. ESP is about helping learners become active, competent members of a professional community [4, 1]. The strength of a content-based approach is its high potential for motivation, as students perceive the immediate relevance of learning [11]. Without a parallel focus on real communication tasks, content-heavy teaching turns ESP into a subject-matter class, not a language course. The challenge here is to achieve more effective integration. The interdisciplinary approach demonstrated by Kalkayeva et al. which uses professionally oriented situations for engineering students, offers a more effective path forward [13]. This model inherently blends content and communication, implicitly adopting task-based learning principles where students perform authentic communicative tasks. Its strength in the Kazakhstani context is its practical, output-oriented nature, directly preparing students for the labour market. The

potential weakness lies in its high demands on the teacher, who must possess the pedagogical skill to design, implement, and assess complex, situated tasks.

The role of the teacher emerges as the single most critical and challenging factor in this pedagogical transition. The international literature strongly emphasizes that effective ESP instructors require a unique profile: high-level linguistic competence combined with a deep knowledge of the specific profession [7, 9]. In the Kazakhstani university system, the reality is different. Many ESP courses are taught by instructors with strong backgrounds in general English or theoretical linguistics but with limited exposure to the engineering lab, the IT development process, or the clinical medical environment. This problem is what mainly pushes instructors toward an over-reliance on generic academic models and published materials that are sold worldwide but have little relevance to local contexts. Studies by Basturkmen and Iswati & Triastuti identify limited resources and lack of specific training as key challenges, and these resonate strongly with the Kazakhstani experience described by Aliakbarova & Baitleuova. Unfamiliarity with the professional field, pushes instructors toward the safe ground of teaching vocabulary lists and grammar rules from a textbook. On the positive side, there are cases where language teachers and subject specialists now plan or teach classes together. This collaborative model is beginning to take hold and offers a practical way to bring the two areas of expertise even closer.

Finally, the communicative approach stands out as the most dominant and effective theoretical influence across all the references, yet its practical application is most at risk of being simplified. Ken Hyland argues that ESP ultimately aims at one thing: enabling learners to function within the communicative world of their profession [1, 2]. Kismetova and Utegenova show a modern version of this approach: using digital environments to develop speaking skills by simulating authentic interaction [15]. Paltridge and Starfield propose a genre-based method for this, training students to analyze and produce the essential text types of their professional field [4]. In Kazakhstan, the emphasis on speaking and professional communication skills [19] is a significant strength, as it directly responds to the labour market's demand. True communicative competence in ESP requires mastering the specific types of texts, tone, and unwritten rules of a professional community like knowing how to hand over patient information correctly in nursing, or how to interrupt politely but firmly during an engineering design review.

Such discourse-oriented skills cannot emerge from a single teaching method. They require a thoughtful combination of professional genres, realistic tasks, and real interaction, all grounded in needs analysis. The key to advancing ESP in Kazakhstan is building teachers' ability to manage this combination, turning communicative competence from a general wish into a concrete, assessable classroom outcome.

Empirical Verification: Analysis of ESP Syllabi from Kazakhstani Universities

To assess the practical implementation of core ESP principles, a qualitative analysis of 10 ESP course syllabi from Kazakhstani universities was conducted. The syllabi were selected to represent a range of professional fields, including technical, medical, humanities, and economic programs. The analysis focused on three core criteria derived from the theoretical framework discussed in the literature. First, each syllabus was examined for evidence of explicit needs analysis, defined as whether the document contained any indication of a systematic investigation of learners' target situations, professional communication needs, or input from industry stakeholders. Second, the presence of a genre-based approach was assessed by determining whether the syllabus explicitly taught the specific text types, genres, and discursive practices of the target profession, such as patient case notes, technical reports, or legal contracts. Third, each syllabus was reviewed for the inclusion of authentic professional tasks, meaning whether the course included assignments, simulations, or projects that mirrored real-world professional activities.

The sources for this analysis consisted of publicly available course syllabi from university websites covering the 2022–2024 academic years, descriptions of ESP courses found in peer-reviewed studies on Kazakhstan, including works by Yeshengazina, Raikhanova, and Amirbayeva, and standard syllabus templates approved by the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, which often serve as the basis for local course design. This combination of

sources allowed for a comprehensive assessment of how ESP principles are translated into actual course planning and delivery. The analysis revealed a significant gap between theoretical principles and practical course design. The findings are summarized in the table below:

Table 1 – Analysis of ESP Syllabi from Kazakhstani Universities

№	**University and specialty**	**Explicit Needs Analysis**	**Genre-Based Approach**	**Authentic Professional Tasks**	**Key Observations**
1	2	3	4	5	6
1	Al-Farabi Kazakh National University (Journalism, Int. Relations)	Absent. Stated as a general goal but lacks any methodological tool.	Absent. Focuses on general professional vocabulary.	Partial. Projects on «press releases» exist, but without systematic genre analysis.	Follows a general academic format.
2	Asfendiyarov Kazakh National Medical University (Medicine, Dentistry)	Minimal. Mentions «studying professional vocabulary» but no analysis of real doctor-patient or peer communication.	Minimal. Mentions "medical documentation" but lacks systematic teaching of genres (case history, discharge summary).	Absent. Limited to reading articles and translating terms.	Needs analysis is substituted by a vague statement of "future necessity."
3	Satbayev University (Oil & Gas, IT)	Absent. No mention of target situations.	Absent. Only general professional terminology.	Partial. Occasional cases (e.g., CV writing), but no immersion in workflows like tender negotiations or drilling reports.	The course largely mirrors general English with pedagogical lexis.
4	Kazakh Leading Academy of Architecture and Civil Engineering (Architecture)	Absent.	Absent.	Absent.	The course is effectively «General English with added architectural terms».
5	Abai Kazakh National Pedagogical University (Pedagogy)	Minimal. States «orientation to future professional activity» without detail.	Absent.	Partial. Individual tasks on lesson planning, but no genre-based instruction.	The course largely mirrors general English with pedagogical lexis.
6	Kazakh National Agrarian University (Agronomy)	Absent.	Absent.	Absent.	The syllabus is based on retelling general scientific texts.
7	L.N. Gumilyov Eurasian National University (Economics, Law)	Minimal. Mentions "business communication skills" but lacks analysis of specific situations.	Partial. Includes instruction on business letters and contracts, but not a full genre-based approach.	Partial. Includes business negotiation simulations, but at a superficial level.	The closest to an integrated approach, but still lacks systematic needs analysis.

Continuation of Table 1

1	2	3	4	5	6
8	Atyrau University of Oil and Gas (Petroleum Engineering)	Absent.	Absent.	Absent.	The course is entirely based on translating technical texts.
9	West Kazakhstan Marat Ospanov Medical University (General Medicine)	Absent. Only states "develop communicative competence," without specifics	Absent.	Absent.	No tasks on patient communication, history-taking, or clinical handovers – only article reading.
10	Almaty Management University (Management, Marketing)	Minimal. Mentions "analysis of business situations" but no formal needs analysis.	Partial. Includes business correspondence and presentation genres.	Partial. Has mini-cases, but they are simplified.	The most progressive case, though still below international standards.

General Conclusions from the Syllabus Analysis

The analysis of 10 ESP course syllabi from Kazakhstani universities revealed a significant gap between theoretical principles and practical course design. In 90 percent of the syllabi examined, needs analysis was either completely absent or reduced to a vague, unsubstantiated statement, with no syllabus containing evidence of student surveys, employer consultations, or target situation analysis. This finding confirms the theoretical concern that, in practice, needs analysis is often treated as a formality rather than a foundational design tool. The genre-based approach was found to be similarly fragmented, appearing in only 30 percent of the syllabi, and even then it was typically limited to generic business genres such as formal letters and emails. In medical and engineering programs, where mastery of highly specific professional genres such as patient case notes and technical specifications is essential, the genre-based approach was completely absent. Authentic professional tasks were equally rare, with only 20 percent of the programs including tasks that could be considered professionally oriented, and even these were simplified and used for familiarization rather than for developing genuine communicative competence. The vast majority of assignments consisted of translation, reading comprehension, and retelling of general scientific texts. Overall, the vast majority of these courses can be characterized as general English with professional vocabulary rather than as true ESP instruction designed to meet specific professional communication needs. This empirical evidence strongly supports the central claim of the study: that ESP practice in Kazakhstan remains inconsistent and largely disconnected from its core theoretical principles.

This study draws on both a theoretical analysis of existing academic literature and an empirical examination of ESP course syllabi from Kazakhstani universities. The findings presented here therefore reflect patterns, trends, and evaluations identified across the reviewed sources, which are further supported and, in some cases, corroborated by evidence from actual course design. The analysis reveals that the six core teaching approaches are not equally emphasized in the literature, nor are they applied with the same degree of consistency in Kazakhstani higher education.

Needs Analysis

Needs analysis emerged from the reviewed sources as the most frequently discussed approach and the one most strongly identified as the foundation of effective ESP instruction. Hyland describes it as the essential starting point, arguing that without a systematic investigation of learners' target situations, ESP risks becoming general English with specialized vocabulary [1]. Dou et al. trace the

central role of needs analysis throughout ESP's historical development, showing that it consistently determines the direction of course design and material selection [5]. Salmani-Nodoushan further identifies target situation analysis and discourse analysis as key components of the needs analysis process [3]. In the Kazakhstani context, Amirbayeva applies needs analysis to tourism ESP, demonstrating that courses designed around specific professional demands produce more relevant instruction [12]. Raikhanova found that needs analysis in Kazakhstani universities is limited to a brief questionnaire about learner preferences rather than a comprehensive investigation of professional communication requirements [11]. The strength of this approach lies in its direct connection to real-world demands; its weakness in the local context is that it is frequently seen as too time-consuming and complex to implement fully.

The Communicative Approach

The communicative approach was found to be the most dominant theoretical influence across all the reviewed sources. Hyland consistently frames ESP's core purpose in communicative terms: enabling learners to function within specific discourse communities rather than simply acquiring vocabulary and grammar [1; 2]. Paltridge and Starfield (2020) extend this by linking communicative competence to the mastery of professional genres [4]. Kismetova and Utegenova (2025) provide empirical evidence that digital tools can support communicative speaking practice, reporting improvements in learner performance through technology-based interaction [15]. In Kazakhstan, Zhaiykbay et al. (2024) studied IT students and found that communicative teaching methods improved what they term "pragma-professional competence" the ability to use language appropriately in professional situations [19]. Aliakbarova and Baitleuova (2023) surveyed Kazakhstani teachers to find that communicative activities are widely used, but in simplified forms that emphasize general conversation over profession-specific interaction [20]. The risk identified across the literature is that "communication" gets reduced to everyday fluency rather than the precise, genre-specific interaction that professions demand.

Content-Based Instruction

Content-based instruction appears throughout the literature, though under different labels such as discipline-based, content-oriented, or subject-integrated teaching. Hyland emphasizes that language learning in ESP occurs through engagement with meaningful disciplinary content [1]. Yeshengazina directly addresses the content-versus-communication debate in Kazakhstan, finding that many local teachers prioritize specialized vocabulary and subject knowledge over communicative skill development [10]. Raikhanova examined ESP courses for chemistry and biology students and reported that students show higher motivation when learning is tied to their scientific fields [11]. The strength of CBI is this motivational effect: learners see the immediate relevance of their language study. The weakness is evident in the Kazakhstani research of Yeshengazina, an imbalance in which content delivery overshadows communicative practice, turning ESP courses into subject-matter lectures conducted in English rather than true language learning experiences [10].

Task-Based Learning

Task-based learning is present in the literature more through practical examples than through explicit theoretical labeling. Kalkayeva et al. provide the clearest example, describing interdisciplinary ESP courses for engineering students built around professionally oriented situations [13]. Tenieshvili discusses the combination of interactive, task-focused methods with more traditional approaches to address both fluency and accuracy [6]. Gvelesiani also advocates for integrating modern, activity-based strategies into ESP classrooms [17]. The findings suggest that TBL's strength in the Kazakhstani context is its practical, output-oriented nature, which aligns well with labor market expectations. Its weakness lies in the high demands it places on teachers, who must be able to design authentic professional tasks, guide their completion, and assess performance, all of which require both linguistic and subject-matter expertise. Basturkmen identifies this dual-expertise requirement as one of the most significant challenges in ESP teacher preparation [7].

The Genre-Based Approach

The genre-based approach receives strong theoretical support in the international literature but appears far less frequently in the Kazakhstani research examined. Paltridge and Starfield provide the

most detailed treatment, showing how professional genres like technical reports, patient case notes, and project proposals shape both the content and the form of ESP instruction [4]. Hyland applies genre analysis specifically to writing instruction, demonstrating how different disciplines organize texts in distinct ways [2]. Bolton and Jenks connect genre awareness to the global context of professional communication across cultures [16]. Despite this strong theoretical foundation, the Kazakhstani sources reviewed contain almost no discussion of genre-based teaching. This absence is significant because it suggests that ESP instruction in Kazakhstan may be overlooking a method that directly addresses the specific communicative formats learners will need in their professions. The gap between international emphasis and local practice points to a clear area for future development.

The Skills-Based Approach

The skills-based approach, which treats reading, writing, speaking, and listening as separate competencies requiring targeted instruction, appears throughout both international and Kazakhstani research. Kismetova and Utegenova focus specifically on speaking skills in digital environments [15]. Hyland concentrates on writing within professional contexts [2]. Zhaiykbay et al. (2024) address professional communication skills in an integrated manner among IT students [19]. The strength of this approach is its clarity and measurability: specific skills can be assessed and progress can be tracked. The weakness is that isolating skills can fragment the learning experience, since real professional communication typically requires the simultaneous use of multiple skills. Marcu addresses this limitation by advocating for functional course design in which skills are practiced together as they occur in professional life [14].

Integration and Gaps in the Literature

Taken together, the results show that ESP research consistently advocates for a combination of approaches rather than reliance on a single method. The communicative approach and needs analysis receive the most attention across all sources. Content-based instruction and task-based learning appear frequently in practical examples.. The genre-based approach, despite strong international support, is notably underrepresented in Kazakhstani research. Iswati and Triastuti and Fitria both identify teacher preparation and resource limitations as barriers to implementing more comprehensive, integrated ESP instruction [9; 8]. Basturkmen emphasizes that without targeted professional development, teachers tend to rely on the approaches they find most familiar, which means skills-based or general communicative activities [7]. The overall pattern emerging from the literature is that while the theoretical foundation for a rich, integrated ESP pedagogy exists, practical implementation in Kazakhstan remains partial, with certain approaches applied in simplified forms.

Conclusion

This study leads to a clear conclusion: there is no single best way to teach ESP. Needs analysis sets the direction, while communicative, content-based, skills-based, task-based, genre-based, and interdisciplinary methods each contribute something essential to the overall picture. The findings confirm that ESP is widely recognized as a needs-oriented field; but in reality its implementation does not always fully reflect theoretical expectations. In many cases, teaching still relies on general academic models, while adaptation to specific professional contexts remains partial. Needs analysis is recognized as a key foundation of ESP design. It is often applied half-heartedly, with little impact on curriculum decisions. This gap is not merely theoretical; an analysis of actual course syllabi confirms that core ESP principles such as needs analysis and genre-based instruction are rarely operationalized in practice. Communicative, task-based activities and content-focused instruction play an important role in developing language and professional skills when they are applied in an integrated manner.

The results demonstrate that methodological differences in the literature shape how ESP is understood. Theoretical studies emphasize concepts such as communicative competence and discourse practices, while empirical research highlights variation in learner outcomes and classroom effectiveness. Mixed-methods studies provide a more complete picture by combining both perspectives. The evidence suggests that ESP teaching is most effective when approaches are integrated in a balanced and systematic way. The study highlights that improving ESP education depends on strengthening the connection between pedagogical ideas and real classroom practice in Kazakhstan.

References

1. Hyland K. English for Specific Purposes: Some influences and impacts // Second Handbook of English Language Teaching. – 2019. – P. 337-353.
2. Hyland K. ESP and writing // The Handbook of English for Specific Purposes. – 2nd ed. – 2025. – P. 89-106.
3. Salmani-Nodoushan M. A. English for specific purposes: Traditions, trends, directions // Studies in English Language and Education. – 2020. – Vol. 7 (1). – P. 247-268.
4. Paltridge B., Starfield S. English for Specific Purposes // Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning. – 2020. – P. 55-67.
5. Dou S., et al. Changing visions in ESP development and teaching: Past, present, and future vistas // Frontiers in Psychology. Language Sciences Section. – 2023. – Vol. 14. – P. 1-10.
6. Tenieshvili A. Application and combination of different foreign language teaching methods in ESP classroom // Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes. – 2023. – Vol. 11. – P. 203-213.
7. Basturkmen H. ESP teacher education needs // Language Teaching. – 2019. – Vol. 52 (3). – P. 318-330.
8. Fitria T. N. Teaching English for Specific Purposes (ESP) to the students in English Language Teaching (ELT) // Journal of English Teaching. – 2020. – Vol. 5 (1). – P. 55-66.
9. Iswati L., Triastuti A. Voicing the challenges of ESP teaching: Lessons from ESP in non-English departments // Studies in English Language and Education. – 2021. – Vol. 8 (1). – P. 276-293.
10. Yeshengazina S. Teaching English for special purposes in Kazakhstan: Content or skills? // Proceedings of the 1st Global Conference on Multidisciplinary Academic Research (GCMAR-2018). – 2018. – P. 8-18.
11. Raikhanova D. K. Peculiarities and challenges of an ESP course for chemistry/biology students in Kazakhstani universities // Bulletin of Kazakh National Women's Pedagogical University. – 2020. – No. 1(81). – P. 126-132.
12. Amirbayeva D. Needs analysis of English for Specific Purposes (ESP) in the tourism industry of Indonesia and Kazakhstan // SSRN. – 2024. – P. 1-11.
13. Kalkayeva A., Golovchun A., et al. Interdisciplinary ESP course design for tertiary engineering students using professionally oriented situations // Cakrawala Pendidikan. – 2025. – Vol. 44 (2). – P. 209-220.
14. Marcu N. A. Designing functional ESP (English for Specific Purposes) courses // Procedia Manufacturing. – 2020. – Vol. 46. – P. 308-312.
15. Kismetova G., Utegenova B. Developing speaking skills in ESP classes in the digital era // Bulletin of the WKU. – 2025. – Vol. 98 (2). – P. 60-66.
16. Bolton K., Jenks C. World Englishes and English for specific purposes (ESP) // World Englishes. – 2022. – Vol. 41 (4). – P. 495-511.
17. Gvelesiani I. Teaching ESP – new strategies and approaches // Journal of Research in Higher Education. – 2023. – Vol. 1. – P. 25-39.
18. Rus D. Creative methodologies in teaching English for engineering students // Procedia Manufacturing. – 2020. – Vol. 46. – P. 337-343.
19 Zhaiykbay K. T., Gaipov D., Kulgildinova T. A., Ushurova S. M. IT specialty students' pragma-professional communicative competence in Kazakhstani ESP classes // Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes. – 2024. – Vol. 12 (3). – P. 755-767.
20.Aliakbarova A., Baitleuova L. Teaching a foreign language for professional purposes: Overview of the experience of Kazakhstani teachers and methodologists // Pedagogical Sciences Series. – 2023. – No. 1 (74). – P. 25-35.

А.Н. Арыкова*, А.Ф. Аккалиева
Шәкәрім университеті,
071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Глинка к-сі, 20 А
*ORCID: 0009-0006-9447-2536
*e-mail: aselarykova5@gmail.com

АРНАЙЫ МАҚСАТТАРҒА АРНАЛҒАН АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақстандық және әлемдік жоғары білім беру жүйесіндегі арнайы мақсаттарға арналған ағылшын тілін (ESP) оқыту тәсілдерінің дамуы мен қазіргі жағдайы қарастырылады. Соңғы жылдары жаһандану үдерісі мен еңбек нарығының өзгермелі талаптары тіл оқытудағы кәсіби бағдарланған тәсілдерге қажеттілікті едәуір арттырып, негізгі назар ағылшын тілін жалпы меңгеруден мамандандырылған коммуникативтік құзыреттілікке берілді. Зерттеу қолданбалы лингвистиканың негізгі теориялық ережелеріне және қажеттіліктерді талдау, жанрлық тәсілдер мен кәсіби дискурс сияқты бағыттарға сүйенеді, бұл тәсілдер контекстке тәуелді және білім алушыға бағытталған оқытудың маңыздылығын көрсетеді. Мақала сапалы теориялық зерттеу аясында орындалған. Арнайы мақсаттарға арналған ағылшын тілін оқытудың заманауи әдістері, соның ішінде курстарды жобалау, оқыту әдістемесі және кәсіби тілдік дағдыларды дамытуға бағытталған оқу материалдарын пайдалану мәселелері қарастырылады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, арнайы мақсаттарға арналған ағылшын тілі жоғары білім берудің маңызды құрамдас бөлігі ретінде кеңінен танылғанымен, оның практикалық қолданылуы көбінесе жүйесіз, бұл Қазақстанның жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларын (силлабус) талдау арқылы дәлелденеді. Оқу материалдары мен оқытушылардың дайындығы нақты кәсіби талаптарға емес, жалпылама академиялық үлгілерге сүйенеді. Зерттеу қорытындысында, арнайы мақсаттарға арналған ағылшын тілін оқытудың тиімділігін арттыру үшін теориялық білім мен нақты кәсіби орта арасындағы байланысты күшейтетін, икемді және кешенді тәсілдер қажет екендігі тұжырымдалады. Жалпы алғанда, бұл зерттеу арнайы мақсаттарға арналған ағылшын тілінің дамуын тереңірек түсінуге ықпал етеді және мамандандырылған тілдік білім берудің тиімділігі мен өзектілігін арттыруға бағытталған ұсыныстар береді.

Тірек сөздер: арнайы мақсаттарға арналған ағылшын тілі, ағылшын тілін оқыту, оқыту әдістемесі, шет тілдерін оқыту, тілді кәсіби оқыту, лексиканы меңгеру, тілдік дағдылар.

А.Н. Арыкова*, А.Ф. Аккалиева
Шәкәрім университет,
071412, Республика Казакстан, г. Семей, ул. Глинки, 20 А
*ORCID: 0009-0006-9447-2536
*e-mail: aselarykova5@gmail.com

АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ. ОБЗОР ПОДХОДОВ К ОБУЧЕНИЮ

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются вопросы становления и текущее состояние методических подходов к преподаванию английского языка для специальных целей в контексте казахстанского и мирового высшего образования. В последние десятилетия процессы глобализации и меняющиеся требования рынка труда значительно повысили потребность в профессионально-ориентированном подходе обучения языку, сместив акцент с общего владения английским языком на специализированную коммуникативную компетенцию. Исследование базируется на ключевых теоретических положениях прикладной лингвистики, включая анализ потребностей, жанровый подход и профессионально ориентированный дискурс, которые подчеркивают важность контекстно-зависимого и личностно ориентированного преподавания. Работа выполнена в рамках качественного теоретического дизайна, основанного на систематическом анализе академической литературы. В ней исследуются современные практики преподавания английского языка для специальных целей, включая проектирование курсов, методики обучения и использование учебных материалов, направленных на развитие профессиональных языковых навыков. Результаты исследования показывают, что, хотя ESP широко признан в качестве важнейшего компонента высшего образования, его практическое применение зачастую остается непоследовательным, что подтверждается анализом учебных программ (силлабусов) казахстанских вузов. Во многих случаях учебные материалы и уровень подготовки преподавателей не в полной мере соответствуют реальным профессиональным требованиям, так как они зачастую опираются на обобщенные академические модели, а не на специфические запросы индустрии. В заключении подчеркивается необходимость более интегрированного и адаптивного подхода к преподаванию

ESP, сочетающего теоретические наработки с аутентичным профессиональным контекстом. В целом, данное исследование способствует более глубокому пониманию развития ESP и предлагает рекомендации по повышению эффективности и актуальности специализированного языкового образования.

Ключевые слова: английский язык для специальных целей, преподавание английского языка, методика преподавания, обучение иностранным языкам, профессиональное изучение языка, усвоение лексики, языковые навыки.

Авторлар туралы мәлімет

Арыкова Асель Нурмухаметовна* – «Шәкәрім университеті» КеАҚ шетел және орыс тілдері кафедрасының 1 курс магистранты, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: aselarykova5@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-9447-2536.

Аккалиева Айжан Файзрахмановна – PhD, «Шәкәрім университеті» КеАҚ шетел және орыс тілдері кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: akkali.aizhan@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6466-9967.

Сведения об авторах

Арыкова Асель Нурмухаметовна* – магистрант 1 курса кафедры иностранных и русских языков, НАО «Шәкәрім университет», Республика Казахстан, Семей, e-mail: aselarykova5@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-9447-2536.

Аккалиева Айжан Файзрахмановна – PhD, старший преподаватель НАО «Шәкәрім университет», Республика Казахстан, Семей, e-mail: akkali.aizhan@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6466-9967.

Information about authors

Assel Arykova* – master student, foreign languages department, Shakarim University, Republic of Kazakhstan, Semey, e-mail: aselarykova5@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-9447-2536.

Aizhan Akkaliyeva – PhD, senior lecturer of Shakarim University, Republic of Kazakhstan, Semey, e-mail: akkali.aizhan@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6466-9967.

Received 13.04.2026
Revised 07.05.2026
Accepted 29.06.2026

Шәкәрім университетінің хабаршысы. Филология сериясы
Вестник Шәкәрім университета. Серия Филология
Bulletin of Shakarim University. Philology series
Şakarim Üniversitesi Bülteni. Filoloji Serisi
№2(6) 2026

МАЗМҰНЫ/CONTENT

ЛИНГВИСТИКА
LINGUISTICS

Рысберген Қ., Пашан Д., Садық Д. Алматы қаласының урбанонимдік кеңістігін қалыптастыратын брендингтік және имидждік факторлар..... 6
Самекбаева Э.М. Қ. Шаяхметұлының ғылыми мұрасы: заманауи тіл біліміндегі сабақтастық мәселесі 16
Мамырбек Г.М. XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ ресми-іскери тілінің қалыптасуы мен функционалдық тармақтары 26
Saganayeva G.B., Abdykhanova B.A. Ethnocultural linguistic expressions in lyric-epic poetry (based on the example of the poem Kozy Korpesh-Bayan Sulu) 36
Beisembayeva A.M., Toguzbayeva G.M. Functional categories of contemporary english slang: a cross-platform study of spoken and digital discourse 46
Ospanova A.K., Geybullayeva R.M., Shevyakova T.V. The linguistic potential of comments in the identification of cognitive dissonance within english media discourse 52

ӘДЕБИЕТТАНУ
LITERARY STUDIES

Amalbekova M.B., Akkaliyeva A.F. Omission as a technique in literary translation 60
Садовска М. Сосуществование психологии и сверхъестественного в повести «Песнь торжествующей любви» И.С. Тургенева 67
Еспенбетов А.С., Смагулова А.Т. XX ғасыр басындағы қазақ романының генезисі және Сұлтанмахмұт Торайғыровтың көркемдік-идеялық ізденістері 76
Калиева А.К. Қазақстан түркітануындағы әдеби-фольклорлық бағыттың қалыптасу арналары (ортағасырлардан кеңестік дәуірге дейін) 84
Амренов А.Д., Қабышев Т.Б. Қоқаш (Қарасай) Есенгелдіұлының (1840-1923) «Дүние үшін ғибратнама» толғауының идеялық-мазмұны 95
Auyesbayeva P., Kadirkhanova S., Seilbek S. Aiman-Sholpan: the intersection of folklore tradition and modern approaches 104

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ
METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

Ametkhan Zh., Satbekova A.A. Theoretical and methodological foundations for teaching zar zaman poetry in school literary education 118
Kalimova Zh.U., Tergeubekov A.K. Digital technologies as a means of developing critical thinking among secondary school students in english as a foreign language education: a theoretical analysis 125
Jartybayeva A.Sh., Borchsh X.A. Teaching english through detective fiction: arthur conan doyle's «The adventure of the beryl coronet» for upper-intermediate learners 135
Meirambekova L.K., Nurgazina D.Ye. Using authentic documentary films to develop intercultural sensitivity in senior secondary efl learners 144
Arykova A.N., Akkaliyeva A.F. English for specific purposes: a review of teaching approaches 151

Баспаға жіберілген күні 30.06.2026 ж. Пішімі 60х84 1/8
Шартты баспа табағы 10,5

Үйлестіруші: К.А.Мұсағалиева
Безендіруші: С.Т. Мырзабеков

Журнал Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркелген.
Есепке қою туралы куәлігі №KZ04VPY00086190. 26.01.2024 ж.
Жылына 4 рет шығады
Құрылтайшысы: «Шәкәрім университеті»
коммерциялық емес акционерлік қоғам

Редакцияның мекенжайы:
071410, Абай облысы, Семей қаласы, Қашаған к-сі, 2, 222 каб.
Тел.: +7 775 415 91 29, эл.почта: ph.vestnik@shakarim.kz